VINCAS MACIŪNAS

LITUANISTINIS SĄJŪDIS XIX AMŽIAUS PRADŽIOJE

SUSIDOMĖJIMAS LIETUVIŲ KALBA, ISTORIJA IR TAUTOTYRA

DISERTACIJA
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO HUMANITARINIŲ
MOKSLŲ FAKULTETO DAKTARO LAIPSNIUI ĮGYTI

KAUNAS 1939 M.

PROFESORIŲ MYKOLO BIRŽIŠKOS, VINCO MYKOLAIČIO IR PRANO SKARDŽIAUS SIŪLYMU PRIIMTA HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETO TARYBOS 1938 M. LAPKRIČIO 25 D.

ATSPAUDAS IŠ DARBŲ IR DIENŲ VIII TOMO

A/B «VARPAS» SPAUSTUVĖ. KAUNAS, GEDIMINO G-VĖ 38

PRATARMĖ.

Pažvelgę į XIX a. mūsų istoriją, galime pastebėti kas kartą stiprėjusį domėjimąsi lietuvių kalba, istorija ir apskritai savąja tauta, jos gyvenimu, kūryba, papročiais. Būta ir patriotinio momento — aukštinti visa tai, kas sava, kas lietuviška. Tai ypač ryšku „Aušroje“, kurios programą vienas iš jos redaktorių J. Šliūpas šiaip apibrėžia: „Gaivinti kalbą, ją mylėti, ja didžiuotiesi — tai šventoji aušrininkų pareiga. Prisiminti senovės dėjų, praeitus laikus idealizuoti ir gerbti — tai kita užduotis... Senovės liekanų rinkimas čion prisigretina, k. a. pasakų, mįslių, dainų ir t. t.“[1]. Suprantama, kad visa tai negalėjo staiga atsirasti, „Aušrai“ pasirodžius ar kita kuria proga, o pamažu vystėsi ir brendo Lietuvos visuomenėje. Autoriaus manymu, to sąjūdžio užuomazgos reikia ieškoti XIX a. pradžioje, nors atskirų jo daigų būta ir anksčiau.

Čia turime galvoje vad. Vilniaus universiteto gadynę, taigi iki 1831 m. sukilimo. Žinoma, kurio nors kultūrinio ar visuomeninio sąjūdžio negalima išskirti griežtomis datomis, todėl ir šiame darbe teks dažnai peržengti minėtąsias laiko tarpo ribas. Štai, pvz., ieškant to sąjūdžio šaknų nekartą reikės pasidairyti ankstyvesniuose laikuose. Taip pat kartais reikės iškelti vieną kitą dalyką ir po 1831 metų, nes tada kuris nors reiškinys buvo jau aiškiau išsivystęs ir todėl leidžia daryti ir tam tikrų retrospektyvių išvadų.

Daugiau ar mažiau panašią temą į čia pasirinktąją jau anksčiau yra nagrinėję savo darbuose M. Biržiška ir Pr. Augustaitis. Pirmasis—„Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu“ (pirmąkart spausdinta „Visuomenėje“ 1910—1911 m.); antrasis — „Lietuvybės elementai ankstyvajame lenkų romantizme“ (lenkiškai 1909 m.; vertimas į lietuvių kalbą 1921 m.). Tais pirmaisiais, galima sakyti, bandymais sintetinti pa-

---

[1] *Šliūpas* Aušra p. 15—17.

laidas žinias apie aną gadynę autorius gavo nemažai pasinaudoti. Tačiau autorius mano, kad jo darbas nebus nereikalingas ypač dėl to, kad dabar jau yra susiradę nemaža naujos medžiagos, leidžiančios nagrinėjamus klausimus tiksliau ir pilniau paaiškinti. Be to, autorius turi kiek kitokius uždavinius kaip minėtieji darbai. Antai, M. Biržiškai ypač rūpėjo kruopščiai surinkti biografinius ir bibliografinius duomenis apie ano meto mūsų rašytojus, o tai šiame darbe visai praleidžiama. Antra vertus, M. Biržiška, palyginti, siaurai teapibūdina mokslo žmonių ir šiaip visuomenės domėjimąsi lituanistiniais dalykais ir to domėjimosi pobūdį, o tai kaip tik sudaro pagrindinį šio darbo uždavinį. Neišsprendžia šio uždavinio ir P. Augustaičio darbas, konspektyviai teiškeliąs lietuviškus dalykus lenkų moksle ir literatūroje. Žinoma, autorius nusimano, kad ir jo darbas nėra be trūkumų, nes daugeliui nagrinėjamų klausimų stigo parengiamųjų tyrinėjimų ir todėl teko iš visur graibstytis medžiagos, dažnai sunkiai teprieinamos.

Žemiau skelbiamo darbo yra 4 pagrindinės dalys. Pirmojoje dalyje aiškinamos tos kultūrinės, socialinės ir, iš dalies, politinės Lietuvos gyvenimo sąlygos, kuriose brendo nagrinėjamasis sąjūdis. To sąjūdžio pagrindas — tai Lietuvos kultūrinis kilimas ryšium su patriotiniu kultūrinio darbo pobūdžiu, dar iš XVIII a. reformų gadynės paveldėtu, su kraštotyros užuomazga ir su Vilniaus universiteto bei jo prižiūrimųjų mokyklų švietimo veikla. Toliau darbe apibūdinamos įvairios ano laiko draugijos (masonai, „šubravcai“, stud. filomatai-filaretai), jų įtaka Lietuvos visuomenei auklėti ir jų galimas ryšys su lituanistiniu sąjūdžiu. Iškeliamas Žemaičių bajorų prisirišimas prie savo gimtosios lietuvių kalbos ir jų literatinė veikla. Pagalau paliečiamas ir socialinis klausimas, kurs vertė daugiau ar mažiau sulenkėjusią Lietuvos šviesuomenę susidurti su grynai lietuviška liaudimi ir stiprino jos domėjimąsi lituanistiniais dalykais.

Paties lituanistinio sąjūdžio nagrinėjimas dėl metodinio patogumo gal kiek dirbtinai suskirstytas į 3 dalis, būtent: į susidomėjimą lietuvių kalba, istorija ir tautotyra. Visur stengiamasi iškelti 2 veiksniu: bendrą mokslinį domėjimąsi tais dalykais ir tam tikrą visuomeninį, patriotinį akstiną, kylantį labiau

iš vietos sąlygų. Taip pat stengiamasi parodyti, kaip brendo pirma minėtasis polinkis idealizuoti tai, kas lietuviška. Baigiamosiose pastabose norima parodyti, kad tasai lituanistinis sąjūdis nesibaigė XIX a. pradžioje, pvz., dėl Vilniaus universiteto uždarymo ir kitų priežasčių, bet ir toliau vystėsi bei stiprėjo.

Autorius dėkoja prof. M. Biržiškai ir doc. Z. Ivinskiui už patarimus ir doc. Pr. Skardžiui už kalbines pastabas.

I.

Cituotosios literatūros sąrašas.

1. *Achelis, T.* Rozwój etnologji nowoczesnej (Przekład Wandy K...wicz) [Wisła. Miesięcznik gieograficzno-etnograficzny. Warszawa 1891 V p. 353 ir t. t.].
2. *Adelung, F.* Catherinens der Großen Verdienste um die vergleichende Sprachenkunde. St. Petersburg 1815.
3. *Adelung, J. Chr. — Vater, J. S.* Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde mit dem Vater-unser als Sprachprobe in beynahe fünfhundert Sprachen und Mundarten. Berlin 1806 I, 1809 II.
4. *[Akelaitis, M.]* Akelaičio laiškai (pateikė *A. Janulaitis)* [Tauta ir Žodis 1925 III p. 292—321].
5. *[Akelaitis, M.] Chłop z Marjampolskiego* (Laiškas Aušlaviui - M. Balinskiui) [Teka Wileńska 1858 N 3 p. 379—382].
6. *Akielewicz, M.* Spis bogów żmudzkich i litewskich *[Lelewel, J.* Pisma rozmaite. Poznań 1863 p. 79—108].
7. *[Albertrandi, J.]* Mowa J. X. Albertrandego Biskupa Zenopolitańskiego, Prezyduiącego w Towarzystwie Przyjaciół Nauk przy zagaieniu piątego posiedzenia Dnia 5-go Maia 1803 Roku [Roczniki Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk 1803 II p. 263—276].
8. *[Albertrandi, J.]* Mowa ... 5 grudnia 1803 roku [Roczniki ... 1804 III].
9. *Albertrandi, J.* Panowanie Kazimierza, Jana Alberta i Aleksandra Jagiellończyków. Wydał *Żegota Onacewicz.* Warszawa 1827 I.
10. *[Anastazewicz].* Wyjątek z listu pisanego przez Radcę Stanu Anastazewicza do S. B. Lindego, z Peterburga 10. IV. 1822. [Gazeta literacka. Warszawa 1822 I N 13].
11. *Archiwum Filomatów,* część I. Korespondencja 1815—1823. Wydał J. Czubek I—V, Kraków 1913.
 „ część II. Materjały do historji Towarzystwa Filomatów. Wydali St. Szpotański i St. Pietraszkiewiczówna I—II, Kraków 1920—21.
 „ część III. Poezja Filomatów. Wydał J. Czubek I—II, Kraków 1922.
12. *Askenazy, Sz.* Łukasiński. Warszawa 1929 I.
13. *Augustaitis, Fr. [Pr.]* Pierwiastki litewskie we wczesnym romantyzmie polskim. Kraków 1911.
 „ Lietuvybės elementai lenkų romantizme. Vilnius 1921.
14. *Baczko, L.* Geschichte Preußens. Königsberg 1792 I.

15. *Baczko, L.* Über den Nationalcharakter der alten Preußen [*Baczko.* Kleine Schriften aus dem Gebiete der Geschichte und Staatswissenschaften. Leipzig 1797 II p. 14—24].
16. *Baczko, L.* Ueber die Litthauer im Königreich Preußen [*Baczko.* Historische Unterhaltungen für gebildete Leser. Halle und Leipzig 1812 p. 278—301].
17. *Baliński, M.* Dawna akademja wileńska. Petersburg 1862.
18. *[Baliński, M.]* Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym opisana przez *M. Balińskiego* i *T. Lipińskiego.* Tom III. Wielkie Księztwo Litewskie. Warszawa 1846.
19. *Bandtkie, J. S.* Dzieje królestwa polskiego. W Wrocławiu 1820 I.
20. *Bartoszewicz, J.* Teodor Narbutt [Tygodnik Ilustrowany 1860 I p. 221 ir t. t.].
21. *Bartsch, Chr.* Über das litauische Volkslied oder die Daina [Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft 1883 I p. 186—219].
22. *Basanavičius, J.* Apie senovės prūsų raštą. Vilnius 1926.
23. *B[asanavičiu]s, J.* Lietuwiszkos svodbinės dainos użraszitos per Antaną Juszkeviczę [Auszra 1884 N 7/8].
24. *Basanavičius, J.* Prie Dionizo Poškos biografijos [Lietuvių Tauta 1911 II p. 125—127].
25. *B.[asanavičius, J.]* Priekalba [Auszra 1883 N 1].
26. *Baudouin de Courtenay, J.* Zarys historji językoznawstwa czyli lingwistyki (glottologji) [Poradnik dla samouków. 1909 VI, 2 p. 85—302].
27. *Becker, J. N.* Versuch einer Geschichte der Hochmeister in Preußen. Seit Winrichs von Kniprode bis auf die Gründung des Erbherzogtums. Berlin 1798.
28. *Benfey, T.* Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland. München 1869.
29. *Berkholz, G.* Ueber lettisch - littauische Urgeschichte (Separatabdruck aus der „Baltischen Monatsschrift" XXXIII H. 7/8 p. 513—553).
30. *Bernatowicz, F.* Pojata, córka Lezdejki, albo Litwini w XIV wieku (Bibljoteka dzieł wyborowych N 26—29). Warszawa 1898 I—IV.
31. *Bezzenberger, A.* Die litauische Literatur [Die Kultur der Gegenwart. Teil I Abteilung IX. Die osteuropäischen Literaturen und die slavischen Sprachen. 1908 p. 354—368].
32. *Bieliński, J.* Szubrawcy w Wilnie (1817—1822). Wilno 1910.
33. *Bieliński, J.* Uniwersytet wileński. Kraków 1899—1900 I—III.
34. *Biržiška, M.* Antanas Klementas. Lietuvių rašytojas pradžioj XIX-ojo amžiaus [*Biržiška.* Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos II 1938 p. 17—82].
35. *Biržiška, M.* Daukantas, Simanas [Lietuviškoji Enciklopedija VI p. 137—156].
36. *Biržiška, M.* Iš D. Poškos raštų [Iš mūsų kultūros ... I 1931 p. 261—332].
37. *Biržiška, M.* Iš Vilniaus studentų darbų [Iš mūsų kultūros ... II p. 182—184].

38. *Biržiška, M.* Lietuvių dainų literatūros istorija. Vilnius 1919.
39. *Biržiška, M.* Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu [Iš mūsų kultūros... I p. 150—231].
40. *Biržiška, M.* Rinktiniai mūsų senovės raštai. Kaunas 1927.
41. *Biržiška, M.* Svetimosios kalbos lietuvių rašto istorijoje [Iš mūsų kultūros... I p. 55—69].
42. *Biržiška, M.* Žemaitis Pr. Šemeta — Ad. Mickevičiaus bičiulis [Iš mūsų kultūros... II p. 83—112].
43. *Biržiška, V.* Iš lietuviškosios laikraštijos praeities [Bibliografijos Žinios 1931—32].
44. *Biržiška, V.* Lietuviškų knygų istorijos bruožai. I dalis. Senosios lietuviškos knygos. 1930.
45. *Biržiška, V.* Lietuvių knygos augimo etapai. 1930 (Atspaudas iš Mūsų Žinyno 1930 N 69).
46. *Biržiška, V.* Nežinomi senieji lietuviški tekstai. (Atmušta iš Tautos ir Žodžio kn. VII). Kaunas 1931.
47. *Biržiška, V.* Simano Stanevičiaus biografijai medžiaga [Mūsų Senovė 1937 II N 1 p. 170—171].
48. *Bystroń, J. S.* Wstęp do ludoznawstwa polskiego. Lwów 1926.
49. *Bittner, K.* Herders Geschichtsphilosophie und die Slaven. Reichenberg 1929.
50. *Blochmann, El.* Die deutsche Volksdichtungsbewegung in Sturm und Drang und Romantik [Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte 1923 I p. 419—452].
51. *Bobkowska, W.* Nowe prądy w polskiem szkolnictwie ludowem w początku XIX w. Kraków 1928.
52. *Bobrzyński, M.* Dzieje Polski w zarysie. Warszawa [4]1927 I.
53. *Bock, Fr. S.* Einleitung in den Staat von Preußen. Berlin 1749.
54. *Bock, Fr. S.* Versuch einer wirtschaftlichen Naturgeschichte von dem Königreich Ost- und Westpreußen. Dessau 1782 I.
55. *Bohlen, P.* Autobiographie. Königsberg [2]1842.
56. *Bohlen, P.* Über die Verwandtschaft zwischen der Litthauischen und Sanskritsprache [Histor. u. liter. Abhandl. d. Königl. deutschen Gesellschaft zu Königsberg 1830 p. 111—140].
57. *Bohusz, X.* O początkach narodu i języka litewskiego rozprawa. Warszawa 1808.
58. *Bohusz.* Odpowiedź na odezwę bezimienego w Dzienniku Wileńskim na miesiąc wrzesień umieszczoną (o początku narodu Litewskiego) [Pamiętnik Warszawski 1817 IX p. 466—476].
59. *Borowski, L. E.* Über die allmählichen Fortschritte der gelehrten Cultur in Preussen bis zur Kantischen Epoche [Preussisches Archiv 1793 IV p. 95—166].
60. *[Borowski, L.]* Uwagi nad poezyą i wymową. W Wilnie 1820.
61. *Brandl, Al.* Englische Volkspoesie [Grundriß der germanischen Philologie hrsg. von *H. Paul.* II B. I Abt. Straßburg 1889].

62. *Brensztejn, M.* Bracia czarni [Bibljoteka warszawska 1906 II p. 549—564].
63. *Brensztejn, M.* Dionizy Paszkiewicz. Pisarz polsko-litewski na Żmudzi w pierwszej połowie XIX wieku. Wilno 1934.
64. *Brensztejn, M.* Filomata w Krożach (Jan Sobolewski) [Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia uniwersytetu wileńskiego. T. I. Wilno 1929 p. 329—356] (ir atskirai).
65. *Brensztejn, M. i Otrębski, J.* Dajny litewskie zapisane przez Adama Mickiewicza. Wilno 1927.
66. *Brensztejn, M.* Teatr szkolny w Krożach na Żmudzi [Ateneum Wileńskie 1925 p. 46—70].
67. *Brodziński, K.* Listy o polskiej literaturze [Pamiętnik Warszawski 1820 XVI—XVII].
68. *[Brodziński, K.]* O poezyi ludu litewskiego [Pamiętnik Warszawski 1822 III p. 233—252].
69. *Bruchnalski, W.* Emilia Platerówna jako folklorystka [Lud. Kwartalnik etnograficzny 1906 XII p. 183 ir t. t.].
70. *Bruchnalski, W. A.* Geneza Grażyny. Lwów 1890.
71. *Bruchnalski, W. A.* Źródła historyczne „Konrada Wallenroda" [Pamiętnik towarzystwa literackiego imienia Adama Mickiewicza. We Lwowie 1889 III p. 102—119].
72. *Brückner, Al.* Dzieje kultury polskiej. Kraków 1931 III.
73. *Brückner, Al.* Jana hr. Potockiego prace i zasługi naukowe. Warszawa 1911.
74. *Brückner, Al.* Starożytna Litwa. Ludy i Bogi. Szkice historyczne i mitologiczne. Warszawa 1904.
75. *[Bruožis, A.] Probočių Anūkas.* Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai ir žymesnieji lietuvių kalbos mylėtojai. Tilžėje 1920.
76. *[Bulharyn, T.]* Kąpiele morskie na brzegach Baltyckiego morza... (wypis z Przejazdki po Inflantach T. Bułharyna) z Rossyjskiego [Kolumb, pamiętnik opisom podróży. Warszawa 1828 I].
77. *Bulgarin, F.* Rossija v istoričeskom, statističeskom i literaturnym otnošenijach. S. Peterburg 1837 I.
78. *Burbianka, M.* Antoni Hlebowicz — zapomniany biograf Witolda [Ateneum wileńskie VII 1930 p. 809—839].
79. *B[uszyński], I.* Kroże. Ich przeszłość i stan obecny. Wilno 1872.
80. *Charuzin, N.* Etnografija. Lekcii čitannyja v imperatorskom moskovskom universitete. S. Peterburg 1901 I.
81. *Chlebowski, B.* Sarmacya [Pisma Bronisława Chlebowskiego. Warszawa 1912 IV p. 3—6].
82. *Chmielowski, P.* Dzieje krytyki literackiej w Polsce. Warszawa 1902.
83. *Chmielowski, P.* Historya literatury polskiej. Warszawa 1899 III.
84. *Chmielowski, P.* Liberalizm i obskurantyzm na Litwie i Rusi (1815 —1822). Warszawa 1898.
85. *Chmielowski, P.* Literatura dla ludu [Ateneum 1891 IV p. 551 ir t. t.].

86. *[Chodakowski, Z.]* Wyjątek z listu P. Zoriana Chődakowskiego do prof. w uniwers. wileń. i Kawalera Łoboyki [Dziennik Wileński 1822 I p. 540—542].
87. *Chodynicki, K.* Lata uniwersyteckie Lelewela (1804—1808) [Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia uniwersytetu wileńskiego. Wilno 1929 p. 174—181].
88. *Chodynicki, K.* Poglądy na zadania historyi w epoce Stanisława Augusta. Warszawa 1915.
89. *Chodźko, Ig.* Obrazy Litewskie. Serja VI. Nowe pamiętniki kwestarza (Przypisy — Wolne mularstwo na Litwie). Wilno 1862.
90. *[Chodźko, J.]* Jonas isz Swisloczes krominikas wędrawois Lietuwiszku lieżuwiu iszgulditas kasztu ir storony Jozapa Rupeyka... Wilniuje 1823.
91. *Chodźko, J.* O szkołach parafialnych i wieyskich [Dzieje Dobroczynności krajowey i zagraniczney. Wilno 1820 I p. 315—326].
92. *Chrzanowski, Ig.* Chleb macierzysty „Ody do młodości". Kraków [3]1924.
93. *Chrzanowski, Ig.* Niemcewicz, jako miłośnik i obrońca mowy ojczystej. [Prace Filologiczne. Warszawa 1927 XII p. 260—274].
94. *Cieszkowski, W.* Czasopisma polskie na Litwie [Kwartalnik litewski. Petersburg 1910 II—IV, 1911 V].
95. *Czacki, T.* O litewskich i polskich prawach. (Wydanie K. J. Turowskiego). Kraków 1861.
96. *Czacki, T.* O postępie Edukacji w Prowincyach niegdyś polskich a teraz wcielonych do Rossyi [Dziennik Wileński 1805 N 1 p. 6—15].
97. *Czacki, T.* Rozbiór dzieiów Narodu Polskiego przez pierwszych dwoch Pisarzow Marcina Galla i Wincentego Kadłubka [Nowy Pamiętnik Warszawski 1801 I].
98. *Czarnowska, M.* Zabytki mitologii sławiańskiey w zwyczajach wieyskiego ludu na Białey Rusi dochowywane [Dziennik Wileński 1817 VI p. 396—408].
99. *Czartoryska, Iz.* Pielgrzym w Dobromilu czyli nauki wieyskie. Warszawa [2]1820 I, [2]1821 II.
100. *Czerski, S.* Opis żmudzkiey dyecezyi. Wilno 1830.
101. *Czerwiński, Ig. L.* Katechizm wieyski dla dzieci stanu rolniczego. Przemyśl 1813.
102. *Dagys, J.* Kaip kun. A. Pabrėža augalų vardyną kūrė [Gamta 1937 (N 4) p. 231—235].
103. *[Dambrauskas, A.] Jakštas, A.* Apie lietuviškuosius Šventraščio vertimus [Žinyčia 1902 N 4/5 p. 27—40].
104. *[Dambrauskas, A.] Jakštas A.* Kelios pastabos dėl Vaižganto biografijos [Židinys 1934 XX (N 7) p. 20—27].
105. *[Daniłowicz, I.] I. D. M. P.* Latopisiec litewski, na początku XV-go wieku, przez bezimiennego pisarza w ruskim języku ułożony, wyjętę z rękopismu 1520 roku, obejmującego dzieje rusko litewskie po raz

pierwszy dosłownie łacinskiemi literami do druku podany. (Wstęp) [Dziennik Wileński 1823 III p. 241 ir t. t.].

106. *[Daniłowicz, Ig.]* Opisanie bibliograficzne dotąd znanych exemplarzy Statutu Litewskiego, rękopiśmiennych i edycyy drukowanych, tak w ruskim oryginalnym, jako też polskim i łacińskim języku [Dziennik Wileński 1823 I—II].

107. *Daniłowicz, I.* Skarbiec dyplomatów papiezkich, cesarskich, królewskich, książęcych; uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów. (Wydał *J. Sidorowicz*). Wilno 1860 I.

108. *[Daukantas, S.]* Budą Senowęs-Lëtuwiû Kalnienû ir Żamajtiû Įszraszę Pagał Senowęs Rasztû Jokub's Łaukys. Petropîlie 1845.

109. *Daukantas, S.* Dajnes Żiamajtiû pagał Zodiu Dajnîniků îszraszytas. Pirmasis Pedelis. Petropilie 1846.

110. *Daukantas, S.* Darbay senuju Lituwiu yr Żemayczių 1822. Spaudai paruošė Vc. ir M. Biržiškai. Kaunas 1929.

111. *[Daukantas, S.]* Daukanto laiškai (pateikė *A. Janulaitis*) [Mūsų Senovė 1922 I (N 4/5) p. 690—795].

112. *Daukantas, S.* Lietuvos istorija. Plymouth 1897 II.

113. *[Daukantas, S.]* Prasmą Lotinû kałbôs parasze *K. W. Myle.* Petrapilie 1837.

114. *David, L.* Preussische Chronik. Hrsg. von E. Ernst Hennig. Königsberg 1812 I.

115. *Dębicki, L.* Puławy (1762—1830). Lwów 1888 III.

116. Die lettisch-nationale Bewegung und die kurländische Geistlichkeit. Eine unparteiische Stimme aus den Ostseeprovinzen. Leipzig 1886.

117. *[Długosz, J.]* J. Długossi sev Longini Historiae Polonicae libri XII. Lipsiae 1711.

118. *Dobrianskij, S. F.* Masonskija loži v Litve [Zapiski Severo-Zapadnago Otdela Imperatorskago Russkago Geografičeskago Obščestva. Vilna 1911 II p. 231—262].

119. *Dobrianskij, S. F.* Očerki iz istorii masonstva [Zapiski... 1913 IV p. 103—145].

120. *Dobszewicz, T.* Wspomnienia z czasów, które przeżyłem. Kraków 1883.

121. *Donaleitis, Chr.* Das Jahr in vier Gesängen. Ein ländliches Epos... ins Deutsche übertragen von *D. L. J. Rhesa.* Königsberg 1818.

122. *Dropiowski, P. W.* Pierwsze ślady zajęcia się twórczością ludową w literaturze polskiej XIX (1800—1818) [Sprawozdanie dyrektora c. k. wyższego gimnazyum w Rzeszowie na rok szkolny 1900. Rzeszow 1900 p. 15—44].

123. *Eretas, J.* Rėzos santykiai su Goethe [Athenaeum 1938 IX 2].

124. *Fischer, Ad.* Ignacy Lubicz Czerwiński (w stuletnią rocznicę pierwszej polskiej monografii etnograficznej) [Ruś. Lwów 1911 p. 127—134].

125. *Fraenkel, E.* Letticismen in Daukantas „Wortschatz" [Filologu biedribas raksti. Rīgā 1931 XI p. 52—63].
126. *Francev, V. A.* Iz perepiski gr. N. P. Rumianceva. Varšava 1909.
127. *Francev, V. A.* Polskoe slavianovedenie konca XVIII i pervoj četverti XIX st. Praga Češskaja 1906.
128. *Füter, E.* Geschichte der neueren Historiographie 1911.
129. *Gadon, W.* Statystyka Xięstwa Żmudzkiego. Vie (Meurthe) 1839.
130. *[Gasztowt, J.]* Pan Sędzic czyli opowiadanie o Litwie i Żmudzi. Poitiers 1839.
131. *Gebethner, J.* Poprzedniczka romantyzmu (Anna Mostowska). Kraków 1918.
132. *Gerullis, G.* Bretke als Geschichtschreiber [Archiv für slavische Philologie 1926 XL p. 117—127].
133. *Gervais.* Fragmentarische Überlieferungen zur ältesten Geschichte Litthauens [Beiträge zur Kunde Preußens 1819 II p. 112—167].
134. *[Gervais, L.]* Notizen von Preußen mit besonderer Rücksicht auf die Provinz Littauen. Ein Beitrag zur näheren Kenntniß der inneren Verfassung und der Bewohner derselben. Königsberg 1795 I.
135. *[Giedroyć, J. A.]* Od biskupa żmudzkiego i Kawalera Xięcia Giedroycia do JJXX plebanów i filijalistów dyecezyi żmudzkiej odezwa [Dzieje Dobroczynności 1821 II p. 16—18].
136. *Glagau, O.* Littauen und die Littauer. Tilsit 1869.
137. *Gołański [F. N.]* Słownik języka polskiego przez S. B. Linde. Rys tego dzieła [Dziennik Wileński 1815 II p. 287 ir t. t.].
138. *[Gottlieb, Chr.]* Bemerkungen eines Reisenden über einen Theil von Ost- und Westpreussen. In Briefen au seinen Freund. Berlin 1799.
139. *Grigorovič, N.* Perepiska protoiereja Ioanna Grigoroviča s grafom N. P. Rumiancovym [Čtenija v imperatorskom obščestve istorii i drevnostej rossijskich pri moskovskom universitete. 1864 kniga II].
140. *Grunau, S.* Preussische Chronik (hrsg. von Dr. M. Perlbach). Leipzig 1875 I.
141. *Gwagnini, A.* Kronika Sarmacyi Europskiey [Zbior dziejopisow polskich we czterech tomach zawarty. W Warszawie 1768 IV].
142. *Hagen, A.* Über das Wesen der littauischen Volkslieder [Neue Preußische Provinzial-Blätter 1846 II p. 261—294].
143. *Haym, R.* Herder nach seinem Leben und seinen Werken. Berlin 1880 I.
144. *Handelsmann, M.* Historyka. Warszawa [2]1928.
145. *Hartknoch, Chr.* Alt- und neues Preussen, oder preussischer Historien zwei Theile 1684.
146. *Hartknoch, Chr.* Selectae dissertationes historicae de variis rebus prussicis. 1679 (prie jo išleistos *Petri de Dusburg* Chronicon Prussiae, 1679).
147. *Heinel, Ed.* Versuch einer Bearbeitung der Geschichte Preussens für Volksschulen. Danzig 1822.

148. *Hennig, [G. S.]* Versuch über einige Ueberreste der altpreußischen Sprache vorzüglich in der Benennung einiger noch jetzt vorhandnen Städte und Dörfer in Ostpreussen und Litthauen (Eine Vorlesung am Krönungs-Feste des 18-ten Januar 1794 [Preussisches Archiv 1794 V p. 611—645].

149. *Herder, J. G.* Auszug aus einem Briefwechsel über Ossian und die Lieder alter Völker [Herder's Ausgewählte Werke. Herausgegeben und eingeleitet von Adolf Stern. Leipzig (Reclam) II p. 85—120].

150. *Herder J. G.* Eigne Gemählde aus der Preußischen Geschichte [Herders sämtliche Werke, hrsg. von *B. Suphan.* 1885 XXIII].

151. *Herder, J. G.* Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. [Herders Ausgewählte Werke (Reclam) III p. 3—609].

152. *Herder, J. G.* Stimmen der Völker in Liedern [Herder's Ausgewählte Werke (Reclam) I p. 224—470].

153. *Herder, J. G.* Von Ähnlichkeit der mittleren englischen und deutschen Dichtkunst [Herder's Ausgewählte Werke (Reclam) II p. 121—130].

154. *Hleb-Koszańska, H.* „Letters literary and political on Poland" Krystyna Lacha-Szyrmy [Księga Pamiątkowa koła polonistów słuchaczów uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1922—1932. Wilno 1932 p. 107—132].

155. *Hlebowicz, A. B.* Krotki rys życia Witołda W. X. Litewskiego. W Wilnie 1821.

156. *[Hlebowicz] Glebovič, A. B.* Litovskaja mifologija [Severnyj Archiv 1824 IX p. 131 ir t. t.].

157. *Hlebowicz, A. B.* Rys statystyki Państwa Rossyjskiego. W Warszawie 1826.

158. *Y. O.* Początku narodu litewskiego rozmaite dochodzenia [Dziennik Wileński 1817 VI p. 331 ir t. t.].

159. *Yčas, J.* Mažosios Lietuvos praeitis [Kovo 20 diena. Mažosios Lietuvos prisiglaudimui paminėti. 1921 p. 24—86].

160. *Yčas, J.* Simono Grunau, XVI amžiaus kronisto, reikalu. Kaunas 1922 (iš Švietimo Darbo 1922 N 3—6).

161. Instrukcje do układania po gimnazjach i szkołach powiatowych zapisów w przedmiotach różnych nauk, wydane od rządu głównego i ogłoszone drukiem r. 1812 (z rossyjskiego) [Dziennik Wileński 1816 IV, 1817 V—VI].

162. *Ivinskis, Z.* S. Daukantas ir Lietuvos istorija [Naujoji Romuva] 1936 (N 11) p. 247—250].

163. *J. Ż.* Uwiadomienie o przedsięwziętem wydaniu dziełka Lomonda: Epitome Historiae Sacrae [Dziennik Warszawski 1829 XVII p. 258 —284].

164. *Jablońska-Erdmanowa, Z.* Oświecenie i romantyzm w stowarzyszeniach młodzieży wileńskiej na początku XIX w. Wilno 1931.

165. *[Jablonskis, J.]* Jablonskio raštai. Redagavo J. Balčikonis. 1932 I.

166. *Jankowski, W.* Pierwiastek ludowy w poezji Kniaznina [Lud 1902 VIII].

167. *[Janowski], L.* Onacewicz Żegota [Wielka Encyklopedya Powszechna Ilustrowana. Serya II, Tom V—VI 1905 p. 267—269].

168. *Janowski, L.* W promieniach Wilna i Krzemieńca. Wilno 1932.

169. *Janowski, L.* Wszechnica wileńska 1578—1842. Wilno 1921.

„ Historiografja uniwersytetu wileńskiego [Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. 1922 VII].

170. *Janulaitis, A.* Baudžiavų panaikinimo sumanymai Lietuvoje (1817—1819). Kaunas 1929.

171. *Janulaitis, A.* Ignas Danilavičius, Lietuvos bei jos teisės istorikas I 1932.

172. *Janulaitis, A.* Juodieji broliai Kražiuose (1823) [Praeitis 1930 I p. 214—303].

173. *Janulaitis, A.* Kiprijonas Juozas Zabitis-Nezabitauskas. Žemaičių rašytojas ir politikos veikėjas 1778—1837 (Padidintas ir pataisytas atmušimas iš „Tautos ir Žodžio“ V ir VI tomų). Kaunas 1931.

174. *Janulaitis, A.* Kun. J. Rupeika [Švietimo Darbas 1921 N 5/6 p. 96—103].

175. *Janulaitis, A.* Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX amž. Kaunas 1936.

176. *Janulaitis, A.* Simanas Daukantas. Jo gyvenimas, darbai ir vargai (1793—1864). (Iš „Lietuvių Tautos“). Vilnius 1913.

177. *[Jaroszewicz, J.]* O herulach pobratymcach litwinów. Wilno 1840.

178. *Jaroszewicz, J.* Obraz Litwy pod względem jej cywilizacyi od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII. Wilno 1844 I.

179. *[Jaroszewicz, J.]* Stan Litwy do przyjęcia wiary chrześciańskiej [Znicz, noworocznik wyd. przez J. Krzeczkowskiego. Wilno 1834 p. 19—62].

180. *Jaroszewicz, J.* Zarysy z czasów pogańskich Litwy [Pismo Zbiorowe Wileńskie 1859].

181. *Jenisch, D.* Philosophisch kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens. Berlin 1796.

182. *Jocher, Ad.* Wspomnienie o Symonie Feliksie Żukowskim [Znicz 1835 p. 167—192].

183. *Jonikas, P.* Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos idėja priešaušrio metu [Archivum Philologicum 1937 VI p. 36—73].

184. *Jonikas, P.* Maž. Lietuvos bažnytinės kalbos reformos projektas 18 a. pradžioje [Archivum Philologicum 1937 VI p. 74—83].

185. *Jonynas, Ig.* Vytauto ženklas [Vairas 1930 N 3—6].

186. *[Jucewicz, L.]* Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów skreślona przez *Ludwika z Pokiewia.* Wilno 1846.

187. *[Jucewicz, L.]* Pieśni litewskie przekładania *Ludwika z Pokiewia.* Wilno 1844.

188. *Jucewicz, L. A.* Pisarze w narodowym języku litewskim II. Dyonizy Paszkiewicz [Piśmiennictwo Krajowe. Warszawa 1841 p. 172—174].

189. *Jucewicz, L. A.* Przysłowia ludu litewskiego. Wilno 1840.

190. *Jucewicz, L.* Wyjątki z nowoczesnych poetów polskich, tłumaczone na język litewski z przydaniem kilku słów o języku i literaturze litewskiej. Wilno 1837.

191. *Jurjevyczius, St.* Pranciszkus Ksaveras Bagužas [Apszwieta 1893 N 13 p. 773—778].

192. *Juszka, J.* Kalbos lëtuviszko lëžuvo ir lëtuviszkas statraszimas arba ortograpija. Peterburge 1861.

193. *Kallenbach, J.* Adam Mickiewicz. Lwów — Warszawa — Kraków [4]1926 I.

194. *Kallenbach, J.* Kuratorya wileńska [Bibljoteka Warszawska 1904 III p. 421—448].

195. *Karamzin, N.* Istorija gosudarstva rossijskago. Sanktpeterburg [1816] I, 1817 V.

196. *Kareev, N.* Novejšaja polskaja istoriografija i perevorot v nej [*Kareev.* Polonica. Sbornik statej po polskim delam (1881—1905). S.-Peterburg 1905 p. 132—206].

197. *Kareev, N.* „Padenie Polši" v istoričeskoj literature. S.-Peterburg 1888.

198. *Karge, P.* Gesandtschaftsbericht der Ordensspittlers Grafen Konrad von Kyburg vom Jahre 1397 — eine polnische Fälschung [Altpreußische Monatsschrift 1918 LV p. 50—60].

199. *Karlowicz, J.* O języku litewskim [Rozprawy i sprawozdania z posiedzień wydziału filologicznego Akademji Umiejętności. W Krakowie 1875 II p. 135—376].

200. *[Karp, I.]* Zapis Ignacego Karpia na szkołę parafialną i szpital dla chorych w Johaniszkielach. Wyjęty z testamentu fundatora i podany przez *A. Bohatkiewicza* [Dzieje Dobroczynności 1823 III p. 387—389].

201. *[Karp, M.]* Obraz seymików. Warszawa 1791.

202. *Kircher, E.* Volkslied und Volkspoesie in der Sturm- und Drangzeit [Zeitschrift für deutsche Wortforschung 1903 IV p. 1—57].

203. *Kitkiewicz, A.* (przełożył) Hymny Ojców Świętych i wielkich w kościele Mężów. Wilno 1848.

204. *Kleiner, J.* Mickiewicz. Lwów 1934 I.

205. *[Klingsporn, F.]* Geschichte Preußens. Königsberg 1798.

206. *Kočubinskij, A. A.* Načalnye gody russkago slavianovedenija. Admiral Šiškov i kancler gr. Rumiancov. Odessa 1887—1888.

207. Kodex szubrawski [Tygodnik Wileński 1819 VII p. 217 ir t. t.].

208. *Koialowicz, A. W.* Historiae Litvanae Pars prior 1650.

209. *Kolberg, O.* O pieśniach litewskich [Dzwon literacki. Pismo zbiorowe. Warszawa 1846 III p. 93—107].

210. *Kolberg, O.* Pieśni ludu litewskiego [Zbiór wiadomości do antropologji krajowej 1879 III p. 167—230).

211. *[Kołłątaj, H.]* X. Hugona Kołłątaja korrespondencya listowna z Tadeuszem Czackim. Z rękopismu wydał *F. Kojsiewicz.* W Krakowie 1844 I—III, 1845 — IV.

212. *Kołłątaj, H.* Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III. Z predmową H. Mościckiego. Warszawa 1905.

213. *Koneczny, F.* Tadeusz Kościuszko. Poznań [2]1922.

214. *Kopczyński, O.* Grammatyka języka polskiego. W Warszawie 1817.

215. *Kopczyński, O.* O duchu Języka Polskiego [Roczniki Towarz. Warsz. Przyjaciół Nauk 1807 IV p. 190 ir t. t.].

216. *Köppen, P.* Der litauische Volksstamm. Ausbreitung und Stärke desselben in der Mitte des XIX Jahrhunderts [Mélanges russes tirés du bulletin historico-philologique de l'Académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg II 1. St. Pétersbourg 1851 p. 1—25].

217. *Keppen, P.* O proischoždenii, jazyke i literature litovskich narodov. Sanktpeterburg 1827.

Keppen, P. O początkach, języku i literaturze narodów litewskich. Przekład *Leona Rogalskiego* [Dziennik Wileński 1828 V p. 3 ir t. t.].

Köppen, P. Ueber den Ursprung, die Sprache und Literatur del lithauischen [oder lettischen] Völkerschaften. (Übersetzt von *P. Schrötter).* [Magazin herausgegeben von der Lettisch-Literärischen Gesellschaft. Mitau 1829 I, 3 p. 1—109].

218. *Korotyński, L. S.* Zbiorek pieśni narodowych Joachima Lelewela [Prawda. Książka zbiorowa dla uczczenia 25 działalności Aleksandra Świętochowskiego. Kraków 1899 p. 220--223].

219. *Korzon, T.* Pogląd na działalność naukową J. Lelewela [Kwartalnik historyczny 1897 XI p. 257—309].

220. *Kościałkowski, S.* Z dziejów ofiarności na rzecz nauki i nauczania na Litwie [Nauka polska 1925 V p. 241—296].

221. *Kossakowski, Jan.* Rzut oka na Literaturę Czeską i związek ięzykow słowiańskich. [Nowy Pamiętnik Warszawski 1803 XII p. 352 —372].

222. *Kossakowski, Józef.* Rys prywatnego i publicznego życia Fr. X. Bohusza [Roczniki Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk 1824 XVII p. 136—147].

223. *Kossakowski, K.* Grammatyka języka żmudzkiego. Kałbrieda ležuwio ziamaytiszko. Wilno 1832.

224. *K[ossarzewski], K. A.* Rzecz o litewskich słownikach i ogólny pogląd na kraje litewskie [Pismo Zbiorowe Wileńskie 1862 p. 133 —212].

225. *K[ossarzewski], K. A.* Znaczenie języka litewskiego we względzie naukowym [Pismo Zbiorowe Wileńskie 1859 p. 163—175].

226. *Kossowski, S.* Brodzińskiego tłumaczenia pieśni ludowych. Lwów 1906.

227. *Kostomarov, N.* Litovskaja narodnaja poezija [*Kostomarov.* Istoričeskija monografii i izsledovanija. Sanktpeterburg) 1867 III p. 323 —351].

228. *Kotzebue, A.* Preußens ältere Geschichte. Riga 1808 I—IV.

229. *Kotzebue, A.* Switrigail, ein Beitrag zu den Geschichten von Litthauen, Rußland, Polen und Preußen. Leipzig 1820.

230. *Koźmian, K.* Pisma prozą. Kraków 1880.

231. *Krasicki, Ig.* O rymotwórstwie i rymotwórcach [Dzieła Ignacego Krasickiego. Warszawa 1878 IV p. 7—320].

232. *Kraszewski, J. I.* Litwa. Starożytne dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni, przysłowia, podania i t. d. Warszawa 1847 I, 1850 II.

233. *Kraszewski, J. I.* Witolo rauda. Giesme isz padawimu Lietuwos. Lietuwiszkay iszgulde *J. A. W. Lietuwis.* Poznaniuje 1881. — Priekałba.

234. *Krause.* Ansicht der Preußischen Geschichte und Geschichtswerke 1819 [Beiträge zur Kunde Preußens 1821 IV p. 86—107].

235. *Krause, A. G.* Litthauen und dessen Bewohner in Hinsicht der Abstammung, der volksthümlichen Verwandtschaft und Sprache. Königsberg 1834.

236. *Kraushar, A.* Próba ankety z r. 1813 w sprawie badań nad historją krajową, literaturą, statystyką i folklorystyką b. Księstwa Warszawskiego [Przewodnik naukowy i literacki. Lwów 1904 I p. 560—565].

237. *Kraushar, A.* Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk 1800—1832. Kraków — Warszawa 1900—1906 I—VIII.

238. *[Kreutzfeld, J. G.] K-dt.* Ueber die preußische Dichtkunst [Das preußische Tempe herausgegeben durch L. von Baczko 1791 p. 365—376].

239. *Kucharzewski, J.* Czasopiśmiennictwo polskie wieku XIX w Królestwie, na Litwie i Rusi oraz na Emigracyi. Warszawa 1911.

240. *Kühnemann, E.* Herder. München 1912.

241. *Kukolnik, P. V.* O posobijach k dopolneniju litovskoj istorii [Zapiski Vilenskoj Archeologičeskoj komisii 1856 I p. 40—47].

242. *Kukolnik, P.* Obyčai, poverja, predrazsudki, pliaski, obriady, pesni i poslovicy litovcev [Čerty iz istorii i žizni litovskago naroda. Iszrynkimaj isz giwenima ir apraszima Letuwiu. Vilna 1854 p. 91—149].

243. *Kuntze, A.* Bilder aus dem Preußischen Littauen. Rostock 1884.

244. *Kurdybacha, Ł.* Wpływ kultury wileńskiej na Lwów w początkach XIX w. [Ateneum Wileńskie 1936 XI p. 185—217].

245. *Lachnicki, Ig.* Biografia włościanina nad brzegami Niemna powyżey Łososney mieszkaiącego. Warszawa 1815.

246. *Lappo, I.* Istorinė Vytauto reikšmė (atspausta iš Praeities II) 1930.

247. *Lappo, I.* Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos. Kaunas 1932.

248. *Lappo, I. I.* Zapadnaja Rossija i ee soedinenie s Polšeju v ich istoričeskom prošlom. Praga 1924.

249. *Lazius, W.* De gentium aliquot migrationibus, sedibus fixis, reliquibus, linguarumque initiis et imunitationibus ac dialectis Libri XII. Francofurti 1600 (pirmoji laida 1557).

250. *Lehr-Spławiński, T.* Polnische Sprachpflege in Vergangenheit und Gegenwart [Slavische Rundschau 1933 V p. 310—324].

251. *Lelewel, J.* Dzieje Litwy i Rusi aż do Unii z Polską w Lublinie 1569 zawartej [*Lelewel.* Polska, Dzieje i Rzeczy jej 1863 V].
252. *Lelewel, J.* Historyka. Wilno 1815.
253. *Lelewel, J.* Jakim ma być historyk [Tygodnik Wileński 1818 V p. 338 ir t. t.].
254. [*Lelewel, J.*] Listy Joachima Lelewela. I oddział. Listy do rodzeństwa pisane. Poznań 1878 I—II.
255. *Lelewel, J.* O potrzebie gruntownej znajomości historji i na czym ta gruntowność zależy [Tygodnik Wileński 1817 III p. 33 ir t. t.].
256. [*Lelewel, J.*] Oświecenie i nauki w Polszcze aż do czasu wprowadzenia do niej druku [Tygodnik Wileński 1816 I p. 17 ir t. t.].
257. *Lelewel, J.* Pielgrzyma w Dobromilu czyli nauk wiejskich rozbiór; z uwagami nad stanem wiejskim w Polszcze i ulepszeniem oświaty jego [*Lelewel.* Rozbiory dzieł... w jedną księgę zebrane. Poznań 1844 p. 87—114].
258. *Lelewel, J.* Pisma pomniejsze geograficzno historyczne. Warszawa 1814.
259. *Lelewel, J.* Przygody w poszukiwaniach i badaniu rzeczy narodowych polskich. Poznań 1858.
260. *Lelewel, J.* Rzut oka na dawność litewskich narodów i związki ich z herulami. Wilno 1808.
261. [*Lelewel, J.*] Wiadomość o narodach litewskich [Tygodnik Wileński 1817 IV p. 131—139].
262. *Lelewel, J.* Winulska sławianszczyzna. Z geografa Bawarskiego [Tygodnik Wileński 1816 II p. 334 ir t. t.].
263. *Lelewel, J.* Wzmianka o naydawnieyszych dzieiopisach polskich i uwagi nad rozprawą JW. JX. Bohusza. W Warszawie 1809.
264. *Lepner, T.* Der Preusche Littauer. Danzig 1744.
265. Lietuwiszkas Ewangelias Nedielos Dienomis yr ant garbingiesniu Szwęciu per wisus metus skaitomas Baznicioj Kataliku... isz Prisakima Jo Milestos Kunigaykszczia Biskupa Ziemaiciu drukon Paduotas Metuose 1806 Wilniuj.
266. *Limanowski, B.* Historya demokracyi polskiej w epoce porozbiorowej. Warszawa [2]1922 I.
267. *Löbell, R.* Über litauische Volkspoesie [Beilage zum Programm der Großherzoglichen Realschule zu Oppenheim. Ostern 1884].
268. *Łoboyko, J.* Groby olbrzymie na Żmudzi i inne zabytki starożytności tego kraju [Dziennik Wileński 1823 II p. 145—157].
269. *Lohre, H.* Von Percy zum Wunderhorn. Beiträge zur Geschichte der Volksliedforschung in Deutschland [Palaestra. Untersuchungen und Texte aus der deutschen und englischen Philologie XXII. Berlin 1902].
270. [*Łucki, A.*] Towarzystwo Filomatów. Opracował prof. A. Łucki (Bibljoteka Narodowa I 77) Kraków 1924.
271. *Łukaszewicz, J.* Historya szkół w Koronie i w Wielkiem Księstwie Litewskiem. Poznań 1850 II.

272. *M. O.* Czy pożyteczniey jest dla właścicieli zarabiać grunta dworne pańszczyzną, czy najemnikiem [Dziennik Wileński 1818 I p. 425—440).

273. *Maciūnas, V.* Andrius Ugianskis [Židinys 1936 XXIII (N 5/6) p. 517 —528].

274. *Maciūnas, V.* Bohušo veikalas apie lietuvių kalbą [Archivum Philologicum 1937 VI p. 84—99].

275. *M[a]c[iūnas], V.* Čarnockis, Ad. [Lietuviškoji Enciklopedija V p. 978—981].

276. *Maciūnas, V.* J. Šulco Ezopas [Archivum Philologicum 1935 V p. 134—148].

277. *M[a]c[iūnas], V.* Joniškėlio mokyklos steigimo dokumentas [Mūsų Senovė 1938 II N 3 p. 522—524].

278. *Maciūnas, V.* Krokuvos bibliotekose pasirausus [Vairas 1935 XIV (N 6) p. 172—179].

279. *Maciūnas, V.* Lietuviškieji dalykai Vilniaus šubravcų satyroje. 1938 (Atspaudas iš „Mūsų Senovės" II N 1—2).

280. *Maciūnas, V.* Mūsų senosios didaktinės beletristikos šablonas [Židinys 1938 XXVII (N 5/6) p. 705—718].

281. *Maciūnas, V.* Šis tas apie Pošką (sąryšyje su M. Brenszteino monografija) [Vairas 1935 XV (N 11) p. 274—285].

282. *Małachowski-Łempicki, S.* Wykaz polskich lóż wolnomularskich oraz ich członków w latach 1738—1821. W Krakowie 1929.

283. *Małachowski-Łempicki, S.* Wolnomularstwo na ziemiach dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1776—1822). Wilno 1930.

284. *Malte Brun, [C.]* Tableau de la Pologne ancienne et moderne. Paris 1807.

285. *Malte-Brun, C.* Tableau de la Pologne. Nouvelle édition par *L. Chodźko.* Paris 1830 I.

286. *Maschke.* Quellen und Darstellungen in der Geschichtsschreibung des Preußenlandes [Deutsche Staatenbildung und deutsche Kultur im Preußenlande. Königsberg 1931 p. 17—39].

287. Medega S. Daukanto bijografijai [Dirva. Kn. I. Shenandoah Pa. 1898].

288. *Meyer, H.* (Įžanga ir prierašai prie Herderio „Stimmen der Völker") [Herders Werke. Deutsche National-Litteratur. Histor. kritische Ausgabe hrsg. von J. Kürschner. Band 74. 2].

289. *Mickiewicz, A.* Korespondencya. Paryż [4]1885 IV.

290. *Mickiewicz, A.* Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego [Adama Mickiewicza dzieła wszystkie. Warszawa 1933 VI p. 33—101].

291. *Mickiewicz, A.* Literatura słowiańska, wykładana w kolegium francuzkiem (tłumaczenie). Poznań [3]1865 III.

292. *Mielcke, Chr. G.* Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörterbuch... Nebst einer Vorrede des Verfassers, des Herrn Prediger *Jenisch* in Berlin und des Hrn. Krieges-Domainen-Raths *Heilsberg* auch einer Nachschrift des Herrn Professor *Kant.* Königsberg 1800.

293. *Mienicki, R.* Jan Piotr Dworzecki-Bohdanowicz, korektor drukarni universytetu wileńskiego, zapomniany heraldik (1773—1840 r.) [Księ-

ga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia uniwersytetu wileńskiego I. Wilno 1929 p. 297—312].
294. *Mierzyński, A.* Jan Łasicki, źródło do mytologii litewskiej. Kraków 1870.
295. *Mieżinis, M.* Lietuviszka gramatika. Tilżėje 1886.
296. *Mykolaitis, V.* Tautosakos reikšmė [Mūsų Tautosaka 1930 I p. 6—13].
297. *Modelski, T. E.* Sprawa powołania J. Lelewela na katedrę historji w Wilnie [Ateneum Wileńskie 1929 VI p. 486—582].
298. Moksłas Skaytima Raszta Lietuwiszka dieł mażu wayku... Wilniuy 1796.
299. *Morgenheim, M. A.* Kurzer Abriß einer Geschichte des Königreichs Preussen vom Jahr 1228 bis auf unsere Zeiten. Nebst einer Charakteristik der Litthauer... Als Leitfaden bey dem ersten Unterricht der vaterländischen Geschichte zu gebrauchen. Halle 1804.
300. *[Morykoni, I.]* Wyjątek z testamentu ś. p. Ignacego Hrabi Morykoniego [Dzieje Dobroczynności 1823 II p. 68—72].
301. *Mościcki, H.* J. Bieliński. Szubrawcy w Wilnie [Bibljoteka Warszawska 1911 II p. 167—178].
302. *Mościcki, H.* Promieniści, Filomaci - Filareci. Warszawa [3]1928.
303. *Mościcki, H.* Sprawa włościańska na Litwie w pierwszej ćwierci XIX w. [*Mościcki.* Pod znakiem orła i pogoni. Szkice historyczne. Lwów - Warszawa [2]1923 p. 39—101, 206—223].
304. *Mościcki, H.* Tło historyczne trzeciej części „Dziadów" [Bibljoteka Warszawska 1907 II p. 140—168].
„ Wilno i Warszawa w „Dziadach" Mickiewicza. Warszawa 1908.
305. *Mościcki, H.* Z filareckiego świata. Warszawa 1924.
306. *Müller, H.* Die „Preußische Blumenlese" von 1775, eine Quelle von Herders „Volksliedern" [Zentralblatt für Bibliothekswesen. 1917 XXXIV p. 182—188].
307. *Murko, M.* Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik. Graz 1897.
308. *Murko, M.* Sobestianskij, Učenija... [Archiv für slavische Philologie 1894 XVI p. 254—268].
309. *Nanke, [K. E.]* Wanderungen durch Preußen. (Hrsg. von. L. Baczko), Hamburg und Altona 1800 I.
310. *Narbutt, J.* Krótki rys pierwiastków narodu litewskiego. W Grodnie 1820.
311. *Narbutt, T.* Domniemanie o dawnych litwinach [Tygodnik Wileński 1817 III p. 273—282].
312. *Narbutt, T.* Dzieje starożytne narodu litewskiego. Wilno 1835—1841 I—IX.
313. *Narbutt, T.* O jatwiezach [Tygodnik Wileński 1817 IV p. 59—64, 78—80].
314. *Narbutt, T.* O panieńskiem [Tygodnik Wileński 1817 IV p. 209—213].
315. *Narbutt, T.* O wiciach [Tygodnik Wileński 1818 VI p. 129—134].

316. *Narbutt, T.* Pomniejsze pisma historyczne szczególnie do historyi Litwy odnoszące się. Wilno 1856.

317. *Naruszewicz, A.* Historja narodu polskiego. T. I, cz. 1—2. Warszawa 1824.

318. *Nast, L.* Die Volkslieder der Litauer inhaltlich und musikalisch [Wissenschaftliche Beilage zum Bericht des königlichen Gymnasium zu Tilsit 1893].

319. *Nesselmann, G. H. F.* Littauische Volkslieder gesammelt, kritisch bearbeitet und metrisch übersetzt. Berlin 1853.

320. *Nettelhorst, W. Chr.* Dissertatio historica de originibus prussicis. Regiomonti 1674.

321. *Niemcewicz, J. U.* Podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte. Paryż 1858.

322. *Niemcewicz, J. U.* Śpiewy historyczne. W Warszawie [2]1819.

323. *Niemi, A. R.* Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai (iš suomių kalbos išvertė Adolfas Sabaliauskas) [Mūsų Tautosaka 1932 V].

324. *Niezabitawskis, K.* Naujas moksłas skaytima diel mażu wayku Żemayczių yr Lietuwos su 51 paweyksłays. Wilniuje 1824.

325. *Niezabitowski, K.* Spis niektórych starożytnych zabytków, znajdujących się w zbiorze obywatela prowincyi żmudzkiej Dyonizego Paszkiewicza [Dziennik Wileński 1823 II p. 157—161].

326. *Nowicki, W.* Rzeczy ludowe wobec nauki na początku XIX wieku i obecnie [Niwa 1872 I p. 186 ir t. t.].

327. O początkach narodu pruskiego. (Wyciąg z kroniki Łukasza Dawida świeżo w Królewcu przez pana Hennig wydaney) [Pamiętnik Lwowski 1819 p. 194 ir t. t.].

328. *[Odyniec, A. E.].* Listy A. E. Odyńca (przez *W. Korotyńskiego)* [Tygodnik Ilustrowany 1892 I p. 118 ir t. t.].

329. *Odyniec, A. E.* Wspomnienia z przeszłości. Warszawa 1884.

330. *Onacewicz.* Rzut oka na dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego [Pamiętnik Naukowo literacki. Wilno 1849 I p. 7—27].

331. *Onacewicz, Żegota.* Rzut oka na pierwotne dzieje Litwy [Rocznik literacki. Petersburg 1846 p. 1—8].

332. *O[nacewicz], Ż.* Uwagi nad Historyą Powszechną [Magazyn Powszechny. Warszawa 1840 N 11—12].

333. *Orsza, H.* Początki pracy oświatowej w Polsce [Praca oświatowa, jej zadania, metoda, organizacja. Kraków 1913 p. 1—115].

334. *Ostermeyer, G.* Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen. Königsberg und Leipzig 1780.

335. *Ostermeyer, G.* Neue Littauische Grammatik. Königsberg 1791.

336. *Ostermeyer, [G.]* Ueber die Ostpreussischen Kirchen, in welchen Gottesdienst in Litthauischer Sprache gehalten wird [Preussisches Archiv 1795 VI, 1—2 p. 342—354, 380—402].

337. *Ostermeyer, S.* Ist es anzurathen, die litthauische Sprache zu verdrängen und die Litthauer mit den Deutschen zu verschmelzen? Gumbinnen 1817.

338. *[Pabrėža, J. A.]* Botanika arba Taislius Auguminis. Parašyta kun. Ambražiejaus Pabriežos. Atspauda iš „Dirvos". Shenandoah, Pa 1900.

339. *[Pabrėža, J. A.]* Iš Pabrėžos nespausdintų botanikos raštų. Spaudai parengė J. Elisonas [Kosmos 1922/23 p. 46 ir t. t.].

340. *Padalskis, P.* Fiziokratai Lietuvoje [Ekonomika 1937 (N 1) p. 1—28].

341. *Padalskis, P.* Pirmoji ūkio doktrina Lietuvoje [Židinys 1938 XXVIII (N 7) p. 75—86].

342. *[Paszkiewicz, D.]* Rozmyślania wieśniaka rolnika (Dionizego Paszkiewicza byłego Pisarza R. P.) o Narodzie i języku Litewsko Żmudzkim poprzedzone wierszem do X. Bohusza i Joachima Lelewela. Podane do Dziennika Warszawskiego przez Wspól-rodaka i przyjaciela Żmudzinów. W Warszawie 1829. (Atspaudas iš Dziennik Warszawski 1829).

343. *[Paszkiewicz, D.]* Wyjątek z Listu Pana Dyonizego Paszkiewicza do Pana K. D. pisanego dnia 5. Stycznia 1818 roku [Tygodnik Wileński 1818 V p. 262—266].

344. *[Paszkiewiczowa, S.]* Wspomnienia pani Stanisławy Paszkiewiczowej [Litwa 1911 (N 16) p. 236—237].

345. Pawinnastes krikszczioniszkos arba katechizmas. Wilniuy 1828.

346. *Pęcherski, C.* Brodziński a Herder. Kraków 1916.

347. *Pietraszkiewiczówna, S.* Dzieje Filomatów w zarysie. Kraków 1912.

348. *Pigoń, S.* Do źródeł „Dziadów" kowieńsko-wileńskich. Wilno 1930.

349. *Pigoń, S.* Głosy z przed wieku. Wilno 1924.

350. *Pigoń, S.* Kampanja przeciwmasońska w Wilnie 1817 (odbitka z Ateneum Wileńskiego VIII). Wilno 1933.

351. *Pigoń, S.* Księcia Adama Czartoryskiego troski o język i literaturę polską. Wilno 1931.

352. *Pigoń, S.* Z dawnego Wilna. Wilno 1929.

353. *Pypin, A. N.* i *Spasovič, V. D.* Istorija slavianskich literatur. S. Peterburg ^{2}1881 II.

354. *Pogodin, A.* Vilenskij učebnyj okrug 1803—1831 [Sbornik materjalov dlia istorii prosveščenija v Rossii. Peterburg 1902 IV 1].

355. *Pohorecki, F.* Teki i zbiory Żegoty Onacewicza [Pamiętnik VI powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie. I Referaty. Lwów 1935 p. 414—424].

356. *Pohoska, H.* Sprawa oświaty ludu w dobie Komisji Edukacji Narodowej. W Krakowie 1925.

357. *Polujański, A.* Wędrówki po gubernji Augustowskiej. Warszawa 1859.

358. *P[otocki], L.* Pamiętniki pana Kamertona. Poznań 1869 III.

359. *Pott, A. F.* Wilhelm von Humboldt und die Sprachwissenschaft. Berlin 1880 I.

360. *Prätorius, M.* Deliciae Prussicae oder Preußische Schaubühne. (Hrsg. von Dr. W. Pierson). Berlin 1871.

361. *Praetorius, M.* Historische Nachricht von der alten Preußischen Sprache [Acta Borussica 1731 II p. 55—85, 534—564, 780—791, 883—902].

362. *Prätorius, M.* Nachricht von der Litthauer Art, Natur und Leben [Erleutertes Preußen 1724 I p. 125—142].

363. *Praetorius, M.* Orbis gothicus 1688 I.

364. *Preuss, A. E.* Gedrängte Uebersicht des Landes- und Volkskunde von Preußen. Königsberg 1835.

365. *Przychocki, G.* Grób Owidjusza w Polsce [Prace Tow. Naukowego Warsz. I. wydział językozn. i lit.] 1920.

366. Punkta do zebrania postrzeżeń i wiadomości w przedmiotach fizycznych w wydziale Imperatorskiego Wileńskiego Uniwersytetu [Nowy Pamiętnik Warszawski 1805 XVIII p. 354—360].

367. *Puzinas, J.* T. Norbutas mūsų prosenovės tyrinėtojas [Naujoji Romuva 1936 (N 7) p. 149—152].

368. *Puzinas, J.* Vorgeschichtsforschung und Nationalbewußtsein in Litauen. Kaunas 1935.

369. *Rakowiecki, B.* O stanie cywilnym dawnych Słowian [Roczniki Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk 1821 XIV p. 19—35].

370. *Rakowiecki, J. B.* Rys historyczny Zwyczaiów, Obyczaiów, Religii, Praw y Języka dawnych słowiańskich y słowiańsko-ruskich narodów [Prawda Ruska czyli prawa W. X. Jarosława Władymirowicza tudzież Traktaty Olga y Igora..., których texta, obok z Polskiem tłomaczeniem poprzedza Rys historyczny... przez *J. B. Rakowieckiego*. Warszawa 1820 I].

371. *[Rauschnick, G. P.] Rosenwall, P.* Bemerkungen eines Russen über Preußen und dessen Bewohner, gesammelt auf einer im Jahr 1814 durch dieses Land unternommenen Reise. Mainz 1817.

372. *Rawita-Gawroński, F.* Zoryan Dołęga Chodakowski. Jego życie i praca. Lwów 1898.

373. *[Rėza, L.]* Liudo Rėzos Dainos, pirmojo lietuviško dainyno III leidimas I dalis *M. Biržiškos* spaudai parengta. Kaunas 1935.

374. *Rhesa, L. J.* Geschichte der litthauischen Bibel, ein Beytrag zur Religionsgeschichte der Nordischen Völker. Königsberg 1816.

375. *Rhesa, L.* Über lithauische Volkspoesie [Beiträge zur Kunde Preußens 1818 I p. 507—524].

376. *Rhesa, L. J.* Prutena oder preussische Volkslieder und andere vaterländische Dichtungen. Königsberg 1809.

377. *Rogalski, L.* Historya literatury polskiej. Warszawa 1871 II.

378. *R[ogalski], L.* Litwa [Encykl. Powszechna Orgelbranda 1864 XVII p. 179—212].

379. *Ruhig, Paul Fr.* Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick. Koenigsberg 1747.

380. *Ruhig, Philipp.* Betrachtung der Littauischen Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften. Koenigsberg 1745.

381. *[Rumiancew, N.]* Wyjątek z listu Hrabiego Rumiancowa, kanclerza państwa do professora literatury rossyyskiey w cesarskim uniwersytecie wileńskim i Kawalera Łoboyki [Dziennik Wileński 1822 I p. 279—280].

382. Rzut oka na pierwiastkowe ludy w Europie [Pamiętnik Warszawski umiejętności czystych i stosowanych 1829 III p. 45—55].

383. *Salys, A.* Kretingos vienuolyno lietuviškieji rankraščiai [Švietimo Darbas 1927 (N 1) p. 16—24].

384. *Sawickis A. - Tamoszius à Kempis.* Apey sekima Chrystusa Pona knigas kieturos, Metuose 1441 paraszytas. O dabar ysz łotiniszkos ant żemaytyszkos kałbos diel nuopelna dusziu nobaznu yszgulditas par kuniga Antona Sawicke Tyrkszluse. Wilniuje 1828.

385. *Sembritzki, J.* Die ostpreussische Dichtung 1770—1800. [Altpreußische Monatsschrift 1908 XLV p. 217 ir t. t.].

386. *S[iarczyński], Fr.* O śpiewach narodowych litewskich przez L. J. Rhesę zebranych, a przez Fr. Lad. Czelakowskiego na język czeski przełożonych i w Pradze r. 1827 wydanych. [Czasopism Naukowy księgozbioru publicznego imienia Ossolińskich. Lwów 1829 II cz. 1 p. 51—67].

387. *Siestrzencewicz de Bohusz.* Recherches historiques sur l'origine des Sarmates, des Esclavons et des Slaves. St. Petersbourg 1812.

288. *Skardžius, Pr.* Simanas Daukantas, Darbay senuju Lituwiu yr Żemayczių 1822 [Archivum Philologicum 1937 VI p. 192—199].

389. *Skrupskelis Ig.* Kultūrinis Prūsų lietuvių gyvenimas 18 amžiuje [Athenaeum 1932 III p. 29—41].

390. *Skrupskelis, Ig.* Vytautas Didysis vokiečių literatūroje [Athenaeum 1930 I p. 86—106].

391. *Śliwiński, Ar.* Joachim Lelewel. Lata 1786—1831. Kraków 1918 (²1930).

392. *Smoleński, W.* Patrjotyzm historjografji polskiej w czasach porozbiorowych [Przegląd historyczny 1919/20 XXII p. 176—185].

393. *Smoleński, W.* Szkoły historyczne w Polsce. (Główne kierunki poglądów na przeszłość). Z przedmową Al. Rembowskiego. Warszawa [1898].

394. *Smoleński, W.* Przewrót umysłowy w Polsce wieku XVIII. Warszawa ²1923.

395. *Śniadecki, Jan.* Pisma rozmaite. Wilno ²1818 II, 1818 III.

396. *Sobestianskij, I. M.* Učenija o nacionalnych osobennostiach charaktera i juridičeskago byta drevnich slavian. Charkov 1892.

397. *Sobestianskij.* Otvet g. R-skomu (po povodu ego statji „Idealističeskoje napravlenie v slavianskoj nauke") [Žurnal Ministerstva Narodnago Prosveščenija 1893, 6 p. 1—21].

398. *S[obieszczański], F. M.* Onacewicz [Encyklop. Powszechna Orgelbranda 1865 XIX p. 916].

399. *Sochaniewicz, K.* Kołłątaj, jako pierwszy metodyk etnografii [Lud 1912 XVIII p. 122—132].

400. *Sokolnicki, M.* Polska myśl historyczna od Naruszewicza do Lelewela [Bibljoteka Warszawska 1905 III p. 213—231].
401. *Spittler, [L. T.].* Entwurf der Geschichte der Europäischen Staaten. Berlin 1794 II.
402. *[Sreznevskij I.].* Perepiska A. Ch. Vostokova s objasnitelnymi primečanijami *I. Sreznevskago* [Sbornik statej čitanych v otdelenii russkago jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademii nauk. Tom V vypusk II. Sanktpeterburg 1873].
403. *Stakauskas, J.* Lietuvių kalbos kelias į Žemaičių kunigų seminariją [Tiesos Kelias 1937 p. 281 ir t. t.].
404. *[Stanevičius, S.].* Apey darima walge ysz kiarpu Islandu pagal datirima Teodora Brandenburga Aptiekoriaus Mohilawe ant upes Dniepra drauga daugel draugiszcziu môkitu. Pardieja ysz lânkyszka S. S. Żemaytys. Wyjlniuy 1823.
405. *[Stanewicze, S.]* Daynas Żemayciu surinktas yr yszdutas par Symona Stanewicze Mokslynynka lyteraturas yr grażiuju prytirymu. Wilniuje 1829.
406. *[Stanewicze, S.].* Szeszes pasakas Symona Stanewiczes Żemaycze Ir antra szeszes Kryżźia Donałayczia Lituwynynka Prusa. Wylniuje 1829.
407. *Stankar, F.* Rzut oka na historyą Litewską i Polską. Wilno 1858.
408. *Stankiewicz, St.* Pierwiastki białoruskie w polskiej poezji romantycznej. Część I (do roku 1830). Wilno 1936.
409. *[Staszic, S.]* Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego Kanclerza y Hetmana W. K. Do dzisieyszego stanu Rzeczypospolitey Polskiey przystosowane. Warszawa 1785.
410. *Stavenhagen, K.* Herder in Riga (Abhandlungen der Herder Instituts zu Riga. Erster Band Nr. 1) Riga 1925.
411. *Stawiarski, Ig.* Myśli o wydać się maiącem dziele, pod tytułem: Statystyka Kraiów Polskich i Litwy, wraz z geografią tychże kraiów [Roczniki Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk 1812 VIII p. 175—189].
412. *S[tyczyński], J. G.* Mendog król litewski, romans. Wilno 1825.
— Sto lat myśli polskiej — žr. 464.
413. *[Storch-Grzymała].* O szkodliwym wpływie niewoli na cywilizacyą. Wyjątek z dzieła P. Storcha, Cours d'Economie politique, przez Franciszka A. Grzymałę [Dziennik Wileński 1818 I p. 321—348].
414. *Stryjkowski, M.* Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi. Wydanie nowe. Warszawa 1846 I—II.
415. *[Surowiecki, W.]* Dzieła Wawrzyńca Surowieckiego. (Wyd. K. J. Turowskiego). Kraków 1861.
416. *Święcki, T.* Opis starożytnej Polski. Warszawa ²1828 I.
417. *Šafarik, P. J.* Slavianskija drevnosti. Perevod s češskago *O. Bodianskago.* Tom I kn. 1—2. Moskva 1848.
418. *Šakenis, K.* Lietuvos mokyklos prieš šimtą metų [Švietimo Darbas 1926 (N 10—11) p. 1151—1160, 1249—1260].

419. *[Szantyr, S.] X. Stlw. s Zantyr.* Wspomnienie o szkołkach szadowskich na Żmudzi [Dzieje Dobroczynności 1821 II p. 2093—2096].
420. *Šaulys, K.* Kun. Jurgis Ambraziejus Pabrėžas ir jo raštai [Draugija 1911 XIV (N 53) p. 23—31].
421. *Szeliga.* Bibljografja czasopism wileńskich [Wiadomości bibljograficzne warszawskie 1884—86].
422. *Scherer, W.* Jakob Grimm. Berlin 1885.
423. *Szyjkowski, M.* Dzieje polskiego upiora przed wystąpieniem Mickiewicza. W Krakowie 1917.
424. *Szyjkowski, M.* Myśl Jana Jakóba Rousseau w Polsce XVIII wieku, Kraków 1913.
425. *Szyjkowski, M.* Ossyan w Polsce. Kraków 1912.
426. *Schiller, J. F.* Was heißt und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte [Schillers sämmtliche Werke (Reclam) X p. 199 —213].
427. *Szyrma, Lach.* (Laiškas redaktoriui) [Dziennik Wileński 1818 I p. 486—489].
428. *Schleicher, A.* Handbuch der litauischen Sprache. Prag 1856 I, 1857 II.
429. *Šležas, P.* Simanas Daukantas, Darbay senuju Lituwiu yr Żemaicziu 1822. [Židinys 1930 XII (N 12) p. 490—492].
430. *Šliupas, J.* „Aušra". Paskaita laikraštininkų kursuose Kaune 1922 m. VIII-3 ir 4 d. Kaunas 1923.
431. *Szl.[iūpas], J.* Bicziūliste [Auszra 1884 N 1/2/3].
432. *[Šliūpas, J.].* Lietuviszkiejie Rasztai ir Rasztininkai. Raszlaviszka peržvalga parengta Lietuvos myletojo. Tilžėje 1890.
433. *Schlözer, A. L.* Allgemeine Nordische Geschichte. Halle 1771.
434. *Schlözer, A. L.* Geschichte von Littauen als einem eigenen Großfürstenthume [Geschichte von Litthauen, Kurland und Liefland von *Aug. Lud. Schlözer* und *Lud. Albr. Gebhardi.* Halle 1785 p. 1—300].
435. *Schmidt.* Von welchem Stamme waren Preußens früheste Bewohner [Preussische Provinzial-Blätter 1829 I p. 1 ir t. t.].
436. *Szmitt, H.* Pogląd na rozwój ducha i kierunek dziejopisarstwa polskiego w XIX. [Dziennik literacki. Lwów 1859 II p. 526 ir t. t.].
437. *Schrader, O.* Sprachvergleichung und Urgeschichte. Jena [3]1907.
438. *Šternberg, L.* Etnografija [Enciklopedičeskij slovar Brokgauza — Efrona 1904 t. 81 p. 180—190].
439. *Schütz, C.* Historia rerum prussicarum. Warhafte und eigentliche Beschreibung der Lande Preussens. 1619.
440. *T.[etzner].* Ein litauischer Wörterverzeichnis aus der Zeit des Donalitius [Altpreußische Monatsschrift 1916 LII p. 348—351].
441. *Thomsen, V.* Geschichte der Sprachwissenschaft bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts. Übersetzt von H. Pollak. Halle 1927.
442. *Thunmann, J.* Über den Ursprung der alten Preussen und der übrigen lettischen Völker *[Thunmann.* Untersuchungen über die alte Geschichte einiger noridschen Völker. Berlin 1772 p. 1—92].

443. *Thunmann, J.* Über die Gottesdienstlichen Alterthümer der Obotriten *[Thunmann.* Untersuchungen... 1772 p. 249—323].

444. *Thunmann, J.* Versuchte Erklärung einer alten Preußischen Aufschrift *[Thunmann.* Untersuchungen... 1772 p. 221—248].

445. *Tyszyński, A.* Rys historyczny oświecenia słowian [Bibljoteka Warszawska 1841 III].

446. *Tyszkiewicz, K.* O kurhanach na Litwie i Rusi zachodniej. Berlin 1868.

447. *Tyszkiewicz, K.* Wilija i jej brzegi. Drezno 1871.

448. Towarzystwo Damskie wakcynacyi w Rosieniach [Dzieje Dobroczynności 1821 II p. 461—469].

449. *Tulov, M.* Očerk istorii jazykoznanija [Žurnal Ministerstva Narodnago Prosveščenija 1869, 3 p. 556—563].

450. *[Tumas, J.].* Vaižganto raštai 1929 XI.

451. *Twardowski, J.* Wizyta jeneralna szkół i zakładów edukacyjnych w gubernii Mińskiej odbyta w roku 1819 [Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce 1904 X p. 305—631].

452. *Ujejski J.* Ballady Tomasza Zana [Księga pamiątkowa celem uczczenia 350-ej rocznicy założenia uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Warszawa 1931 p. 339—398].

453. *Usztarytois Mokitinis [Baliński, M.?]* Apey iszkalba sudyne mokslas (O wymowie sądowey traktat) przekład dosłowny z litew. zwojów dziuplowych [Wiadomości Brukowe 1818 (N 101) p. 179—182].

454. *W... F... K...* Do J. P. Redaktora Tygodnika Wileńskiego z Bieniun [Tygodnik Wileński 1817 III p. 136—140].

455. *Waga, T.* Historya książąt i królów Polskich. Wilno 1824.

456. *Wagner, A.* Herder und das lettische Volkslied. Langensalza 1928.

457. *Valančius, M.* Pastabos pačiam sau. Iš lenkiškosios vyskupo Motiejaus rašliavos sutaisė ir savo pastabų pridėliojo doc. J. Tumas 1929.

458. *[Valančius, M.].* Żemajtiu Wiskupiste aprasze K. Motiejus *Wolonczewski.* Wilniuj 1848 I—II.

459. *Wasilewski, Z.* Promieniści, filareci i zorzanie [Archiwum do dziejow oświaty i literatury w Polsce 1897 IX p. 136—267].

460. *Vater, J. S.* Die Sprache der alten Preußen. Braunschweig 1821.

461. *Watson, K. F.* Über den lettischen Völkerstamm, was für Völker zu demselben gehörten, und welche Länder dieselben bewohnten [Jahresverhandlungen der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst. Mitau 1822 II p. 254—268].

462. *Watson, K. F.* Über die Abstammung der lettischen Sprache von der slavisch - russischen und über den Einfluß des Gothischen und Finnischen aufs Lettische [Jahresverhandlungen... Mitau 1822 II p. 269—281].

463. Versuch einer Darstellung der Lebensart und des Karakters der alten Preußen [Preußische Monatsschrift 1789 III p. 24 ir t. t.].

464. Wiek XIX. Sto lat myśli polskiej. Pod redakc. *Ig. Chrzanowskiego...* Warszawa 1906 I.

465. *Viksva, Pr.* Laiškai A. Baranauskui (pateikė *V. Maciūnas)* [Mūsų Senovė 1937 II (N 1) p. 145—148].
465. Wyrausieji Nusidawimai Prusû Karalystês trumpay suglausti Kiemu Szuilems ant Géro. Karaláuczuje 1836.
467. *Wiszniewski, M.* Historya literatury polskiej. Kraków 1840—I, 1844—VI.
468. *Voigt, J.* Geschichte Preußens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens. Königsberg 1827 I.
469. *Wójcicki, K. W.* Historja literatury polskiej w zarysach. Warszawa ²1859 I.
470. *Wójcicki, K. W.* Warszawa, jej życie umysłowe i ruch literacki w ciągu lat trzydziestu (od 1800 do 1830). Warszawa 1880. (Odbitka z Bibljoteki Warszawskiej z 1879 r.).
471. *Wojciechowski, K.* Historja powieści w Polsce. Lwów 1925.
472. *Wolański, T.* Listy o starożytnościach sławiańskich I. Gniezno 1845.
473. *Voldemaras, A.* A. Alekna, Lietuvos istorija [Mūsų Senovė 1921 I (N 1) p. 101—114].
474. *Wolf, G.* Einführung in das Studium der neueren Geschichte. Berlin 1910.
475. *Wołyniak.* O szkole kiejdańskiej w XIX wieku [Muzeum 1896 XII].
476. *Wolter, Ed.* Litauische Schriften und Schriftsteller des 19. Jahrhunderts (S. Stanewicz) [Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft 1893 III p. 458—465].
477. *Volter, E. A.* Ob etnografičeskoj poezdke po Litve i Žmudi letom 1887 goda (Priloženije k XVI-mu tomu Zapisok Imper. Akademii Nauk N 5). Sanktpeterburg 1887.
478. Zadania do nagrody podane od Imperatorskiego Wileńskiego Uniwersytetu w roku 1805 w miesiącu Czerwcu [Nowy Pamiętnik Warszawski 1805 XIX p. 219—233].
479. *Zalęski, S.* O masonji w Polsce (1742—1822). Kraków 1899 [²1908].
480. *[Zaleski] Wacław z Oleska.* Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyiskiego. W Lwowie 1833.
481. *Zamotin, I. I.* Romantizm dvadcatych godov XIX stol. v russkoj literature. SPeterburg - Moskva ²1913 II.
482. *Zatorski, F.* Pienia liryczne i religijne. Warszawa 1833 I, 1835 II.
483. *Zatorski.* Pieśni litewskie [Przegląd Naukowy. Warszawa 1846 III. p. 683 ir t. t.].
484. *Zatorski, F.* Witold nad Worksłą. Pieśni ludu z nad dolnego Niemna przekład z litewskiego podług zbioru Rhesa Fr. Zatorskiego z uwagami nad Żmudzią i z dołączeniem muzyki rodowej przy towarzyszeniu fortepianu. W Warszawie 1844.
485. *Zdziarski, S.* Pierwiastek ludowy w poezji polskiej XIX w. Warszawa 1901.

486. Złota przędza poetów i prozaików polskich. Pod redakc. *P. Chmielowskiego.* Warszawa 1885 II.
487. *Zosel, W.* Sielanki Karpińskiego [Bibljoteka Warszawska 1911 III].
488. *Żytosieyski, B.* Projekt literacko obywatelski [Tygodnik Wileński 1817 IV p. 28—32].
489. *Żmigrodski, M.* Historya wileńskiego uniwersytetu za czasów kuratoryi księcia Adama Czartoryskiego [Przewodnik naukowy i literacki. Lwów 1888 XV p. 145 ir t. t.].

II.

Dažniau cituotieji rankraščiai.

1. *[Jucewicz, L. A.]* Wiadomości Bijograficzne i Literackie o uczonych Żmudzinach Tudzież o tych, którzy będąc rodem z innych prowincyi znacznie się przyłożyli do oświecenia na Żmudzi. Napisał i w porządku alfabetycznym ułożył Ks. Ludwik Adam Jucewicz 1841. (Naudotasi M. Brensztejno nuorašu).
2. Pszczółka w Baublu — D. Poškos raštų ir išrašų sąsiuvinys, LMAkB N 1835.
3. *Kaj. Nezabitauskio* laiškas M. Wiszniewskiui 1842 VI — KUB N 949/183.

III.

Sutrumpinimai.

ČB — Čartoriskių muziejaus biblioteka Krokuvoje.
VKA — Vilniaus Kuratorijos Archyvas, esąs ČB.
LMAkB — Lenkų Mokslo Akademijos biblioteka Krokuvoje (Polska Akademja Umiejętności).
LMDrB — Vilniaus Lietuvių Mokslo Draugijos biblioteka.
VDUB — V. D. Universiteto biblioteka Kaune.
KUB — Krokuvos Universiteto biblioteka.
VUB — Vilniaus universiteto biblioteka.

I. SĄLYGOS.

1. KULTŪRINIO KILIMO VEIKSNIAI.

a) Patriotinis kultūros darbo pobūdis.

Žymus kultūrinis pakilimas, pastebimas Lietuvoje XIX a. pradžioje, buvo viena iš svarbiausiųjų susidomėjimo lietuviškaisiais dalykais sąlygų. Juk tasai susirūpinimas savo kalba, jos dailinimu, tyrinėjimu, savosios literatūros kūrimu, susidomėjimas savo kraštu ir jo praeitimi tėra galimas kultūrinių interesų turinčioje visuomenėje. Taigi kultūrinė krašto pažanga, nors pati savaime ir nesukėlė ano lietuviškojo sąjūdžio, davė jam tačiau pagrindą.

Dėl žinomų priežasčių Lietuva ir Lenkija buvo susietos glaudžiais kultūriniais ryšiais, kurių negalėjo vienu smūgiu nutraukti valstybės išdraskymas ir naujos administracinės sienos. Teks todėl mesti bendras žvilgsnis į Lietuvos ir Lenkijos kultūrinį gyvenimą, kad geriau paryškėtų kai kurios vadovaujančios to laiko kultūrinio darbo idėjos.

Kultūriniam sąjūdžiui didžios įtakos turėjo politiniai įvykiai. Saksų gadynės kultūrinės tamsos slėgiamos, vidaus anarchijos ardomos, nedraugingų kaimynų silpninamos valstybės padangėje pakybo niūrūs, bloga lemią debesys. Tačiau gausėja ir atgimimo pragiedruliai. Vis daugiau atsiranda šviesių žmonių, susirūpinusių gelbėti valstybę nuo pražūties. XVIII a. antroji pusė tai reformų gadynė. Stengiamasi stiprinti beyrančią valstybę politiškai, nualintą kraštą ekonomiškai ir gaivinti tautą morališkai, keliant jos kultūrinį lygmenį. Čia itin pažymėtina mokymo bei auklėjimo reforma, kuriai gaires nustatė 1773 m. įsteigtoji Edukacinė Komisija. Naujoji mokykla turėjo auklėti ne gyvenimui netinkamą lotynininką, o savojo krašto reikalus pažįstantį ir patriotinei pareigai jautrų pilietį.

1795 m. smūgis prislėgė kraštą, tačiau šviesūs patriotai nenuleido bejėgiškai rankų. Patriotinis kultūrinio darbo pobūdis, iš Stanislovo Augusto gadynės paveldėtas, dar sustiprėjo. Tiesa, patriotizmo pavyzdžių Lietuvos Lenkijos istorijoje nestigo, betgi dabar tautos meilė buvo giliau suprasta, būtent, kaip būdingųjų tautos savumų išlaikymas. Tauta neteko nepriklausomybės, betgi liko gimtoji kalba, tradicijos, istorijos prisiminimai. Taigi keliamas šūkis: nors ir žuvo valstybė, bet neleiskime žūti tautai.

Panašių minčių turėta jau ir prieš lemiamąjį smūgį valstybei. Antai vienoje anoniminėje kolektyvinėje politinėje brošiūroje (1793) H. Kołłątajus primena J. J. Rousseau įspėjimą lenkams: „Lenkai, jei jūs nepajėgsite atsispirti priešams, kad jūsų neprarytų, stenkitės, kad jūsų negalėtų suvirškinti". Pagal tą šūkį, anot A. Brücknerio, rutuliojos tolimesnė lenkų kultūros istorija[1]. Taigi stengtasi stiprinti tautos atsparumą, keliant krašte kultūrą, kuriant tautinę literatūrą, žadinant tautos ambiciją garbingos praeities vaizdavimu, skiepijant gimtosios kalbos meilę. Gražiai ir charakteringai rašė 1820 m. K. Brodzinskis: „Juo labiau buvo stelbiama (tłumiono) kalba ir papročiai, juo labiau stiprėjo meilė viskam, kas tautiška; tautiškumo dvasia glūdėjo dar negyvame tėvynės kūne, užtikrindama jam prisikėlimą iš numirusių"[2].

Veikia taip pat ir kitų pavergtų, betgi tuo metu bundančių tautų, pvz., artimų kaimynų čekų, pavyzdys. Vilniaus vysk. J. Kosakovskis (Kossakowski), po kelionės per Čekiją skaitė Varšuvoje 1803 m. pranešimą apie čekus[3], nurodydamas, kad politinės nepriklausomybės neturėjimas čekams nekliudąs mylėti gimtosios kalbos, rūpintis jos dailinimu, neužkertąs kelio kultūriniam krašto kilimui; tokia tauta turinti visišką teisę užimti vietą kultūringųjų tautų tarpe. Suprantama, kad tai buvo puikus, padrąsinąs pavyzdys lenkams. Reikia dar pažymėti, kad XIX a. pradžioj, kylant panslavistinėms idėjoms, lenkų ir čekų mokslo vyrų ir veikėjų santykiai buvo gana artimi[4]. Panašiai kaip J. Kosakovskis, aiškino ir vysk. J. P. Voroničius

---

[1] *Brückner* Dzieje kultury polskiej III p. 365.
[2] *Brodziński* Listy (P. W. XVII) p. 68.
[3] *Kossakowski* Rzut oka na liter. czeską.
[4] *Francev* Polskoe slavianovedenie p. 3 ir kt.

(Woronicz) viename referate (1803), kad „valdžios ir politinės santvarkos permaina visai nenumarina tautų“. Antai vokiečiai, nors susiskaldę į tokią daugybę atskirų valstybėlių, esą reikšminga ir garbinga Europos tauta. „Kuo palaiko savo gyvavimą ir garbę? Senųjų germanų kalba ir papročiais! O tuodu kuo gaivina ir kasdien stiprina? Mokslu, šviesa, savo genties meile ir bendra broliška pagalba!“[5]

Sėkmingesniam darbui lenkiškosios šviesuomenės elitas 1800 m. susibūrė į Varšuvos Mokslo Bičiulių Draugiją (Towarzystwo Przyjaciół Nauk). Draugijos tikslą jos pirmininkas istorikas vysk. J. Albertrandis pirmajame posėdyje šiaip nusakė: „Palaikymas ir padidinimas mokslų, paminklų, kalbos, apšviestų žmonių garbės tos tautos, kurios vardas, nors ir išbrauktą jį matome tautų eilėje, tačiau neišnaikinama žyme mūsų širdyse įrėžtas, palieka amžiname atminime“[6]. Lietuva gi turėjo dar stipresnį už Varšuvą kultūrinio darbo židinį, būtent, Vilnių su jo universitetu.

Taigi kultūrinio darbo tikslas buvo tautos gyvybė, garbė ir gerovė. Leiskime pasisakyti tuo klausimu patiems XVIII a. pabaigos ir XIX a. pradžios veikėjams. Tą bendrą nuotaiką gražiai išreiškė T. Čackis viename laiške lenkų kalbininkui S. B. Lindei (1803): „Prie Dniestro ir prie Dniepro, prie Dauguvos ir prie Vyslos visi šaukia: „Keldami mokslus, gyvensime“ (przez nauki żyć będziemy)[7]. Tos nuotaikos pagautas Laurynas Surovieckis šiaip vertino (1809) Mokslo Bičiulių Dr-jos vaidmenį: „Žuvo tėvynė, bet nežus tauta po skaisčiu švyturiu tokių šviesių vyrų“[8]. S. Staszicas rašė (1808—09), kad vienas belikęs kelias išeiti iš klaikios nakties; tai — mokslas, kurio pagalba dar galima kaip nors išsilaikyti gyvųjų eilėse, ar bent išsaugoti tautos garbę ir atminimą nuo amžinos pražūties[9]. Panašiai samprotavo ir H. Kołłątajus (1805): „...kai ėmėme žiūrėti į amžinai pražudytos tėvynės griuvėsius ir kai galvojome apie tai, ką reiktų gelbėti jos pastoviam atminimui iš tokios visuotinės pražūties, beveik visiems atėjo

---

[5] Sto lat myśli polskiej I p. 240—241.
[6] Sto lat I p. 164.
[7] *Francev* Polskoe p. 4.
[8] *Surowiecki* Dzieła p. 503.
[9] Sto lat I p. 30.

mintin gimtoji kalba ir mokslai, toje žemėje plėtojami“[10]. St. Potockis ragino (1801) itin susirūpinti mokslu, nes tai belikusi vienintelė priemonė lenkui išgarsinti savo vardą[11]. Vysk. J. Kosakovskis rašė: „... atsiminiau, kad gimtoji kalba ir mokslas yra saugiausia tautų nuosavybė ir brangiausias jų paveldėjimas, kad proto veikalai yra patvariausia jų garbė, kuriuos patsai kietasis likimas ir viską ryjąs laikas tauso“[12]. Panašiai galvojo ir Vilniaus universiteto rektorius J. Sniadeckis, kalbėdamas viešame universiteto posėdyje (1809 IX 15): „Tautos, nykdamos ir žūdamos, paliktais išminties, švietimo ir talentų paminklais darosi nemirtingos. Žuvo Graikija nuo laimės įsiutintos ir plėšrios Romos smūgio; betgi dėl nepaprastų sąmojo, išminties ir talento vaisių nenustoja gyvavusi žmonių atminime kaip nuostabos dalykas ir kaip sekimo pavyzdys visiems amžiams ir tautoms“[13].

Įdomu ir svarbu pažymėti, kad čia iškeltosios kultūrinio darbo idėjos nebuvo svetimos ir mūsų ano laiko literatams. Štai, pvz., S. Daukanto mintys, primenančios ką tik cituotuosius J. Sniadeckio žodžius: „... noris paczes gymynes yszgayszta, winog ju rasztay palikta, o anųse ju amżyna garbie użraszita, kurios niekoke galibe szios pasaules negal ysznaykynty. Dieltogi lynksmynas dar szenden szwisus Grekas, jog ira mokitoju pasaules, o dydżiujes styprus Rimionys, jog parasze istatymus wysam swietuy! Taygy kad moksłas yrą gudribe gymynes ira amżyna yr wysu didżiause garbe, dielkogi Lituwey yr Żemaytey ne gal stengty, idant dasiktum ta łaypta szwisibes, ant kurio yszsykiele kytas gymynes? użwys, jog kikwina gal pelnity garbe, ne tiktay winu kardu, bet yr pacziu moksłu“[14]. Panašią mintį bus turėjęs ir D. Poška, kurs, iš anksto garbindamas tą, kurs parašysiąs Lietuvos istoriją, išsiverčia šį ketureilį iš F. K. Dmochovskio dedikacijos I. Krasickiui (kur Dmochovskis mini lenkus, Poška rašo lietuvius):

---

[10] Sto lat I p. 109.
[11] *Francev* Polskoe p. 3.
[12] *Kossakowski* Rzut oka p. 356.
[13] *Śniadecki* Pisma II p. 75—76.
[14] *Daukantas* Darbay p. 3.

Tawa raszte Letuwey turiesma atminti;
Nebent anu niedziaugses Kurtas ar Nebilis,
Jau prapule Rimionis Grekay suwarginti,
Bet dar giwens par amžius Homers yr Wirgilis[15].

Taigi bendroji to laiko pažiūra į kultūrinį darbą kaip į patriotinę pareigą tautai buvo vienas iš svarbių veiksnių ir lietuviškojo XIX a. pradžios kultūrinio bei literatūrinio sąjūdžio. Tai vienas iš tų lietimosi taškų, kuriais tą sąjūdį galime surišti su gadyne.

b) Kraštotyros mėginimai.

Rūpinantis tauta ir jos gerove, suprasta reikalas gerai pažinti savąjį kraštą. Jau 1775 m. M. Mniszechas rašė: „...pažinkime savąjį kraštą, įvertinkime jo turtus“[16]. Tuo susirūpino Varšuvos Mokslo Bičiulių D-ja, kurios tikslas, jos antrojo pirmininko S. Staszico žodžiais (1814) tariant, buvo „išsaugoti ir ištobulinti gimtąją kalbą, išlaikyti ir ištobulinti tautai istoriją, pažinti gimtąją žemę ir jos visokius produktus, platinti jų gavimui, naudojimui reikalingus mokslus“[17].

Vilniaus studentai filomatai, sudarydami kraštotyros anketą (1821), turėjo galvoje „didelę naudą iš statistikos. Be jos paramos administraciniai mokslai mūsų krašte bus dėstomi ne mums, bet anglams, olandams, prancūzams; valdininkas svyruos savo veiksmuose, o gera linkįs uolus pilietis, nenusimanydamas apie savo krašto padėtį, negalės suteikti savo norams naudingos krypties“[18].

Tokia pat patriotinė mintis veikė ir atskirus krašto tyrinėtojus. Antai žemaitis Vl. Gadonas, emigravęs po 1831 m. sukilimo, surašė (1836) pasakojimus apie druskos ir kai kurių

---

[15] Pszczółka w Baublu p. 176: „Słowem iednym ktokolwiek Naszą Historyię Litewską napisze; nie daremna będzie iego praca — Bo Nayprzód w cnotliwym sercu swoim naydzie ukontentowanie iż się przysłużył Narodowi Litewskiemu na którego ziemi mieszka. Powtóre: Ziomkowie którym miła oyczyzna i Narodowość błogosławić będą matkę która tak znakomitego człeka urodziła; a szanowne Imie Iego uniesmiertelnią. Ia zaś acz nieudolnym piórem to powiem w Ięzyku naszym Litewskim co Dmochowski do Krasickiego napisał: Tawa raszte Letuwey ...“ (ir t. t.)

[16] *Francev* Polskoe p. 5.

[17] *Kraushar* Towarzystwo warsz. III p. 29.

[18] *Łucki* Towarzystwo filomatów p. 306.

metalų buvimą Žemaičiuose ir Kurše (Zbiór podań o naydowaniu się Soli oraz niektórych Kruszcow i farb na Żmudzi tudzież w Kurlandyi)[19]. Ten jis pasisako: „Džiaugiuos, kad net po savo mirties tuo būdu galėsiu patarnauti savo brangiai tėvynei“. vynei“.

Susirūpinus pažinti savąjį kraštą, pasirodė įvairių krašto tyrimo anketų ir statistinių krašto aprašymų. Pvz., S. Staszicas 1807 m. išleido labai skaitomą brošiūrą „O statystyce Polski“, kurioje duoda pastabų, kaip geriau naudoti šalies turtus. Brošiūra susilaukė eilės veikalų, ją pataisančių ir papildančių[20]. Mokslo Bičiulių D-jos posėdyje (1809 IX 18) Ig. Staviarskis paskaitė mintis apie Lenkijos statistikos veikalą[21]. Draugijos sferoms artimas nežinomas autorius, nusiskundęs, kad Lenkija patiems lenkams esanti nepažįstama, surašė anketos bandymą (rankraštis apie 1813 m.), kaip rinkti geografines, kultūrines, etnografines žinias apie kraštą[22]. Apie 1815 m. Varšuvos kunigaikštystės politinis veikėjas Andrius Horodyskis sudarė statistinę anketą, apimančią svarbiausius tautos visuomeninio, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo reiškinius, nuo žemės ūkio, pramonės, prekybos žinių, ligi liaudies dainų ir šokių; kitą istorinę anketą dėl rūpinimos archyvais, bibliotekomis, istoriniais paminklais, padavimais[23]. Paminėsime čia ir išgarsėjusį H. Kołłątajaus etnografinės anketos projektą, išdėstytą laiške knygininkui J. Majui (1802).

Lietuvoje reikia pažymėti bandymą organizuoti krašto tyrimo darbą per mokyklas. 1812 m. Švietimo ministeris gr. A. Razumovskis aplinkraščiu Rusijos (taigi ir Lietuvos) mokyklų direktoriams ir prižiūrėtojams paragino mokytojus rinkti įvairias mokslo žinias apie kraštą; tai jau 1804 m. caro patvirtinto mokyklų statuto § 52 reikalavo iš mokytojų[24]. Buvo duotos

---

[19] Rankraštis Varšuvoje — Bibljoteka Narodowa, Zbiory Rapperswilskie N 760.

[20] *Chmielowski* Historja lit. pol. III p. 20.

[21] *Stawiarski* Myśli.

[22] *Kraushar* Próba ankety.

[23] *Askenazy* Łukasiński I p. 217 ir 419. Galima spėlioti, ar tai tik nebus toji pati aukščiau minėtoji anoniminė 1813 m. anketa, kuri taip pat kaip ir Horodyskio buvo sudaryta „co do statystyki“ ir „co do historji“. Be to, Horodyskio anketa Čartoriskiui buvo anonimiškai įteikta. Deja, lenkų literatūroje nepavyko aptikti kokių paaiškinančių žinių šiuo klausimu.

[24] Zalecenie dyrektorom i dozorcom szkol o układaniu zapisów w przedmiotach różnych nauk — Dziennik Wileński 1816 IV p. 124—128.

8 instrukcijos, kaip daryti tokius užrašus iš visų mokslo sričių: apie krašto istorijos paminklus bei šaltinius, apie krašto gyvūniją bei augaliją, apie žemės turtus, apie geografinę padėtį, klimatą, gyventojus, jų papročius, apšvietimą, apie pramonę, žemės ūkį ir t. t. Taigi norėta visapusiškai pažinti kraštą. Tų instrukcijų lenkiškąjį vertimą išspausdino „Dziennik Wileński" 1816—1817, t. IV—VI (Instrukcye do układania po gimnazyach i szkołach powiatowych zapisów w przedmiotach różnych nauk, wydane od rządu głównego szkół).

Instrukcijų vykdymo priežiūra pavesta universitetams. Taip ir Vilniaus universitetas 1816 m. iš profesorių sudarė komisiją tam darbui tvarkyti ir vadovauti. Tuo būdu padaroma kraštotyros darbo užuomazga. Komisija 1818 II 15 raporte[25] universiteto tarybai jau galėjo pranešti apie šiokius tokius pradėtojo darbo rezultatus: Kauno apskritinės mokyklos prižiūrėtojas dr. philol. P. Laurinavičius (Ławrynowicz) aprašęs Kauno apskrities žemės ūkio padėtį, o tos pačios mokyklos mokytojas Dobrovolskis nuo 1816 m. rinkęs statistines žinias apie apskritį; Kėdainių mokytojas Kujavskis sudaręs apylinkės augmenijos katalogą; Telšių bernardinų mokykla atsiuntusi apskrities aprašymą; ypatingai pasižymėjusi Ilukštos mokykla, kurios vienas mokytojas aprašė Ilukštos miestelį, kitas—vietos augmeniją[26], trečias—Zelburgo apskrities gyventojų papročius. Reikia tačiau pasakyti, kad ne visur uoliai rūpintasi vykdyti toji instrukcija. Štai, pvz., J. Tvardovskis, vizitavęs 1819 m. Minsko gub. mokyklas, raporte rašo, kad daugumoje tos gubernijos mokyklų tokių užrašų visai nedaryta arba bent labai mažai[27].

Stengiamasi tan darban įtraukti ne tik mokytojus, bet ir platesniąją visuomenę. Antai, mokslo apygardos kuratorius ragino mokyklų prižiūrėtojus (dozorcy honorowi szkół), kad jie ar patys ar per kitus padėtų mokytojams tame darbe[28]. Dar

---

[25] Rankraštis KUB N 976.

[26] Tai, rodos, bus kun. J. Fedoravičius, mokytojavęs Ilukštoje ir 1818—1850 m. surašęs tos apylinkės augalų katalogą. Plg. *J. Dagys* Kun. Juozapas Fedoravičius — Ilukštos ir Zarasų krašto floristas (1776—1860) — Gamta 1938 N 3.

[27] *Twardowski* Wizyta jeneralna szkół p. 318, 319, 320, 333, 354, 380, 403, 419, 432, 450.

[28] *Bieliński* Uniwersytet wileński I p. 226.

svarbesnis buvo universiteto komisijos, žinių rinkimą prižiūrinčios, sumanymas, „kad kiekvienoje gubernijoje galėtų būti įsteigtos statistinės draugijos, iš šviesių ir uolių piliečių sudarytos, kurios, įvairiose apskrityse rinkdamos geografinius, statistinius, technologinius ir ūkio pastebėjimus, paremtų mokytojų darbą ir nuodugniu gubernijos aprašymu prisidėtų prie švietimo ministerijos pageidavimų įvykdymo“[29]. Toji komisija visur išsiuntinėjusi spausdintas instrukcijas, kreipdamos į civilinę gubernijų valdžią, net ir į atskirus uolesniuosius asmenis; iš daugelio vietų susilaukta palankių atsakymų[30].

Tiesa, Vilniaus universitetui nepavyko suorganizuoti kraštotyros darbo tokiu plačiu mastu, tačiau mintis įtraukti tan darban daugiau žmonių iš viso krašto buvo labai vykusi ir turėjo prisidėti prie mokslinio intereso žadinimo mūsų visuomenėje. Taip, pvz., „Dziennik Wileński“ (1817) išspausdino straipsnį apie mitologijos liekanas gudų liaudies papročiuose; straipsnio autorė sakosi paskaičiusi tame pačiame laikraštyje išspausdintoje valdžios instrukcijoje mokykloms, kad ir prietaringieji liaudies papročiai esą verti mokslo dėmesio, todėl ir aprašiusi juos[31]. Panašiai „Tygodnik Wileński“ redakcija pažymi, kad, dėdama (1819) straipsnį apie vestuvių papročius, turėjusi galvoje ir aną mokyklinę instrukciją[32]. Ta instrukcija ir, gal būt, Horodyskio anketa pasinaudojo studentai filomatai, spausdindami (1821) savo anketą (opis jeograficzny czyli instrukcja do układania opisu parafji)[33]. Deja, ši rūpestingai ir sumaniai paruoštoji anketa platesnei visuomenei nebuvo žinoma, nes buvo slaptai be cenzūros leidimo išspausdinta ir per filomatų-filaretų bylą beveik visai sunaikinta. Paminėtini čia yra ir prof. J. Loboikos studentams duodami statistiniai darbai apie Lietuvos

---

[29] Iš Komisijos raporto universiteto tarybai 1818 II 15 (KUB N 976): „...Taż sama potrzeba oraz życzenia niektórych Dyrektorów szkół, podyktowały komitetowi myśl, aby w każdey Gubernii mogło bydź zawiązane Towarzystwa statystyczne ze światłych i gorliwych obywateli złożone, któreby w różnych Powiatach Gubernii zbieraiąc postrzeżenia w względzie Jeografii, Statystyki, Technologii, Gospodarstwa, wspierało prace Nauczycielów i tym sposobem do uskutecznienia widoków Ministeryum oświecenia przez dokładne opisanie Gubernii, przyłożyło się“.

[30] Dziennik Wileński 1817 VI p. 281—282.

[31] *Czarnowska* Zabytki mitologii słow. p. 396.

[32] Tygodnik Wileński 1819 VII p. 86.

[33] *Mościcki* Tło historyczne p. 145 ir 147.

miestus[34]. M. Biržiška duoda kiek žinių apie Vilniaus studentų statistinių darbų rinkinį iš 1825—1827 m.; jie buve rašomi, kaip atrodo, prof. Loboikai; ten buvo 29 įvairių apskričių aprašymai; jų tarpe 14 skirtų Lietuvai (Zarasų, Upytės, Trakų ir kt. apskr.)[35]. Iš buvusiųjų Vilniaus studentų vėliau susilaukiame ir spaudoje tokių krašto aprašymų, pvz., Ig. Bušinskis apie XIX a. vidurį spausdino Raseinių apskrities, Kražių, Dubysos aprašymus.

Nekartą buvo kreiptasi ir į kunigus žinių apie kraštą. Antai, 1828 m. vyskupas ragino kunigus siųsti žinių, reikalingų valdžios rengiamai Vilniaus gub. statistikai[36]. 1829 m. įsakė siųsti žinių apie krašto gyventojus, jų tikybą, papročius (pagal pridėtus pavyzdžius); tai buvę reikalinga sosto įpėdinio auklėtojui[37].

Veikė kartais ir tolimoji Varšuva. Pvz., stud. M. Piaseckis rašo (1822 II 23) savo draugui S. Kazakevičiui, kad Varšuvos Mokslo Bičiulių D-ja ketinanti skirti medalius už geriausius krašto aprašymus; taigi ragina savo draugą, kad jis rinktų medžiagą, aprašytų bent savo apskritį ir kitus skatintų į tą darbą, tokį naudingą mūsų kraštui[38].

Domėjosi kraštotyra ir nestudentai. Antai, I. E. Lachnickis aprašė Gardino guberniją (Statystyka gubernji litewsko-grodzieńskiej 1817), kun. Laur. Marčinskis (Marczyński) Podolės g. (Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernji podolskiej I—III 1820—1823). Susilaukė tokių tyrinėtojų ir Žemaičių kraštas. Pvz. „Tygodnik Wileński" 1818 m. spausdino D. Poškos laiško ištrauką, kur rašoma apie Birutės ir kitus Žemaičių kalnus. Paminėtinas yra čia buv. Telšių apskrities maršalka Vl. Gadonas, emigracijoje po sukilimo išleidęs (lenkiškai) „Žemaičių kunigaikštijos statistiką" (1839). Jo bendrapavardis M. Gadonas 1846 m. išspausdino „Telšių apskrities aprašymą". Kun. St. Čerskis 1830 m. išleido „Žemaičių diecezijos aprašymą". D. Poška savo žodyne mini nežinomo autoriaus „Geograficzne Opisanie Żmuydzi".[38a]

---

[34] *Bieliński* Uniwersytet wil. III p. 254.
[35] *Biržiška M.* Iš Vilniaus stud. darbų p. 182.
[36] Žr. I A priedą.
[37] Žr. I B priedą.
[38] Archiwum Filom. Korespondencja IV p. 148.
[38a] *Biržiška M.* Iš D. Poškos raštų p. 263.

Kilus čia apibūdintam kraštotyros sąjūdžiui Lenkijoje ir Lietuvoje, buvo atkreiptas dėmesys ir į provincijų skirtingumus; anose anketose buvo akcentuojamas ir etninis momentas (kalba, papročiai, tautosaka). Tai turėjo prisidėti prie susidomėjimo lietuviškuoju elementu. Be to, įtraukiant platesniąją visuomenę krašto pažinimo darban, ir patys lietuviai buvo skatinami domėtis savo kraštu bei savo gyvenimo savotiškumais. Antai, D. Poška aprašo žemaičių dūminę pirkią (O numach)[39]. Tuo būdu vėl konstatuojame ano meto kultūrinio gyvenimo tendencijose stiprų XIX a. pradžios lietuviško kultūrinio sąjūdžio veiksnį.

c) Vilniaus universitetas ir Lietuvos mokyklos.

Daug buvo priežasčių, kodėl XIX a. Lietuvoje sparčiai kilo kultūrinis lygmuo; svarbiausia iš jų bus — tinkamai sutvarkytas krašto švietimas. Lietuvos kultūros centras iš seno buvo Vilnius. 1579 m. jėzuitai įsteigė čia akademiją. Deja, puikiai žydėjusi Skargos, Sarbievijaus, Sirvydo laikais akademija ėmė nuo XVII a. antrosios pusės smukti, atsilikdama nuo gyvenimo ir mokslo pažangos. Drauge smuko ir viso krašto švietimas, esąs jėzuitų rankose. Bet štai atėjo reformų gadynė. Edukacinė Komisija pastūmėjo švietimą į naujas vėžes. Gaivinanti srovė nuplovė kultūrinį susnūdimą ir senatvės negalavimą. Reformuotoji švietimo organizacija dėjo pagrindus būsimam krašto kultūriniam suklestėjimui. Naujoji dvasia palietė ir susenusią Vilniaus akademiją. Edukacinė Komisija ją reformavo 1781 m. Tai, galima pasakyti, epochinės reikšmės data Vilniaus universiteto istorijoje[40]. Vilniaus universitetui suteiktas stiprus impulsas sėkmingai plėtotis, įlieta jaunatviškos galios tobulėti. Žinoma, universitetas negalėjo iš karto atsigauti. Skaudžiai atsiliepė ilgametis mokslinis susmukimas. Trūko naujų žmonių. Sunkino darbą ir neramūs valstybės žuvimo laikai. XIX a. sąlygos pagerėjo. Aprimęs gyvenimas leido daugiau atsidėti kultūros darbui. 1801 m. Rusijos sostan sėdo liberaliai išauklėtas caras Aleksandras I, palankus

---

[39] *Paszkiewicz* Rozmyślania p. 28—31.

[40] *Janowski* Wszechnica wileńska p. 38—42 ir 60, arba *Janowski* Historiografja Un. Wil. p. 50—54 ir 72.

krašto švietimo reikalams. 1802 m. įsteigta švietimo ministerija ir visas kraštas padalytas į 6 apygardas. Vilniaus mokslo apygardai priskirtos 8 gubernijos (Vilniaus, Gardino, Minsko, Mohilevo, Vitebsko, Kijevo, Voluinės ir Podolės; po 1807 m. prisidėjo dar Balstogės sritis). Jos kuratoriumi buvo paskirtas kunigaikštis Ad. J. Čartoriskis (Czartoryski), kurs rūpinosi savojo krašto gerove ir kultūra. 1803 IV 4 caras pasirašė Vilniaus universiteto patvirtinimo aktą, pripažįstantį universiteto teises ir skiriantį lėšų jam išlaikyti, o kiek vėliau (1804 V 18) patvirtino universiteto ir jo apygardos mokyklų statutą[41]. Universitetas gavo Imperatoriškojo Vilniaus universiteto vardą. Buvo pripažintas (statuto § 1) trejopas universiteto pobūdis — kaip mokymo ir mokslo kūrimo institucijos ir kaip visos Vilniaus mokslo apygardos mokyklų priežiūros organo. Universiteto santvarka, vykusiai sugalvota, leido jam gana savarankiškai ir nevaržomai plėtotis bei tobulėti. Ir taip XIX a. antrajam dešimtmečiui besibaigiant ir trečiajam prasidedant, Vilniaus universitetas pasiekė savo klestėjimo viršūnę. Jis palaikė mokslinius ryšius su visa eile Europos mokslininkų ir mokslo institucijų[42]. Žinomojo Vilniaus universiteto istoriografo L. Janovskio pasakymu, „nebuvo Europoje minties, srovės, kuri stipriau ar silpniau nebūtų atsiliepusi Vilniuje“[43]. Pvz., Vilniaus universitete buvo dėstomos fiziokratinė ir vėliau Ad. Smitho doktrinos, taigi paskutinysis tada ekonomikos mokslo žodis[44]. Arba štai prof. Ig. Danilavičius priede prie savo straipsnio apie Lietuvos statutą (1823) išdėstė tada moderniosios istorinės teisės mokyklos pagrindines mintis[45]. Tuo laiku Vilniaus universitetas savo moksliniu lygmeniu viršijo Rusijos universitetus ir prilygo geresniesiems Vakarų universitetams. Visa eilė garsių profesorių puošė Vilniaus mokslo šventovę, pvz., broliai Sniadeckiai, istorikas J. Lelevelis, teisininkas Ig. Danilavičius, filologas G. Groddeckas, medikas J. Frankas ir kt.

Vilniaus universitetas sužibo skaisčiu švyturiu visam kraštui, kurio jaunimas plaukė Vilniun. Studentų skaičius tolydžio

---

[41] Abu dokumentus išsp. *Baliński* Dawna akademja wil. p. 552—596 ir *Bieliński* Uniwersytet wil. I p. 56—77.
[42] *Bieliński* Uniwersytet wil. III p. 620—624.
[43] *Janowski* W promieniach Wilna p. 129.
[44] *Padalskis* Pirmoji ūkio doktrina Lietuvoje p. 79.
[45] *[Danilowicz]* Opisanie... statutu lit. p. 377—378.

augo. 1803 IX 15 studentų įsirašė 314[46]; 1811/12 buvo 472[47]. Napoleonui užėmus Lietuvą, studentų skaičius krito; vėliau, kraštui atsigaunant, vėl ėmė didėti: 1812/13 — 189[48], 1813/14 — 199[49], 1814/15 — 308[50], 1815/16 — 369[51], 1818/19 — 477[52], 1819/20 — 551[53], 1821/22 — 760[54], 1822/23 — 826[55], 1828 — 978[56], 1829 — 1066[57]. Ar filaretų byla ir universiteto suvaržymas bus neigiamai atsiliepę į studentų skaičių? Vargu. Antai, Ig. Onacevičius 1825 X 23 rašė iš Vilniaus J. Leleveliui, kad tuo laiku (taigi netrukus po filaretų bylos, kurios sprendimas buvo patvirtintas 1824 VIII 14) universitetan jau buvo įsirašę 904 studentai[58]. Daugiausia studentų davė Vilniaus gubernija, paskui gretimos Gardino ir Minsko gubernijos; iš kitų vietų studentų nedaug tebūdavo. Štai duomenys iš 1822/23 m. studentų sąrašo. Iš 826 studentų buvo: Vilniaus gubernijos — 287 (Vilniaus miesto — 66, Vilniaus apskr. — 32, Kauno miesto — 4, Kauno apskr. — 12, Raseinių — 23, Telšių — 16, Šiaulių — 19, Ukmergės — 27, Upytės — 18, Trakų — 24, Ašmenos — 25, Brėslaujos — 4, Užnerio — 16, nenurodytos apskrities — 1), Minsko — 141, Gardino — 105, Voluinės — 52, Balstogės — 26, Mohilevo — 22, Podolės — 20, Vitebsko — 18, Kijevo — 16, Lenkų karalystės — 18 (jų tarpe: Seinų — 4, Marijampolės — 2, Kalvarijos — 1), Galicijos — 5, Kuršo ir Latgalos — 4, Prancūzijos — 1, Hamburgo — 1, nenurodytos kilimo vietos (kunigų) — 110.

Vilniaus universiteto kultūrinis vaidmuo buvo tuo didesnis, kad jis neužsidarė vien tik akademiniam darbui, neatsiskyrė nuo visuomenės. Profesoriai aktyviai dalyvavo Vilniaus kultūriniame ir visuomeniniame gyvenime. Du kartu per metus, mokslą pradedant ir baigiant, buvo daromi vieši universiteto posėdžiai, kur buvo skaitomos paskaitos, pritaikytos platesnės visuomenės supratimui. Ir šiaipjau į universiteto paskaitas galėjo lankytis ir nestudentai, jie „turi tiktai ramiai laikytis per paskaitą" — skaitome universiteto 1808 m. raporte šv. ministeriui[59]. J. Lelevelis rašė 1804 V 28 savo broliui: „Aka-

[46-57] Duomenys iš VKA rankraščių (studentų sąrašų, universiteto raportų ir t. t.): [46] VKA N 76, [47, 48, 49] N 92, [50] N 207 (sąraše klaidingai sunumeruota — 309), [51] N 94, [52] N 210 (klaidingai — 502), [53] N 211 (klaidingai — 583), [54, 55] N 213 (klaidingai — 825), [56, 57] N 102.

[58] KUB N 4435 IV.

[59] VKA N 76.

demija, arba universitetas, yra reikšmingas Vilniuje dalykas. Kunigai, jaunimas ir net žydai vaikšto į paskaitas, čia visko moko“[60].

Vilniaus universitetas ypač daug nusipelnė krašto kultūrai, tvarkydamas Vilniaus mokslo apygardos mokyklas, kurias 1803 m. aktas atidavė jo priežiūron. Universitetas nustatinėjo mokykloms mokslo planą, rengė mokytojus, nurodinėjo vadovėlius, pagaliau tikrino mokyklų veikimą per savo skirtuosius mokyklų vizitatorius. Valstybinės suirutės laikais mokyklos buvo apleistos. 1804 m. raporte kuratoriui nurodoma, kad vienos mokyklos buvo generalgubernatoriaus žinioje, kitos didesnėje ar mažesnėje vyskupų įtakoje, trečios pagaliau buvusios paliktos vienuolynams, „kurie priėmė mokymo būdą, koks jiems patiko. Beveik kiekvienoje gubernijoje buvo vis kitokia mokyklinė tvarka“[61]. Vienuolynų mokyklos buvo žemo lygmens ir jaunimui teikdavo tik paviršutinišką, nepakankamą išsilavinimą. Vienuolynams priklausė didžioji visų mokyklų dalis, pvz., Vilniaus gubernijoje iš 14 vidurinių mokyklų tebuvo 1 pasaulietiška[62]. Mokyklų sutvarkymu ypač rūpinos energingas rektorius J. Sniadeckis. Jis pagrasino atimsiąs iš vienuolynų mokyklas, jei jie nepildysią jo sąlygų. Jis pareikalavo pašalinti negabius mokytojus, mokytojus vienuolius atleisti nuo vienuolyno pareigų, kad galėtų atsidėti pedagoginiam darbui, mokykloms įsigyti pakankamai mokslo priemonių ir universiteto rekomenduojamų knygų. Dėl tų griežtų rektoriaus žygių vienuolynų mokyklos per kelerius metus, anot A. Pogodino, pasikeitė iki nepažįstamumo, o kai kurios, pvz., Gardino dominikonų mokykla, buvo laikoma tiesiog pavyzdine“[63]. Vis dėlto, ir vėliau buvo vienuolynų mokyklomis nepatenkintų. Antai prof. Ig. Onacevičius dar 1822 m. rašė apie netikusią tokių mokyklų padėtį, vienuolių papiktinantį gyvenimą, dėstomųjų dalykų neišmanymą, šiurkštų elgesį su mokiniais, nenorą klausyti universiteto[64]. Tačiau negalime nepripažinti, kad tuo

---

[60] *Lelewel* Listy I p. 3.
[61] *Żmigrodski* Historya wil. uniw. p. 153.
[62] *Pogodin* Vilenskij učebnyj okrug p. LXIX.
[63] *Pogodin* Vilenskij p. LXXIII.
[64] Onacevičiaus raštas kuratoriui „Uwagi ogólne o Litwie“ 1822 VI 8 (VKA N 145): „Trudno opisać stan opłakany szkół przez zakony utrzymywanych. Ich gorszące życie, gruba niewiadomość przedmiotow

laiku mokyklos, kad dar ir neidealios, buvo žymiai patobulėjusios, palyginus su ankstyvesniąja gadyne. Vis daugiau būdavo mokytojų, studijavusių Vilniaus universitete; antai, Kaune kurį laiką mokytojavo Ad. Mickevičius, Kražių gimnazijoje jo draugas filomatas J. Sobolevskis[65]. Mokyklų programos buvo praplėstos. Nemaža vietos skirta gamtos ir matematikos mokslams, senosiose mokyklose apleistiems. Iš humanitarinių dalykų šalia poetikos, gramatikos, lotynų kalbos plačiau dėstyta istorija ir teisė (prawo publiczne, prawo narodów).

Spartų mokyklų augimą XIX a. vaizdžiai parodo ši statistika: 1803 m. visoje Vilniaus mokslo apygardoje buvo tik 70 mokyklų, 349 mokytojai ir 10140 mokinių, o 1820 m. tie skaičiai keliariopai padidėjo, būtent: 430 mokyklų, 983 mokytojai, 21174 mokiniai[66]. Ir pačios pakitėjusios gyvenimo sąlygos vertė griebtis mokslo, kurs dabar tapo neretai vienintelis kokio smulkaus bajorėlio pragyvenimo šaltinis. Antai, J. Chodzkos apysakaitėje „Jonas iš Svisločės" (1821) vienas toks bajorėlis charakteringai skundžias (cit. iš lietuviško vertimo): „Ponay pamete sena buda: wargingay wos bajoraytis gal kur isisprausti. Pakoley luosu mums buvo eyti ant seymiku, wys kytayp buwo, bet dabar kad ponams esma su wysu ant seymiku nebreykalingays užmirsza ape mums"[67]. Jis susilaukia tokio patarimo: „Niera kita rokunda diel Tamistas, kayp tiktay atamayniti buda giwenima, iey nori diel wayku sawa dar atminti palikti bajoristes: reyk butinay rupintiste idant pri moksła ir kitu bajoriste grażinancziu iszsimoktu wieżliwisciu"[68].

Pagal statuto § 37 kiekvienoje gubernijoje turėjo būti bent po vieną gimnaziją ir kiekvienoje apskrityje bent po vieną apskritinę mokyklą (szkoła powiatowa). Tarp apskritinių mokyklų ir gimnazijų esminio skirtumo nebuvo, nes ir jose dėstyta tie patys dalykai, tik kiek siauriau. Apskritines mokyk-

---

wykładanych, grubijańskie obchodzenie się z uczniami i z sobą samemi, chciwość wdzier[ania] za xiążki i dozor uczniow, zupełna obojętność na przystoyne uformowanie przyszłych obywatelow, otwarta niechęc podległości Uniwersytetowi czynią ich niezdatnemi do posługi szkolney, dopóki Uniwersytet nie będzie miał wpływu w osadzeniu mieysc nauczycielskich".

[65] *Brensztejn* Filomata w Krożach.

[66] *Kallenbach* Kuratorja Wileńska p. 423.

[67] *Chodźko* Jonas isz Swisłoczes p. 175.

[68] *Chodźko* Jonas p. 176—177.

las baigusieji taip pat buvo priimami (iki 1827 m.) universitetan[69].

Pradžios mokslas buvo einamas parapinėse mokyklose, kurias laikydavo klebonas. Taigi jų skaičius priklausydavo nuo vyskupų uolumo švietimo darbui. Tuo, pvz., pasižymėjo to laiko Žemaičių vyskupas J. A. Giedraitis, todėl Žemaičiuose pradinių mokyklų tinklas buvo tankesnis, kaip kitose Lietuvos dalyse.

Štai mokyklų 1809 m. statistikos duomenys[70]. Visoje Vilniaus mokslo apygardoje buvo 68 vidurinės mokyklos (7 gimnazijos, 61 apskritinė mokykla; be to, Kijevo, Mohilevo ir Vitebsko gub. buvo kelios senoviško tipo „szkoły narodowe“, neprilygusios apskritinėms mokykloms) su 10.423 mokiniais, Vilniaus gub. buvo 15 mokyklų su 2379 mokiniais, Gardino 9 — 1128, Minsko 13 — 1227 ir t. t. Parapinių mokyklų buvo 401 su 8542 mokiniais: Vilniaus gub. 139 — 3036, Gardino 60 — 875, Minsko 33 — 586 ir t. t. Visų auklėjimo ir mokymo įstaigų (įskaitant konviktus, pensijas) apygardoje buvo 600; jose mokėsi 21.368 žmonės.

Vilniaus apygardos kultūrinį lygmenį vaizdžiai parodo 1813 ir 1820 m. visos Rusijos mokyklų statistika[71]:

Apygarda	Mokyklos		Mokiniai	
	1813	1820	1813	1820
Vilniaus	350	430	13000	21174
Maskvos	200	287	6500	9788
Petrapilio	106	132	4650	6348
Dorpato (Tartu)	140	184	5700	6117
Charkovo	171	249	8150	11716
Kazanės	85	145	4200	5763
Neįskaitytų į apygardas	—	6	—	1012
	1052	1433	42200	61918

[69] *Wołyniak* O szkole kiejdańskiej p. 475.

[70] VKA N 76.

[71] 1813 m. statistikos duomenys imti iš *Hlebowicz* Rys statystyki p. 211. 1820 m. — Žurnal Ministerstva Narodnago Prosveščenija 1821 III p. 502.

Taigi Vilniaus apygardoje buvo 1813 m. truputį mažiau, o 1820 m. net daugiau kaip viena trečioji visos Rusijos mokinių dalis, nors pati Vilniaus apygarda gyventojų skaičiumi nesudarė net pilnos penktosios visos imperijos dalies: 1815 m. čia buvo maždaug 8.860.000 gyventojų, o visoje Rusijoje — 45.000.000[72]. Be to, anoji statistika rodo daug spartesnį mokinių skaičiaus augimą Vilniaus apygardoje kaip kitose.

L. Janovskio pateiktais duomenimis 1808 m. Vilniaus apygardoje buvo 7422 mokiniai (vidurinių mokyklų?), o visose kitose didžiulės Rusijos apygardose vos 5415[73].

Mokyklas prižiūrėjo universitetas. Tačiau buvo stengiamasi traukti į bendrą švietimo darbą ir visuomenę; antai, šviesesnieji visuomenės atstovai kviečiami mokyklų vizitatoriais (pvz., kun. Ks. Bohušas, J. Chodzka ir kt.), apskrities mokyklų garbės prižiūrėtojais (dozorca honorowy szkół) ir t. t. Skiepijama mintis, kad mokyklos ne tiek valdžios dalykas, kiek pačios visuomenės reikalas. Visuomenė ima suprasti švietimo reikšmę ir uoliai rūpinas savo mokyklomis. Matome visą eilę asmenų, prisidėjusių didesnėmis ar mažesnėmis aukomis prie švietimo darbo. Vieni savo lėšomis steigia pradines mokyklas (pvz., Ig. Karpis, kun. J. Rupeika), kiti aukoja mokykloms knygų ir šiaip mokslo priemonių (pvz., Poška ir kt.), dar kiti testamentu skiria lėšų neturtingiems mokiniams šelpti (prof. Z. Nemčevskis ir kt.)[74].

Peržvelgę Vilniaus universiteto veiklą, matome, kad tai buvo vienas iš svarbiausių spartaus Lietuvos kultūrėjimo veiksnių. Darydamas visuomenę jautresnę kultūriniams interesams, jis tuo pačiu netiesiogiai paveikė ir XIX a. pradžios lietuviškąjį sąjūdį. Turėjo ir žymios tiesioginės įtakos, keldamas susidomėjimą ir tyrinėdamas Lietuvos istoriją ir kraštą. Deja, lietuvių kalbai ir literatūrai jis nedavė to, kas būtų priderėję Lietuvos kultūros židiniui. Vilniaus mokslo apygardos kuratorius Ad. J. Čartoriskis[75] ir kiti Lietuvos švietimo vadovai rūpinosi auklėti visuomenėje lenkišką dvasią, skiepyti lenkų kalbos meilę. Lietuvių kalba tebuvo parapinėse mokyklose, ir

[72] Duomenys sudaryti pagal *Hlebowicz* Rys stat. p. 41—43.
[73] *Janowski* Wszechnica wil. p. 24.
[74] *Kościałkowski* Z dziejów ofiarności.
[75] *Pigoń* Ks. Ad. Czartoryskiego troski o język. i lit. pol.

tai tik mokslo pradžioje. V. Gadonas rašo: „Visose parapinėse mokyklose pradinis mokslas einamas žemaičių kalba, o tolimesnis lenkiškai"[76]. Ukmergės apskr. mokyklų garbės prižiūrėtojas F. Siesickis 1824 III 12 savo raporte universitetui tarp kitko praneša, kad radęs, jog Šipelių mokykloje (w Sypelach) mokoma tik lietuviškai; jis įsakęs visus būtinai mokyti lenkiškai; lietuviškai tik tuos esą galima mokyti, kurių tėvai to panorėsią[77]. Jau ir tada puikiai suprasta Vilniaus universiteto vaidmuo krašto lenkybei. Antai, H. Kołłątajus rašė Sniadeckiui: „Jeigu Vilniuje šviesa nebūtų sužibusi, tai gal būtų visai užgesusi lenkams ir jų kalbai"[78]. Todėl ir L. Janovskis, vertindamas Vilniaus universiteto vaidmenį lenko požiūriu, rašė, kad Vilniaus universitetas „sujungė savyje Lenkiją ir Lietuvą ir jame Lietuva pamilo Lenkiją, o šiai gi Lietuva pasidarė dar brangesnė"[79]. Panašiai, anot J. Bielinskio, Vilniaus universiteto reikšmė yra ta, „kad lenkams neleido užmiršti, kad jie yra lenkai"[80]. Dėl tokios savo lenkiškos dvasios universitetas buvo po sukilimo rusų uždarytas. Taigi suprantama, kad universitetui negalėjo rūpėti lietuvių kalbos iškėlimas, lietuviškos literatūros koks nors protegavimas. Keisčiau yra tai, kad ir didesnio mokslinio intereso lietuvių kalbai universitetas nerodė, bent mums stinga žinių tam klausimui. Nebuvo, pvz., įvykdytas Bohušo pageidavimas, kad universitetas sudarytų draugiją iš mylinčių kraštą ir bent kiek lietuviškai mokančių žmonių, kurie rinktų lietuvių kalbos žodžius, patarles, padavimus, senovės paminklus, leistų liaudžiai lietuviškas knygas[81]. Neįsteigė universitetas nė lietuvių kalbos katedros, nors K. Kontrimas, universiteto bibliotekorius ir adjunktas, labai populiarus

---

76 *Gadon* Statystyka X. Żmudzkiego p. 35.

77 *Šakenis* Liet. mokyklos prieš 100 metų p. 1258.

78 *Kraushar* Towarzystwo warsz. I p. 150.

79 *Janowski* W promieniach p. 12.

Ir kiti autoriai pabrėžia Vilniaus kultūrinę įtaką ano laiko Lenkijai, pvz., *Kurdybacha* Wpływ kultury wileńskiej na Lwów p. 186: „Jednym z najbardziej charakterystycznych rysów kulturalnych tych kół, pozostających pod wpływem Uniwersytetu, było promieniowanie pośrednie i bezpośrednie na pozostałe dzielnice polskie. Dalsze badania wykażą niewątpliwie oddziaływanie na inne części Polski, n. p. Towarzystwa Szubrawców i ich programu literacko-społecznego, wpływ całego ruchu naukowego, i to nietylko na szkolnictwo wyższe, ale także na szersze warstwy społeczeństwa polskiego".

80 *Bieliński* Uniwersytet wil. III p. 365.

81 *Bohusz* O początkach nar. i język. lit. p. 4.

Vilniaus visuomenės veikėjas, buvo įteikęs kuratoriui platų ir protingai pagrįstą memorialą (1822), kuriame išdėstė reikalą steigti tokią katedrą; to pageidaujanti visuomenė; Karaliaučiaus universitete jau seniai mokoma lietuvių kalbos; Dorpato (Tartu) universitete dėstomos latvių ir estų kalbos, kuriomis juk kalba daug mažiau žmonių, kaip lietuviškai; lietuvių kalba esanti svarbi ir istorijos mokslui; lietuvių kalbos mokslas būtų reikalingas klierikams ir kai kuriems mokytojų kandidatams[82]. Deja, tas dalykas, matyti, buvo universiteto vadovybei neaktualus. Tai ypač krinta į akis prisiminus, kad buvo rimtai projektuojama steigti prie universiteto rytų kalbų (armėnų, turkų, persų, arabų, mongolų) institutą. Dėl lėšų stokos, tiesa, toks institutas nebuvo įsteigtas, tačiau arabų ir persų kalbos buvo kurį laiką dėstomos[83].

Iš negausingų žinių apie universiteto domėjimąsi lietuvių kalba, pažymėsime Valančiaus minimą universiteto įsakymą Žemaičių mokykloms rinkti žinias apie krašto praeitį ir lietuvių kalbą[84]. Be to, Vilniaus profesorių komisija, Varšuvos Mokslo Bičiulių D-jos prašoma, suteikė kiek informacijų apie lietuvių kalbą. Dar priminsime, kad studentas K. Nezabitauskis 1823 m. universiteto lėšomis važinėjo po kraštą, tyrinėdamas lietuvių kalbą[85]. Dar galime paminėti H. Mościckio nežinia iš kur imtą žinią, kad universitetas ketinęs išleisti lietuviškai lenkišką žodyną[86]. Be to, nurodysime, kad Vilniaus universitetas, pats mažai terėmęs lietuvių kalbos tyrinėjimą, auklėjo visą eilę studentų, kurie labai rūpinos — jau tada ar vėliau — savo gimtąja lietuvių kalba.

d) Vilniaus laikraščiai.

Viena iš būdingųjų kultūrinio Lietuvos kilimo apraiškų buvo auganti Vilniaus laikraštija[87] (ji buvo, žinoma, lenkiška).

---

[82] *Pigoń* Z dawnego Wilna p. 26—28.
[83] *Bieliński* Uniwersytet wil. II p. 278.
[84] *Wolonczewskis* Žemajtiu wisk. II p. 36.
[85]. Kaj. Nezabitauskio laiškas M. Wiszniewskiui 1842 V 1 (KUB N 949/183). Gal tas dalykas sietinas su minėtuoju Kontrimo 1822 m. memorandumu dėl lietuvių kalbos katedros?
[86] *Mościcki* Sprawa włościańska p. 56.
[87] *Cieszkowski* Czasopisma polskie na Litwie; *Szeliga* Bibliografija czasopism wileńskich; *Kucharzewski* Czasopiśmiennictwo polskie; *Biržiška V.* Iš liet. laikraštijos praeities.

Jau nebesitenkinta menko turinio, spausdinančiu kronikos ištraukas iš kitų laikraščių „Kurjer Litewski", ėjusiu nuo 1759 metų. Universitetui sužadinus Vilniaus kultūrinį gyvenimą, pasirodo turiningesnių laikraščių, kuriuose bendradarbiavo ar net redagavo Vilniaus profesoriai. Iš tų laikraščių pažymėtini: „Dziennik Wileński" (1805—1806 ir 1815—1830, jau kitų žmonių leidžiamas), „Tygodnik Wileński" (1815 XI 21 — 1822), visuomenės satyros laikraštukas „Wiadomości Brukowe" (1815 —1822), „Dzieje Dobroczynności krajowej i zagranicznej" (1820—1824). Tų laikraščių vaidmuo Lietuvos kultūriniame gyvenime buvo tuo šviesesnis, kad jie tarnavo to laiko pažangiajai minčiai. Jie įrodinėjo socialinių santykių (baudžiavų) reformos reikalingumą, kėlė švietimo svarbą, smerkė prietaringumą ir obskurantizmą, pranešinėjo apie mokslo laimėjimus, dėjo daug straipsnių iš įvairių mokslo sričių, rūpinos plačios visuomenės kultūrinimu. Antai, vienas iš „Dziennik Wileński" redaktorių prof. Andrius Sniadeckis rašė (1805 N 1), kad mokslas tik tada tampa tikrai naudingas, kai platinamas visuomenėje; svarbiau ne tai, kad šen ir ten būtų mokslo vyrų, bet kad mokslas taptų visuotine nuosavybe[88].

Vilniaus laikraščiai pasiekdavo ir tolimesnę provinciją. Pvz., ir iš Žemaičių buvo atsiunčiama jiems straipsnių, eilėraščių. Antai, „Tygodnik Wileński" (1818) išspausdino D. Poškos laiško ištrauką; (1818 VI) Vl. Gadono eilėraštį ir t. t.

Per laikraščius buvo bandoma visuomenę traukti kultūros darban; būtent, kartais buvo prašoma paieškoti svarbių istorijai dokumentų ir šiaip rankraščių (pvz., Dziennik Wileński, 1822 I p. 280), suteikti žinių apie krašto praeities paminklus (pvz., Dziennik Wileński 1823 II p. 157), pranešti apie lietuvių kalbos vartojimo ribas (Dziennik Wileński 1822 II p. 386—7), stebėti liaudies papročius ir užrašinėti dainas (pvz., Tygodnik Wileński 1819 VII p. 2) ir t. t. Žinoma, tokie paskatinimai domėtis savo kraštu ir jo praeitimi, turėjo daugiau ar mažiau paveikti ir lietuviškąjį XIX a. pradžios sąjūdį.

Pažymėsime dar, kad tie laikraščiai, nors specialiai ir nesidomėjo lietuviškaisiais dalykais, skyrė jiems tačiau kiek vietos. Antai, „Dziennik Wileński" spausdino prof. J. Loboikos

---

[88] *Cieszkowski* Czasopisma (Kw. L. II) p. 44.

straipsnį apie Žemaičių milžinkapius (1823), stud. K. Nezabitauskio parengtą lietuvių bibliografijėlę (1824), L. Rogalskio išverstą P. Köppeno rašinį apie lietuviškąsias tautas (1828), jų kalbą ir literatūrą, stud. A. B. Hlebovičiaus monografijėlę apie Vytautą (1821) ir dar kai ką. „Tygodnik Wileński" spausdino keliolika lietuvių liaudies dainų, T. Narbuto kelis straipsnius iš Lietuvos istorijos ir t. t. „Wiadomości Brukowe" pašiepė Poškos Baublį ir Ks. Bohušo spėliojimus apie tariamąją senovės lietuvių literatūrą. Net ir tolimos Varšuvos „Dziennik Warszawski" dėjo Poškos Baublio aprašymą, Poškos istorinį rašinį „Rozmyślania wieśniaka rolnika"; „Pamiętnik Warszawski" — Bohušo atsakymą į pastabas dėl jo veikalo apie lietuvių kalbą, K. Brodzinskio verstą Rėzos straipsnį apie lietuvių dainas.

Ieškant XIX a. pradžios lietuviškojo sąjūdžio veiksnių to laiko kultūriniame gyvenime, dar reikia nurodyti mokslo susidomėjimą lietuviškaisiais dalykais. Bekyląs kalbų mokslas vis garbingesnę vietą skyrė lietuvių kalbai. Lietuva, praeityje sukūrusi didelę ir daug lėmusią Rytų Europoje valstybę, negalėjo būti nepastebėta kaimyninių tautų istorikų. Į lietuvių dainas jau Lessingas ir Herderis buvo atkreipęs dėmesį. Tačiau apie tuos dalykus, pasikartojimų vengdami, plačiau šioje vietoje nekalbėsime.

2. DRAUGIJINIS GYVENIMAS.

Augantį XIX a. pradžioj Lietuvos visuomenės subrendimą rodė jos didėjąs jautrumas kultūriniams ir socialiniams interesams ir būrimasis į tam tikras draugijas.

Specialios mokslo draugijos su tokia plačia programa, kaip Varšuvos Mokslo Bičiulių Draugija, Lietuvoje nebuvo, tačiau tokios draugijos pobūdį iš dalies turėjo Vilniaus universitetas. Antai, statuto § 10 nurodo, kad kiekvieną mėnesį turinti būti atskira akademinė sesija, per kurią profesoriai su garbės nariais susirinkę darys pranešimus apie savo pastebėjimus ir tyrinėjimus; tokių akademinių sesijų tikslas esąs palengvinti mokslo

pažangą ir platinti naudingas žinias ypač tose provincijose, kuriose universitetas yra švietimo centras[89]. Universitetas turėjo reikalo ne tik su studijuojančiu jaunimu, bet palaikė kontaktą ir su platesniais inteligentijos sluogsniais (per viešus akademinius posėdžius, per skiriamus konkursus ir t. t.). Mokslo draugijų pobūdžio turėjo būti ir sumanytosios steigti tam tikros „statistinės draugijos", kurių tikslas — kraštotyra. 1805 m. Vilniuje įsteigtoji „Towarzystwo Lekarskie", be mokslinio, turėjo ir filantropinį tikslą. Pastarąjį tikslą turėjo „Towarzystwo Dobroczynności" (1807 m. Vilniuje įsteigta), „Towarzystwo wspierania niedostatnich uczniów uniwersitetskich" (1821 m. įsteigta ir subūrusi veikiai 414 narių) ir kt. Paminėtina dar „Towarzystwo Typograficzne Wileńskie" (įst. 1818 m.), kurios tikslas buvo pratinti visuomenę prie skaitymo, platinant pigiai leidžiamas knygas.

a) Masonai.

Vadovaujančiam inteligentiniam krašto sluogsniui buvo charakteringos tos pažangiosios švietimo amžiaus idėjos, kuriose išaugo XIX a. pradžios vyresniosios kartos veikėjai; būtent: žmogaus proto aukštinimas (prisiminkime, pvz., kaip smarkiai puolė J. Sniadeckis prasidedantį romantizmą), tam tikras indiferentizmas, net skepticizmas religiniuose dalykuose (ne be reikalo dar XVIII a. buvo tiek daug Voltaire'o rašto vertimų[90], o vysk. I. Krasickis savo poemoje galėjo pašiepti vienuolius; tarp kitko pažymėsime, kad ir mūsų D. Poška savo Baublyje turėjo Voltaire'o atvaizdą[91]), noras taisyti, reformuoti visuomenę. Taigi tą pasaulėžiūrą charakterizuoja: kova su fanatizmu, prietarais, obskurantizmu ir tolerancijos skelbimas, liberalių pažiūrų ir apšvietimo platinimas[92]; kova su socialiniu neteisingumu ir rūpinimasis valstiečių būkle ir švietimu; kova su savanaudiškumu ir skatinimas dirbti krašto gerovei; kova su visuomenės ydomis ir moralinės asmenybės ugdymas (tuo, kaip

---

[89] *Baliński* Dawna akademja p. 563—564.
[90] *Smoleński* Przewrót umysłowy p. 146—148.
[91] Pszczółka w Baublu p. 214.
[92] *Chmielowski* Liberalizm i obskurantyzm.

matysime, rūpinosi masonai, Vilniaus „šubravcai“, studentai filomatai-filaretai).

Tokia atmosfera buvo palanki suklestėti Lietuvoje m a s o n ų organizacijai[93], sparčiai augusiai tuo laiku ir kitose šalyse. A. Brückneris savo „Lenkų kultūros istorijoje“ rašo, kad 1815—1821 m. masonija tiesiog klestėjusi Lietuvoje ir Lenkijoje; masoniška buvusi visa šviesuomenė nuo Ad. Čartoriskio iki Ad. Mickevičiaus; pastarasis, tiesa, nebuvo masonas, bet jo „Jaunystės odėje“ girdėti stiprūs masoniški atgarsiai[94]; Varšuvoje ir Vilniuje visa literatūra buvusi prisisunkusi masoniškumo, t. y. pažangos ir humaniškumo, artimo meilės ir pacifizmo, luomų sulyginimo ir broliškumo, labdariškumo ir deizmo, bažnyčios nuo valstybės atskyrimo idėjų[95]. Buvęs Vilniaus masonas Ig. Chodzka savo pastabose apie Lietuvos masoniją, nors ir vadina ją ironiškai žaidimėliu (zabawka), rašė: „Kas tik vertesnio kurioje nors visuomenės klasėje Lietuvoje buvo, visi siekė anuo laiku gerbiamo masonų vardo“[96]. To laiko masonų sąrašuose randame daug Vilniaus profesorių (G. Groddecką. L. Borovskį, Z. Nemčevskį ir kt.) ir šiaip rinktinės Lietuvos šviesuomenės. Masonų narių tarpe buvo ir aukštų Lietuvos dvasininkų, pvz., Vilniaus sufraganas N. Puzyna, buv. prof. kan Pr. Norvaišas (Narwojsz), prel. M. Dluskis. Pastarasis net buvo kurį laiką ložės mistras ir išleido anonimiškai brošiūrą, ginančią masonus, tuo sukeldamas pasipiktinimą masonų priešų tarpe[97].

XVIII a. masonams priklausė aristokratijos nedidelė saujelė, o XIX a. pradžioje masonija apėmė vis platesnius ne tik Vilniaus, bet ir provincijos visuomenės sluogsnius, pvz., ložų sąrašuose randame visą eilę apskričių maršalkų, teisėjų, sekretorių ir kitų pranašesniųjų bajorų. Antai, „Palemono“ vardo masonų ložės Raseiniuose 1820 m. sąraše yra 78 nariai. 1818 m. Lietuvoje (platesne istorine prasme) buvo 12 masonų ložų, iš

---

[93] *Malachowski-Łempicki* Wolnomularstwo na ziemiach dawn. W. Ks. Lit.; *Małachowski - Łempicki* Wykaz polskich lóż; *Załęski* O masonji w Polsce; *Dobrianskij* Masonskija loži v Litve; *Dobrianskij* Očerki iz istorii masonstva v Litve; *Smoleński* Przewrót umysłowy p. 169—198.

[94] *Chrzanowski* Chleb macierzysty „Ody do młodości“.

[95] *Brückner* Dzieje kult. pol. III p. 551—552.

[96] *Chodźko Ig.* Obrazy litewskie... p. 316.

[97] *Pigoń* Kampanja przeciwmasońska.

jų šešios Vilniuje ir po vieną Nesvyžiuje, Minske, Naugardėlyje, Gardine, Slucke ir Raseiniuose. 1821 m. projektuota steigti dar Ukmergėje ložę „Triumf cnoty", bet jau, rodos, nespėta. 1818 m. Lietuvoje buvo masono J. Šimkevičiaus liudijimu 700 masonų[98].

Masonų populiarumą Lietuvoje rodo kad ir toks faktas: 1817 m. Kauno mokyklos kapelionas, per dvi pamokas aiškinęs apie masonus, gavo disputuoti su aukštesniųjų klasių moksleiviais, kurie „iškalbingai ir drąsiai" gynė masonus, cituodami ir minėtąją anoniminę Dluskio brošiūrą[99].

Lietuvos masonų principai buvo — religinė tolerancija, asmenybės tobulinimas, žmonių lygybės mintis, masonų paslapties laikymas, artimo meilė, pasireiškianti labdara. Lietuvos ir Lenkijos masonijos istoriko kun. S. Załęskio tvirtinimu masonų galutinis tikslas esąs „altoriaus ir sosto nuvertimas"[100]. Tačiau masonija jį pridengianti labdara, žmonijos laimės siekimu, kova su fanatizmu ir prietarais, deklamacijomis apie žmonių laisvę, lygybę ir brolybę[101]. Kaip jau ten bebūtų dėl tų paskutinių tikslų, kurie, anot Załęskio, atskleidžiami tik aukštiesiems masonų laipsniams (o tokių Lietuvoje maža tebuvo), matome, kad ir masonų priešai pripažįsta juos turėjus humaniškų principų programą.

Tuo tad būdu masonija liberalino Lietuvos visuomenės mintį ir skleidė filantropines idėjas. Labdaros reikalus masonai ypač akcentuodavo. Ložėse per susirinkimus, pvz., rinkdavo aukas belaisviams išpirkti, neturtingiesiems moksleiviams remti, vargšams šelpti ir t. t. Su masonų įtaka galime sieti Raseiniuose įsisteigusį ponių ratelį (įstatai gubernatoriaus patvirtinti 1821 m.), kurio tikslas skiepyti sau skirto rajono žmones nuo raupų[102]. Lenkijos masonai jau XVIII a. rūpinos neturtingųjų skiepijimu nuo raupų. Be to, priminsime, kad prie ratelio prisirašiusių ponių tarpe randame žinomų Žemaičių masonų žmonas, pvz., maršalkienę Šemetienę, pulkininkienę Chrapovickienę, pakamorienę Pšeciševskienę ir kt.; ratelio sekreto-

---

98 *Dobrianskij* Očerki p. 117.
99 *Jabłońska-Erdmanowa* Oświecenie i romantyzm p. 150.
100 *Załęski* O masonji (1889) p. 7.
101 *Załęski* O masonji p. 5—6.
102 Towarzystwo damskie wakcynacyi w Rosieniach — Dzieje Dobroczynności 1821 p. 461—469.

rium buvo pakviestas maršalka Anupras Liutkevičius, „Palemono" ložės mistras.

Keldami žmonių lygybės mintį, masonai veikė visuomenės pažiūras į socialinius santykius. Jų įtaka pasireiškė, pvz., 1817 m. Vilniaus seimelyje svarstant baudžiavos naikinimo klausimą, kurį iškėlė Upytės apskrities maršalka masonas S. Zaviša. Jo kalba tiek turiniu, tiek išviršine forma buvo, anot S. F. Dobrianskio[103], grynai masoniška. Zaviša iš anksto galėjo tikėtis, kad seimelis parems jo sumanymą, nes iš 56 seimelio atstovų buvo 27 masonai.

Ir šiaipjau masonai rūpinos valstiečių švietimu (pvz., populiarios knygutės liaudžiai „Jonas iš Svisločės" autorius J. Chodzka buvo masonas), reiškė savo raštuose užuojautą valstiečiams (pvz., galima nurodyti Žemaičių masono V. Gadono eiles „Kmiotek w podańswie zestarzały" — Tygodnik Wileński 1818 VI p. 214). Ir D. Poška, iš jo pažiūrų sprendžiant, galėjo būti masonas. Tačiau jo pavardės turimuose masonų sąrašuose nėra. Užtat masonai buvo Poškos kaimynai. Lietuvių kalbos žodyno rašytojas L. Uvainis ir L. Volmeris, kuriuos pats Poška vadina prieteliais (eilėse Uvainiui ir „Mano darželyje").

Teigiamą masonijos įtaką visuomenei mažino jos paslaptingumas, kurs vertė plačią visuomenę, nugirstančią apie masonų ritualo keistenybes, žiūrėti su tam tikru nepasitikėjimu į tą organizaciją, juo labiau kad ir bažnyčia nebuvo jai palanki. Todėl pačių masonų tarpe kilo mintis reformuoti masoniją, atsisakyti nuo draugiją diskredituojančio paslaptingumo, atmesti nereikalingas narių baisias priesaikas ir kt., veikimą apriboti darbu visuomenės gerovei per apšvietimą ir labdarą, padaryti masoniją visiems prieinamą. Tą sumanymą iškėlė Vilniaus ložės narys dr. J. Šimkevičius (1818), kurs su savo šalininkais įsteigė reformuotą ložę. Tačiau masonų daugumas griežtai pasipriešino reformai. Netrukus (1821) valdžia sustabdė visų masonų ložių veikimą, o 1822 caras visai jas uždraudė.

---

[103] *Dobrianskij* Očerki p. 110.

b) „Šubravcai“.

Savotiška masonų atskala buvo vadinamoji Nenaudėlių Draugija (Towarzystwo Szubrawców) Vilniuje, kurią sudarė keli profesoriai ir kai kurie kiti žinomi Vilniuje veikėjai[104]. Draugija susispietė apie visuomeninės satyros laikraštuką „Wiadomości Brukowe“, kurio dar 1816 m. buvo pasirodę keli numeriai ir kuris nuo 1817 m. ėmė reguliariai eiti, tapęs „šubravcų“ organu. 1822 m. jis buvo valdžios uždarytas (iš viso išėjo 287 numeriai, paskutinis 1822 VI 3), o drauge likviduota ir „šubravcų“ draugija. Draugijos tikslas buvo satyros pagalba kovoti su Lietuvos visuomenės ydomis. Tie liberalieji racionalistai (jų tarpe buvo daug reformuotosios masonų ložės narių) savo satyrose aštriai pašiepdavo obskurantizmą bei prietaringumą, tuo laiku madinį mesmerizmą, bajorijos tuščią didžiavimąsi titulais, mokslo nemėgimą, girtavimą, palinkimą bylinėtis ir t. t.; ypač smarkiai jie puolė baudžiauninkų spaudimą ir išnaudojimą.

„Šubravcų“ draugija buvo šiaipjau lenkiško patriotinio pobūdžio. Antai, „Wiadomości Brukowe“ nekartą pašiepdavo prancūziškumo madą aukštesniuose sluogsniuose, lenkų kalbos niekinimą ir nesidomėjimą lenkų literatūra. Lietuviškasis sąjūdis draugijai tiesiogiai negalėjo rūpėti, tačiau lietuviškieji dalykai jai nebuvo svetimi. Jų tarpe buvo žmonių, kurie tais dalykais domėjosi, pvz., Lietuvos istorikas M. Balinskis; Z. Nemčevskis, informavęs C. Malte-Bruną apie lietuvių kalbą; K. Kontrimas, siūlęs steigti lietuvių kalbos katedrą universitete; Adomas Rogalskis[105], kuris vertė J. Lasickio rašinį apie Žemaičių dievus, ir, rodos, jo brolis Leonas[106]; galima manyti, kad ir mūsų poetas S. Valiūnas, „šubravčinio“ stiliaus „Palemono kontabernijos“ autorius, buvo draugijos narys-korespondentas

---

[104] *Bieliński* Szubrawcy; ***Mościcki*** J. Bieliński, Szubrawcy; ***Maciūnas*** Liet. dalykai Viln. šubr. satyroj.

[105] *Mościcki* Biel. Szubrawcy p. 171.

[106] *Bieliński* Szubrawcy p. 75. Kažin ar galėjo L. Rogalskis būti Šubravcų Draugijos narys jau dėl savo jauno amžiaus. Jis juk gimęs 1806 I 7, taigi uždarant Šubravcų Draugiją teturėjo 16,5 metų. Pažymėtina tačiau, kad universitetan jis įstojo jau 1820 m. rudenį. Jo biografijoje nurodoma, kad jis, dar gimnazistas būdamas, rašinėjo eiles, kurias spausdino to laiko Vilniaus laikraščiai (plg. Encykl. Powsz. Orgelbranda XXII 1866 p. 193). Ir štai 1819 m. „Tygodnik Wileński“ spausdina jo atsiųstą lietuvių dainą.

(rustikanas)[107]; pagaliau, gal ir A. Klementas priklausė „šubravcams“[108].

Pažymėsime dar vieną įdomų dalyką. Kiekvienas „šubravcas“ pasirinkdavo pseudonimą. Draugijos kodeksas numatė, kad „tokiais vardais imami žodžiai, kuriais mūsų protėviai senovės lietuviai mitologiniais laikais žymėdavo garbinamas būtybes“[109]. Ir taip, pvz., J. Šimkevičiaus pseudonimas buvo *Perkunas,* K. Kontrimo — *Poklus,* M. Balinskio — *Auszlawis,* J. Chodzkos — *Wayzgantos,* Andr. Sniadeckio — *Sotwaros* ir t.t. Kodeksas reikalavo, kad kiekvienas „šubravcas“ pasistengtų paieškoti kronikose ar šiaip istorijos veikaluose žinių apie asmenį ar būtybę, pseudonimu pasirinktą, kad ne tik pats geriau apsipažintų su kraštą liečiančiais dalykais, bet ir galėtų prisidėti prie lietuvių tautos mitologinės istorijos sudarymo, kuri su laiku galėtų būti draugijos išleista, tautiečių ir mokslo žmonių naudai[110]. Taigi „šubravcams“ rūpėjo Lietuvos istorijos reikalai.

Tačiau tiems blaiviems bei skeptiškiems racionalistams buvo svetimas kai kurių tokių Lietuvos praeities mėgėjų entuziazmas ir dažnai diletantiškai naiviomis formomis besireiškiąs senovės ir lietuvių kalbos aukštinimas. Ypač juokinga jiems atrodė Ks. Bohušo mintis, jau 1809 m. J. Lelevelio pašiepta, apie tariamąją senovės lietuvių literatūrą, kurios rankraščius sunaikinę karai, ar suslėptus medžių drevėse sugraužusios kirmėlės. Tokius Bohušo samprotavimus „šubravcai“ dažnai pašiepdavo. Pvz., „Wiadomości Brukowe“ (1818 N 75) praneša apie rastą geležinę dėžę su lietuviškais rankraščiais, kurių tarpe buvę karaliaus Mingailos istoriografo Užplausio 4 tomų veikalas apie lietuvių tautos kilmę, Algirdo laikų Kernavės prof. Pokliaus lietuvių mitologijos 2 tomai ir t. t. Savo ložės iškilmių kalbas (tos kalbos — masoniškų ceremonijų reminiscencijos) „šubravcai“ pateikdavo kaip vertimą iš lietuviškų, drevėse rastų rankraščių (przekład dosłowny z litewskiego, ze zwojów dziuplowych; ir panašiai). Užkabino savo satyrose, nors ir neskaudžiai, D. Pošką su jo Baubliu. Antai, *Usztarytois Mokitinis*

---

[107] plg. *Bieliński* Szubrawcy p. 189—192; *Jucewicz* Przysłowia ludu lit. p. 14—15.

[108] *Biržiška M.* Klementas p. 66.

[109] Kodex szubrawski p. 223.

[110] Kod. szubr. p. 224.

(tuo pseudonimu, rodos, prisidengė M. Balinskis[111]) straipsnyje su lietuviška antrašte „Apey iszkałba sudyne moksłas“ (Wiadomości Brukowe 1818 N 101) komiškai iškilmingu stiliumi kreipiasi į Baublį: „O, šimtą kartų garbingesnis už pranašinguosius Jupiteriui pašvęstuosius Dodonos ąžuolus! Mokytosios lietuvių senovės brangių paminklų sandėli! O kadaise buvęs mūsų narsiųjų protėvių, įsmeigusių nugalėtojų vėliavas išdidžiuose kadaise pasaulį valdžiusio Kapitoliaus mūruose, nemirtingų žygių liudininke!!! Būk pasveikintas Baubly! Ne su tokiu susijaudinimu tikratikis mahometonas apžiūri Didžiojo Pranašo lopšį ar grabą, su kokiu aš matau tavo vidų, pilną mūsų didybės garbingų palaikų“. Šaržuoja ir patį Pošką, vadindamas jį lietuviškai *Sargas Kawotois ir Uszkotois*. Kitame to pat laikraščio numeryje (1819 N 125) rašoma, kad „ponas *giark-ałaus,* Žemaičių dvarininkas ir didelis antikvarininkas, „rūpindamasis savo tautos garbe, nutaręs vykti į Babiloną, ketindamas ten ieškoti lietuvių tautos kokių nors palaikų, kuriais galėtų paturtinti garsųjį Žemaičių muziejų“ (t. y. Baublį).

Įdomu pasekti reakciją, kurią sukėlė tos „šubravcų“ satyros Žemaičiuose, nors, deja, nedaug medžiagos teturime. Tomis satyromis pasipiktino ne tik patsai Poška, bet ir kiti Žemaičių bajorai (pvz., Poškos kaimynai J. Radzevičius, Al. Puzirevskis), nes Baublys lyg ir simbolizavo jų lietuviškąjį patriotizmą. J. Radzevičius rašė Poškai (1818 XII 30), kad „šubravcų“ laikraštyje radęs melagingą paskvilį (z samych fałszów sklecony) apie Baublį ir patį Pošką; norėjęs atsakyti į tą nevykusią satyrą, bet vėliau apsigalvojęs; tegul sau pusgalviai plepa. Užtat kažkoks B. P. atsiunčia Poškai eilėraštį „Obrona Baublisa“, kurį baigia, taikydamas į „šubravcus“: „Juk nuo pasaulio pradžios varnos karkia“. Eilėraščio rankraštis paplitęs. Poškos draugai norėję, kad jis būtų paskelbtas kuriame nors laikraštyje, bet „šubravcai“ sukliudę[112].

Baigdami „šubravcų“ draugijos apibūdinimą, pažymėsime, kad minėtosios jų satyros ir jų atgarsis Žemaičiuose yra įdomus, kad ir neturįs didelės reikšmės, epizodas susidomėjimo lietuviškaisiais dalykais istorijoje.

---

111 *Brensztejn* Paszkiewicz p. 22;
112 *Maciūnas* Liet. dal. Viln. šubr. satyroj p. 21—25.

c) Filomatai - filaretai.

Vilniaus akademinio jaunimo nepatenkino senosios kartos šaltas racionalizmas bei atsargus tūpčiojimas gyvenime ir sustingusio pseudoklasicizmo laikymasis poezijoje; jį viliojo stiprus jausmas, platūs užsimojimai, kliūtis nugalįs jaunatviškas entuziazmas, kurį taip puikiai išreiškė Ad. Mickevičius „Jaunystės odėje"[113]. Veikė tačiau jaunuomenę senosios kartos humaniškos idėjos. Ir jai buvo artimi masoniškieji žmonijos laimės ir asmeninio tobulėjimo idealai. Veikė iš dalies ir vokiečių idealistinė poezija, o gal ir, „burschenschaftų", jungusių vokiečių jaunimą „Tugend, Wissenschaft, Vaterland" šūkiu, pavyzdys.

Tokioje atmosferoje keli Vilniaus studentai (Ad. Mickevičius, J. Ježovskis, T. Zanas ir kt.) įsteigė 1817 m. slaptą F i l o m a t ų Draugiją[114], kurios tikslas buvo mokslinis lavinimasis ir savitarpinė pagalba moksle. Susirinkimuose filomatai skaitydavo poeziją ir referatus iš įvairių mokslo sričių, po to diskutuodavo. Tuo būdu tai buvo tam tikra saviauklos ir savitarpio lavinimosi kuopelė. Tačiau filomatai nesitenkino kukliu asmeninio tobulinimosi tikslu, traukė juos darbo visuomenės gerovei idealai. Ta kryptimi ir ėjo tolimesnioji filomatų evoliucija. Ir taip pagal 1819 m. pakeistuosius įstatus draugijos tikslas buvo ne tik skiepyti jaunimui moralės principus ir tėvy-

---

[113] Romantinės nuotaikos skverbimąsi ir įsigalėjimą vaizduoja *Jabłońska-Erdmanowa* Oświecenie i romantyzm: „Okres bezkrytycznego ulegania powadze starszych minął dla niej bezpowrotnie, podkopany najgruntowniej przez pedagogikę oświeconą, uczącą młodzież myśleć krytycznie i samodzielnie, w wyniku czego powstała śród akademików owa „wolnomyślność" tak rażąca i jątrząca emerytów wileńskich" (p.52—53). „Najwolniejszym wreszcie burzycielem był tu wschodzący romantyzm, co podświadomie przenikał wszystkiemi porami w głąb życia duchowego młodzieży; romantyzm, ów odkrywca młodości, co ją dobędzie jak perłę z samego dna społecznego lekceważenia, czyniąc zeń wiek uprzywilejowany, a przedstawicieli jej bohaterami arcyutworów nowej epoki. On to, odmawiając wszelkiego prawa głosu rozsądkowi i doświadczeniu, zburzy wiekowy autorytet dojrzałośći i sędziwej głowy i przeciwstawi mu imperatyw serca, młodości i entuzjazmu" (p. 53). Abiejų kartų „ideały były te same i te same wspólne drogi ich urzeczywistnień. Wytykając zaś ojcom czynne zaniedbanie głoszonych haseł, synowie uważają siebie za właśnie powołanych do ich prawdziwego, nieskażonego ucieleśnienia" (p. 57).

[114] *Łucki* Towarzystwo filomatów; *Pietraszkiewiczówna* Dzieje filomatów; *Mościcki* Z filareckiego świata; *Mościcki* Promieniści, Filomaci - Filareci; *Mościcki* Tło historyczne; *Jabłońska-Erdmanowa* Oświecenie i romantyzm w stowarzyszeniach młodzieży wileńskiej; Archiwum Filomatów.

nės meilę (zamiłowanie rzeczy ojczystych), kelti mokslo pamėgimą ir teikti savitarpinę pagalbą, bet ir „kelti pagal išgales tautos švietimą ir tuo būdu darbuotis krašto gerovei ir naudai". Taigi tas visuomeninis darbas buvo visų pirma suprantamas, kaip švietimo platinimas. Tam, pvz., galvojama apie periodinį leidinį. Sumanymas, deja, nepajėgta įvykdyti. Paskiau filomatai griebėsi versti lenkų kalbon kai kuriuos reikalingus mokslo veikalus, kaip Sulzerio estetiką ir Bioto fiziką. Vėliau planuota bendromis jėgomis versti iš vokiečių kalbos eilę vadovėlių ir tuo būdu užkimšti spragą, gana jaučiamą Lietuvos mokyklose. Užsimota plačiai ir entuziastiškai. Atskiri nariai pasidalijo darbą pagal savo specialybes, pvz., T. Zanas pasiėmė aritmetiką, Ig. Domeika fiziką ir t. t. Sudėję pinigus, persisiųsdino iš Vokietijos gerų vadovėlių ir ėmėsi versti. Deja, ir čia ne kas tepadaryta, nes per silpnai daugumos temokėta vokiškai. Norėdami padėti studentams išlyginti mokyklose gauto išsilavinimo trūkumus, filomatai organizavo jiems atskirų dalykų paskaitas, iš kurių pasižymėjo J. Ježovskio skaitomas hodegetikos kursas, atkreipęs net ir universiteto dėmesį. Rūpintasi ir liaudies švietimu. Antai, 1821 m. filomatai nupirko 100 egzempliorių J. Chodzkos „Pan Jan ze Świsłoczy", kad juos paskleistų tarp valstiečių[115]. J. Sobolevskis draugijos susirinkime (1820 IV 28) kalbėjo, kad reikia įtikinti dvarininkus, jog dėl valstiečių laisvės jie nieko nenustosią; šviesdami valstiečius, jie laimėsią jų dėkingumą ir didesnį norą dirbti[116]. Pagaliau, norėdami sėkmingiau pasidarbuoti krašto gerovei, jie ryžtasi jį gerai pažinti ir tuo tikslu 1821 m. spausdina jau pirma minėtąją kraštotyrinę anketą.

Filomatų buvo labai negausus būrelis, vos keliolika žmonių. Norėdami savo principams rasti daugiau šalininkų ir tuo veikti platesnę visuomenę, filomatai turėjo prisitraukti savo organizacijon daugiau narių. Čia filomatai iškėlė originalią mintį. Jie neatidarė savo draugijos platesniems studentijos sluogsniams, bet steigė jiems naujas draugijas, į kurias įeidavo filomatai ir diriguodavo pagal filomatų vadovybės nurodymus. Apie filomatų egzistavimą šių antrinių, pasakytume, draugijų nariai net nežinodavo. Taip 1819 m. buvo įsteigta

[115] Arch. Fil. Korespond. III p. 357.
[116] *Łucki* Towarzystwo fil. p. 161.

Bičiulių Sąjunga (Związek Przyjaciół), kuriai mintį davė ir įstatus surašė uolusis filomatas Ad. Mickevičius. Tai turėjo būti lyg įžengiamoji filomatų klasė. Sąjungon stojo keli filomatai, kad jai vadovautų; antai jos pirmininkas visada būdavo filomatas. Tuo būdu sąjunga buvo visiškai priklausoma nuo jai nežinomų filomatų. Sąjunga greitai augo. 1820 m. jau turėjo 30 narių. Jos uždaviniai iš pradžių ribojos moksliniu darbu (ji, pvz., pabaigė pačių filomatų pradėtąją kraštotyros anketą). Vėliau, kai buvo įsteigta dar žemesnio laipsnio draugija, vad. filaretai, Bičiulių Sąjungai pavesti aukštesni uždaviniai, jų tarpe ir filaretų priežiūra. Panašiu būdu filomatai stengdavos patraukti savo įtakon ir kitas studentų draugijas, į jas įstodami ir ilgainiui pasiekdami jų vadovavimo. Taip, pvz., pasielgta su „Towarzystwo Literackie" 1819 m.

Ypač daug studentų pavyko suburti filomatui T. Zanui į vad. Spindulingųjų Draugiją (Towarzystwo Promienistych). Zanas skelbė, kad žmogus tam tikru spinduliavimu veikiąs aplinką (populiari tuo laiku buvo Mesmero skelbiama gyvulinio magnetizmo teorija) ir sudarąs apie save atmosferą, patraukiančią ar atstumiančią priklausomai nuo žmogaus moralinio grynumo. Studentų mylimo Zano būdo švelnumas ir draugiškumas, jo skelbiamų minčių originalumas, linksmos gegužinės - pasivaikščiojimai užmiesty su dainomis, deklamacijomis, kalbomis sutraukė nelauktai daug jaunimo. Jį filomatai organizavo į „Naudingos pramogos bičiulių draugiją" (Towarzystwo Przyjaciół pożytecznej zabawy) ir surašė 15 jų elgimosi taisyklių, kuriose itin pabrėžiama dora, mokslo pamėgimas, gimtojo krašto meilė ir pagaliau draugiškumas, kurį vėl taip išaukštino A. Mickevičius „Jaunystės odėje". Naujosios draugijos vadovybė, aišku, buvo filomatų rankose. Draugija buvo grynai etinių tikslų, ir rektorius ją įregistravo. Deja, draugija labai trumpai tegyvavo, nes rektorius pabijojo, kad ta plačiai pagarsėjusi gausi draugija neatkreiptų viską įtariančios rusų valdžios akies, tą patį pavasarį savo duotąjį leidimą atšaukė ir draugiją uždarė.

Tačiau filomatai nenorėjo likviduoti taip sėkmingai pradėtojo darbo. Suprasdami, kad viešai studentų draugija negaus leidimo, jie įsteigė iš parinktų buvusių spindulingųjų slaptą Filaretų Draugiją, pradėjusią veikti 1820 m. rudenį. Filaretų

programa buvo platesnė už spindulingųjų, nes čia buvo pabrėžiamas ne tik moralinis tobulėjimas, bet ir mokslinis darbas, mokslinė savitarpio pagalba. Tuo tikslu filaretų draugija buvo padalyta į 4 skyrius pagal 4 fakultetus. Filaretų buvo apie 170. Jų draugijai vadovavo, jiems to nežinant, taip pat filomatai.

Nesitenkindami veikimu studentų tarpe, filomatai bandė steigti analogines organizacijas provincijoj, pvz., Mickevičius Kaune. 1823 m. daromi tikrai grandioziški planai. Projektuojama kurti didžiulę organizaciją, apimančią visą Lietuvą ir Rusę. Tikslas buvo stiprinti visuomenę moraliai ir kultūriškai, kelti kraštą ekonomiškai, o tolumoje švietė valstybinės nepriklausomybės idealas[117]. Politika, tiesa, nefigūravo filomatų įstatuose; ten net pažymėta, kad draugija religinių ir politinių klausimų niekados neliesianti. Tačiau faktiškai filomatų-filaretų kalbose ir poezijoje laisvės šūkiai dažnai buvo keliami. Pvz., filaretas S. Makovieckis kalbėjo (1821 IV): „Politiniai interesai ir valdžia, kurios priklausome, regimai įtikina, kad glaudus draugiškumas ir jaunimo susibūrimas į vieną kuopą yra būtinai reikalingas, kad progai pasitaikius, pasiduodami broliškas rankas, jungdami delną su delnu, galėtume pajudinti mūsų tėvynę ir atstatyti mūsų senąjį būvį"[118]. Em. Stanevičius, vėliau 1831 m. sukilimo dalyvis, sakė, kad nereikia ribotis tik moksline veikla. „Tokia jau matyti, yra laiko dvasia, kad viskas siekia laisvės... mūsų jungas yra per daug naujas, kad jo sunkumo nejaustume"[119]. Arba štai posmas iš filomato J. Čečoto eilėraščio (1823): „O tu, žeme nelaimingoji! Kur dabar tavo gynėjai? Kada gi tavo derlioji dirva išvys laisvės saulę"[120].

1823 m. rusų valdžia susekė tą Vilniaus studentų draugiją, ją likvidavo ir 1824 VIII 14 caro patvirtintu sprendimu jos narius nubaudė kalėjimu ir ištrėmimu. Filomatų-filaretų bylos garsas nuaidėjo visame krašte. Kilo mokinių persekioji-

---

[117] Kaip lojaliuose iš pradžių filomatuose augo ir stiprėjo rusams priešinga nuotaika, plg. *Jabłońska-Erdmanowa* Oświecenie i romantyzm p. 88—97. Vėliau filaretų politinės pažiūros jau aiškiai susikristalizavo: „Dochowane w papierach filadelfickich pisma filareckie, obok materjałów, dostarczonych przez śledztwo i korespondencji więziennej z całą stanowczością pozwalają stwierdzić, że młodzież filarecka całkowicie już była przeniknięta duchem niepodległościowym" (p. 135—136).

[118] *Łucki* Towarzystwo fil. p. 265.

[119] *Jabłońska-Erdmanowa* Ośw. i rom. p. 136.

[120] *Łucki* Towarzystwo fil. p. 420.

mas Kražiuose[121], Kėdainiuose ir kt. Griebtasi represijų prieš universitetą, pakeistas rektorius, studentams įvesta griežta drausmė. Vis dėlto, nors studentija ir nebegalėjo burtis į tokias organizacijas, tačiau filomatų-filaretų idėjos ir toliau dar veikė Vilniaus jaunimą.

Mums dar įdomus yra filomatų-filaretų draugijos santykio su lietuvybe klausimas. Reikia iš karto pasakyti, kad tai buvo lenkiška patriotinė organizacija. Antai, filomatas Ig. Domeika savo atsiminimuose apie filomatus rašo, kad jų svarbiausias tikslas buvęs „krašto gerovė, senoji Lenkija, lenkų tautiškumo ir charakterio išsaugojimas“[122]. T. Zanas viename draugijos susirinkime (1822 IV 4), priimant naujus narius, skatino, kad jie geriau savo kraują išlietų, negu liautųsi būti lenkai, kurie siekia savo išplėštos reikšmės, garbės ir laimės[123]. Iškeltina dar viena charakteringa smulkmena. Filomatų sudarytoje kraštotyros anketoje, išskaičiuojant krašto gyventojus (lenkus, vokiečius, rusus, totorius, žydus, karaimus ir čigonus), apie lietuvius neužsimenama. Taigi jų matyti, nė nelaikyta atskira tautybe, nors jie ir matė, kad lenkų kalba yra svetima lietuvių liaudžiai[123a]. Apie lietuvybę taip, kaip ją suprato Daukantas, Poška ir kt., nerasime kalbant filomatų korespondencijoje, kalbose, įstatuose, rašiniuose, poezijoje („Archiwum Filomatów“ paskelbtuose). Lietuvio sąvoka jiems teturėjo istorinę geografinę prasmę. Pvz., filomatas Anupr. Petraškevičius (Pietraszkiewicz) rašė iš Varšuvos (1820) savo draugui, kad Varšuvos universitetą lanką trys studentai iš Balstogės; daugiau lietuvių čia jis nežinąs[124].

Nors filomatų-filaretų (bent daugumo) tautinė sąmonė ir buvo lenkiška, tačiau jie mylėjo Lietuvą (platesne istorine prasme) kaip savo gimtąjį kraštą (pvz., 1820 m. sudarytose elgi-

---

[121] *Brensztejn* Bracia czarni: *Janulaitis* Juodieji broliai.

[122] *Mościcki* Z fil. świata p. 83.

[123] *Łucki* Towarzystwo fil. p. 364.

[123a] Pvz., filomatas D. Chlevinskis, 1820 IV 16 kalbėdamas draugijos posėdyje žinių apie mokyklas rinkimo klausimu, pasakė: „Cała Litwa i Żmujdź, osobliwie bliższe powiaty Bałtyckiego morza, mają u siebie pospólstwo daleko zamożniejsze, aniżeli w naszych stronach, dlatego jest zdolnem do oddawania swych dzieci do szkół, ale język tej młodzieży, przez nich oddawanych, jest litewski, polski zaś jest obcy.“ (Arch. Filom. Materyały II p. 259).

[124] Arch. Fil. Korespond. III p. 91.

mosi taisyklėse akcentuojama ir „przywiązanie do ziemi ojczystej“), rūpinosi jos gerove, domėjosi jos praeitimi, kurios grožį filomatas Ad. Mickevičius taip puikiai parodė savo poezijoje. Tremtinys filaretas Kipr. Daškevičius, kilęs iš Slanimo apskr., taigi gudų krašto, rašė 1828 II 24 iš Maskvos: „... kai išgirdau lietuviškai dainuojant, širdis sudrebėjo ir kvapo pritrūko krūtinėje... Nors lietuviškai nesuprantu, bet širdis nujaučia, pažįsta kas savo“[125]. Stengdamiesi pažinti savąjį kraštą, filomatai kreipė dėmesį ir į etnografinius dalykus. Jų instrukcijoje, pvz., nurodoma, kad „reikia atkreipti dėmesį į drabužius, gyvenamus būstus, savybes, kai kuriuos prietarus, į kalbą,... tam tikrų dienų metuose papročius“. Visa tai turėjo atkreipti dėmesį ir į lietuvius. Antai, Ad. Mickevičius nurodo, kad kai kuriems savo veikalams naudojęsis lietuvių dainomis. Filaretas Emerikas Stanevičius spausdino keliolika lietuvių dainų (Tygodnik Wileński 1819—1822). Em. Stanevičių Poška nurodo P. Köppenui kaip lietuvių literatą. Be to, yra žinių, kad Em. Stanevičius yra palikęs lietuviškų raštų[126].

Ne visai aiškus yra klausimas dėl S. Daukanto santykių su filaretais. Per pirmąjį tardymą (1822 m.) pas filomatą T. Lozinskį rastame 1820-21 mokslo metų studentų sąraše kai kurios pavardės, jų tarpe ir Daukanto, buvo atžymėtos; Lozinskis aiškino, kad jis atžymėjęs kiekvieno fakulteto stropesnius studentus[127]. Galimas dalykas, kad tai buvo numatyti kandidatai į filaretus. Turimame filaretų sąraše[128] Daukanto pavardės nėra. Kad ir negalime tvirtinti, Daukantą buvus filaretą, tačiau jo literatūrinėje veikloje pastebime filomatiškų-filaretiškų idėjų, būtent, tą norą tarnauti krašto gerovei, dirbti savo tautiečių švietimui, užuojautą valstiečiams. Ypač prisimintinos yra šia proga Daukanto pastangos sukurti lietuviškų vadovėlių. Visa tai artina Daukantą su filomatais-filaretais, nors ir neleidžia spręsti, kad jo veikla būtų kilusi tik dėl filaretų įtakos.

Gal būtų galima rasti filomatiškų idėjų atgarsio ar net įtakos ir kitiems Vilniaus studentams, susirūpinusiems tuo laiku

---

125 *Biržiška M.* Žemaitis Šemeta p. 91.
126 Encykl. powsz. Orgelbr. 1866 XXIV p. 954.
127 *Wasilewski* Promieniści, filareci i zorzanie p. 202.
128 *Łucki* Towarzystwo fil. p. 458—461.

pateikti lietuviškajai liaudžiai visą eilę knygelių. V. Biržiška iš bibliografijos duomenų sprendžia, kad Vilniaus studentų ir jiems artimų žmonių tarpe buvusi tam tikra grupė, kuriai rūpėjo lietuvių liaudies švietimas[129]. Ypač pažymėtini mūsų raštijoje 1823 ir 1824 metai.

1823 m. S. Stanevičius išspausdino ištrauką iš M. Daukšos pamokslų, K. Lhomondo šv. istoriją, knygelę „Apey darima walge ysz kiarpu Islandu"; Kun. Kiprijonas (ar stud. Kajetonas)[130] Nezabitauskis knygelę apie bites; kun. J. Rupeika „Joną isz Swisłoczes"[131]; kun. K. Vizgirda „Biblije diel wajku", kun. V. M. Vilmikas „Žemaitiškos kantičkos" III laidą; tais pačiais metais dar išėjo Svėdasų klebono M. Smolskio (tiesa, vargu ar turėjusio sąryšio su minėtais leidiniais) „Uwogos apie iżganima duszios".

1824 m. Kaj. Nezabitauskis išleido iliustruotą lietuvišką elementorių (iliustracijas parūpino kun. S. Čerskis[131a]); ten pasako ketinąs dar „paraszity Apey Darżus Waysynius arba sodnus" ir „Dziennik'e Wileńsk." paskelbė lietuvių bibliografijėlę; S. Daukantas, 1822 parašęs (gal tik pradėjęs rašyti) „Darbus senuju Lituwiu yr Żemayicziu", išverčia Fedro pasakė-

[129] *Biržiška V.* Lietuv. knygos augimo etapai p. 23—24.

[130] Knygutės antraštėje pažymėta, kad ji išversta „ant leżuwio Letuwiszkay-Żemaytiszko par Kunigo Cypriono Juzapo Niezabitawski". Tačiau jau iš seno tas vertimas buvo laikomas Kajetono Nezabitauskio darbu; žiūr., *Baliński* Starożytna Litwa p. 507, *F. Sobieszczański* — Encykl. powsz. Orgelbr. XIX p. 447, *L. Potocki* Pamiętniki pana Kamertona 1869 III p. 228, anoniminis 1851 m. rankraštis „Trets dwejat łaksztu ape Żamajtiu niekniekius" (Jablonskio raštai I p. 39) ir t. t. Tačiau A. Janulaitis savo monografijoje apie Kipr. Nezabitauskį įsitikinęs, kad knygutės vertėjas būsiąs buvęs Kiprijonas N. Čia dar pažymėsime, kad patsai Kajetonas N. laiške M. Wiszniewskiui 1842 V 1 (rankraštis KUB N 949/183) rašo: „... w r. 1823 drukowałem przed ukończeniem kursów akademickich, a którą tą pracę w zupełności Bratu mojemu przerodniemu X. Prałatowi Mińskiemu Proboszczowi Wielońskiemu odstąpiłem, i pragnąc iemu okazać wdzięczność za niektóre materyalne iego dla mnie pomoce w ciągu odbywanego kursa w uniwer. Wileń. świadczone, pod jego imieniem wydałem w druku książkę (dla próby i uprawy) przełożoną przezemnie w chwilach wolnych..."

[131] Galimas dalykas, kad ir čia bus galėję būti panašiai kaip su knygele apie bites: būtent, knygelę bus išvertęs, koks Vilniaus studentas, o Rupeika tebus davęs lėšų jai išleisti. Pažymėtina, pvz., kad prie šios knygutės pridėtas tas patsai Poškos verstasis Osinskio ketureilis, kurs yra ir Kaj. Nezabitauskio elementoriuje. Be to, Rupeika, nors ir steigė Šeduvoje mokyklą, neturėjo, anot T. Dobševičiaus, didesnių gabumų ir aukštesnio išsilavinimo (*Dobszewicz* Wspomnienia p. 138). Neigiamai jį charakterizuoja ir *Valančius* Pastabos pačiam sau p. 46. Plg., dar *Janulaitis* J. Rupeika.

[131a] Lietuv. Encikl. V p. 1120.

čias; kun. V. M. Vilmikas ketina išleisti A. Strazdo ir R. Aleknavičiaus dainas; J. Polovinskas išleidžia katekizmą „dla ludu żmudzkiego".

1825 m. jau nebepasirodo nė vienos naujos knygos. Iš to V. Biržiška norėtų daryti išvadą, „kad anas ratelis organizuotai veikė tik 1822—1823, o gal ir 1824 m."[132].

Žaltys (M. Davainis Silvestraitis) paskelbė „Vienybėje Lietuvininkų" 1892 N 37 žinutę: „Girdėjau pasakojančius, kad Daukanto laike tarpe Vilniaus universiteto studentų pirm 1831 m. buvo lietuviškoji draugystė. Rašė jie lietuviškai noveles, eilės, darė susirinkimus". Mes neturime jokių tikrų duomenų spręsti, kad studentų tarpe būtų buvusi kokia lietuviška literatinė organizacija, tačiau tų lietuvių literatų darbe, kaip jau matėm galima pastebėti tam tikro organizuotumo., S. Stanevičius savo 1823 m. parašytoje „Žemaičių šlovėje" pažymi Vilnių „apsėdusių" žemaičių „tykra sutaryma". Vienas to laiko atsiminimų autorius sako, kad atskirų provincijų studentai jautę tam tikrą skirtingumą, pvz., žemaičiai gyvenę ir noriai rinkęsi skyrium[133]. Pažymėtina, kad ir kai kurie filomatai galvojo organizuoti studentus pagal jų kilimo vietą; antai, Pr. Malevskis rašo Mickevičiui (1820): „. . . netinka skirstyti asmenis pagal tavo projektą, žiūrint jų gimimo vietų"[134]. Kaip ten pagaliau bebūtų, betgi ryšium su filomatų-filaretų veikimu pakilusioji Vilniaus studentijoje idealistinė atmosfera turėjo atsiliepti ir anam trumpalaikiam lietuvių raštijos suklestėjimui.

3. LIETUVIŠKASIS ŽEMAIČIŲ SĄJŪDIS.

Lietuviškajam XIX a. pradžios sąjūdžiui yra charakteringa susirūpinimas lietuvių kalba, pastangos kurti lietuvišką literatūrą, savojo krašto ir ypač jo praeities tyrinėjimas, vėliau ir

[132] *Biržiška V.* Liet. kn. a. etap. p. 24. Į tą ratelį reiktų įtraukti ir kun. A. Savickį, kurs tuo metu vertė Tomo Kempiečio Kristaus sekimą; 1829 m. išspausdinto vertimo pratarmėje Savickis rašo: „Pabengiau yszgulditi metuose 1825" *(Sawickis-Tamoszius à Kempis* Apej sekima Chrystusa p. IV). Savickio bendravimą su kitais lietuvių literatais rodo kad ir tai: knygutėje paskelbtame prenumeratorių sąraše matome S. Stanevičių, užsisakiusį 5 egzempliorius, V. M. Vilmiką — 10 egz., M. Valančių — 2 egz.

[133] *Biržiška M.* Liet. lit. Viln. un-to metu p. 217.

[134] *Łucki* Towarzystwo p. 20.

domėjimasis lietuvių tautosaka (ypač dainomis). Tačiau tasai sąjūdis ne visoje Lietuvoje vienodai pasireiškė. Visur maždaug lygiai pastebime gal tik susidomėjimą Lietuvos istorija. Pvz., ją tyrinėjo su tam tikru užsidegimu gardiniečiai prof. Ig. Onacevičius ir stud. A. Hlebovičius, lydietis T. Narbutas ir jo pusbrolis Justinas, raseiniškis D. Poška ir daug kitų; poezijoje jos grožį parodė naugardėlietis Ad. Mickevičius, kaunietis F. Bernatavičius ir kt. Tai yra visai suprantama, nes Lietuvos istorija buvo jų visų gimtojo krašto istorija. Tačiau lietuvių kalba nebebuvo jų visų gimtoji kalba. Retai kuris iš jų buvo kiek tos kalbos pramokęs. Todėl jų daugumai ir negalėjo rūpėti lietuvių kalbos gaivinimas[135], lietuviškos literatūros kūrimas. Visa tai jiems galėjo turėti tik tam tikro mokslinio intereso, pvz., jie pažymėdavo lietuvių kalbos svarbą istorijai, kartodavo nuomonę, kad lietuvių kalba esanti graži, kartais paskatindavo tikruosius lietuvius domėtis savo kalba (pvz., J. Lelevelis ir kt.). Kas kita žemaičių literatai, kurie lietuvių kalbą laikė gimtąja kalba, kuriems lietuviškoji literatūra buvo savas reikalas. Taigi Žemaičiuose minimasis sąjūdis pilniausiai ir, pasakytume, lietuviškiausiai pasireiškė.

Pasvarstykime, ar galima to meto Žemaičių literatų veiklą vadinti sąjūdžiu.

Gal būt, kiekviename kultūriniame sąjūdyje galime pažymėti tris dalykus: 1) visų pirma turi būti didesnis veikėjų skaičius, nes vienas ar du žmonės sąjūdžio nesudaro; 2) sąjūdžio dalyvius jungia kokie nors bendri kultūriniai interesai, bendros idėjos, kurios išsiskiria iš priešeinančios gadynės inertiškumo, taigi turi tam tikro naujumo, originalumo; be to, jos paprastai skelbiamos su tam tikru uolumu, kartais net entuziastiškai; 3) sąjūdžio dalyvių tarpe turi būti bendravimo. Kaip tik tas žymes pastebime ano meto Žemaičių bajorijos (žinoma, dalies; be to, buvo ir valstiečių kilimo literatų) kultūriniame gyvenime.

Visų pirma čia randame ne visai mažą skaičių lietuvių rašytojų ir žmonių, susirūpinusių lietuvių kalba, tyrinėjusių savąjį kraštą ir jo praeitį, rankiojusių tautosaką. Vienų iš jų

---

135 Pažymėsime, vis dėlto, kad toksai T. Narbutas rūpinęsis gauti savo gimtinėje parapijoje lietuvį kunigą. Plg., *Daukanto* laiškai p. 691 (Janulaičio pastabos).

turime apsčiai poezijos ir kitokių raštų (pvz., D. Poškos), kitų vos vieną kitą poezijos nuotrupą (pvz., J. Kobeckio, vysk. J. Giedraičio ir kt.) ar šiek tiek biografinių žinių (pvz., kalbininko L. Uvainio), pagaliau apie trečius težinome tiek, kad jie buvę lietuvių literatai (pvz., D. Poška, pranešdamas P. Köppenui apie rašytojus, „kurių veikalai nors dar neišspausdinti, tačiau yra jų tautiečiams žinomi“[136], mini jų tarpe Šiaulių apskr. teisėją Juozą Savickį, Skaudvilės kleboną Juozą Varkolevičių, kurių raštų mes neturime). Štai visa eilė tų literatų pavardžių (pridedame čia ir studentus žemaičius, kad ir kai kurie iš jų išsikėlė vėliau iš gimtojo krašto): D. Poška, A. Klementas, L. Uvainis, J. Savickis, J. Kobeckis, A. Liutkevičius, Vl. Gadonas, M. Gadonas, Šimkevičius[137], vysk. J. Giedraitis, kun. A. Savickis, kun. K. Vizgirda, kun. J. Varkolevičius (L. Jucevičius sakosi turėjęs jo poemos rankraštį — „Šveisk boba ridiką“[138]), kun. V. M. Vilmikas (pasak L. Jucevičiaus, „rodem ze Żmudzi[139]), kun. J. A. Pabrėža, kun. K. Kasakauskis, kun. B. Gailevičius, kun. D. Mogėnas, S. Valiūnas, Kajetonas ir kun. Kiprijonas Nezabitauskiai — Zabičiai, S. Stanevičius, Pr. Zatorskis, gr. J. Plateris, S. Daukantas ir kt.

Įdomu, kad kitose Lietuvos dalyse tuo metu terandame vos vieną kitą lietuvių literatą. Rytų Lietuvoje tuo laiku darbuojasi žinomasis kun. A. Strazdas ir Svėdasų klebonas M. Smolskis, išleidęs vieną religinio turinio knygutę. Pietų Lietuvoje tuo laiku gyveno Slavikų klebonas Rapolas Aleknavičius, nežinomų lietuviškų dainų autorius (V. Biržiška spėja jį parašius žinomąją dainą apie Medekšos žuvimą[140]). Pažymėtina, kad R. Aleknavičius ir Strazdas bus turėję tam tikro kontakto ir su platesniuoju lietuvišku to meto literatūriniu sąjūdžiu. Antai, K. Nezabitauskis, duodamas savo elementoriuje lietuvių knygų sąrašą, rašo: „Daynas arba Daynuszkas sudėtas par K. Drazdauską yr K. Rapola Olechnawiczia bus yszduotas par kunigą W. M. Wilmika“. Didelės įtakos Žemaičių literatams turėjo lietuvių kalbos išaukštintojas ukmer-

---

[136] *Keppen* O proischoždenii p. 104.

[137] Kai kurių spėjamų Šimkevičiaus biografijos žinių pateikia *Biržiška V.* Nežinomi sen. liet. tekst. p. 61—62.

[138] *Jucewicz* Wiadomośći Biograficzne.

[139] Ibidem.

[140] *Biržiška V.* Než. sen. liet. tekstai p. 23.

gietis kun. Ks. Bohušas; tačiau jis nuo 1804 m. apsigyvenęs Varšuvoje, tiesioginio kontakto su Žemaičių literatais nebus turėjęs. Artimiau bendravęs su studentais žemaičiais bus lietuviškų dainų rinkėjas naujamiestietis[141] (Upytės apskr.) stud. Em. Stanevičius.

Tokiu būdu, peržvelgę to laiko lietuvių literatus, matome, kad tik Žemaičiuose randame nemažą jų skaičių, reikalingą bet kuriam kultūriniam sąjūdžiui.

Pastebime ir tam tikrą kultūrinių interesų bendrumą. Tuos Žemaičių literatus jungė gimtosios kalbos pamėgimas, susirūpinimas jos dailinimu bei tyrinėjimu, noras sukurti ta kalba literatūrą, didžiavimasis savo garbinga praeitimi ir t. t. Visa tai buvo nauja mūsų kultūros ir literatūros istorijoje. Kaipgi skiriasi XIX a. pradžia nuo XVIII a., tų lietuviškos dvasios ir apskritai kultūros nuopuolio laikų! XVIII a. lietuviškų raštų kalboje knibždėte knibžda aibės makaronizmų, o XIX a. susirūpinama kalbą gryninti, dailinti, turtinti, norima parodyti, kad toji paniekintoji mužikų kalba yra graži ir tinkanti literatūrai ne blogiau, kaip kitos seniai išlavintos kalbos. Ir taip XVIII a. pakako negudrių „Bromos atvertos ing viečnastį" pasakojimų, dabar gi S. Daukantas lietuviškai rašė (1822) Lietuvos istoriją. XVIII a. tenkintasi neprašmatniomis „Balso širdies" ar „Pėdelio miros" giesmėmis. Dabar stengtasi sukurti pasaulietišką lietuvių poeziją: sekdami lenkų klasikinės poezijos pavyzdžius, Žemaičių bajorai rašinėja odes, idiles, poetinius laiškus, satyras... Koks vėl milžiniškas skirtumas, palyginus su XVIII a.! Tada šiaip taip sugebėta išversti kokia giesmė iš lenkų ar lotynų kalbos, o dabar siekta poezijos viršūnių, kokiomis laikyta klasicizmo gadynėje romėnų rašytojai, ypač gi Vergilijaus „Eneida" (ją vertė lietuviškai D. Poška). XVIII a. nesidomėta lietuvių kalba ar net ji niekinta, o dabar vis labiau imta kelti gimtosios kalbos meilė. Ryškėjo ir tautinis jausmas. Antai, Valiūnas rašė Poškai: „Mes... sawa kelu biegkiam ir jog gimiem Žiamajtejs neiszsižadiekiam". Ir štai, kai, pvz., Vilniaus „šubravcai" pašiepia Baublį, pasipiktina ne tik Poška, bet ir kiti Žemaičių bajorai.

[141] Plg., Em. Stanevičiaus pasisakymą filaretų bylos tardymo komisijai — Rankr. VUB T XIX 11/68.

Tą Žemaičių patriotinį sąjūdį sintetiškai atvaizduoja S. Stanevičius savo žinomojoje „Žemaičių šlovėje“. Prisimena laikus, kada tauta „użmyrsza kałba sawa yr użmyrsza kumy buwa“. Tačiau, „ką amżey pagadyna cziesas ira sutaysity“. Taigi „szłowy wysus sujudyna giara tiewiszkey darity“. Sukrunta Žemaičiai: „Tarp Żemayczių wys atgyja garbie tiewu yr liżuwys“. Prisimena gimtosios praeities garbę, kreipiasi į Rimgaudą, Mindaugą, Gediminą, Algirdą ir Kęstutį („sweyk's Ryngaude musu tiewe!“). „Buwot ligsziol użmyrszyme del dauguma nepritelu, sztay Żemayczių surynkyme szłowy jusu prysykiely“. Jų garbė „lyjnksmyn' mumys nunay“. Tokiu būdu „szwysy sauly użtekieje“, o „szymtabalsys garsas“ paskelbė, kad „Lituwos senas gymynes prażuwyme sweykas lyka“.

Toje odėje S. Stanevičius išreiškė ne tik savo, bet ir daugelio kitų jausmus. Stanevičiaus eilių leidėjas, kažkoks *J. J. W. Lituwys Nu Szwentos upes kraszta,* pratarmėje (Raszita Wyłkmergiej' M. 1828) pasisako: „... Szłowe Żemayczių... kurę yr man Lituwiuy skaytant, saldu rodies' yr teysyngay kayp ten paraszita ir', prasydziugau“.

Randame Žemaičiuose ir trečią esminę bet kurio kultūrinio sąjūdžio žymę — bendravimą. Pastebime čia literatūrinio gyvenimo užuomazgą. Žemaičių literatai, parašę ką, siuntinėja vieni kitiems, duoda nurodymų, prašo pataisymų. Antai, J. A. Giedraitis, kunigaikštis ir vyskupas, siunčia savo lietuviškus poezijų vertimus daug žemesniam už save visuomeninės padėties atžvilgiu Raseinių teismo sekretoriui D. Poškai ir džiaugiasi gavęs iš smulkaus bajorėlio A. Klemento lietuviškus sveikinimus. Klementas, iš pradžių sveikinęs savo gerbiamąjį vyskupą lenkiškai, vėliau siuntinėja lietuviškus sveikinamuosius eilėraščius, nes „Kayp Wiskupuu Żemayciu, tayp prider musiszkay Aduoti Donie tikra, bet ne iau Linkiszkay“. Telšių apskr. teisėjas Jonas Kobeckis siunčia Giedraičiui lietuvišką humoristišką eilėraštį apie Pilsudskaitės vestuves; Kobeckiui panašaus pobūdžio eilėraščiu atsako D. Poška[142]. Siuntinėjo Giedraičiui lietuviškus eilėtus laiškus ir kun. A. Savickis. Jo eilių rinkinyje[143] randame ilgus eilėraščius:

---

[142] Medega S. Daukanto biografijai p. 40—41.
[143] Rankr. VDUB N F 143.

„Pawasarys su Pawinszawone Wiskupa" ir „Zyma, su parsergieimu kunigaikszcze Wiskupa Żemayczių".

Rašė Savickis tokias eiles ir kitiems, pvz., satyra „del kuniga Gaylewiczes Aficyoła Żemaycziu. Met. 1829", satyra „arba Prysykalbieims pry Wyskupo Kłągiewiczes metusi 1829 raszyta". S. Stanevičius rašo, kad D. Poška ir Giedraitis ilgesnį laiką korespondavo tarpusavy lietuviškai[144]. Tai yra labai įdomus faktas, nes korespondencijoje lietuvių literatai vartodavo lenkų kalbą, pvz., Stanevičius rašo (1826 II 7) Poškai lenkiškai. Juk dar net daug vėliau, toksai lietuvių kalbos žinovas, koks buvo vysk. M. Valančius, į lietuviškus M. Akelaičio, A. Ugianskio laiškus atsakinėjo ne lietuviškai, o lenkiškai[145]. Ir iš viso, Giedraičio vaidmuo čia iškeltinas, nes jis savo aukšta padėtimi ir autoritetu suteikė tam lietuviškam literatūriniam sąjūdžiui tam tikro moralinio svorio Žemaičių bajorų akyse.

Viena iš centrinių to sąjūdžio figūrų buvo Dionizas Poška. Jis buvo gerbiamas dėl savo mokytumo, palyginti su kitais Žemaičių bajorais, dėl nusimanymo lietuvių kalbos dalykuose, dėl išgarsėjusių Baublio rinkinių. Turėjo jis imponuoti kitiems bajorams ir savo santykiais su žinomais mokslo žmonėmis (T. Čackiu, prof. J. Leleveliu, prof. J. Loboika ir kt.; pastarasis buvo bent porą kartų aplankęs Pošką), kurie jam kartais ir viešai laikraščiuose padėkodavo. Pvz., prof. J. Loboika straipsnyje apie Žemaičių milžinkapius (1823) rašė: „Drauge laikau savo pareiga viešai pareikšti nuoširdžią padėką gerbiamajam ponui Dionizui Paškevičiui, buv. Raseinių raštininkui, kurs man jau suteikė daug dėmesio vertų palaikų (zabytków) ir tyrinėjimų"[146].

Nenuostabu taigi, kad Poška, anot S. Stanevičiaus pasakėčių leidėjo, buvo „garsyngas par wisus Żemayczius yr garbyngas, kaypogy mokitas wiras". Spausdintoje Kražių gimnazijos 1822 m. viešųjų egzaminų programoje pažymėta, kad iškilmėse šalia kitų dalyvavo „žinomi mokslo pamėgimu"

---

[144] Stanevičiaus laiškas T. Narbutui 1836 IV 16 (nuorašas pas M. Biržišką).
[145] *Maciūnas* Ugianskis p. 522.
[146] *Łoboyko* Groby olbrzymie p. 157.

L. Uvainis ir D. Poška[147]. Jau buvo nurodyta, kad vysk. Giedraitis siuntė jam ištaisyti savo lietuviškus eilėraščius. A. Puzirevskis prašo atsiųsti lietuviškos poezijos. J. Radzevičius ramina jį dėl „šubravcų“ pašaipos. Kažkoks B. P. atsiunčia eiliuotą Baublio gynimą (Obrona Baublisa) nuo „šubravcų“ satyros. Maldingasis Kretingos bernardinas J. A. Pabrėža brangina Pošką dėl jo rūpinimosi lietuvių kalbos tobulinimu[148]. Žinome vėl keletą vadinamųjų poetinių laiškų (pseudoklasikų mėgiamas žanras), skirtų Poškai: S. Valiūno „Raszantem lietuwiszka żodini“, „Gromata Szymkiewiczios pry Dyoniza Poszkiewiczios“, kun. A. Savickio satyra „del Dyoniza Poszkewiczes“. Ir patsai Poška parašė ne vieną tokį eiliuotą laišką, pvz., „Pas Leoną Uwajnia“, „Gromata pas Tadeusza Czackia“, „Pas Jomilestas Daugalia Mikoła Zaleskia Storastas Szwentyszkia“; tos pat rūšies yra ir Poškos eilėraštis, Bohušo ir Lelevelio garbei skirtas.

Žinojo apie Pošką ir Vilniaus studentai, lietuvių kalbos mylėtojai. S. Daukantas jį pagarbiai vadino — „garbingas daynius yr pirmasis raszitos Żiamaicziu kałbu Jomilesta Poszkas“[149]. S. Stanevičius 1826 II 7 rašytame laiške ragino Pošką parašyti mirusio caro Aleksandro garbei lietuviškas eiles, nes „tikrai niekas be Tamstos neatsiras“[150]. Tai nebuvo vienintelis ir pirmasis jo laiškas Poškai: nurodo, kad apie save nerašąs, nes apie tai jau rašęs ankstesniame laiške. Ir taip, pvz., iš Poškos žodyno galima spėti, kad Poškai buvo žinoma Stanevičiaus pasakėčia „Arklys ir meška“ dar prieš Stanevičiaus pasakėčių išspausdinimą[151]. Stanevičiaus kolega gr. J. Plateris, kurs taip pat tyrinėjo lietuvių kalbą ir istoriją, kreipiasi į Pošką laišku, klausdamas patarimo apie lietuvių kalbos gramatikos ir žodyno sudarymą[152]. Ypač gerai pasipažino su Poška stud. K. Nezabitauskis. Laiške (1826) Leleveliui Poška vadina K. Nezabitauskį savo bičiuliu ir kaimynu[153]. Nezabitauskis aprašo Poškos Baublio rinkinius (Dziennik Wileński

---

[147] *Brensztejn* Filomata w Krożach p. 345.
[148] *Biržiška V.* Lietuv. bibliografija IV, papild. N 464c.
[149] *Daukantas* Darbay p. 33.
[150] *Biržiška V.* S. Stanevičiaus biograf. medžiaga p. 171.
[151] Plg. *Biržiška M.* Iš D. Poškos raštų p. 283.
[152] Žr. XII priedą.
[153] *Brensztejn* Paszkiewicz p. 81.

1823 II), spausdina Poškos „Rozmyślania wieśniaka rolnika" (Dziennik Warszawski 1829) ir t. t. Kad tarp Poškos ir Nezabitauskio buvo artimi santykiai, rodo ir tas faktas, kad Poška testamente užrašo Nezabitauskiui savo lietuviškus rankraščius[154].

Kad ir stinga mums daugiau medžiagos (pvz., neperdaug teturime tų Žemaičių literatų raštų, korespondencijos, net biografinių žinių), vis dėlto iš cituotųjų užsilikusių dalykų galime spręsti, kad Žemaičiuose būta gana gyvo literatūrinio bendravimo. Taigi konstatuojame vėl vieną žymę, leidžiančią teigti, kad Žemaičiuose tuo laiku buvo tam tikras lietuviškas kultūrinis sąjūdis.

Ieškodami to sąjūdžio pagrindų Žemaičiuose, visų pirma turėsime pažymėti, kad ir čia veikė tos pačios sąlygos, kaip ir visoje Lietuvoje, būtent, kultūrinė krašto pažanga, kuri, kaip matėme, didžia dalimi parėjo nuo švietimo organizacijos tobulėjimo. Žemaičiuose buvo, palyginti, daug mokyklų. Anot T. Dobševičiaus, čia „kiekvienas gyventojas turėjo tada pašonėje parapinę mokyklą, o aukštesnes mokyklas ne toliau, kaip už dviejų ar trijų mylių. Mokinio išlaikymas taip mažai tekaštavo, jog ne tik dvarininkas ar ekonomas, bet net činšininkas ir valstietis įstengdavo leisti savo vaikus mokyklon. Tikrai, mokinių skaičius buvo didelis... Aukštesniosios mokyklos, nors taip arti viena kitos būdamos, turėjo vidutiniškai po 500 mokinių"[155]. Telšių mokyklų garbės globėjas Vl. Gadonas savo raporte su pasigyrimu rašė, kad Telšių apskrityje 1825 m. buvo 1760 mokinių, taigi beveik vienuoliktoji dalis visų 19485 mokinių, kurie tais metais lankė Vilniaus mokslo apygardos mokyklas[156]. 1822 m. Žemaičiuose (tada vad. Žemaičių kraštą sudarė 3 apskritys, kurių rytinė siena siekė Nevėžį)[157] buvo 8 vidurinės mokyklos (visoje Vilniaus gubernijoje buvo 15), būtent: Raseinių apskrityje 4 — Kražiuose, Raseiniuose, Kėdainiuose ir Dotnuvoje, Šiaulių ap. 2 — Padubysyje ir Kolai-

---

[154] *Brensztejn* Paszkiewicz p. 42.
[155] *Dobszewicz* Wspomnienia p. 72—73.
[156] *Šakenis* Liet. mokykl. prieš 100 metų p. 1259—1260.
[157] *Gadon* Statystyka X. Żmudzkiego p. 5—7.

niuose, Telšių ap. 2 — Telšiuose ir Kalvarijoje[158]. Žinomiausia iš jų buvo Kražių gimnazija. Įsteigta ji buvo dar 1616 m. Iki 1773 m. ji buvo jėzuitų rankose. Rusai, užėmę Lietuvą, atidavė Kražių mokyklą vienuoliams karmelitams, o 1817 m. ją perėmė savo tiesioginėn žinion Vilniaus universitetas, pakeldamas ją į gimnazijos laipsnį. Kražiuose mokėsi nevienas iš mūsų literatų, pvz., D. Poška, S. Stanevičius ir kt. Mokyklų vizitatorius J. Chodzka 1822 m. raporte labai išgyrė Kražių gimnaziją: ji ne tik viršijanti visas Žemaičių mokyklas, bet ir visoje Vilniaus apygardoje galinti būti laikoma pavyzdine[159]. Kražiai buvo, anot I. Bušinskio, lyg ir „Žemaičių švietimo lopšys“[160]. Filomatas J. Ježovskis rašė A. Mickevičiui (1820 VI 3), kad Kražiai turį sugėdinti kauniečius; antai, kražiečiai ketiną steigti spaustuvę, savo lėšomis išlaiką mokinių gydytoją ir kitaip remią mokyklą[161]. Prie gimnazijos buvo čia rengiami teatro vaidinimai[162].

Pasiekdavo žemaičiai ir Vilniaus universitetą. Antai, 1822/23 m. studentų sąraše[163] sužymėta 826 asmenys, iš kurių 58 kilę iš Žemaičių apskričių. Čia dar galima pridėti 20 studentų klierikų, kurių kilimo vieta sąraše kad ir nenurodyta, bet kurie, kaip ten pat pažymėta, buvo išėję elementarinį mokslą Žemaičių mokyklose. Iš viso tad tais metais buvo ne mažiau kaip 78 studentai iš Žemaičių krašto, taigi daugiau kaip 9% viso akademinio jaunimo. Atsimenant dar, kad nevienas Vilniaus inteligentas buvo iš Žemaičių kilęs, — bus suprantama, kodėl S. Stanevičius galėjo rašyti: „Macziau Wilniu szauna miesta, sena mokslu giwenyma, nu Żemaycziu be apsiesta“. Taigi būta ir tam tikro, pasakytumėm, asmeninio kontakto su Vilnium, palengvinančio įvairių kultūrinių idėjų sklidimą iš ten.

Suminėtosios aplinkybės turėjo prisidėti prie Žemaičių krašto kultūrėjimo. Toji pažanga matyti, palyginus atsilie-

---

158 VKA N 400.

159 VKA N 400. Szkoła ta jest w całey swoiey czerstwości przez obszerność i kierunek nauk, przez dobry iey porządek, zdatności Nauczycieli i ich zgodę, nietylko wszystkie na Żmudzi przewysza, ale nadto w całym wydziale uniwersyteckim za wzorową stawioną bydź może.

160 *Buszyński* Kroże p. 5.

161 Arch. Filom. Koresp. II p. 143.

162 *Brensztejn* Teatr szkolny w Krożach.

163 VKA N 213.

pimą apie Žemaičių kultūringumą XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje. Antai, Žemaičių atstovas ketverių metų seime Maurikis Karpis rašė (1791): „...su širdgėla, betgi turiu pasakyti gėdos vertą tiesą. Nežinau, ar iš visos lietuvių bajorijos dvi dalys jau moka skaityti. Už savo garbinguosius tautiečius, padoriuosius žemaičius (o jų priskaitome iki keliolikos tūkstančių) drąsiai laiduoju, kad, nežiūrint trijų viešųjų mokyklų, vos viena trečioji jų dalis gali pasigirti giliu rašymo ir skaitymo mokėjimu". Toliau pašiepdamas tą žemaičių bajorų analfabetizmą, jis rašo, kad jie tuo atžvilgiu negali pavydėti hotentotams, lapiams, net patiems karibams[164]. Panašiai ir lenkų dominikonas K. Baginskis raukės dėl žemaičių jaunimo prastumo ir menko išauklėjimo[165].

XIX a. dalykai taip pasikeitė, kad J. Chodzka jau cituotame 1822 m. mokyklų vizitacijos raporte galėjo rašyti: „Visoje ciesoriškoje Vilniaus universiteto apygardoje nėra taip daug klasinių ir parapinių mokymo įstaigų, kaip senojoje Žemaičių kunigaikštijoje, susidedančioje iš Raseinių, Šiaulių ir Telšių apskričių, ir gretimoje Upytės apskrityje[166]. Diecezijos vyskupo uolumas, garbės prižiūrėtojų rūpestingumas, geri norai žemininkų, su smagumu žiūrinčių į savo valstiečių kylantį švietimą, pati krašto padėtis arti uostų, — visa tai drauge sujungta padaro tai, kad prie kiekvienos parapijos bažnyčių ir net prie kai kurių filijų yra parapinės mokyklos; be to, beveik kiekvienas kaimas išlaiko mokytoją (bakałarza), kurs vaikus moko skaityti gimtąja kalba. Ir taip, kai kitose Lietuvos apskrityse labai retas dalykas yra pamatyti bažnyčioje iš knygelės besimeldžiantį kaimietį, čia retenybė pastebėti tokį, kurs nemokėtų melstis iš knygos"[167]. Panašiai atsiliepia apie žemai-

---

164 *Karp* Obraz seymikow p. 48.

165 *Biržiška M.* Liet. lit. Viln. un-to metu p. 152.

166 Tos apskrities dalis priklausė žem. vyskupystei, plg. *Czerski* Opis żmudzkiey dyecezyi.

167 VKA N 400. W całym Wydziale Cesarskiego Wileńskiego Uniwersytetu niema tak licznych naukowych już to klasycznych, już Parafialnych zakładów, jak w dawnem Xięstwie Żmudzkiem, z Powiatów Rosienskiego, Szawelskiego i Telszewskiego składaiącem się i w przyległem iemu powiecie Upitskim. Gorliwość Dyecezalnego Biskupa, troskliwe starania Honorowych Dozorców, dobre chęci właścicieli ziemi patrzaiących z pociechą na podnoszące się oświecenie włościan swoich, sama posada kraiu, w blizkości miast portowych, wszystko to razem połączone sprawuie że przy każdym parafialnym kościele a nawet przy niektorych filialnych

čius V. Gadonas (Statystyka...), T. Dobševičius (Wspomnienia), kun. S. Šantyris[168] ir kt. Tikrai būta didelės permainos Žemaičiuose! XVIII a., M. Karpio tvirtinimu, Žemaičių net bajorijos dvi trečiosios dalys buvo analfabetų, o XIX a. pradžioje, anot T. Dobševičiaus, „daugiau kaip pusė Žemaičių gyventojų mokėjo skaityti"[169].

Be bendro kultūrinio pakilimo, pastebimo daugiau ar mažiau visoje Lietuvoje, Žemaičiuose būta ir specifinių sąlygų, palankių kaip tik čia iškilti lietuviškam sąjūdžiui. Čia net bajorija, bent smulkioji, nebuvo pamiršusi gimtosios lietuvių kalbos. Štai, cituotasis M. Karpis, tvirtindamas, kad Žemaičių bajorijos vos viena dalis mokanti skaityti ir rašyti, priduria: „betgi ir iš tos žymi dalis tiktai gimtąja žemaičių kalba spausdintą raštą paviršutiniškai paskaito"[170].

Nekartą tad kreipta dėmesio į tą dalyką, kad Žemaičiuose mokiniai blogai temoka lenkiškai, pvz., J. Chodzka, vizituodamas 1822 m. Kražių gimnaziją[171]. Kitur vėl užsimenama, kad yra daug mokinių „mažai teapsipratusių (oswojonych) su lenkų kalba"[172]. 1816 m. mokyklų vizitatorius praneša, kad vienuolynų mokyklose tikyba dėstoma tik pirmose dvejose klasėse; o kitos klasės siunčiamos į bažnyčias klausyti pamokslų, kurie Žemaičiuose vos kelis kartus per metus sakomi lenkiškai, o paprastai lietuviškai[173].

---

znayduią się szkoły parafialne, oprócz tego każda wieś prawie utrzymuie bakałarza, ktory dzieci uczy czytać w Macierzyńskim, to iest Żmudzkim ięzyku. I tak gdy po innych Litwy powiatach, widzieć w kościele na książce modlącego się wieśniaka jest rzeczą nader rzadką, tu równąż iest osobliwością postrzedź takiego ktoryby modlić się z książki nie umiał.

[168] *[Szantyr]* Wspomnienie o szkółkach szadowskich p. 2094.

[169] *Dobszewicz* Wspomnienia p. 72.

[170] *[Karp]* Obraz seymikow p. 48.

[171] VKA N 400. Nauczyciel Grammatyki nietylko w swoim wykładzie ma za cel dadź poznać uwagi grammatyczne ale też ile możności praktycznie wprawiać do dobrego wymawiania ięzyka polskiego i czystego w nim tłomaczenia się, jakoż w kraju Żmudzkim wielu j[est] uczniów którzy albo nic albo błędnie mówią po polsku.

[172] Treść nauk na doświadczenie rocznego postępku z ktorego uczniowie szkoły gimnazialney Krozkiey w dniach 29 i 30 czerwca 1821 roku publicznie zdadzą sprawę, zebrana.

[173] Rankraštis KUB N 976. Nauki chrześcianskie po szkołach zakonnych ledwie się w pierwszych dwóch klassach daje; a i w tych [......] z tego Examinu nie zdaią: dalsze zaś klassy [posyłaią?] się tylko na kazania: które ile na Żmuydzi, ledwo kilka razy w roku są miane po Polsku, zwyczaynie zaś po Żmuydzku.

K. Baginskis rašė, kad žemaitis lietuvių kalbą taip mylįs, „jog labai nemėgsta, kai jos kas nemoka“, „jog nenori savo menkos kalbos išsižadėti“, ir tik degtinės išsigėręs šiaip taip keverzojąs lenkiškai[174]. Ir štai tasai natūralus konservatyvios Žemaičių bajorijos, atsilikusios nuo poniškos kultūros, prisirišimas prie savo gimtosios kalbos XIX a. pradžioje virsta sąmoninga ir skelbiama lietuvių kalbos meile.

Dar reikia pažymėti didesnį kaip kitur Žemaičių bajorijos demokratiškumą. Čia valstietis buvo turtingesnis ir laisvesnis[175], mažai todėl skyrėsi nuo smulkaus bajorėlio, apie kurį Baginskis rašė, kad „tik iš kardo galima pažinti, kad jis bajoras“. Dėl geresnės ekonominės būklės galėjo čia valstiečiai daugiau vaikų leisti mokslan. Anot T. Dobševičiaus, „bemaž pusė besimokančio jaunimo priklausė valstiečių klasei“[176]. J. Chodzkos apytikriais apskaičiavimais (1822 — mokyklų vizitacijos raporte) visose Žemaičių ir gretimos Upytės apskrities viešose auklėjimo įstaigose mokėsi 2427 valstiečių luomo mokiniai (Raseinių apskr. 424, Šiaulių — 799, Telšių — 866, Upytės — 338); iš viso tose 4 apskrityse buvo 4680 mokinių. Likusiose 7 Vilniaus gub. apskrityse buvo 2484 mokiniai, kurių tarpe vos 284 valstiečiai. T. Bulharino liudijimu, Žemaičiuose „beveik visi kaimiečiai yra raštingi, bažnyčiose meldžiasi iš knygų... Turtingesnieji leidžia savo vaikus ne tik į apskritines mokyklas ir gimnazijas, bet netgi į Vilniaus universitetą. Daugybė parapinių kunigų Žemaičiuose yra valstiečių luomo“[177].

Panašiai rašė ir V. Gadonas: „Prieš išleidžiant įstatymus,

---

174 *Biržiška M.* Liet. lit. Viln. un-to metu p. 152. Ir vėliau Žemaičių šlėkta tebebuvo daugiau ar mažiau lietuviška. M. Davainis-Silvestraitis, prisimindamas savo vaikystės metus, rašo: „W owych czasach szlachta nawet zamożniejsza, czy to skutkiem większego hartu swojego charakteru, czy to skutkiem mniejszych wpływów polskich, czy też inercji czasów poprzednich, trzymała się, jeżeli nie zupełnie, to częściowo, języka litewskiego, który na Żmudzi nazywa się żmudzkim... Jeżeli chciano przemówić do serca, mówiono po litewsku, jeżeli chciano zaimponować — mówiono po polsku“. *(M. D. S.* Wspomnienia osobiste — Litwa 1911 p. 203). Taip pat ir St. Paškevičienė rašė: „Mój ojciec lubił rozmawiać z sąsiadami po żmudzku czyli litewsku. Rozmowa zwykle rozpoczynała się po litewsku z makaronizmami polskiemi. Ojciec moj urodził się w 1782 r.“ *(Paszkiewiczowa* Wspomnienia p. 237).

175 *[Jucewicz]* Litwa p. 347—360.

176 *Dobszewicz* Wspomnienia p. 73.

177 *Bulharyn* Kąpiele morskie p. 209.

uždarančius aukštesniąsias mokyklas valstiečiui, Žemaičių kaimiečiai galėjo apskritinėse mokyklose ir gimnazijose, o taip pat ir universitete gauti naudingų žinių: ir matėme iš Žemaičių liaudies išėjusią gausią Vilniaus ir Livonijos diecezijų kunigiją, puikius gydytojus ir įvairių mokyklų mokytojus, taip pat ir mokslo žmones, kurie tapo net universiteto garbe; ir taip matėme dėstantį matematiką kun. Norvaišą, padedantį Jonui Sniadeckiui Zachariją Nemčevskį, girdėjome kun. kanauninką Skidelį ir dabartinį Vilniaus vysk. Andrių Klangevičių, garbingai dėsčiusius teologijos kursus; stebėjomės artistišku Smuglevičiaus teptuku, garbinome Hanuševičių"[178].

Davė Žemaičių valstiečiai ir lietuvių literatų, pvz., S. Valiūną, S. Daukantą, M. Valančių... Anot A. Janulaičio, ir Nezabitauskių — Zabičių giminė nebuvusi bajorų; tai tebuvę laisvieji žmonės, o tik vėliau ėmę rašytis bajorais, pataisę net pavardę[179].

Liaudies kilimo šviesuoliai, kad ir pasiduodavo didesnei ar mažesnei lenkiškos kultūros įtakai, vis dėlto darė Žemaičių šviesuomenę lietuviškesnę, kaip kitur. Čia irgi galima matyti tam tikrą aplinkybę, veikusią mūsų nagrinėjamąjį lietuvišką sąjūdį Žemaičiuose.

4. SOCIALINIS KLAUSIMAS.

Kaip žinome, būta tada griežtos luominės santvarkos. Tik bajorija turėjo visas teises. Buvo tai baudžiavos gadynė. Tačiau įvairios politinės, ekonominės, idėjinės priežastys vis labiau kėlė socialinių santykių reformos reikalą.

XVIII a. susirūpinus įvairiomis reformomis gelbėti begriūvančią valstybę, iškyla ir valstiečių klausimas. 1768 m. seimas atėmė bajorijai *ius vitae et necis*. Tai buvo bene pirmasis įstatymų leidimo žingsnis valstiečių naudai[180]. Tačiau 1780 m. sukiršinta bajorija su pasipiktinimu atmetė A. Zamojskio parengtą teisyną, kuriame buvo numatyta nuolaidų valstiečiams. Neišsprendė valstiečių klausimo nė garsioji gegužės 3 d. konstitucija (1791), kuri tenkinos atiduodama valstiečius

[178] *Gadon* Statystyka p. 71.
[179] *Janulaitis* K. Zabitis-Nezabitauskas p. 5—7.
[180] *Limanowski* Historja demokracji polskiej I p. 12.

„teisės ir valdžios globon“, nors ir nenurodė, kas gi tą teisės globą vykdys.

Daug radikaliau tą klausimą sprendė publicistika, suklestėjusi ypač ketverių metų seimo laiku, pvz., H. Kołłątajus su savo šalininkais (vad. „Kuznica Kołłątajowska“), St. Staszicas ir kt. Kun. Jezierskis viename politiniame pamflete rašė, kad „tauta susideda iš visų žmonių, ir kilnusis bajorų luomas tėra jos pirmoji dalis, bet ne visa tauta“[181]. Ir kiti (pvz., S. Staszicas) įrodinėjo, kad bajorija ir tauta nėra identiškos sąvokos. Tuo pačiu kelta reikalas rūpintis liaudimi, kuri, anot gegužės 3 d. konstitucijos, sudarė didžiausiąją tautos dalį. Kitaip būsiąs labai apsunkintas ar net ir visai neįmanomas valstybės gelbėjimas. Suprato tai 1794 m. sukilimo vadas „mužikų generolas“ T. Kosciuška. Norėdamas daryti ne vienos tik bajorijos, bet visos tautos sukilimą prieš rusus, jis stengiasi patraukti valstiečių mases. 1794 V 7 Polaneco stovykloje jis išleido universalą, skelbiantį valstiečių asmens laisvę, teisę kilnotis ir sumažinantį lažo dienų skaičių.

Nepavykus sukilimui, Lietuva (be Užnemunės) atiteko Rusijai, ir baudžiava dar pasunkėjo. Vis dėlto valstiečių klausimas liko ir toliau aktualus. Gretimų kraštų pavyzdys (valstiečiai buvo paleisti Varšuvos kunigaikštystėje, Kurše) Napoleono žygis, nepatenkintų valstiečių bruzdėjimų baimė, — visa tai vertė bent šviesesniuosius Lietuvos žmones galvoti apie socialinius klausimus. Antai, vad. obskurantų grupės žmonės liberaliajai minčiai prikaišiojo Prancūzų revoliucijos žiaurumus ir pralietąjį kraują. J. Sniadeckis paskaitoje apie filosofiją (1819 m. viešame Vilniaus universiteto posėdyje) aiškino, kad revoliuciją sukėlusi žmonių priespauda, o liaudies perėjimas iš priespaudos nusimininiman ir pasileidiman visada buvęs baisus ir žiaurus[182]. Panašiai rašė „Dziennik Wileński“ (1818), kad vergo širdis sužeista savo būklės neteisingumo jutimu; todėl, progai pasitaikius, jis tampąs maištingas, kerštingas ir žiaurus; dėl to ir visam kraštui gresiąs pražūtingas pavojus; primena Pugačovo maištą Rusijoje[183].

---

181 *Limanowski* Historja I p. 18.
182 *Chmielowski* Liberalizm i obskurantyzm p. 71.
183 *Storch-Grzymała* O szkodliwym wpływie niewoli.

Veikė kai kuriuos ir svajonės apie nepriklausomos valstybės atgaivinimą, nes tam pasiekti reikėjo remtis ir valstiečiais. Pvz., filomatas T. Lozinskis rašė (1821 V 7), kad tas tikslas bus neabejotinai pasiektas, „kai sutarimas ir vienybė noruose ir veiksmuose apims bent daugiau kaip pusę visų klasių žmonių"[184]. Filomatas J. Sobolevskis draugijos posėdyje (1820) kalbėjo, kad atleidus valstiečius, ne tik vieni ponai, bet ir valstiečiai bendrai dėl laisvės dūsausią ir bendrai jos sieksią[185].

Reikalas skaitytis su liaudimi kaip su realia pajėga vertė sulenkėjusią Lietuvos bajoriją prisiminti, kad toji liaudis yra lietuviška. Jei pirma lietuvių kalba tebuvo reikalinga pamokslininkui ar kokios maldaknygės rašytojui, dabar lietuviško rašto prisireikė ir politinei agitacijai. Antai, 1794 m. sukilimo vadams teko gerintis Lietuvos žmoneliams ir lietuviškai vilioti juos prie ginklo: „Pamiaskim uwaziott ant rożnastis stonu, zmonies esma wisi ligi... Żmonys visy yr artojey jus Broley musu, kuriu su krauyju prakayktu, uždyrbta ziamia cielay karalistey duoda żywnasty... imkieties uż kierwio, uż dalgio, uż dzida, strielba, yr Wysokiu narędziu... łączykietes su Bajorays, szlachtas atwożnays... Diewas yra su jumis Broley mili sprowa musu giera..."; ginti tėvynę „jums prysaka prowa Naturas"[186] (ar ne ta pati prowa prisakė jiems ir baudžiavą eiti!) Čia cituota iš „Aciszaukkimas Rodos neydidziasias naradaus letuwos unt wisas gaspadorios" (1794 IV 30). Tais pat metais (V 15) išspausdintas ir kitas atsišaukimas „nug Wiresnibes Didelos Kunegayksztistes Lietuwos". To pat pobūdžio buvo ir M. Karpavičiaus pamokslo vertimas (1794), „ysz prisakima Rodos Lituwiu žiamys i Druka Paduwtas". Dar yra žinomi du 1794 m. lietuviški atsišaukimai, specialiai Palangos valsčiui skirti[187]. Įdomu pažymėti, kad A. Klemento pirmosios lietuviškos eilės[188], parašytos 1794 m. ir yra kaip tik tokio agitacinio pobūdžio: „Kławsik tu, waykuti muna!.. už ginkła imkis spiera Ratawok sawa wiera!"

1794 IV 30 atsišaukime rašoma: „... achatnikus sunskiet an bałsa wayska musu karalistes, kursay tayp dydela daykta

[184] *Łucki* Towarzystwo p. 281.
[185] *Łucki* Towarzystwo p. 162.
[186] Lietuvių Tauta 1911 II p. 127—128.
[187] Paskelbė *A. Janulaitis* Praeityje I 1930 p. 360—361.
[188] *Biržiška, M.* Klementas p. 47.

padarys su pamaciu Diewa, Wilnuy, jog mums jau wartus pyrmos wałnastys atwiery, yr Konstytucyą trecios dienos Moja, kuria jums swabada yr walnasty ustanawyja, sugrążynty pastanawyja". Būta tat gi reikalo supažindinti Lietuvos žmones su ta konstitucija, kuri jiems „swabada yr wałnasty ustanawyja". Yra išlikęs vertimo rankraštis (Prowa pastanawita treczio Dieno Moios, 1791 Miatu). Tame pačiame rankraštyje yra dar trijų to paties seimo priimtų įstatymų vertimai: „aplink seymiku, ap. knigos zemlioniszkos, ap. sudus seymawus"[189].

Napoleono žygio metais vėl teko kreiptis į Lietuvos liaudį jos kalba. Turime, pvz., žinią, kad 1812 m. buvo išspausdintas Napoleono atsišaukimas, kažkokio M. Kairiūkščio verstas[190]. Iš tų pačių metų dar yra žinomi du vysk. J. A. Giedraičio atsišaukimai[191]. 1812 m. sudarė daug rūpesčių dvarininkams, nes valstiečiai ėmė jų nebeklausyti. Ir štai vyskupas gauna raminti žmones: „Su stebieimu ir skauydziu szirdies musu dasiżynoiome kad nekurie Gywentoiey uż pirmu żimi priemie (lenkiškame tekste: za pierwszy wzieli cel) ne pakłausimo Sawiesiem Wieszpatiems ir Tiewayniams (lenk. tekste: swoim Panom i Dziedzicom); tuoki paklidimai priszinasi Teisibiey ir gieram pagiwenimóy krikszczionu... O żmoneley isz sawo szales Wieszpatem sawo ir Wiresnibiey nu Diewa pastatytay su romibie nusizeminimu ir paklawsimu busi to Metu".

Iš 1831 m. žinome kelis sukilimą smerkiančius atsišaukimus: barono Pahleno ir du pavyskupio S. Giedraičio (vienas vysk. J. A. Giedraičio vardu) ir vieną sukiliman šaukiantį[192]. Įdomu pastebėti, kad pastarasis lietuviškas atsišaukimas visai skiriasi nuo kitoje lapo pusėje atspausdinto lenkiško atsišaukimo, kurs buvo skiriamas Lietuvos bajorijai. Lietuviškame tekste stengiamasi vilioti liaudį sukiliman socialinių reformų pažadais, apie kuriuos lenkiškame tekste nėra nė žodžio: „Kayp tiktay palykset Lankays, ne waykszczioset i łaża teyp tankiey

---

189 Rankr. LMAkB N 1261, plg. *Maciūnas* Krokuvos bibliotekose pasirausus p. 174—175.

190 *Biržiška V.* Liet. knyg. ist. bruožai p. 115.

191 Paskelbė *A. Janulaitis* Praeityje I 1930 p. 362—365.

192 Išsp. Athenaeum 1938 IX N 1 p. 101—102.

kayp lig szioley be atsyduksiejma nu rita lig wakara dyrbote; o dar Akonomay su botagu su byzunu jusu wysumet sergieje... nebuset muzykays, kayp jus wadyn Maskoley yr niejokia ant sawęs neturiesete tayp sunkie junga... turieset daug wełtu iszkału, mokisieties skaytity yr raszity, idant galetumet but wałnays, ligieys..." Agitaciniai buvo ir lietuviški lenkų politinių dainų vertimai ar sekimai, pvz., „Dabar lenkai neprapuolė, kol žemaičiai gyvi!".

Ne tik politinės, bet ir ekonominės priežastys spyrė bajoriją svarstyti baudžiavos klausimą. Vis labiau imta suprasti, kad laisvo samdinio darbas yra produktyvesnis už priverstinį baudžiauninko darbą. Europoje tą mintį jau XVIII a. įrodinėjo A. Smithas ir kiti ekonomistai. Panašiai rašė ir kai kurie lenkų XVIII a. pabaigos publicistai, pvz., Wybickis[193]. Tos mintys buvo keliamos ir Vilniaus spaudoje. Pvz., kažkoks M. O. „Dziennik'e Wil." (1818) įrodinėjo, kad valstiečių atleidimas nuo baudžiavos sutinka ne tik su prigimtąja teise ir teisingumu, bet ko aiškiausiai sutinka ir su dvarininkų interesais[194]; toliau nurodo, kad Telšių apskr. Renavos dvare ėmus samdyti darbininkus, išlaidos sumažėjusios iki vienos trečiosios dalies pirmykščių. Baudžiavos naudingumu vertė abejoti reikalas atstatyti pairusį 1812 m. karo ūkį, prievolės pripildyti magazinus, baudžiauninkų išbėgiojimai ir slapstymasis Užnemunėje, Kurše, Prūsuose ir kt.[195].

Smarkiai veikė bajorų šviesuomenės pažiūras į socialinius santykius ir iš Vakarų sklindančios liberalios idėjos. Švietimo amžius — filosofinių, politinių, socialinių vertybių perkainojimo amžius. Vis labiau atjaučiama vergijos gėda, vis smarkiau kritikuojamos luomų privilegijos. Prancūzų revoliucijos iškeltieji laisvės ir lygybės šūkiai nuaidėjo visoje Europoje. Kultūrai kylant, tos idėjos plito ir Lietuvoje, švelnindamos viešąją nuomonę. Antai, T. Čackis, apibūdindamas kultūrinės pažangos įtaką visuomenei, 1805 m. rašė: „Tėvai ėmė prisiklausyti tų mokslų, kurie buvo duodami jų sūnums, pradėjo derinti savo nuomones su vaikų reikalavimais ir pagaliau ėmė gerbti tas knygas ir nuostatus, kuriems tik panieką buvo reiškę. Suma-

---

193 *Pohoska* Sprawa oświaty ludu p. 59.
194 *M. O.* Czy pożyteczniej jest dla właścicieli... p. 439.
195 *Janulaitis* Lietuvos bajorai p. 270.

žėjo žiaurus pono elgesys su valstiečiais. Viešoji nuomonė baudė pagarbos sumažinimu tą, kurio dar nedrįso paliesti teisė“[196].

Gal būt, smarkiausia tos liberaliosios opinijos reiškėja buvo spauda. Poezijoje ir publicistikoje dažnai būdavo juodomis spalvomis piešiamas begalinis valstiečių skurdas, reiškiama užuojauta tiems „mūsų broliams“, aštria satyra plakamas jų išnaudojimas ir kankinimas. Socialinių motyvų būta, kaip žinome, ir lietuviškoje to laiko poezijoje (pvz., Poškos „Mužikas“). Ypač smarkios buvo vilniškių „šubravcų“ laikraštuko „Wiadomości Brukowe“ visuomeninės satyros; pvz., labai išgarsėjo satyra — „Mašina valstiečiams lupti“; laikraščio su satyra išplatinta 3.000 egzempliorių[197]. Satyros autorius su aštriu sarkazmu rašo, kad šuo ir primuštas gerinasi savo ponui, jo klauso ir lieka prie jo prisirišęs; kas kita tačiau valstietis; tegu tik jam užduoda vaitas ar dešimtininkas, tuoj atgal pasirengęs pilti; jeigu ekonomas, — tai murmės, prikaišios; išlupsi jį dėl tinginystės, dėl akių ims geriau dirbti, o kai pasitrauksi, tuoj šoks plūsti, griebsis tabokos, atkalbinės kitus nuo darbo; o vėl jų šlykštus rėksmas, periant kailį, kiek sugadina sveikatos jautrioms ponioms[198]. Savaime ateina galvon A. Klemento eilėraštis (gienjusz chłopski), kurs būtų galėjęs būti geras taikinys tai satyrai: valstietis dejuojąs, nors jam ir nieko neskauda; nors akyse ir gerbiąs poną, bet nematant jį niekinąs; dykaduoniaująs, nors apsimetąs dirbąs; jokiu būdu netikėk valstiečiu[199]. Humaniškas pažiūras į santykius su baudžiauninkais skleidė visuomenėje masonija, o Vilniaus studentijoje filomatai-filaretai. J. Ježovskis savo prisipažinime tardymo komisijai (1824) sakė, kad jų tikslas buvo taip pat ir „žadinti turtingesniųjų tėvų vaikuose žmoniškumo jausmą ir lenkti prie to, kad ilgainiui patys, tapę valdytojais, nespaustų savo valstiečių, teiktų jiems pagalbos ir keltų žemės ūkį“[200]. Smarkiai puolė baudžiavą J. Čečotas[201] ir kt. Filomatas

---

[196] *Czacki* O postępie Edukacyi p. 8.
[197] *Mościcki* Bieliński, Szubrawcy p. 175.
[198] Wiadomości Brukowe 1817 N 8.
[199] *Biržiška M.* Klementas p. 35—36.
[200] *Mościcki* Z filareckiego świata p. 10.
[201] Nie może się ani oświecenie w kraju, ani rolnictwo prędszym krokiem pomykać, póki się najhaniebniejsza tylu wiekami i przesądami

Ad. Mickevičius „Vėlinių" II dalyj piešė šiurpų valstiečių skriaudėjo vėlės likimą.

Baudžiauninkų klausimas gyvai buvo svarstomas Vilniaus laikraščiuose ir atskiruose leidiniuose. Antai, „Dziennik Wileński", be pirma minėtųjų, spausdino dar šiuos straipsnius: F. Paškevičiaus „Kokios buvo lig šiol ir kokios yra kliūtys pakelti žemės ūkį Lietuvos kunigaikštijoje" (1815) (įrodinėja, kad žemės ūkio pažangą trukdanti valstiečių priespauda), I. Šidlovskio (Szydłowski) „Apie nelaisvės žlugimą Europoje" (1818 I), A. Grzymalos (iš prancūzų k.) „Apie žalingą nelaisvės įtaką civilizacijai" (1818 I) ir t. t. Iš atskirų leidinių galime pažymėti V. Strojnovskio „Apie dvarininkų sutartis su valstiečiais" 1808, I. E. Lachnickio „Lietuv. Gardino gub. statistika" 1817 ir kt.

Svarstant baudžiavos klausimą, tiems publicistams itin neteisingas atrodė dalykas, kad pono ir baudžiauninko santykiai nebuvo įstatymų tiksliai sunormuoti ir todėl baudžiauninkas buvo atiduodamas pono savavaliai[202]. Taigi savo reikalavimuose jie tenkinosi valstiečių laisvės pripažinimu ir teisingu apskaitymu, kiek valstiečiai turi mokėti dvarininkui už nuomojamą žemę. Apie žemės davimą atleistiesiems valstiečiams nuosavybėn bent didelio daugumo negalvota. Antai, V. Strojnovskis savo ekonomikoje (1816) rašė, kad valstiečiai esą protingi, todėl jiems ir galvon negalinti ateiti tokia juokinga mintis, kad panorėtų save laikyti savininkais tos žemės, kurios nei jų protėviai nei jie patys iš nieko nepirko ir kurią jiems už tam tikrą mokestį išduoda savininkai[203].

Peržvelgėm visą eilę faktorių, judinusių baudžiavos reformų reikalą. Tačiau įstatyminėje plotmėje nedaug kas tebuvo padaryta valstiečių naudai. Caras Povilas, tiesa, buvo išleidęs 1797 V 5 manifestą, nustatantį valstiečiams tris lažo dienas per savaitę, tačiau praktiškai įstatymas maža teturėjo reikšmės, nes nebuvo kas jį vykdytų ir prižiūrėtų. 1803 II 20

---

nie zniesie zawada, t. j. niewola włościan, tak przeciwna prawu natury, zdrowemu rozumowi i czystym nawet rachubom pożytku, tak zawstydzająca serce ludzkie, iż jest niewdzięcznem tylko doznawanych pomocy i okrutne względem współbraci. — Cit. *Jabłońska-Erdmanowa* Oświecenie i romantyzm p. 195.

[202] *Chmielowski* Liberalizm i obskurantyzm p. 96.

[203] *Chmielowski* Liberalizm p. 103.

įstatymas apie laisvuosius žemdirbius leido dvarininkams susitarimo keliu atleisti savo baudžiauninkus. Tačiau maža kas tepasinaudojo leidimu: iki pat Aleksandro mirties (1825) vos 122 dvarininkai atleido 50.262 baudžiauninkus[204]; taigi menkutę milijoninio Rusijos valstiečių luomo dalį. Tai darė tik atskiri šviesesnieji dvarininkai. Lietuvoje, pvz., paminėtinas Upytės karūžaitis Ig. Karpis, kurs testamentu (1808) paleido savo 7000 baudžiauninkų, tiesa, be žemės, bet ir be išsipirkimo. Tai irgi pažymėtina, nes visoje Rusijoje tuo laiku (1805—1825) paleista be išsipirkimo vos 443 baudžiauninkai[205].

Ir iš viso, Lietuvos visuomenės opinija buvo daug liberalesnė už Rusijos. Antai, Lietuvos bajorijos susidomėjimą kėlusio V. Strojnovskio veikalo „Apie dvarininkų sutartis su valstiečiais" (1808), kad ir toli gražu neradikalaus, rusiškas vertimas sukėlė visą audrą Rusijoje; ten piktintasi tuo lenku, galinčiu ar net ir norinčiu tuo savo veikalu kelti maištų Rusijos imperijoje[206]. Tuo tarpu Lietuvoj ir platesnieji sluogsniai nebuvo priešingi baudžiavos naikinimui. Ir taip 1817 m. Vilniaus gubernijos seimelis nutaria, kad baudžiavą reikia panaikinti, ir siunčia delegaciją tuo reikalu pas carą. Pagal caro pageidavimą apklausinėjant dvarininkus (1818), Vilniaus gubernijoje 1469 pasisakė už baudžiavos naikinimą ir vos 80 prieš[207]. Deja, iš tų sumanymų nieko neišėjo, nes to laiko reakcinėje Rusijoje nebuvo galima kokia nors radikali socialinių santykių reforma. Filomatas Pr. Malevskis rašė savo draugui (1820 IX 1/4): „... Oginskis atsivežė iš Petrapilio įsakymą, kad nedrįstų net kalbėti apie valstiečių laisvę"[208]. Fil. D. Chlevinskis (1820 IX 27) rašė, kad jis klausinėjęs, ar gubernijos seimelyje būsiąs svarstomas valstiečių klausimas; sužinojęs, kad apie tai ir užsiminti uždrausta[209].

Nors ir nebuvo galima radikaliai išspręsti baudžiavos klausimo, betgi bent atskirų žmonių rūpintasi valstiečių būklės gerinimu. Pvz., filomatas J. Čečotas šiaip samprotavo: „Nelaisvė stabdo bet kurią kultūrinę plėtotę; nors dabartiniu metu

---

[204] *Mościcki* Sprawa włościańska p. 45.
[205] *Mościcki* Sprawa p. 46.
[206] *Mościcki* Sprawa p. 50.
[207] *Janulaitis* Baudžiavų panaikinimo sumanymai p. 46.
[208] Arch. Filom. Koresp. II p. 272—273.
[209] Arch. Filom. Koresp. II p. 297.

ir neįmanoma panaikinti baudžiavos, galima tačiau mažinti lažą, šviesti valstietį ir kelti jo gerovę“[210]. Iš tokių valstiečių geradarių pažymėtinas yra Ig. Karpis, kurs ne tik paleido savo baudžiauninkus, bet dar savo testamentu dovanojo jiems visas užsilikusias pinigines ir javų skolas, paskyrė 400.000 lenkiškų auksinų parapinei mokyklai Joniškėlyje ir tos parapijos valstiečiams ligoninei steigti, dovanojo šešis margus mokinių daržininkystės darbams ir dar paskyrė 40.000 lenk. auksinų, iš kurių procentų turėjo būti mokiniams perkamos knygos ir mokslo priemonės; fondą pavedė universiteto priežiūrai[211]. Panašų testamentą paliko ir gr. Ig. Marikonis (Morykoni, † 1822) Salų, Svėdasų ir kt. dvarų savininkas. Savo testamentu jis įsteigė 12.000 sidabro rublių fondą, iš kurio procentų turėjo būti sudaryta tam tikra valstiečių kasa, parinktų valstiečių tvarkoma. Kasos pinigai gali būti eikvojami tik valstiečių naudai, būtent: teikiamos pašalpos nelaimių (gaisro, krušos, gyvulių kritimo) ištiktiems, išlaikomas felčeris ir vaistinė, duodama galimybė valstiečių vaikams mokytis skaitymo, rašymo, skaičiavimo[212].

Ypač susirūpinta liaudies švietimu. Ig. Lachnickis rašė (1815), kad „liaudies švietimas dabartinėje epochoje tapo visuotinis valdžių reikalavimas, bendras mokytųjų žmonių balsas, pasakysim, amžiaus mada“[213]. XVIII a. antroje pusėje Europoje kyla liaudies švietimo mintis jau ne dėl vienų tiktai religinių motyvų (sielos išganymo), bet dėl realių valstybės ir tautos gerovės tikslų[214]. Antai, Prūsų karalius Friedrichas II labai rūpinos savo valstybės plačiųjų sluogsnių švietimu, laikydamas jį svarbiu valstybės išvidinio sustiprinimo veiksniu. Panašiai rūpinos tuo dalyku ir begriūvančios Respublikos gelbėtojai: publicistikoje pareikšta daug sveikų minčių dėl valstiečių švietimo ir tautinio auklėjimo, kurta nemaža projektų, nors ir neperdaug kas teįvykdyta[215]. Šalia demokratinių švietimo amžiaus idėjų čia veikė ir ekonominės priežastys. Fizio-

---

[210] *Mościcki* Sprawa p. 98.
[211] *Karp* Zapis na szkołę parafialną p. 389. Taip pat *Maciūnas* Joniškėlio mokyklos steigimo dokumentas p. 522.
[212] *Morykoni* Wyjątek z testamentu p. 70.
[213] *Lachnicki* Biografia włościanina p. 96.
[214] *Bobkowska* Nowe prądy w polskiem szkolnictwie p. 13.
[215] *Pohoska* Sprawa oświaty ludu.

kratai, skelbdami žemės ūkį esant valstybės gerovės pagrindu, kėlė ir valstiečių švietimo reikalą. Žymusis fiziokratas F. Quesnay laikė žmonių švietimą viena iš svarbiausiųjų valdančiojo pareigų[216]. Fiziokratų idėjos turėjo didelės įtakos Edukacinei Komisijai[217]. Toji įtaka reiškėsi utilitarišku mokyklos tikslų supratimu — liaudies švietimas turįs apimti religiją, to luomo pareigas, darbus ir pramonę (Komisijos statuto § 22) — ir nustatyta mokslo programa, kuri šalia skaitymo, rašymo ir skaičiavimo akcentavo daržininkystę, žemės ūkį ir namų pramonę[218].

Vilniaus universiteto ir jo apygardos mokyklų statuto (1803 m.) § 37 rašoma: „Parapinių mokyklų gali būti tiek, kiek jų bus galima įsteigti, atsižiūrint į visuotinio švietimo principus". Neturėdamas lėšų ir paruoštų mokytojų stigdamas, universitetas negalėjo patsai steigti liaudžiai mokyklų ir gavo kreiptis tuo reikalu į vyskupus, nuo kurių palankumo žmonių švietimo darbui ir priklausė parapinių mokyklų skaičius. Ypač pasižymėjo šiuo atžvilgiu Žemaičių vyskupas J. A. Giedraitis. 1809 m. vizituodamas diecezįją, jis ragino klebonus steigti parapines mokyklas. 1820 m. aplinkraščiu vėl primena kunigams, kad liaudies švietimas yra pirmoji kunigų pareiga, ir pageidauja, kad prie kiekvienos bažnyčios būtų mokykla; ten pat pastebi, kad jis atsižvelgsiąs į nuopelnus žmonių švietimui, avansuodamas uolesniuosius kunigus diecezijoje; betgi ir įspėja: jei klebonai nepaklausysią jo pageidavimo, tai šio atsišaukimo vietoje būsiąs duotas įsakymas[219]. 1821 m. aplinkraštyje džiaugėsi parapinių mokyklų pažanga, ragino ir toliau jomis rūpintis, įsakė siųsti kasmet žinių, ko mokyta, kiek buvo mokinių, kas mokė ir t. t.[220]. Ir tikrai Žemaičių kraštas buvo nekartą giriamas dėl didelio, palyginti su kitomis Lietuvos dalimis, parapinių mokyklų skaičiaus. Tiesa, dėl netinkamų patalpų ir mokytojų trūkumo Lietuvos parapinės mokyklos paprastai buvo labai menkos. Antai, Ig. Lachnickis jas labai peikia: klebonai joms skirdavę angštas špitoles, dažnai nega-

---

216 *Bobkowska* Nowe prądy p. 10—11.
217 *Padalskis* Fiziokratai Lietuvoje p. 16—19.
218 *Bobkowska* Nowe prądy p. 16.
219 *Giedroyć* Odezwa p. 16—18.
220 Žr. II priedą.

linčias talpinti net elgetų, kurie ten gyveno; mokydavęs vargonininkas, menkai raidžių sudėjimą tepažįstąs, o skaičiuoti tik pagal savo dešimt pirštų temokąs; o kartais jį net pavaduodavęs zakrastijonas ar varpininkas[221]. Kuratorius rašė 1822 m. universiteto vadovybei: „Raseinių ir Upytės apskričių mokyklų garbės prižiūrėtojai savo raportuose man pranešė, kad kai kurios parapinės mokyklos labai nepatogiai yra patalpintos špitolėse, pas zakrastijonus ar vargoninkus, kad neturi atskirų namų“[222]. Na, bet ir tokios mokyklos, vis dėlto, mažino žmonių analfabetizmą. Buvo tačiau ir aukštesnio lygio parapinių mokyklų, turinčių dvi ar tris klases, pvz., Varniuose, Kretingoje, Tytavėnuose, Šeduvoje ir kt.[223] Pastaroji mokykla buvo įsteigta ir išlaikoma klebono Rupeikos lėšomis[224]. Šviesesnieji dvarininkai taip pat rūpinosi savo valstiečių švietimu; plg., pvz., cituotuosius Marikonio ir Karpio testamentus. Itin puiki buvo Karpio lėšomis įsteigta keturklasė Joniškėlio mokykla. Pažymėtina, kad Karpis reikalavo iš abiejų Joniškėlio mokyklos mokytojų lietuvių kalbos mokėjimo[225]. Šeduvoje, be dviejų mokytojų, dar buvo vienas, kurs mokė vaikus špitolėje skaityti lietuviškai[226].

Turtingesnieji valstiečiai leido vaikus ir į apskritines mokyklas. Antai, 1819 m. Dotnuvos mokykloje šalia nedaugelio bajorų daugiausia buvo valstiečių[227]. Tačiau bajorija kreivai į tai žiūrėjo. Pvz., vizitatorius J. Chodzka rašo (1822) apie Padubysio mokyklą: „Turtingesnieji dvarininkai kaip į kitas taip ir į šitą mokyklą mažai teleidžia vaikų, tikriausiai dėl to, kad jas lanko daug valstiečių, o prietaras neleidžia kartu laikyti valstiečių ir dvarininkų sūnų“[228]. Baudžiauninkų vaikams

221 *Lachnicki* Biografija włościanina p. 97—98.

222 Rankraštis VUB Pol. F. XVIII, 11 [6]) p. 155.

223 *Dobszewicz* Wspomnienia p. 43.

224 *[Szantyr]* Wspomnienie o szkółkach szadowskich. Be to, VKA N 137: universitetas praneša kuratoriui (1818 III 14), kad Rupeika įsteigė Šeduvoje savo lėšomis parapinę mokyklą, kuri turinti 107 mokinius.

225 *Maciūnas* Joniškėlio mokyklos steig. dok. p. 523.

226 VKA N 400. ...udzielny jeszcze Nauczyciel uczy dzieci płci obojey, w domie szpitalnym, czytać po żmudzku.

227 *Jabłońska-Erdmanowa* Oświecenie i romantyzm p. 173.

228 VKA N 400. Obywatelstwo bogatsze tak do innych jako i do tey szkoły mało swoich dzieci oddaje, zapewna dla tego ze wielu z włościan chodzi, a jeszcze uprzedzenia nie dozwolają umieszczać synów włościańskich z obywatelskiemi.

buvo draudžiama lankyti apskritines mokyklas. Tačiau jie eidavo nelegaliai, pvz., prisidengdami pramanytomis pavardėmis. Dvarininkai, sužinoję apie tai, dažnai juos atsiimdavo arba atiduodavo į rekrutus, ir tada valdžia juos gaudydavo[229].

Pasiekdavo valstiečių sūnūs ir universitetą. Galutinai uždrausta priimti valstiečius universitetan, rodos, 1827 m.[230], bet jau 1813 m. švietimo ministeris atsiuntė universitetui įsakymą, kad studentai, stodami universitetan, pateiktų bajorystės įrodymus; to nepadarę neįrašomi studentų knygon (albuman) ir vadinami auditoriais, o ne studentais. Ir taip studentų sąrašuose prie kai kurių pavardžių (pvz. prie S. Daukanto) randame pastabas, kad tie studentai turi pristatyti bajorystės dokumentus. Piktindamasis tuo įsakymu, rektorius J. Sniadeckis rašė A. Čartoriskiui, kad tai tiesiog priešinga įstatams, kurie visus baigusius mokyklas ir sugebančius sekti paskaitas vadina studentais; kas mokslu įgyjąs laipsnį, tas juk esąs laisvas nuo baudžiavos; gr. Razumovskis (švietimo ministeris) esąs didžiausias laisvės priešas. Čartoriskiui vertėtų dėl to reikalo pasikalbėti su caru; kraštas neturėsiąs apšvietimo ir talentų, jei jų neieškos visuose luomuose[231]. 1819 m. taisyklės nustatė, kad nė vienas baudžiauninkas, kol nebus paleistas, negalės įsigyti universitete mokslo laipsnio[231a].

Vis dėlto, didžioji net ir šviesesniosios bajorijos dalis nebuvo tokių demokratiškų pažiūrų dėl valstiečių mokymosi. Antai J. Chodzka rašė, kad „ūkininkų vaikams parapinė mokykla

---

[229] *Jabłońska-Erdmanowa* Oświecenie i romantyzm p. 173 pateikia keletą įdomių ištraukų iš Vilniaus valstybinio archyvo dokumentų. Pvz., „Na Żmudzi, gdzie chłop zamożny, nietylko nie trzeba go zachęcać do oddawania do szkół, ale on sam posyła dzieci na szkoły powiatowe. Nietylko nikt mu tego nie kazał, ale przeciwnie, panowie zabraniają tego i wszelkiemi sposobami przeszkadzają. X. Imci Zubow w teraźniejszym roku jednej nocy kielkunastu z Telsz zabrał studentów, jako Szawelskich poddanych swoich. I tenże książe po wszystkich rozesłał szkołach ostrzeżenie, aby poddanych jego nie przyjmowano. Biedni poddani milczkiem i pod zmyślonemi nazwiskami po szkołach kryją się" (1803). Kalvarijos mokyklos garbės prižiūrėtojas, pagrobus kareiviams vieną mokinį valstietį, rašė 1810 XI 25: „Powziąłem wiadomość, że feldwebel, przekupiony przez sotników, wziął go był w rekruty. Potrwożeni uczniowie, mianowicie, których los przyrodzenia upośledził, edukując się dotychczas bezpiecznie pod opieką Prześwietnego Uniwersytetu, niosą do tegoż rządu przezemnie prośbę o bezpieczeństwo dalszej edukacji".

[230] *Janulaitis* Daukantas p. 16.

[231] *Żmigrodski* Historja uniw. wil. p. 246.

[231a] *Bieliński* Uniwersytet wil. I p. 246.

turi būti mokslo pradžia ir pabaiga“[232]. Ig. Lachnickis taip pat primena, kad „ūkininkas ne plunksna, ne pieštuku, bet stipria ranka ir kieta geležimi dirba žemę, kad iš jos išmaitintų save ir visus luomus“[233]. Taip pat pažiūrose į valstiečių švietimą vyravo tam tikras utilitaristinis motyvas: reikalas suteikti praktinių žinių žemdirbiui ir tuo gerinti valstiečių ūkį; aišku, kad tai buvo naudinga dvarininkui. J. Chodzka savo projekte iš liaudies mokyklos reikalauja šalia tikybos bei moralės mokslo, skaitymo, rašymo ir skaičiavimo duoti mokiniams žinių apie daržininkystę, apie žemės rūšis ir jos gerinimą, apie gyvulių auginimą, apie bitininkystę, apie siūlų dažymą ir t. t. Taip pamokyti valstiečių vaikai užsiimsią darbu, kuris esąs vienintėlis jų tolimesnio gyvenimo tikslas[234].

Liaudžiai skirtoje didaktinėje apysakaitėje „Pan Jan ze Świsłoczy“ (1821) J. Chodzka rašo (cit. iš lietuviško vertimo 1823): „Man rodos iog praszcziokielems nereyktum gieysti iszsimokiti didesne moksła; ir wieresnibey nereyktum daleysti diel ju mokitise, nes par didi moksła apleystum gaspadoriste ir ant nieka giera neiszeytum“[235].

Taigi valstiečių švietimu rūpintis vertė ne tik gryni idėjiniai motyvai — užuojauta pavergtam ir nuskurdusiam žmogui. Aiškiai pastebimi ir dvarininkų klasės, kuriai tie liaudies švietėjai priklausė, interesai. Labai būdingai rašo, pvz., tas patsai J. Chodzka, kad viso krašto ir kiekvieno atskiro žemininko gerovė nesipriešina ūkininkų švietimui, bet gerai suprastas savasis interesas net reikalauja, kad juos pakeltų iš nuskurdimo ir tamsos, įskiepytų jų vaikuose visuomenines dorybes, nurodytų su kitais luomais jungiančius nesutraukomus ryšius, pamokytų gerų būdų pramonei plėtoti, pagaliau sužadintų nuoširdų prisirišimą prie luomo, kuriame gimė[236]; tegu jie mokyklose ne tik neįgyja noro pakeisti luomą, betgi net išmoksta didžiuotis, kad yra gimę žemdirbiais[237].

Tokių minčių randame ir liaudžiai skirtose knygose. Jei

---

[232] VKA N 400 ... dla dzieci rolników szkoła parafialna powinna bydź początkiem i dokończeniem nauki.
[233] *Lachnicki* Biografja włościanina p. 100.
[234] *Chodźko* O szkółkach parafialnych p. 322.
[235] *Chodźko* Jonas isz Swisłoczes p. 124.
[236] *Chodźko* O szkółkach p. 316.
[237] *Chodźko* O szkółkach p. 319.

to laiko rašytojai savo poezijoje ir publicistikoje smarkiai puolė valstiečių išnaudojimą ir kankinimą, tamsiai piešė jų skurdą, norėdami paveikti konservatyviąją bajoriją, tai valstiečiams skirtoje knygoje jie to nedarė. Juk jiems patiems būtų buvę pavojinga revoliucinti mases. Tad stengtasi migdyti bundantį klasinio neteisingumo jutimą, įkalbinėti luominės santvarkos būtinumą. Pvz., vienoje tokioje knygelėje rašoma: valstietis turįs suprasti, „kad žmonių visuomenė be valdžios ir be luomų pasidalijimo negalėtų išsilaikyti“[238]. Kitoje labai populiarioje knygelėje (I. Čartoriskienės) valstiečiai skaitytojui kalte kalama: „Nereikia jums žinoti, kokias pareigas turi kiti luomai... Pasvarstykite, kokios yra jūsų pareigos savo ponui, kuriam priklausote. To nepakanka, kad jo kaime gyvendami, nepadeginėjate, nekeliate maištų ir ramiai ar veikiau niekingai gyvenate; negana to, kad nieko blogo prieš jį neruošiate; reikia dar, kad dėl jo ir su juo gera darytumėte; reikia, kad padorus kaimietis, greitai savo pareigas vykdydamas, būtų klusnus be prievartos“[239]. Kitoje vietoje: „Geras ir padorus kaimietis privalo savo ponui būti klusnus, ištikimas ir savo pareigas noriai atlikti“[240].

Panašių dalykų randame ir lietuviškoje raštijoje. Pvz., daug kartų XVIII ir XIX a. spausdintame elementoriuje skaitome: „Sługas, bukiet pasłuszneys wysami Ponams kuniszkims, ne tiktay gieryms, tikims, bet yr priklims, su baymy yr stroku, sciribiey szirdes jusu, bijodamis Diewa ką noris darot, isz szirdies darikiet kaypo Ponuy, o ne żmoniems tykiedamy, jog nug Pona atimste ałga Tiewiszka“[241]. „Pawinnastes krikszczioniszkos“ rašo: „Tarnay, kurie norint ira po jungu, tegul paskayto Ponus sawo wertays wissokios garbes“[241a]. Apysakaitėje „Jonas isz Swisłoczes“ (1823) rašoma, kad mokykloje valstiečio vaikas turįs „pažinti teypogi diel ko isz tu pacziu żmoniu wieni ira karaleys, kiti ponays, kiti bajorays, o kiti prastays artoieys, ir diel ko żmogus wienas kita tur kłausit“[242]. Poška, tiesa, lietuviškai aprašinėjo skurdų valstie-

---

[238] *Czerwiński* Katechizm wieyski p. 58.
[239] *Czartoryska* Pielgrzym w Dobromilu I p. 117—118.
[240] *Czartoryska* Pielgrzym II p. 213.
[241] Moksłas Skaytima... 1796.
[241a] Pawinastes krikszczioniszkos 1828 p. 107.
[242] *Chodźko* Jonas isz Swisłoczes p. 123.

čio gyvenimą, bet tos jo eilės buvo ne liaudžiai skirtos; be to, ten Poška tenkinos platoniška užuojauta valstiečiui ir atsisakė rašyti kokį skundą „pas Aleksandrą ir pas Konstantiną", nes „bajorui ant ponų pikts žodis nedora".

Tiktai valstietis S. Daukantas nenorėjo būti bajorijos idealų reiškėjas. Pvz., Daukanto „Darbų senuju Lituwiu yr Żemayczių" skaitytojas valstietis („Darbay" kaip ir visi Daukanto raštai, buvo skirti lietuvių liaudžiai) Krivių Krivaičio kalboje, raginančioje lietuvius gintis nuo užpuolikų vokiečių, būtų radęs aiškių aliuzijų į savo laiko baudžiavą: „Jus dyina ir nakti dyrbdamys nepakakinset turtu ir gieribiu tyims kraugierems, kuriu kałbos nesupraset... kad tas nełaymas iums daris, lyips kentiety, dżugindamyis antru giwenymu ir tardamis iog uż ius patius bus tenay łaimyngesnejs, wyjnog patis an to ontra giwenyma neatbos. Jusu wargaj, aszaras szyrdis ju nesugraudins. Szimtus tukstontes metu iems wergauset, o ne kokios nu iu pagoudos nesułaukset. Panyiks anyi jusu bocziu praboczių iszmintinga tykieiyma, istatimus ir apsyeimus, nebleis raszijty skaitijty iusu kałbu, ongała iszplieszusis iums tou paskutyny priwylyiy paskaitis iumis patius tarp sawa giwoliu, dowynos, maynis, pardawos wens kytam it bestyies ir tartumi ont dydesnes apjoukas wadyns dar iumis sawa brolejs krykszczionyszkajs"[243]. Tai tikrai karštas agitacinis atsišaukimas, palyginti su retorišku Poškos „Mužiku". Tokiais ryškiais žodžiais, tokiu geliamu sarkazmu Daukantas nori įsąmoninti savo skaitytoją, kaip baudžiava yra neteisinga. Panašus nesutapimas su ana bendrąja liaudžiai skirtos literatūros pakraipa yra ir „Mužikėlio giesmė", pridėta prie lietuviškojo „Jono isz Swisłoczes" vertimo (1823). Vis dėlto, tai labai negausios išimtys.

Susirūpinus valstiečių švietimu, iškilo reikalas pagaminti jiems tinkamos literatūros. Buvo, pvz., nusiskundžiama, kad dėl tokių knygų trūkumo ir moką skaityti valstiečiai tai užmirštą dėl jų supratimui pritaikytų knygų trūkumo[244]. Religinės knygos liaudžiai nebepakako, nes norėta tenkinti ne tik religinius, bet ir kitokius liaudies interesus, pvz., teikti praktinių

[243] *Daukantas* Darbay p. 57—58.
[244] Pvz. Gazeta literacka, Warszawa 1821 N 26 p. 202.

žemės ūkio žinių ir t. t. Tokių knygų reikalą liaudies mokykloms iškelia J. Chodzka[245].

Būta ir tauresnių idėjinių motyvų. Pvz., I. Čartoriskienė ragina rašyti knygeles švietimui ir pramogai tų, „kurie per visą gyvenimą mums dirba, kurie nuolat sulinkę prie žemės, kaktos prakaitu ją aplieja, kurie patys, neturte ir skurde būdami, juk mus maitina, yra mūsų turto šaltinis, todėl yra verti mūsų atpildo ir dėkingumo“[246]. Žinoma, nereikia pamiršti, kad ir patys dvarininkų klasės interesai vertė gaminti liaudžiai lektūros, kuri mokytų valstiečius būti darbščius ir skiepytų „nuoširdų prisirišimą prie savo luomo“, tokį naudingą bajorijai.

Ir taip XIX a. pradžioje atsiranda lenkų literatūroje specialiai skirtų liaudžiai knygų[247]: Ig. Czerwinskio „Katechizm dla dzieci stanu rolniczego“ 1813, B. Piekarskio „Kmieć proszowski“ 1811 ir kt. Iš didaktinės beletristikos itin pažymėtini Iz. Čartoriskienės „Pielgrzym w Dobromilu czyli nauki wiejskie“ 1818 ir J. Chodzkos „Pan Jan ze Świsłoczy, kramarz wędrujący“ 1821. Abi knygutės buvo labai populiarios. Čartoriskienės apysakaitė iki 1861 m. susilaukė 13 leidimų. Savo konstrukcija šis veikalėlis (jame dievobaimingas senelis Chwalibogas moko kaimiečių vaikus, duoda jiems moralinių persergėjimų ir naudingų žinių, papasakoja šį tą iš lenkų istorijos) lyg yra mūsų Valančiaus „Antano Tretininko pasakojimų“ prototipas. Chodzkos knygutę universiteto vadovybė pripažino rekomenduotina parapinių mokyklų mokiniams. Tos knygutės 100 egzempliorių buvo nupirkę filomatai, kad išdalytų valstiečiams. Filomatai ir patys norėjo leisti liaudžiai knygų. Antai, filomatas M. Rukevičius (1821) sakosi klausęs filomato P. Malevskio, „kokie vietiniai ir užsieniniai raštai gali mūsų abiejų lyčių valstiečiams patikti“[248].

Susilaukia tokių liaudžiai skirtų pasaulinio turinio knygelių ir lietuvių literatūra. Kylant švietimui, vis daugiau valstiečių pramokdavo skaityti; tai pastebima ypač Žemaičiuose, kur

---

[245] *Chodźko* O szkółkach p. 325.
[246] *Czartoryska* Pielgrzym I p. VII—VIII.
[247] *Chmielowski* Literatura dla ludu; *Orszu* Początki pracy oświatowej w Polsce; *Brückner* Dzieje kultury pol. III p. 583—584.
[248] Arch. Filom. Koresp. III p. 398.

ano meto žmonių liudijimu, retas bažnyčioje negalėjęs melstis iš maldaknygės[249]. V. Gadonas rašė, kad „dažnai galima matyti lietuviškai rašytas priešjungtuvines sutartis, testamentus, pasižadėjimus ir panašius aktus, kuriuos žemaičių valstiečiai tarpusavy sudarinėja“[250]. Viename Vilniaus laikraštyje (Dzieje Dobroczynności 1823) naujų knygų apžvalgoje rašoma, kad lietuviškuoju „Jono isz Swisłoczes“ vertimu daug pasitarnauta tai šaliai, kur gyventojai tik lietuviškai kalba; „visiems gi yra žinoma, kad ten mokėjimas skaityti liaudyje yra daugiau paplitęs, kaip kitose Lietuvos provincijose“[251]. Suprantama, kad mažėjant lietuvių liaudies analfabetizmui, didėjo jai tinkamos lektūros pareikalavimas. Antai, Kaj. Nezabitauskio elementoriaus visa laida (3000 egz.) buvusi išparduota per 10 mėnesių[252].

Atsirasdavo žmonių mylinčių tą lietuvių liaudį ir norinčių jai padėti lietuviška knyga. Pvz., knygelės apie bites vertėjas rašo skaitytojui: „...ant prygimto wedums leżuwio parguldżiau, diel to: idant dabartiniu mano prakaytawimu, didesnia diel tawys ysz łaykimo byczių, linksmibia szyrdies yr użdarbia parodiczio“[253].

Tą liaudinę literatūrą sudarė vadovėlinės knygelės, naudingų kaimo žmogui žinių populiarus dėstymas, moralizuojanti beletristika.

Prie pirmosios rūšies visų pirma priskirsime stud. K. Nezabitauskio elementorių — „Naujas mokslas skaytima del mażu wayku Żemayczių yr Lietuwos su 51 paweyksłays“ (1824), už tą knygelę K. Nezabitauskis gavęs pagyrimą ir dovaną iš valdžios[254]. 1823 išspausdinta K. Lhomondo „Historyja Szwenta ysz łotinyszka liżuwia pardieta ant żemaytyszka par Symona Stanewicze Żemayty“. Kaip K. Nezabitauskis stengėsi išleisti tobulą elementorių, taip S. Stanevičius pasirinko versti žinomą vadovėlį, kurs buvęs vartojamas net Prancūzijoje; Varšuvos Švietimo Komisija priskyrė jį prie tų rinktinių kny-

---

[249] *Chodźko* — VKA N 400; *Bulharyn* Kąpiele morskie p. 209; *Dobszewicz* Wspomnienia p. 72—73.

[250] *Gadon* Statystyka p. 35.

[251] Dzieje Dobroczynności 1823 III p. 100.

[252] Kaj. Nezabitauskio laiškas M. Wiszniewskiui.

[253] Prakalbą persp. *Janulaitis* Nezabitauskas p. 68.

[254] Kurjer Warszawski 1830 III 2.

gų, kurios turėjo būti vaivadijos mokyklų bibliotekose[255]. Paminėtina čia dar „Biblija diel wayku lenkiszkai ir lietuwiszkai per K. K. Wizgirda. Wilniuj 1823". Ton lietuviškos raštijos rūšin priskirsime ir S. Daukanto „Darbus senuju Lituwiu yr Żemayczių".

Naudingų lietuvių ūkininkui žinių turėjo teikti kun. Kiprijono (ar stud. Kajetono) Nezabitauskio versta Ks. Kluko knygutė „Surinkimas Dasekimu par mokintus żmonias, senowias amżiose tikray daritu apey bytes" 1823. Savo elementoriuje K. Nezabitauskis rašė: „Dar asz jums Broley Żemaytej! prižadu su padiejimu Wieszpaties Diewa, paraszity Apey Darżus Waysynius (arba sodus)"; spausdinta nebuvo. 1823 išėjo J. Stanevičiaus knygutė „Apey darima walge ysz kiarpu Islandu pagal datirima Teodora Brandenburga... Pardieja ysz lankyszka S. S. Żemaytys". Anuo metu baudžiavos prislėgti valstiečiai dažnai pristigdavo javų, ypač nederliaus metais. Susirūpinta tad ieškoti kokio surogato, kurį galima būtų primaišyti prie miltų, kepant duoną. „Żynia apey nauja yszradyma darima walge ysz kiarpiu, wadynamu *kiarpiums Islandu,* nesutekyme jawu, praejusius metuse apgarsyjnta buwa yszspaustu rasztu liżuwie Rossu, yr ipatiose knigialies par *ministerium reykalu numyniu,* pas vysus wiresnius guberniju nusiunsta diel yszdalyjyma ukynynkams. Wiel neużyłga ta paty żynia rasztuse nulaykynius Rossyjas yszspausta buwa. Pardieta paskum ant liżuwe lankyszka yr apgarsyjnta *raszte gieradieiszcziu*[256] ant mienese Lipas, metu 1822 Taypogy raszte dinynie Wyjlniaus[257] ant to patis mienese yr metu... (Vilniaus generalgubernatorius Rimskis Korsakovas) esanteme łayke nesutekyma jawu, diel prapłatynyma tayp naudyngos żynios, isakes yszspausty sutenkanty skaytlu knigialu, lipy jes nusiunsty pas Marszałkas yr kunygus, abyju guberniju Lituwos (t. y. Vilniaus ir Gardino — V. M.), po sawa riedu esanczių, drauge su yszkiapta duna yr paczia żelmene; idant jen kożnas ysz patis weyda pażyjnty galietu, yr pelnitu ysz giaradiejyjnga rupeszcze wiresnibes skubynancziosse ant pagalbas,

---

[255] *J. Ż.* Uwiadomienie o przedsięwziętem wydaniu dziełka Lomonda p. 272.

[256] T. y. Dzieje Dobroczynności (1822 III p. 705—718).

[257] T. y. Dziennik Wileński (1822 II p. 446—461).

tayp sunkiame szendina reykale“[258]. Tur būt, ir S. Stanevičius vertė tą knygelę valdžios pavestas. Norėjo lietuvišku raštu pasitarnauti liaudžiai ir kun. J. Pabrėža. Jau iš mažens jis galvodavęs: „Oi kaip tai būtų labai gerai, kad Žemaičių ūkininkai pažintų ivaiskesnes augimes, o dar neabejotinai, ale tikrai! Tuokart galėtų sugadlyviausias prie kokio vartojimo dėl savęs rinkti ir ant reikalo kovoti, o vodijančiųjų sergėtis. Ta tatai dėstis, ta buvo priežastis, jog pradėjau geisti žemaitiškame liežuvyje parašyti augminyčią“[259]. Ją vėliau jis tikrai ir parašė.

Didaktinės beletristikos lietuvių liaudžiai patiekė kun. J. Rupeika (o gal ir ne jis vertė), išleisdamas J. Chodzkos „Jonas isz Swisłoczes Krominikas Wędrawois“ 1823. Čia priskirtinos ir 1824 m. S. Daukanto išversto Fedro pasakos (išsp. tik 1846 m.).

Taip tad buvo padaryta lietuvių pasaulinės liaudžiai skirtos raštijos (populiarizacijos, didaktinės beletristikos) pradžia. Pvz., „Jono iš Svisločės“ pavyzdžiu ėjo kun. P. Gomalevskio „Aplankymas seniuko“ (1853), M. Akelaičio „Kvestorius“ (1860) ir t. t.[260]

Reikia iškelti dar vieną dalyką, kurį galime sieti su XIX a. pradžioje suaktualėjusiu socialiniu klausimu. Rūpinantis valstiečių padėties gerinimu ir jų švietimu, imta arčiau susipažinti, o drauge ir domėtis jų gyvenimu. Taip, pvz., Ig. Lachnickis išleidžia „Biografia Włościanina nad brzegami Niemna powyżej Losośnej mieszkającego“ (1815). Autorius pažymi, kad teisingas valstiečių padėties aprašymas geriausiai parodysiąs, kokias kliūtis reikia šalinti, kokias ydas taisyti, kokias geras savybes ir gabumus tobulinti ir stiprinti.[261]

Veikė ir bendrasis kraštotyrinis sąjūdis. Krašto aprašymų anketose (pvz., filomatų) skiriama nemaža dėmesio liaudies gyvenimui. Prisideda ir moksliniai motyvai. Antai kalbininkai kreipia dėmesio į liaudies kalbą. Lenkų žodyno rašytojas S. B. Lindė žodyno prospekte nurodo negalįs tenkintis tik spausdinta medžiaga, o turįs prisiklausyti ir žmonių šnekamosios kalbos;

[258] *[Stanevičius]* Apey darima walge p. 3—4.
[259] *Pabrėža* Botanika p. 9.
[260] *Maciūnas* Mūsų senesniosios didaktinės beletristikos šablonas
[261] *Lachnicki* Biografja włościanina p. 13.

nevienas kaimo amatininkas duotų geresnių terminų už tuos, kuriuos apie dalyką mažiau išmanantieji kuria kambaryje[262]. Panašiai ir J. Albertrandis pastebi, kad prastuomenės kalba „niemniej a częstokroć bardziej jeszcze jest ojczystym"[263]. Vilniaus prof. Ig. Onacevičius pastabose apie mokyklas rašė kuratoriui (1822): „Kiekvienas iškalbos mokytojas turi suteikti nuodugnų pranešimą apie tos apskrities, kur yra mokykla, liaudies ir bajorijos kalbos tarmę"[264]. Tas domėjimasis liaudies šneka turėjo kreipti akį ir į lietuvių kalbą.

Susipažįstant su liaudies gyvenimu, pastebėta, kad liaudis yra tikresnė tautinių skirtybių reiškėja už aukštesniuosius, apšviestesniuosius sluogsnius. Antai, „Nowy Pamiętnik Warszawski" rašo: „Norint tikrai spręsti apie kokį nors kraštą, reikia gerai prisižiūrėti į kaimus, aplankyti valstiečių pirkias"; keleivis, važiuojąs vieškeliais pašto vežimu ir sustojąs tik dideliuose miestuose, apie kraštą, tegaunąs paviršutinišką supratimą[265]. Pastebėta, kad liaudyje išliko daugiau tikrų tautinių papročių, tautosakos, senovės tradicijų. Anot Bohušo-Siestšencevičiaus (Siestrzencewicz), liaudis „yra tikriausias senovės archyvas"[266]. Taigi raginta (Z. D. Chodakovskis) „eiti ir nusileisti po kaimiečio šiaudine pastoge įvairiose šalyse"[267]. Tuo būdu čia buvo akstinas domėtis ir lietuviškomis dainomis, lietuvių liaudies papročiais ir t. t.

Reziumuodami pastabas apie socialinio klausimo sąryšį su susidomėjimu lietuviškaisiais dalykais, konstatuojame:

1) kad susirūpinimas liaudies švietimu davė lietuvių pasaulinės didaktinės literatūros užuomazgą;

2) kad rūpinimasis liaudies padėtim, prisidėjo prie susidomėjimo liaudies gyvenimu, taigi kreipė dėmesį ir į lietuvių tautosaką, papročius ir t. t.

3) kad reikalas politiniuose siekimuose remtis liaudimi spyrė kreiptis į ją lietuvišku raštu;

---

[262] Nowy Pamiętnik Warszawski 1804 XIII p. 212.
[263] *Albertrandi* Mowa... 5 XII 1803 p. 4.
[264] VKA N 145. Każdy Nauczyciel wymowy powinien dadź wiadomość dokładną o dyalekcie mowy pospolstwa i szlachty tego powiatu w którym iest szkoła.
[265] Nowy Pamiętnik Warszawski 1802 V p. 177.
[266] Rankraštis ČB N 2167 p. 80.
[267] *Rawita-Gawroński* Chodakowski p. 195.

4) dar galime pastebėti, kad tam tikras visuomenės demokratėjimas turėjo švelninti ir panieką lietuvių kalbai, tai „mužikų kalbai“. Pvz., Jono Goštauto (Gasztowt), emigranto po 1831 m. sukilimo ir karšto demokrato, apysakaitėje „Pan Sędzic czyli opowiadanie o Litwie i Żmudzi“ (1839) yra toks charakteringas epizodas: maršalkos aristokratiškuose rūmuose per pietus ponia maršalkienė su pasibjaurėjimu kalba apie dvokiančius baudžiauninkus. Vienas iš svečių, tuo pasipiktinęs, nutaria atkeršyti poniai ir pradeda garsiai kalbėti žemaitiškai su savo kaimynu. Nepatenkinta ponia stebis, kodėl jam maloni žemaičių kalba, nors jis puikiai mokąs ir lenkiškai. Tada žemaitis jai atkerta prancūziškai: visos kalbos esančios žmonių kalbos, ir todėl tinkamos naudotis; tiktai kvailiai gali duoti pirmenybę vienoms kitų nenaudon.

II. KALBA.

Lietuvių kalba, istorija ir tautosaka buvo domimasi kartu. Dažnai tie patys asmenys, pvz., D. Poška, K. Nezabitauskis ir kt. tyrinėjo ir kalbą ir istoriją. Vis dėlto, dėl metodinio patogumo atskirai panagrinėsime susidomėjimą tais trimis dalykais, nors tada tam tikri pasikartojimai neišvengiami.

Susidomėjimo lietuvių kalba buvo du pagrindiniai veiksniai: mokslinis ir patriotinis (gimtosios kalbos meilė).

1. LIETUVIŲ KALBOS MOKSLINĖS SVARBOS SUPRATIMAS.

Mūsų nagrinėjamuoju laikotarpiu (XIX amžiaus pradžioje), kaip žinome, gimė modernusis lingvistikos mokslas. Tačiau jau bent per tris šimtmečius ėjo paruošiamasis lingvistinės medžiagos rinkimo ir aprašymo darbas — būtina sąlyga lyginamajam metodui kalbos moksle atsirasti. Nuo renesanso laikų kylant visiems mokslams, pastebimas didesnis gyvumas ir kalbų moksle. Šalia lotynų ir graikų kalbų, imta labiau domėtis orientalinėmis (ypač hebrajų kalba), o taip pat tyrinėjimo sritin įtraukiamos ir Europos gyvosios kalbos[1]. Čia prisidėjo ir reformacijos įtaka. Ir taip XVI—XVIII a. bemaž visos Europos kalbos susilaukia savo gramatikų, žodynų: XV—XVI a. italų, ispanų, vokiečių, prancūzų, čekų, lenkų, vengrų ir kt.[2]; XVII a. — albanų, naujagraikių, švedų, norvegų, portugalų, rusų, lietuvių, latvių, suomių, estų ir kt.[3]; XVIII a. — olandų, serbų, kroatų, rumunų ir kt.[4] Geografiniai atradimai, kelionės, prekybiniai santykiai, kolonizacinė ekspansija,

---

[1] *Thomsen* Geschichte der Sprachwissenschaft p. 33.
[2] *Benfey* Geschichte der Sprachwissenschaft p. 219—231.
[3] *Benfey* Geschichte p. 237—238.
[4] *Benfey* Geschichte p. 264.

misionierių veikla — visa tai supažindino Europos mokslą su įvairiomis Azijos, Amerikos, Afrikos kalbomis ir tuo būdu praplėtė kalbų mokslo akiratį.

Pereinant į XVIII a., reikia paminėti garsųjį Leibnizą (1646—1716), kurs pareiškė labai svarbių minčių naujajam kalbų mokslui. Jis nurodė, kad kalbų tyrimas turįs būti remiamas tuo pačiu principu, kaip ir gamtos mokslai, būtent, iš pradžių turi būti tiriama tai, kas prieinama stebėjimui, o tik paskui įvairiai spėliojama apie tai, kas mūsų stebėjimui nepasiekiama; taigi kalbų moksle reikia pradėti visapusišku gyvųjų kalbų pažinimu[5]. G. Leibnizas, rodos, pirmasis bus sąmoningai iškėlęs mintį, kad mokslui visos kalbos lygios[6]. Dar ir kitu atžvilgiu G. Leibnizo įtaka augančiam kalbų mokslui buvo didelė. Koresponduodamas su įvairiais mokslininkais, keliauninkais, misionieriais, valdovais, ragino juos rinkti ir tvarkyti kalbinę medžiagą ar bent paremti tokį darbą. Antai, rašė carui Petrui Didžiajam (1713), ragindamas įvairias Rusijos imperijoje vartojamas, lig tol nežinomas ir neišlavintas kalbas padaryti rašto kalbomis (schriftbar machen) ir aprūpinti bent nedideliais žodynais[7]. Rusijos vicekancleriui Šafirovui pasisako (1716) jau daug metų renkąs medžiagą lingvistiniam Rusijos atlasui[8]. Ir iš tikrųjų, kalbų gausumas didžiulėje Rusijos imperijoje traukė daugelio mokslininkų akį. Ne be Leibnizo įtakos kilo mintis sudaryti lyginamąjį viso pasaulio kalbų žodyną. Tą idėją ėmėsi vykdyti H. L. Chr. Bacmeisteris, 1773 m. prašydamas visų kraštų mokslo vyrų siųsti jam įvairių kalbų tekstų pagal jo pateiktus pavyzdžius. Tuo būdu jis surinko daugiau kaip 70 kalbų tekstų, kurių tarpe buvo ir lietuviškų, pastoriaus Cipelio (Zippel) verstų[9]. Tą sumanymą parėmus imperatorienei Kotrynai II, buvo išspausdinta „Sravnitelnyje slovari vsiech jazykov ir narieči], sobrannyje desniceju Vsevysočaišej osoby“ (I d. 1787, II d. 1789). Žodyne buvo pateikti 285 žodžiai, išversti į 200 kalbų, jų tarpe ir į lietuvių kalbą (1791 m. laidoje į 272 kalbas; abiejose laidose buvo 279

---

[5] *Baudouin de Courtenay* Zarys historji językoznawstwa p. 157.
[6] *Baudouin de Courtenay* Zarys p. 102.
[7] *Adelung* Catherinens der Großen Verdienste p. V.
[8] *Adelung* Catherinens p. VII.
[9] *Adelung* Catherinens p. 28.

įvairios kalbos). Senoji kalbos mokslo gadynė ir baigiasi tokiais poliglotiniais rinkiniais[10]. Žinomiausias iš jų buvo J. Chr. Adelungo, o po jo mirties (1806) J. S. Vaterio leidžiamas „Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in beynahe fünfhundert Sprachen und Mundarten“ (Berlin 1806—1817). II tome (1809) yra lietuviški ir prūsiški tekstai. Tuo būdu matome, kad didinant kalbų mokslo tyrinėjimo sritį, ir lietuvių kalba neišvengė mokslo žmonių dėmesio. Pvz., Hennigas, skaitydamas 1794 I 18 paskaitą apie senųjų prūsų kalbos liekanas Rytų Prūsijos ir Lietuvos vietovardžiuose, mano, kad tas dalykas nėra nereikšmingas, nes šiame amžiuje kalbų tyrimas darąs žymią pažangą, Rusijos imperatorienė remianti visų kalbų žodyno leidimą, Berlyno akademija susirūpinusi gimtosios kalbos tyrimu ir tobulinimu[11]. Patekdavo lietuvių kalba ir į praktinio pobūdžio leidinius, pvz., Ch. F. Geßnerio 1762 m. Leipcige išleistoje knygoje „Europäischer Wandersmann“ yra keli puslapiai paskirti lietuvių kalbai: žinios apie tos kalbos plotą, žodynėlis, kai kurie posakiai (ar moki vokiškai? ir t. t.)[12].

XVIII a. baigiantis, kito pažiūra į kalbos esmę. Seniau galvota, kad kalba yra tik minties išreiškimas; kadangi protavimo kategorijos tos pačios visiems žmonėms, tai ir visos kalbos savo struktūra esančios identiškos, kaip tos pačios logikos sistemos garsinis išreiškimas. Vėliau suprasta, kad kalba tai priemonė pareikšti visai žmogaus psichinei veiklai — ne tik mąstymui, bet ir jausmams, valiai. Taigi kalbos pagrinde esą ne visiems žmonėms bendro formalaus protavimo dėsniai, bet tas psichinis procesas, kurio šaknys glūdinčios tautos charakterio ir galvosenos ypatybėse[13]. Romantizmo gadynė iš viso susidomi tautų individualybe, o tuo pačiu ir kalba, tuo ryškiausiu tautų skirtingumo ženklu. Jau J. Herderis rašė, kad kalba geriausias tautos dvasios atspindys (...dass sich der Genius eines Volks nirgends besser, als in der Physiognomie seiner Rede, offenbaret[14]); filosofiškas kalbų palyginimas būtų

[10] *Thomsen* Geschichte p. 39.
[11] *Hennig* Versuch über... altpreuß. Sprache p. 611.
[12] *T[etzner]* Ein litauisches Wörterverzeichnis.
[13] *Tulov* Očerk istorii jazykoznanija p. 8—9.
[14] *Herder* Ideen zur Philosophie p. 237.

gražiausias tautų charakteristikos bandymas[15]. Lenkuose panašias mintis skelbė Herderio sekėjas K. Brodzinskis: „Kalbos sintakséje, puošmenose, galioje ir dainingume pažįstame svarbiausiuosius tautos galvosenos ir jausmų, arba jos fizionomijos, bruožus“[16].

Suprantama, kad tokios pažiūros skatino mokslo žmones domėtis ir lietuvių kalba. Pvz., D. Jenischas K. Milkės (Mielcke) lietuvių k. žodyno (1800) prakalboje kartoja Herderio mintis, kad kiekviena kalba esanti tautos jausmų ir mąstymo būdo atspindys (ein treuer Abdruck der Denk- und Empfindungsweise des Volks); kiekvienoje kalboje žmogaus dvasia parodanti daug sąmojo, pastabumo dovanos, išminties ir įžvalgumo (Scharfsinn), o tai labai svarbu kalbininkui, psichologui ir žmonių stebėtojui filosofui. Taigi vėl susiduriame su Herderio mintimi apie žmogaus sielos praskleidimą iš kalbos (Entzifferung der menschlichen Seele aus ihrer Sprache)[17]. P. Bohlenas straipsnyje apie prūsų kalbą, įdėtame J. Voigto Prūsijos istorijon, rašo: tam, kurs kalboje ieškąs ne nebylių garsų, o iškalbingiausių tautos veikimo, jos papročių ir galvosenos, jos istorijos ir kilmės liudytojų, ir mažiausias mirusios tautos kalbos dokumentas turįs būti šventas[18].

Ir Didžiojoje Lietuvoje nusivokta, ypač vėliau, apie glaudų kalbos sąryšį su tautos charakteriu, su tautos praeities pergyvenimais. Pvz., L. Jucevičius poetiškai lygina lietuvių kalbą su senovės lietuvių gyvenimu. Lietuvių kalba esanti „skardi ir laukinė, kaip aidas anų miškų, kuriuose gimė; drąsi, kaip anie didvyriai, kurie, išėję iš traškančių girių, savo rago skardu gąsdino gudrius kaimynus vokiečius ir kėlė baimę tolimose Perekopo ordų sodybose; tranki, kaip anie pašnekesiai prie uždegto ugniakuro, nugalėjus priešą“[19].

Itin spyrė mokslo žmones neatidėliotinai susirūpinti lietuvių kalba anuo laiku vyravusi pažiūra, kad lietuvių kalba mirštanti. D. Jenischas minėtoje K. Milkės žodyno prakalboje rašo, kad kalba esanti meniškiausias ir spalvin-

[15] *Herder* Ideen p. 237.
[16] *Pęcherski* Brodziński a Herder p. 29.
[17] *Pott* W. Humboldt und die Sprachwissenschaft I p. 189.
[18] *Voigt* Geschichte Preussens I p. 711.
[19] *[Jucewicz]* Litwa p. 5.

giausias žmogaus dvasios paveikslas; su išmirštančia kalba nebegrąžinamai žūvąs tautos portretas; mokslo draugijų uždavinys turįs būti rūpintis tuo, kad nė viena tokių mirštančių kalbų neišnyktų, nepalikus surinktų savo rašto paminklų, padavimų, dainų ar bent pilno žodyno. Tą patį ragina ir L. Rėzos „Filologinių kritikos pastabų apie lietuvių bibliją" recenzentas (Göttingsche Gelehrte Anzeige 1816), nes nebetoli esąs laikas, kada lietuvių kalba jau būsianti mirusiųjų tarpe[20].

Garsusis W. Humboldtas, patsai pamėgęs lietuvių kalbą (die litthauische Sprache liebgewonnen hatte), būdamas 1809 m. Karaliaučiuje, ragino L. Rėzą išleisti Donelaičio poeziją[21]. 1814 m. jis tvirtino Rėzai tebesąs tos nuostabios kalbos mylėtojas[22]. Tas pats W. Humboldtas (1826 I 26) gyrė P. Bohleną, kad jis tyrinėja tos įdomios tautos kalbą ir ragina greičiau spausdinti rengiamąjį rašinį apie lietuvių ir sanskrito kalbų palyginimą[23]. P. Bohlenas, prisimindamas melancholiškas lietuvių dainas, pastebi, kad tame liūdesy, su kuriuo lietuvaitė ima nuotakos vainiką ir gailisi jaunųjų dienelių, galima esą įžiūrėti tam tikro panašumo su pačios tautos likimu, kuri vis labiau artėja prie pražūties[24].

Tos pat nuomonės buvo Lietuvos bei Lenkijos mokslo žmonės. Anot J. Lelevelio, Ks. Bohušas esąs vertas padėkos, kad parodęs grožį kalbos, jau krypstančios nuopuolin ir visiškon pražūtin[25]. Juozas Kosakovskis Bohušo nekrologe rašo, kad jo veikalas buvęs labai reikalingas, nes lietuvių kalba vis mažiau vartojama ir todėl dabar surinktos jos nuotrupos būsiančios taip pat minimos, kaip ir prūsų kalbos liekanos[26]. Panašiai galvojo ir patsai Ks. Bohušas. Jis pageidavo, kad Vilniaus universitetas įsteigtų tam tikrą draugiją, kuri rūpintųsi rinkti žodžius, patarles, padavimus, leistų liaudžiai knygas ir tuo

---

[20] *Gervais* Fragmentarische Überlieferungen p. 124.

[21] *Rhesa* Das Jahr... des Chr. Donaleitis p. XXI.

[22] „Glauben Sie ja nicht, daß das Litthauische mir aus dem Gedächtnis gekommen ist; ich bin im Gegenteil noch heute ein eben so warmer Liebhaber dieses merkwürdigen Idioms als im Jahre 1809" (*Eretas* Rėzos santykiai su Goethe p. 18).

[23] *Bohlen* Autobiographie p. 127.

[24] *Bohlen* Über die Verwandtschaft p. 140.

[25] *Lelewel* Wzmianka... i uwagi nad dziełem Bohusza p. 56.

[26] *Kossakowski* Rys... życia Fr. X. Bohusza p. 145.

būdu išgelbėtų lietuvių kalbą nuo žuvimo (od blizkiej zagłady)[27]. Taip pat ir T. Čackis rašė (1811) D. Poškai, kad lietuvių kalba priklauso prie dialektų, kuriuos dar užlaiko gęstančios tautos[28]. Vieno anuometinio laikraštinio straipsnio apie Europos tautas autorius, pažymėjęs, kad lietuviai buvo pasiekę politinės reikšmės ir nusipelną tam tikros vietos kultūros istorijoje, toliau pastebi: „Tačiau jie jau nueina nuo pasaulio scenos"[29]. Visai panašiai samprotavo ir Ad. Mickevičius, rašydamas „Konrado Valenrodo" prakalboje: „Lietuva jau visa yra praeityje".

Suprantama, kad tokios pažiūros vertė mokslininkus labiau domėtis lietuvių kalbos tyrinėjimu, kol ji dar galutinai neišnykusi, o patriotiškai nusiteikusius lietuvius literatus juo labiau rūpintis savo gimtąja kalba ir parodyti, S. Stanevičiaus žodžiais betariant, kad „Lituwos senas gymynes pražuwime sweikas lyka".

XIX a. pradžioje gimęs lyginamasis kalbų mokslas (Pr. Boppas, A. Pottas) pripažino lietuvių kalbai dėl jos senoviškumo garbingą vietą moksle. Bet jau ir anksčiau kreipė akis į lietuvių kalbą tie mokslo vyrai, kurie arčiau domėjosi lietuvių (taip pat ir prūsų) tauta ir jos istorija. Juos domino keista ir nesuprantama lietuvių ar prūsų kalba. Antai prieraše prie J. A. Paulio straipsnio apie prūsų kalbą (1732) redakcija ragina autorių „daugiau panašių kurioziškų atradimų (curieuse Entdeckungen) mokslo pasauliui paskelbti[30]. Anais laikais labai domėtasi tautų kilmės ir jų giminystės klausimais ir tam reikalui gausiai remtasi kalbiniais argumentais. Ir iš viso senasis kalbų mokslas, anot T. Benfey'o (1869), buvo visų pirma etnologijos tarnaitė ir bemaž neturėjo kito tikslo, kaip įrodinėti tautų giminystę ar negiminystę[31]. Pirmasis, rodos, tokį platesnį kalbų palyginimą bus padaręs G. Postellus (XVI a.); J. Camerarius buvo surinkęs kelis tūkstančius graikų ir vokiečių kalbų panašių žodžių; J. Scaligeris (1599) klasifikavo Europos kalbas; Crucigerus (1616) lygino hebrajų,

---

[27] *Bohusz* O początkach p. 4—5.
[28] *Brensztejn* Paszkiewicz p. 82.
[29] Rzut oka na pierwiastkowe ludy w Europie p. 49.
[30] Acta Borussica 1732 III p. 587.
[31] *Benfey* Geschichte der Sprachwissenschaft p. 33C; panašiai *Schrader* Sprachvergleichung und Urgeschichte p. 3.

graikų, lotynų ir vokiečių kalbas[32]. Ir G. Leibnizas akcentavo mintį, kad kalbų lyginimas esąs labai naudingas tautų kilmei išaiškinti (nihil maiorem ad antiquas populorum origines indagandas lucem praebere quam collationem linguarum)[33]. Panašiai teigė ir J. Ch. Adelungas[34]. Žinomasis XVIII a. istorikas A. Schlözeris, tyrinėdamas klausimą, kokios tautos gyveno Šiaurės Rytų Europoje, sakosi žiūrėjęs, kurios kalbos čia dabar vartojamos; jis rašo: „... nesikreipiu į jokius istorikus ar kelionių aprašinėtojus, bet tyrinėju tas kalbas patsai iš esamų kalbamokslių, žodynų, taip pat iš Šventojo Rašto vertimų ir t. t."[35].

Toksai metodo supratimas vertė tyrinėti ir lietuvių (ar prūsų) kalbą. Antai, G. Ostermeyeris, rašydamas apie senuosius Prūsijos gyventojus, samprotauja visai taip pat, kaip ir A. Schlözeris: „Su kalbų pagalba aš darau išvadas apie tai, kurios tautos visų pirma tame krašte įsikūrė, iš kur jos atvyko, kurias sritis jos užėmė ir ten išsilaikė"[36]. K. Hartknochas, savo veikale „Alt und Neues Preussen" (1684), panagrinėjęs prūsų kilmės klausimą, visą skyrių paveda prūsų kalbai, „kad labiau būtume įtikinti tuo, kas buvo pirma sakyta apie prūsų atsikėlimą"[37]. M. Prätorius savo veikale „Orbis gothicus" (1688) tautų giminystės išvedžiojimus grindžia ir gausiais lietuvių kalbos pavyzdžiais. Apie Ptolomejaus minimą jazigų tautą M. Prätorius sako, kad čia klaidingai parašyta *Jazyges* vietoje *Gassijes;* tas žodis kilęs iš *gassu, gastu* ir todėl reiškiąs kaimynams ir priešams baisią (terribilis) tautą[38]. Herodoto minimas getų dievas *Zamulksis* ar *Zamolxis,* Prätoriaus manymu, taip pat galima išaiškinti, pasiremiant lietuvių kalba: *Zemeluks,* sutrauktai *Ziamulks,* iš kurio graikai padarė *Zamolxis,* buvęs žemaičių, nadruvių, skalvių žemės dievas (Deus terrae)[39]. Tiesa, tokie etimologizavimai ir įvairių kalbų žodžių palyginimai buvo labai nepagrįsti, nes nenusivokta tada nei apie gar-

---

[32] *Benfey* Geschichte p. 225—231.
[33] *Schrader* Sprachvergleichung p. III.
[34] *Adelung* Mithridates I p. III.
[35] *Schlözer* Allgemeine nordische Geschichte p. 291.
[36] *Ostermeyer* Gedanken von den alten Bewohnern p. IV.
[37] *Hartknoch* Alt und Neues Preussen p. 84.
[38] *Prätorius* Orbis gothicus I p. 111—112.
[39] *Prätorius* Orbis I p. 119.

sų atliepimus įvairiose kalbose, nei iš viso apie fonetikos dėsnius, menkai teišmanyta ir apie kalbų gimininguma. Antai, Šv. Rašto autoritetu pasiremiant, manyta, kad visų kalbų motina esanti hebrajų kalba (tą pažiūrą gavo dar G. Leibnizas kritikuoti). XVI a. Karaliaučiuje buvo populiari nuomonė, kad baltų tautos (žinoma, tada to termino nebuvo) kilusios iš žydų. Surasta tam ir kalbinių įrodymų. Pvz., S. Goebelis tvirtino, kad prūsai vienoje raudoje liūdnai kartoję *Jeru, Jeru,* taigi minėję Jeruzolimą[40]. Tokį argumentą kritikavo J. Behmas[41], M. Prätorius, K. Hartknochas, P. Ruhigas ir kt. Visi tokie kalbiniai argumentai, kad ir labai naivūs jie dabar mums atrodo, vis dėlto turėjo stiprinti pažiūrą, kad kalba (taigi ir lietuvių kalba) yra svarbus šaltinis senosios istorijos klausimams nušviesti. M. Prätorius, pvz., nurodinėja: kadangi rašiusieji apie prūsus nemokėję pakankamai prūsų kalbos, Prūsijos istorijoje tiek daug netikslumų (so viel confusion)[42]. Čia pažymėsime, kad M. Prätorius prūsų ir lietuvių kalbas laikė viena kalba[43]. Be jau nekartą minėtųjų K. Hartknocho ir M. Prätoriaus, lietuvių kalbos lyginimų su kitomis kalbomis duoda W. Chr. Nettelhorstas „Dissertatio historica de originibus prussicis" 1674 (vokiškas C. J. Caspario vertimas — 1755), Pil. Ruhigas „Betrachtung der littauischen Sprache" 1745 (ar 1747)[44], Pov. Ruhigas „Von der Aehnlichkeit der littauischen Sprache mit den orientalischen Sprachen, insonderheit der hebräischen" (rankraštis apie 1781)[45], vėliau Ks. Bohušas 1808, kažkoks Y. Q. „Początku narodu litewskiego rozmaite dochodzenia" (Dziennik Wileński 1817), P. Köppenas 1827 ir kt.

[40] *Biržiška M.* Liet. dainų liter. istorija p. 23.

[41] Prakalboje prie J. Bretkūno ir J. Rėzos „Psalteras Dowido" 1625.

[42] *Prätorius* Histor. Nachricht von der alt. preuß. Sprache p. 56.

[43] *Prätorius* Histor. Nachricht p. 64 ir kt.

[44] „Betrachtung'o" antraštėje pažymėta 1745 m. data. Tačiau ji faktiškai netiksli. *Krause* Litauen p. 30 rašo, kad tasai veikalas „bis zum Jahre 1747... ungedruckt blieb. Sie erschien zugleich mit dem Wörterbuche unter dem Titel „Betrachtung... 1745". VDUB turimame egzemplioriuje žodynas ir „Betrachtung" ne tik kartu įrišti, bet net turi vieną bendrą spaudos lanką; taigi buvo vienu metu spausdinti. Žodynas (ir pridėtoji Povilo Ruhigo gramatika) turi 1747 m. datą. Žodyno antraštėje įrašyta: „nebst einer historischen Betrachtung der Litthauischen Sprache". Šitą datos klausimą jau buvo kėlęs ir *Augustaitis* Pierwiastki litewskie p. 33—34. Jo naudotame žodyno egzemplioriuje „Betrachtung'o" nebuvo.

[45] *Biržiška V.* Liet. bibliogr. II, papild. N 266a.

Seniausia ir populiariausia bus pažiūra kildinanti lietuvius iš r o m ė n ų. Pastebėsime, kad ir kitos tautos humanizmo laikais savo kilmę išvedžiojo iš romėnų ar graikų[46]. Pirmą kartą paminėtą nuomonę apie lietuvių kilimą iš romėnų randame J. Dlugošiaus istorijoje (XV a.). Tačiau Dlugošius, nemokėjęs lietuviškai ir nekentęs lietuvių, nebus pats jos sugalvojęs. Ig. Jonynas spėlioja, kad toji teorija galėjusi kilti dar Vytautui gyvenant kryžiuočių ordino žemėse[47].

Toji teorija itin išpopuliarėjo dėl politinių priežasčių, nes kėlė lietuvių tautinę ambiciją karštuose to laiko kivirčuose su lenkais (pvz., XVI a.). Ir taip tariamojo Romos pabėgėlio Palemono legenda, priimta Lietuvos istorikų M. Stryjkovskio ir A. Kojalavičiaus, dar ir XIX a. turėjo savo šalininkų, nors ir buvo jau nekartą griežtai kritikuota; pvz., Schlözeris vadino ją kvailyste (gelehrte Torheiten)[48]. 1792 m. J. Potockis taip pat netikėjo, kad lietuviai būtų kilę iš romėnų. Jis manė, kad Palemo (Palemonas) galėjęs būti senovės lietuvių kunigaikštis (ne romėnas) ar gal tai tik *palaima* (szczęście); senovėje lyg ir buvęs aukso amžius, palaimos laikai, o iš to kronininkai padarę kunigaikščio vardą[48a]. Anot Ks. Bohušo, jau vienas Palemono bendrakeleivio „Dorszprungo" vardas, kurs esąs germaniškas, sugriaunąs visą tą romėniškos kilmės pasaką[49]. Kad tas vardas germaniškas, rašė jau pirmiau C. Malte-Brunas[50]. D. Poška tačiau nesutinka su tokiu kalbiniu Bohušo argumentu ir įrodinėja, kad tas vardas yra grynai lietuviškas, o ne germaniškas[51]. Tiek D. Poška, tiek T. Narbutas neabejoja Palemono pasakos tikrumu. Tačiau jaunoji karta, studijavusi Vilniaus universitete, jau skeptiškai žiūrėjo į tai. Pvz., K. Nezabitauskis rašė, kad sunku visas Stryjkovskio pasakas be kritikos skelbti kaip tiesą[52].

Tą romėniškojo lietuvių kilimo teoriją stiprino (o gal ir iškėlė) kai kurių lietuviškų ir lotyniškų žodžių neabejotinas pa-

---

[46] *Puzinas* Vorgeschichtsforschung p. 4.
[47] *Jonynas* Vytauto ženklas (Vairas N 6) p. 216.
[48] *Schlözer* Geschichte von Littauen p. 4.
[48a] *Brückner* Potockiego prace p. 50.
[49] *Bohusz* O początkach p. 75—76.
[50] *Malte-Brun* Tableau de la Pologne p. 187.
[51] *Paszkiewicz* Rozmyślania p. 73—74.
[52] *Paszkiewicz* Rozmyślania p. 75.

našumas. Anot Dlugošiaus, žodis Lithuania kilęs iš senesniojo l'Italia[53]. M. Stryjkovskis pacitavo savo „kronikoje" keletą lietuviškų žodžių, panašių į lotyniškus: *Dewas, kielis, laucus* (= laukus) ir kt.[54]. Vėliau A. Kojalavičius rašė, kad lietuvių kalboje yra daug lotynų kalbos liekanų, ateivių romėnų atneštų[55]. Ypač didelis lotynų kalbos gerbėjas buvo Mykolas Lituanus (XVI a.). Jis reikalavo atsisakyti oficialiosios gudų kalbos ir grįžti prie savo protėvių (lotynų) kalbos. Lietuvių kalba esanti tik kiek sugadinta lotynų kalba. Savo rašinyje „De moribus Tartarorum, Litvanorum et Moscorum" jis duoda 74 lietuviškų ir lotyniškų žodžių palyginimus[56]. Jį citavo beveik visi, rašę vėliau apie lotynų ir lietuvių kalbų panašumą, pvz., K. Hartknochas, M. Prätorius, P. Ruhigas ir kt., nors jie ir nesutiko su nuomone, kad lietuviai yra kilę iš romėnų.

Taip įsivyravo pažiūra, kad lietuvių kalboje daug lotynų k. pėdsakų. Antai, žinomasis lenkų istorikas A. Naruševičius spėliojo, kad lietuviai kilę iš alanų, mokančių lotyniškai; su jais galėję ir tikrų romėnų atklysti. Tą spėliojimą patvirtinanti „daugybė lotyniškų žodžių lietuvių kalboje"[57]. C. Malte-Brunas (1807) rašo, kad lietuvių kalboje yra „daugybė žodžių, kuriuos graikas ar romėnas suprastų be vertėjo"[58]. S. Bohušas-Siestšencevičius (1812) taip pat tvirtino, kad „romėnai įvedė lietuvių kalbon didelį skaičių lotyniškų žodžių"[59]. Ks. Bohušas samprotauja, kad lotyniški ir graikiški žodžiai lietuvių kalbon atnešti herulių, grįžusių iš Romos ir Trakijos savo tėvynėn (t. y. Lietuvon)[60]. Panašiai manė prof. Ig. Onacevičius[61] ir J. Lelevelis, kuris rašė, kad herulius drąsiai galima laikyti lietuvių tauta: lietuvių kalba stebinanti klausytoją įvairiais lotyniškais posakiais, lyg lietuviai būtų kada nors viešėję romėnų žemėje[62]. Dar ir vėliau T. Dobševičius savo atsiminimuose rašo: nors Palemono teorija pasirodžiusi esanti prama-

---

[53] *Dlugossi* Histor. Polon. p. 113 (Liber X § 1387).
[54] *Stryjkowski* Kronika I p. 79.
[55] *Koialowicz* Histor. Litvan. I p. 9.
[56] *Biržiška M.* Svetimosios kalbos liet. liter. p. 62.
[57] *Naruszewicz* Historja narodu polskiego I, 1 p. 125.
[58] *Malte-Brun* Tableau p. 217—218.
[59] *Siestrzencewicz de Bohusz* Recherches historiques p. 337.
[60] *Bohusz* O początkach p. 79.
[61] *Onacewicz* Rzut oka na pierwotne dzieje Litwy p. 2.
[62] *Lelewel* Pisma pomniejsze p. 28.

nyta, betgi lietuvių santykius su romėnais įrodą lietuvių kalbos gausūs lotynizmai[63]. Prisiminsime, kad ir S. Valiūnas rašė eilėse D. Poškai, kad lietuvių kalbon „pirmiausej isz Łotinas daug żodżiu primisza". S. Daukantas 1837 m. tebetvirtino: „Senowiusenowie Łotinu kałba weinu ir tu pati su Lëtuwiu ir Zamaitiu kałbu buo: kaapogi iki szioł dar tęi dwems kalbems didys pawiedumas i weną ontra tebiera: teep, jog szenden dar rasztininkaa judwę seserę tebwaden"[64].

Lietuvių ir prūsų kalba buvo lyginama ir su graikų kalba. Kai kurie senieji autoriai spėliojo, kad lietuvių giminaičių prūsų protėviai buvę graikai: po Aleksandro Makedoniečio mirties kai kurie jo kariuomenės vadai atklydę Prūsijon ir čia įsikūrę. Taip, pvz., rašė Albertas Stadensis XIII a., Gobelinus Persona XVI a.[65]. Dlugošius rašė, kad Bitinijos karalius Prusias, pralaimėjęs karą su romėnais, pabėgęs į šiaurę ir įsikūręs dabartiniame prūsų krašte, kurs to karaliaus vardu ir buvęs pavadintas. Matome čia analogiją su Palemono pasaka, tačiau ji neišėjo iš kronikos puslapių gyveniman, kaip pastaroji, kuri atitiko ano laiko Lietuvos visuomenės reikalavimus ir todėl taip išpopuliarėjo. Savo spėliojimą Dlugošius grindžia ir tariamuoju prūsų ir graikų kalbų panašumu: „Dargi šiandie išliko Bitinijos tautos pėdsakų, nes kai kurie prūsai išlaikė pirmykštės kalbos žodžius ir yra eoliečių, doriečių, atėniečių ir joniečių tautų pakankamai suprantami"[66]. Panašiai ir XVI a. J. Willichius prūsų kalbą laikė pagadinta graikų kalba ir tikrino, kad jis galėjęs su jais susikalbėti graikiškai. K. Hartknochas netiki Willichiumi, betgi pastebi kitoje vietoje, kad jam pačiam vaikystėje lietuvių kalba skambėjusi labai panašiai į graikų[67]. Taip pat ir M. Prätorius atmeta Willichiaus tvirtinimą, nors ir neneigia tų kalbų tam tikro panašumo[68]. Pastorius F. Šusteris prakalboje prie 1701 m. Naujojo Testamento vertimo rašo: „Lietuwiszkas liežuvis labay sutinka ne tiktay

---

[63] *Dobszewicz* Wspomnienia p. 20.
[64] *[Daukantas]* Prasma łotinu kałbos p. 3.
[65] *Hartknoch* A. N. Preussen p. 59.
Nettelhorst Dissertatio historica III sk. (psl. nenumeruoti); vokiško 1755 m. vertimo p. 14.
[66] *Dlugossi* Histor Polon. p. 119 (Liber II § 997).
[67] *Hartknoch* A. N. Preussen p. 98.
[68] *Prätorius* Historische Nachricht p. 61—64.

su Wokiszku ir Lenkiszku, bet didziausay su Grekiszku liežuwiu"[69].

Nesitenkinant lietuvių ir graikų kalbų panašumo paties fakto konstatavimu, imta tos kalbos ir lyginti. T. Lepneris (XVII a.) praneša, girdėjęs iš patikimo žmogaus, kad Laukiškių kunigas Partatius daugiau kaip 400 žodžių lietuviškų išvedęs iš graikų kalbos[70]. Ir patsai T. Lepneris nurodo kai kuriuos lietuvių ir graikų kalbų panašumus[71]. Keletą tariamųjų graikiškų ir lotyniškų skolinių lietuvių kalboje cituoja D. Kleinas lietuvių kalbos gramatikos prakalboje (1653). J. Behmas prakalboje prie J. Bretkūno ir J. Rėzos „Psalteras Dowido" (1625) rašo, kad lietuvių esanti maišyta kalba ir kilusi iš graikų ir lotynų kalbų; tai, be kitko, įrodanti ir ši lietuviška patarlė: *Dewas dawe dantes, Dewas dos ir dones.* Tą patarlę vėliau vienas iš kitų kartojo kone visi rašiusieji apie lietuvių ir graikų kalbų panašumą, pvz., K. Hartknochas[72], T. Lepneris[73], Pil. Ruhigas[74], D. Jenischas[75], L. Baczko[76], J. Kraševskis[77]. Anot Pil. Ruhigo, tai, kad lietuvių kalba kilusi iš graikų, reikia ne tiek įrodyti, kiek paaiškinti[78]. Jis surašo 394 graikiškus žodžius, kurių atitikmenis randa lietuvių kalboje; be to, tos kalbos esančios analogiškos gramatikoje. Jo sūnaus Pov. Ruhigo lietuvių kalbos gramatikoje tolydžio aptinkame tokias pastabas: als im Griechischen, nach der Art der Griechen, wie bei den Griechen[79]. Panašiai ir anot G. Ostermeyerio, lietuvių kalba sintaksėje didžiąja dalimi sutampanti su graikų ir lotynų kalbomis ir net labiau kaip vokiečių kalba[80]. Lietuvių kalbos linksniavimo panašumą į graikų ir lotynų pastebi ir C. Malte-Brunas[81]. Ks. Bohušas, nors ir kritikuoja P. Ruhigo manymą,

---

[69] *[Dambrauskas] Jakštas* Apie liet. šventraščio vertimus p. 36.
[70] *Lepner* Der Preusche Littauer p. 106.
[71] *Lepner* Der Preusche p. 113—114.
[72] *Hartknoch* A. N. Preussen p. 97.
[73] *Lepner* Der Preusche p. 116.
[74] *Ruhig* Betrachtung p. 19.
[75] Milkės žodyno prakalboje.
[76] *Baczko* Über die Litthauer p. 282.
[77] *Kraszewski* Litwa I p. 81.
[78] *Ruhig* Betrachtung p. 16.
[79] *Ruhig P. Fr.* Anfangsgründe einer Litt. Grammatik p. 46, 49, 64, 66, 136, 138, 139, 143 ir t. t.
[80] *Ostermeyer* Neue Litt. Grammatik p. 132.
[81] *Malte-Brun* Tableau p. 227.

kad lietuvių kalba kilusi iš graikų kalbos, pripažįsta, pasiremdamas Pil. Ruhigo pavyzdžiais, didelį tų kalbų panašumą gramatikoje[82]. Tai kartoja ir St. Bohušas-Siestšencevičius[83].

Taigi nuomonė, kad graikų ir lietuvių kalbos panašios, buvo gana populiari. Kalbininkas J. S. Vateris net randa reikalo nurodyti, kad lietuvių kalbos draugai perdeda tą šiaip neabejotiną lietuvių kalbos giminingumą su graikų kalba[84].

Jau kiek anksčiau užsiminėm, kad anais laikais nurodinėta lietuvių giminingumas ir su heruliais, kurie V a., Odakro vedami, buvo nukariavę Romą. Svarbiausias tam argumentas buvo kalbinis, būtent, tariamai heruliškas „Tėve mūsų", kurį iš senesnių šaltinių persispausdino XVI a. V. Lazius, pažymėdamas, kad dar jo laikais toji kalba buvo girdėti Meklenburge[85]. Iš tikrųjų, tai buvo latviškas tekstas, kurį Lazius paėmė, to nenurodydamas, iš tuo laiku labai populiaraus S. Münsterio veikalo „Cosmographia universa". To veikalo skyriuje apie Livoniją buvo pacituota latviškas „Tėve mūsų", kurį Lazius tyčia ar per neapsižiūrėjimą paskelbė esant heruliška[86]. Jau A. Kojalavičius, skaitydamas Laziaus cituotąją maldą, pastebėjo tos kalbos panašumą į lietuvių kalbą (Hanc cum attentius legerem, eandem omnino magna parte esse deprehendi, cum illa quam inter Litvanos ac Lotavos, usus hodie retinet)[87]. Atkreipia į tai dėmesį ir Prūsijos rašytojai. Iš V. Laziaus tą „Tėve mūsų" nusirašė M. Prätorius, K. Hartknochas. Iš Hartknocho perspausdino K. Bohušas. XIX a. pradžioje herulių lietuviškumo ar lietuvių heruliškumo teorija išpopuliarėjo. Anot Bohušo, heruliai nebuvę nei kokia nors atskira tauta, nei lietuvių tautos šaka, o pats lietuvių tautos kamienas[88]. Herulių vadų vardai *Aliut, Filimund* esą visai lietuviški, kaip ir Daumantas, Narimantas, Eismantas, Jaunutis ir kt.[89]. Istorikas J. Lelevelis, iš pradžių skeptiškai žiūrėjęs į tą herulišką teoriją[90], kiek vėliau neabejoja, kad herulius drąsiai galima esą laikyti lietuvių

---

[82] *Bohusz* O początkach p. 146—148.
[83] *Siestrzencewicz de Bohusz* Recherches p. 350.
[84] *Vater* Die Sprache der alten Preußen p. IX.
[85] *Lazius* De gentium aliquot migrationibus p. 628.
[86] *Berkholz* Ueber lettisch-littauische Urgeschichte p. 518.
[87] *Kojałowicz* Histor. Litvan. I p. 6.
[88] *Bohusz* O początkach p. 44—45.
[89] *Bohusz* O początkach p. 50.
[90] *Lelewel* Rzut oka p. 46.

tauta[91]. Panašiai samprotavo ir Ig. Onacevičius[92]. J. Jaroševičius 1840 m. išleido tuo klausimu net atskirą knygelę[93]. Ir kritiškasis J. Danilavičius (1823) sutinka, kad lietuviai turi su heruliais artimiausių ryšių[94]; vėliau kelis kartus kaitaliojo savo nuomonę tuo klausimu, kol galutinai įsitikino, kad heruliai tikrai buvę lietuviai (że Herulów nieodzownie za Litwinów mieć należy)[95]. Kad T. Narbutas akceptavo tą pažiūrą, visai suprantama.

Ypač mielai tą pažiūrą priėmė lietuvių literatai, kurių tautinę ambiciją glostė giminystės su Romos nukariautojais pripažinimas. S. Valiūnas eilėse D. Poškai prisimena tuos laikus, „kada wieszpatawa Žiamajtis ant Rima". Taip pat ir D. Poška rašo eilėse Bohušui ir Leleveliui pagerbti, kad lietuviai kitą kartą „musza Rimionis". Poška herulių laiko ir Palemoną, kurs po herulių vado Odoakro mirties grįžęs tėvynėn[96]. K. Nezabitauskis rašė, kad žemaičiai išlaikė savo protėvių Pabaltijo herulių kalbą[97]. S. Daukantas taip pat tvirtino, kad „wysy Eruley kalbieje lituwyszkay"; tai aiškiai rodąs heruliškasis „Tėve mūsų", kurį „diel pastyprynyma tos teysibes... cze szalyp prilipsiu su wysomys szakomys Lituwos kalbos; o tokiu budu kikwinas skaytitoj's patsay galies pamatity"[98]. Panašiai galėjo didžiuotis herulių giminyste ir latviai. Antai, pastorius K. F. Vatsonas rašė (1822), kad dabar niekinamųjų latvių — dėl kurių abejojama, ar jie jau pribrendę asmeninei laisvei, — protėviai kaip nugalėtojai žengė į Romą ir nuvertė paskutinį Romos imperatorių[99].

Labiausiai, rodos, buvo įsigalėjusi, ypač svetimtaučių mokslininkų tarpe, pažiūra, kad lietuviai yra s l a v a i ar bent labai artima jiems tauta. Jau Enejas Silvius XV a. tvirtino, kad lie-

---

[91] *Lelewel* Pisma pomniejsze p. 28.
Lelewel Dzieje Litwy i Rusi p. 4.
[92] *Onacewicz* Rzut oka na pierwotne dzieje Litwy p. 2.
[93] *[Jaroszewicz]* O herułach.
[94] *Daniłowicz* Latopisiec litewski p. 241.
[95] *Daniłowicz* Skarbiec diplomatów I p. 23.
[96] Pszczółka w Baublu p. 123.
[97] *Zatorski* Witold nad Worksłą p. XI.
[98] *Daukantas* Darbay p. 14; „Tėve mūsų" tekstai, iš Bohušo veikalo imti, yra Daukanto „Darbų" vadinamajame Uvaino nuoraše (VDUB N D 66 p. 23).
[99] *Watson* Über den lettischen Völkerstamm p. 261.

tuvių kalba esanti slaviška (sermo gentis Schlavonicus est)[100]. Žinoma, tie senieji autoriai apie lietuvius labai menkai tenusimanė, tad ir jų nuomonės apie lietuvių kalbą negalėjo turėti didesnės reikšmės. Turime tačiau pažymėti, kad ir Mažosios Lietuvos pastoriai, neblogai mokėję lietuviškai, lietuvių kalbą artimai siejo su slavų. Pvz. M. Prätorius prūsų (taigi ir lietuvių) kalbą laiko sarmatiška kalba, kurios kiti dialektai esančios lenkų, rusų, čekų ir kt. kalbos[101]. Apie sarmatų tautą, gyvenusią į šiaurę nuo Juodosios jūros, rašė jau Herodotas. Ptolomejus Sarmatija vadina Šiaurės Rytų Europą. Humanizmo laikais kreiptasi į senųjų autorių minimus geografinius vardus ir stengtasi su jais susieti savo laiko tautų istoriją. Kadangi sarmatai gyvenę vėlesnėse slavų žemėse, tai iš to pasidaryta išvada, kad sarmatai buvo slavai, plg., A. Guagninio (M. Stryjkovskio?) „Sarmatiae Europeae descriptio" (1578). Ypač lenkų poezija išpopuliarino pažiūrą, kad sarmatai buvę slavų protėviai[102]. M. Prätorius nurodinėjo, kad kai kurie patį sarmatų vardą kildino iš lietuviško žodžio *szarmuota* arba *sarmuota*, kiti iš žodžio *sarmata* ir t. t.[103]. Panašiai išvedžioja ir G. Ostermeyeris: sarmatae esąs sutrauktinis žodis iš sauro matae. Lietuviškai *saurums* reiškiąs siaurą žemės rėžį (schmaler Landstrich); taigi *saurumatis,* daugiskaitoje *saurumaczei* = siauro krašto gyventojai (Schmalländer); galimas, pvz., dalykas, kad jie gyvenę tarp Kaspijos ir Juodosios jūros ir iš ten traukę tolyn. Slavų vardą G. Ostermeyeris išveda iš lietuviško žodžio *Salawa,* t. y., sala tarp upių (Werder); tokios salos gyventojai vadinami *salawonai,* arba sutrauktai *slawonai;* taip, pvz., vadinęsi prūsai, gyvenę Nemuno deltoje. Iš to visa G. Ostermeyeris daro išvadą, kad lietuvių kalba esanti pirmykšte sarmatų kalba (Die Ursprache der alten Sarmaten)[104]. Pil. Ruhigas sutinka su nuomone, kad lietuvių kalba yra slaviškųjų sesuo[105]. Jis palygino visą eilę lenkiškų žodžių su lietuviškais; tiesa, jų dauguma — slaviški skoliniai, pvz., *kytrybė, bagotas, čėsas* ir kt.

---

[100] Scriptores Rerum Prussicarum IV p. 238.
[101] *Prätorius* Historische Nachricht p. 74.
Prätorius Orbis gothicus I p. 103—104 ir t. t.
[102] *Chlebowski* Sarmacya.
[103] *Prätorius* Orbis gothicus I p. 102.
[104] *Ostermeyer* Gedanken p. 71—72.
[105] *Ruhig* Betrachtung p. 15.

Nenuostabu, kad iš tokios kalbos buvo lengva spręsti apie lietuvių kalbos slaviškumą. Dar aiškiau pasisako jau minėtasis G. Ostermeyeris: „Lietuvių kalba turi visas tikrai slaviško (echtslawischen) dialekto žymes“[106]. Panašiai galvojo ir D. Jenischas. Iš to laiko mokslininkų, laikiusių lietuvius slavais, pažymėtinas K. G. Antonas, J. Ch. Gattereris, J. Ch. Adelungas, Fr. Adelungas, S. B. Lindė ir kt.[107]. Žymusis čekų slavistas J. Dobrovskis rašė: „Nė viena kalba visoje Europoje nėra tokia artima slaviškajai, kaip senovės prūsų, latvių ir lietuvių kalbos“[108]. Dėl tos priežasties slavų kalbininkai (XIX a. pradžioje, ryšium su panslavistinių idėjų kilimu, čekų, rusų, lenkų mokslas stengias ištirti visas slavų tauteles) vis labiau ėmė domėtis lietuvių kalba. J. Dobrovskis, recenzuodamas S. B. Lindės lenkų kalbos žodyno I-jį tomą 1809, prikiša autoriui, kam jis be reikalo savo žodyne cituojąs vengriškus žodžius, o nelyginąs slaviškų žodžių su daug artimesniais lietuviškaisiais[109]. A. Hlebovičius rašo (1826), kad dėl kalbų ir mitologijos panašumo kai kurie etnografai laiko lietuvius ir latvius kilus iš slavų[110]. P. Köppenas rašė, kad nė vienas apsišvietęs rusas negalįs lietuvių, tos slavų giminės šakos, laikyti sau svetima tauta[111]. Taip ir rusai, (pvz. garsusis mokslo mecenatas gr. N. Rumiancevas) ima domėtis lietuviais. Rumiancevo paragintas[112], P. Köppenas rašė „Apie lietuvių tautų kilmę, kalbą ir literatūrą“ 1827. Bet jau ir 1824 m., grįždamas iš Karaliaučiaus, Köppenas teiravosi apie lietuvių tautos vakarinę ribą[112a]. V. Anastazevičius rašė (1822 IV 10) S. B. Lindei: „Būdamas kurį laiką su pulku Lietuvoje ir Žemaičiuose išmokau truputį suprasti tą, pasakysiu, įvairių kalbų chaosą. Iš K. Sirvydo žodyno išrinkau grynus slaviškus žodžius, pridėdamas prie jų lenkiškus, kaip giminingus; nes į mano mėgiamųjų darbų skaičių įeina ir slavų kalbos anatomija“[113]. Rusų

---

[106] *Ostermeyer* Gedanken p. 7.
[107] *Keppen* O proischoždenii p. 21—23.
[108] *Karłowicz* O języku litewskim p. 212.
[109] *Francev* Polskoe slavianovedenie p. 120.
[110] *Hlebowicz* Rys statystyki p. 49—50.
[111] *Keppen* O proischoždenii p. 92; lenk. vertimas p. 263.
[112] *Kočubinskij* Načalnyja gody russk. slavianovedenija p. 207.
[112a] *Köppen* Der litauische Volksstamm p. 12.
[113] *Anastazewicz* Wyjątek z listu p. 155.

periodikoje atsiranda straipsnių, liečiančių lietuvių kalbą, pvz., „Ulej“ 1811 m. spausdina Ks. Bohušo veikalo vertimą[114]; „Izvestija Rossijskoj Akademii“ X 1822 įsideda C. Malte-Bruno veikalo „Tableau de la Pologne“ skyriaus apie lietuvių kalbą vertimą[115]. „Sorevnovatel“ 1822 VI spausdina V. Anastazevičiaus išverstą ištrauką iš S. B. Lindės rašinio „O języku dawnych Prussaków; rozbiór dzieła professora Vatera“ 1822[116].

XVIII a. pabaigoje ir XIX pradžioje arčiau susipažinus su sanskritu ir vis labiau pastebint jo panašumą su Europos kalbomis, imta jis lyginti ir su lietuvių kalba. St. Bohušas-Siestšencevičius rašė (1812), kad sanskritas yra lietuvių kalbos motina, ir citavo 46 lietuviškus žodžius ir jų atitikmenis sanskrite[117]. Kiek vėleliau sanskrito populiarizatorius V. S. Majevskis skelbė slavų kalbų gimininguma su sanskritu (O słowianach i ich pobratymcach. Cz. I. Rozprawy o języku sanskrytskim z przydatkiem wyciągu gramatyki tegoż języka. Warszawa 1816). D. Poška rašė J. Leleveliui (1826 IX 29): „Tamsta labai vykusiai pastebi, kad mūsų lietuviški į lotyniškuosius panašūs žodžiai kilę iš indų sanskrito. Prisipažinsiu Tamstai, kad skaitydamas p. Majevskio veikalą apie sanskrito kalbą, buvau nustebintas tuo panašumu, betgi neturėjau drąsos to skelbti, bijodamas literatų kritikos (okrzyku Literatow)“; toliau pažymėjęs, kad ir T. Čackis laiške jam pripažinęs lietuvių kalbą kilus iš Azijos, pastebi: „Pagaliau, ar nepaaiškės, kad sanskritas yra visų kalbų tėvas ir motina“[118]. Šios pažiūros turėjo būti daugiau ar mažiau paplitusios, kad galėjo patekti į Vilniaus šubravcų satyrą. Pašiepdamas lietuvių tautos kilmės išvedžiojimus, satyrikas tarp kitko pastebi, kad lietuviai gyvenę kadaise Indijoje; galutinai jį tuo įtikinusi „žemaičių, lietuvių ir sanskrito kalbų lyginamoji lentelė[119]. Detaliau lietuvių kalbos santykį su sanskritu nagrinėjo P. Bohlenas straipsnyje apie prūsų kalbą (J. Voigto Prūsijos istorijos I tome, 1827 p. 711—723) ir ypač 1828 m. laikytoje paskaitoje „Über die Ver-

---

[114] *Biržiška V.* Liet. Bibliogr. II N 447.
[115] *Keppen* O proischoždenii p. 103.
[116] *Keppen* O proischoždenii p. 23.
[117] *Siestrzencewicz de Bohusz* Recherches p. 338—340.
[118] *Brensztejn* Paszkiewicz p. 82.
[119] *Usztarytois Mokitinis* Apey iszkalba p. 180.

wandtschaft zwischen der Lithauischen und Sanskritsprache" (išsp. 1830). Lietuvių kalba esanti panašesnė į sanskritą kaip graikų kalba; beveik dvi trečiosios jos žodyno dalys galinčios būti išvestos iš indų kalbos; panašus į sanskrito esąs lietuvių kalbos linksniavimas ir t. t. Lyginamosios kalbotyros mokslas pripažino sanskritą ir lietuvių kalbą tos pačios indoeuropiečių kalbų šeimos šakomis, o įvairūs diletantai (Kašarausko tipo) vėliau tiesiog identifikavo sanskritą su lietuvių kalba.

Suprantama, kad taip įvairiai aiškinant lietuvių kalbos ir tautos kilmę bei giminystę su kitomis kalbomis, menkai temoką lietuvių kalbą mokslininkai lengvai galėjo pasidaryti išvadą, kad lietuvių kalba yra įvairių kalbų mišinys. Taip XVIII a. švedas J. Thunmannas tvirtino, kad lietuviai „yra slavai, sumišę su suomiais ir gotais"[120]. Reikia pažymėti, kad jau anksčiau K. Hartknocho buvo tarp kitko užsiminta, kad lietuviai ir prūsai kilę iš suomių (... de Fennis, a quibus Lithvanos Prussosque originem credo)[121]. Su gotais lietuvius giminiavo jau M. Stryjkovskis, kurs manė, kad Lietuvos ir Žemaičių bajorija kilusi iš italų ir gotų, o liaudis iš gepidų, suduvių, litalanų arba alanų[122]. Guagninio išleistame veikale rašoma, kad lietuvių bajorija, kilusi iš italų, o liaudis iš gotų[123]. Ten pat nurodoma, kad lietuvių kalboje esą nemaža germaniškų žodžių, pvz., *kinig* — *konigos*[124]. Vėliau M. Prätorius (plg. taip pat jo „Orbis gothicus") įrodinėjo, kad gotų kalba esanti ta pati senoji prūsų kalba (... dass die Sprache, die die Gothen, geredet, sei die alte Preussische Sprache)[125].

Anot J. Thunmanno, lietuvių kalbos trys ketvirtosios dalys esančios neginčijamai slaviško kilimo. Be to, joje daug suomiškų ir gotiškų žodžių. Taip, pvz., namų apyvokos, žemdirbystės sąvokos, gentivardžiai, dangaus kūnų pavadinimai ir t.t. didžiąja dalimi esą paskolinti iš suomių ir gotų kalbų. Iš suomių, be to, paimtos esančios ir jūrininkystės sąvokos. Suomių skolinių lietuvių kalboje Thunmannas randa 110: *sessu (sisar)*,

---

[120] *Thunmann* Über den Ursprung p. 9.
[121] *Hartknoch* Selectae dissertationes p. 172.
[122] *Stryjkowski* Kronika II p. 538 ir kitur.
[123] *Gwagnini* Kronika p. 222.
[124] *Gwagnini* l. c.
[125] *Prätorius* Historische Nachricht p. 894.

piemu (paimen), dangus (tange), laiwas (laiwa), darzas (tarha, tarra), kirwis (kirwes) ir t. t. Taip pat išrašo apie 100 skolinių iš gotų kalbos: *wyras (vair) bernas (barn), mienu (mena), lapas (lauf), tukstantis (thusundi)* ir t. t. Gotiškos esančios ir lietuvių kalbos diminutyvų formos. Aiškiausiai esanti matyti lietuvių kalbos kilmė iš įvardžių, kurių po tris aštuntąsias dalis esą gotiški ir slaviški, o likusieji suomiški. J. Thunmannas buvo gana žinomas XVIII a. mokslininkas, todėl ir jo nuomonė apie lietuvių kalbą plačiau pasklido. Pvz., N. Karamzinas rašė, kad lietuvių kalboje esanti daugybė slaviškų žodžių, nemaža gotiškų ir suomiškų; iš to istorikai pagrįstai sprendžią, kad lietuvių tauta kilusi iš šitų tautų[126]. C. Malte-Brunas rašė, kad lietuvių kalboje daug slaviškų, suomiškų, graikiškų bei lotyniškų, pagaliau gotiškų ar skandinaviškų žodžių[127]. Laur. Surovieckis taip pat manė, kad lietuvių kalba sudėta iš lotynų, graikų, iš trupučio gotų ir ypač iš slavų kalbų[128]. Prof. Ig. Onacevičius rašo (1826), kad lietuvių giminės esančios slavų, gotų, suomių, herulių ir t. t. mišinys[129]. K. F. Vatsonas mėgino skaičiais apibūdinti tą kalbų mišinį, iš kurio susidedančios lietuvių (anot jo, latvių) kalbos. Ir taip, jo tvirtinimu, prūsų kalbos 2/6 sudarą slavų, 2/6 gotų, 1/6 suomių ir 1/6 naujosios vokiečių kalbos žodžiai; lietuvių — 4/6 slavų, (2/6 lenkų ir 2/6 rusų) ir 2/6 gotų, suomių ir vokiečių; latvių — 3/6 slavų, 1/6 gotų, 1/6 suomių ir 1/6 vokiečių[130].

Thunmanno darbai buvo žinomi ir Lietuvoje. Antai, kažkoks Y. Q. Vilniaus laikraštyje (1817) prikiša Bohušui, kad jis nesinaudojęs savo rašinyje Thunmanno veikalu ir pataria juo susidomėti lietuvių kalbos tyrinėtojams[131].

J. Thunmanno išvedžiojimus smarkiai puolė G. Ostermeyeris savo veikale „Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen" (1780), kurs tačiau nebuvo plačiau žinomas. Visai nepagrįstas esąs manymas, kad lietuviai skolinęsi žodžių iš suomių ar gotų; lygiai teisingai galima esą, pvz., tvirtinti, kad pastarieji skolinęsi juos iš lietuvių. Lietuvių kalba pakanka-

---

126 *Karamzin* Istorija gosudarstva ros. I p. 39.
127 *Malte-Brun* Tableau p. 217—218.
128 *Surowiecki* Dzieła p. 489.
129 *Albertrandi* Panowanie Kazimierza I p. IX.
130 *Watson* Über die Abstammung der lett. Sprache p. 281.
131 Y. Q. Początku narodu lit. p. 333—335.

mai turinti originalių žodžių. Kai kurių žodžių panašumas dar nieko neįrodąs, nes jie gali turėti bendrą kilmę. Pvz., lietuviško žodžio *marios* negalima kildinti, kaip daro J. Thunmannas iš suomių *merri*, nes ir lotynai sako *mare*, vokiečiai *Meer*, lenkai *morze* ir t. t. Lietuvių kalba nesanti koks kalbų mišinys, o tiktai gryna slavų kalba. Taip pat ir jo sūnus S. Ostermeyeris tvirtino, kad lietuvių kalba nesanti kokia lopyta kalba[132].

Buvo ir tokių, kurie lietuvių tautą laikė savaiminga ir lietuvių kalbos neišvedžiojo iš kitų kalbų. A. Schlözeris rašė, kad lietuvių kalba esanti originali kalba, kuri nieko bendro neturinti su germanų ir suomių kalbomis; su slavų, tiesa, turinti tam tikrų panašumų, bet toli gražu ne tiek daug, kad ją būtų galima laikyti slaviška[133]. J. Potockis dar 1792 m. savo veikale „Essay sur l'histoire universelle et Recherches sur celle de la Sarmatie" nurodė, kad visas Europos kalbas galima suskirstyti į 4 grupes (langues-mères): keltų, germanų, slavų ir lietuvių. Tų kalbų gimininguma įrodą kai kurie žodyno bendrumai, pvz., oculus, auge, oko, akis; suus, sein, swój, savasis ir t. t.[133a] Šiaipjau lietuvių kalba — savaiminga. Peržiūrėjęs F. Haacko lietuvių k. žodyną, Potockis iš 6040 žodžių rado tik apie 30 lotyniškų skolinių, 1 graikišką, kelis germaniškus ir 200 — 300 slaviškų[133b]. Žymusis danų kalbininkas R. K. Raskas (1818) pripažino, kad lietuvių kalba turinti aiškių savaimingumo žymių ir lietuvių tauta negalinti būti laikoma gotų, slavų ir suomių mišiniu; tiesa, lietuvių kalba esanti gimininga su germanų ir slavų kalbomis, bet iš to negalima esą spręsti, kad ji būtų iš jų kilusi[134]. Panašiai ir W. Humboldtas (1821) laikė lietuvių kalbą savaiminga ir nesutiko, kad ji būtų kilusi iš vokiečių ar slavų kalbų[135].

Ypač karštai gynė lietuvių kalbos savaimingumo mintį Ks. Bohušas. Žinoma, apie lyginamąjį kalbų mokslą jis nenusimanė, betgi jį veikė tautinė ambicija, kuri neleido sutikti su nuomone, kad lietuvių kalba, taip jo išaukštinta, būtų kilusi ar net sulipdyta iš kitų kalbų. Anot Bohušo, įrodinėti tokį aiškų da-

---

[132] *Ostermeyer* Ist es anzurathen p. 15.
[133] *Schlözer* Geschichte von Littauen p. 13.
[133a] *Brückner* Potockiego prace p. 50—51.
[133b] *Brückner* Potockiego p. 52.
[134] *Vater* Die Sprache d. alt. Preußen p. XXVI—XXVII.
[135] *Šafarik* Slavianskija drevnosti I, 2 p. 279.

lyką, jog lietuvių kalba skiriasi nuo slavų, būtų tas pat, kaip mėginti vidudienyje saulę apšviesti žiburiu ar žvake[136]. Ir, nors būdamas ištikimas bajoriškajai tradicijai, laikė save lenku[137], teoriškai tačiau aiškiai skyrė lietuvius nuo lenkų. „Malonu man būtų, — rašo jis, — pripažinti tą pačią kiltį (tenże sam ród) dviem tautom, kurios vėliau unijos akto taip glaudžiai buvo sujungtos, jog didžiulės reikėjo jėgos jų nelaimingam perplėšimui. Betgi amicus Plato, magis amica veritas“[138]. Panašiai ir D. Poška rašė, kad Lelevelis pakankamai įrodęs, jog lietuviai su slavais nieko bendro neturį, išskyrus XIV ir XVI a. unijas su lenkais[139].

Galėjome įsitikinti, kad tuose įvairiuose anksčiau nupasakotuose lietuvių tautos kilmės ir giminystės išvedžiojimuose svarbiausias argumentas, kad ir nelabai moksliškas, buvo lietuvių kalbos nagrinėjimas ir jos lyginimas su kitomis kalbomis. P. Köppenas (1827) net pažymi, kad apie lietuvių tautų kilmę dabar iš jų kalbų tegalima spręsti[140]. Panašiai ir J. Lelevelis, rašydamas apie lietuvių ir herulių giminystę (1808), tvirtino, kad lietuvių kalba šiame dalyke yra vienintelis ir pats tikrasis liudytojas; tobulas lietuvių kalbos mokėjimas, be abejojimo, arba galutinai sugriausiąs, arba patvirtinsiąs herulių lietuviškumo teoriją[141]. K. Kontrimas (1822) reikalą steigti Vilniaus universitete lietuvių kalbos katedrą argumentuoja, tarp kitko tuo, kad tokios seniau galingos tautos kalba esanti būtinai reikalinga paaiškinti daugeliui dalykų iš senosios lietuvių, lenkų, prūsų, rusų, ir totorių (!) istorijos[142]. Anot D. Jenischo (Milkės žodyno prakalboje) kalba tai tasai siūlas, kurs padedąs istorikui rasti kelią praeities tamsoje, tautų kilmės, kelionių ir maišymosi labirinte. I. Kantas (kitoje Milkės žodyno prakalboje) pripažįsta taip pat lietuvių kalbos reikšmę mokslui, ypač tautų klajonių istorijai. C. Malte-Brunas rašė, kad lietuvių kalba esanti didžios svarbos (de la plus

[136] *Bohusz* O początkach p. 96.
[137] *Bohusz* O początkach p. 81: „Winienem temu Autorowi wdzięczność, iako Polak...“.
[138] *Bohusz* O początkach p. 82.
[139] *Paszkiewicz* Rozmyślania p. 78.
[140] *Keppen* O proischoždenii p. 13.
[141] *Lelewel* Rzut oka p. 8—9.
[142] *Pigoń* Z dawnego Wilna p. 26.

haute importance) kalbų ir tautų istorijai[143]. Taip pat galvojo ir Varšuvos mokslo žmonės. Varšuvos Mokslo Bičiulių Draugijos pirmininkas vysk. J. Albertrandis 1803 V 5 posėdžio kalboje nurodė, kad tautų pradžią galime tyrinėti ne tik iš senųjų autorių liudijimų; tautų giminystę, išsišakojimus, kilmę padėsią paaiškinti nebylieji paminklai ir kalba. Kas būtų galėjęs, pvz., jungti vengrus su lapiais, jeigu nebūtų buvęs pastebėtas jų kalbų giminingumas; dėl tų motyvų draugija susidomėjusi ir lietuvių kalba, kurios pažinimas galėsiąs išaiškinti tos kilnios tautos kalbą[144]. Ir taip toji draugija dar 1802 m. per Vilniaus vysk. J. Kosakovskį kreipėsi į Vilniaus universitetą, prašydama suteikti žinių apie lietuvių kalbą. Ir Ks. Bohušas iškelia kalbos svarbą tautų kilmės tyrinėjime. Istorikas čia negalįs remtis nepatikimais liaudies padavimais; dažnai klaidingos esančios ir senųjų autorių žinios (iškraipyti vardai). Bet esama pastovių dalykų, kurie saugą istoriką nuo paklydimo, būtent: krašto topografija, žemės turtai (pvz., Baltijos pajūris žinomas kaip gintaro kraštas) ir kalbos vienodumas; kalba esanti tautų paminklas ir gali padėti ten, kur istorikai tyli ar nežino. Taigi turėdamas tuos tris švyturius, Bohušas tyrinėsiąs be baimės paklysti, kurios tautos gyvenusios nuo neatmenamų laikų ten, kur dabar Lietuva[145].

Taip nevienam XIX a. pradžioje pabrėžiant lietuvių kalbos reikšmę mokslui (ypač seniausiajai istorijai), supranta ją ir Žemaičių literatai. K. Nezabitauskis nurodo, kad neteisinga išsižadėti savo kalbos juo labiau, kad tai svarbus šaltinis ne tik Lietuvos, bet ir visos šiaurės istorijai; iš lietuvių kalbos kilę upių, kalnų ir t. t. pavadinimai, mitologija[146]. S. Daukantas rašo: „Linkiety dar rejk idant ta kałba aiszkej butum iszguldita, diel aiszkesni pażynyma atmainu gymyniu wydutyniu amżiu be kurios negalies niekumet aiszkiey iu suprasti“[147]. Savo „Darbuose“ Daukantas ne kartą pasiremia kalbiniais argumentais. Pvz., kad senųjų autorių minimi getai buvo lietuviai, anot Daukanto, įrodo ir tai, kad „kałba, apsyejymay szios dinos Lituwiu

---

[143] *Malte-Brun* Tableau p. 219.
[144] *Albertrandi* Mowa... 5 V 1803 p. 269—270.
[145] *Bohusz* O początkach p. 6—21.
[146] *Zatorski* Witold nad Worksłą p. XI.
[147] *Daukantas* Darbay p. 20.

sutynk daugio wito, su kałba yr apsyejymays szenden Mołdawyonu, to wito giwenanczių, kurio kyta karta Getay giwena; (be to) ... mażne wysas pawardes Lituwiu, Prusu, Żemayczių bengas tomys balsyniemys *ksys, sys*"[148]; o prieš tai Daukantas buvo rašęs, kad gotų giminėje gyvenę „garbingi vyrai" *Giweleyzys, Zamolksys, Anakarsys*[149]. Laiške T. Narbutui (1845) Daukantas rašė: „... pats prof. Groddeckas, atidarant universitetą, skaitė pranešimą apie Zamolksį ir pripažino jį lietuviu"[150]. Ir D. Poška pastebi, kad mokslininkai galėtų lietuviškus žodžius etimologizuodami daug svarbių dalykų išaiškinti[151]. Savo rašinyje „Kaimiečio artojo mąstymai apie lietuvių-žemaičių tautą ir kalbą" (1829) Poška pateikia daug vietovardžių ir šiaip filologinių išvedžiojimų; pvz., įrodinėdamas, kad senovėje Lietuvoje yra gyvenusi skirų, ar scirų, gentis, Poška prirenka visą eilę lietuviškų vietovardžių, kuriuose yra šaknis *skir*[152]. Ks. Bohušas įrodinėdamas herulius esant lietuvius, aiškina juos kaip girulius, t. y. girios gyventojus[153]. Tokį herulių vardo aiškinimą priėmė ne tik D. Poška[154], bet ir tokie mokslo vyrai, kaip J. Lelevelis[155], Iġ. Danilavičius[156]. S. Daukantas manė, kad heruliai, ar eruliai, vadinosi „Ejuleys, tai ira eytanteys arba kelaujenteys i swetymus krasztus. Gal buty jog raszitojey praszaleytey nemokieje Erulu kałbos, dieltogy noriedamy ysztarty Ejuley parasze Eruley"[157]. Ks. Bohušas, nors savo rašinio pradžioje buvo pasmerkęs nepagrįstą etimologizavimą[158], toliau patsai etimologizuoja; pvz., Klaipėdos vardas kilęs iš *Klump pedey:* mat, seniau tą miestą supusios pelkės ir einant pėsčiam klimpdavusios kojos[159].

S. Daukantas cituoja iš T. Narbuto[160] tokį Žemaičių miestelių vardų etimologizavimą: „Wandeneywey yszeydamis ysz

[148] *Daukantas* Darbay p. 9.
[149] *Daukantas* Darbay p. 8—9.
[150] *Daukantas* Laiškai p. 750.
[151] *Paszkiewicz* Rozmyślania p. 35.
[152] *Paszkiewicz* Rozmyślania p. 10.
[153] *Bohusz* O początkach p. 45.
[154] *Paszkiewicz* Rozmyślania p. 42.
[155] *Lelewel* Dzieje Litwy p. 4.
[156] *Daniłowicz* Skarbiec diplomatów I p. 23.
[157] *Daukantas* Darbay p. 15.
[158] *Bohusz* O początkach p. 15.
[159] *Bohusz* O początkach p. 63.
[160] *Narbutt* Domniemanie o dawn. litw. p. 278.

juras płauke Nemunu pagal, iky upyi Dubisay, yszwide tenay bażnicze, tare ysz dżiauksma *sze* — *radom*, kurę witowe pramyne paskou Seredżiumi. Płaukdamys tolesney Dubisa norieja atilsietijs szietre ant skardżiu yr tare *cze kyszkem żenklus* tay ira żimies karunele: nu to łayka witowe arba miestelys tape wadynamas Czekyszky" ir t. t.[161]. Taigi buvo populiarus tasai naivusis etimologizavimas, kurį tiek anksčiau randame M. Prätoriaus, tiek vėliau J. Basanavičiaus ir kitų „aušrininkų" raštuose.

Žemaičių literatus padrąsino ir paskatino tyrinėti gimtąją kalbą mokslo vyrų paraginimai domėtis lietuvių kalba, prašymai suteikti apie ją žinių ir t. t. Antai, M. Valančius nurodo, kad vysk. J. Giedraitis 1813 m. „pagał linkieimą Ministra Golicyna, surinka żines apej żemajtiszką lieżuwi"[162]. P. Köppenas gavo iš Poškos, Vilniaus universiteto jam rekomenduoto, žinių apie lietuvių literatūrą[163]. Susirašinėjo D. Poška ir su kitais mokslo vyrais — prof. Leleveliu, prof. J. Loboika, T. Čackiu. Išgirdęs, kad T. Čackis teiraujasi Žemaičiuose Sirvydo žodyno, D. Poška rašė jam eiliuotą lietuvišką laišką, girdamas jį, kad „turėdams tikrą malonę tėvišką, pradžios lietuvių kalbos prapuolusios ieškai". J. Lelevelis Ks. Bohušo veikalo kritikoje reiškia pageidavimą, kad Bohušo veikalas paskatintų lietuvius geriau pažinti savo kalbą. „Visiems leistina tyrinėti tautų istoriją, betgi nagrinėti kalbos tobulumus, jos ypatybes ir giminingumą su kitomis kalbomis dera patiems tautiečiams"[164]. Įdomu, kad tuos Lelevelio žodžius D. Poška paima kaip motto prie savo straipsnio „Kaimiečio artojo mąstymai" (rozmyślania) (straipsnio įžanga su motto yra rankraštyje „Pszczółka w Baublu"). Kitoje vietoje nurodydamas, kad apie lietuvių ir herulių giminystę galima galutinai tik iš lietuvių kalbos duomenų spręsti, Lelevelis pastebi: „Kad tas malonus smalsumas būtų tautiečiams akstinas iškelti nupuolusiai ir nykstančiai kalbai"[165]. Etnografas keliautojas Z. D. Chodakovskis kreipėsi (1822 I 29) į Vilniaus universiteto

---

[161] *Daukantas* Darbay p. 10.
[162] *Wołonczewskis* Żemajtiu Wiskupiste I p. 250.
[163] *Keppen* O proischoždenii p. 94.
[164] *Lelewel* Wzmianka... i uwagi p. 56.
[165] *Lelewel* Rzut oka p. 9.

prof. J. Loboiką, prašydamas padėti išaiškinti gudų ir lietuvių kalbų sieną; Loboika turįs iš visur mokinių, kurie jam tai galėsią tiksliai nurodyti[166]. Ir štai, K. Tišinskis (Tyszyński), aprašydamas 1827 m. Vileikos apskritį, duoda žinių apie lietuvių kalbos sieną Vilniaus gubernijos rytuose; toji žinia, mat, būsianti maloni profesoriui[167]. Chodakovskio laiško ištrauką išspausdino „Dziennik Wileński“. Kiek vėliau tas laikraštis pranešė, kad Z. D. Chodakovskis kreipėsi į Vilniaus karo gubernatorių žinių apie lietuvių kalbos ribas; Vilniaus ir Gardino gubernijų dvasininkai ir bajorai, ypač tikrieji lietuviai, esą labai prašomi atsiųsti tais klausimais savo pastabų, tyrinėjimų, paaiškinimų ir t. t.; viskas būsią su dėkingumu priimta ir svarbesni dalykai per ministeriją persiųsti Chodakovskiui, kurs tai sunaudosiąs savo veikale ir nurodysiąs ten pavardes tų asmenų, kurie jam bus padėję[168]. Taigi čia paraginimas tyrinėti lietuvių kalbą liečiančius dalykus buvo sustiprintas valdžios autoriteto.

Kaip jau anksčiau buvo rašyta, XIX a. pradžioje pastebimas tam tikras kraštotyrinis sąjūdis, kurs neabejotinai bus atsiliepęs ir susidomėjimui lietuvių kalba. Ypač pažymėtina buvo valdžios instrukcija mokykloms rinkti žinias apie kraštą. Darbo priežiūra pavesta universitetams. Taigi, tur būt, galima būtų su instrukcijos vykdymu sieti M. Valančiaus minimąjį Vilniaus universiteto įsakymą Žemaičių mokykloms, „kad rankiotum žines apej senowes darbus ir liežuwi žemajtiu“[169]. Nors patsai Vilniaus universitetas mažai tesirūpino lietuvių

166 *Chodakowski* Wyjątek z listu p. 541.
167 *Biržiška M.* Iš Vilniaus stud. darbų p. 184.
168 Dziennik Wileński 1822 II p. 386—387.
Tas pats — Kurjer Wileński 1822 N 78.
169 *Wolonczewskis* Žem. Wisk. II p. 36; *M. Biržiška* Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu p. 155 nurodo, kad tas universiteto įsakymas padarytas 1803 m. Tada jo nebūtų galima rišti su minėtosios mokyklinės anketos vykdymu, nes ji buvo vėliau išleista. Tačiau Valančius 1803 metus nurodo kaip universiteto steigimo, o ne ano įsakymo rinkti žinias apie lietuvių kalbą išleidimo datą. M. Biržišką suklaidino netikslus lenkiškas Valančiaus veikalo vertimas, iš kurio jis tą žinią paėmė. Štai abu tekstai: „Metusi 1803 par Szwiesiausi Ciecoriu Aleksandra I atnauinta wisutine Wilniaus mokslinicze (uniwersytet), pradieje žemajtiu mokslinicziems łajditi iwajrius istatimus...“ (II p. 36) ir „W roku 1803, przez Aleksandra I odnowiony uniwersytet wileński, zaczął szkołom...“ (Biskupstwo żmudzkie 1898 p. 141). Taigi lenkiškame tekste po 1803 m. datos be reikalo padėtas kablelis, iškreipęs sakinio prasmę.

kalba, tačiau ja domėjosi kai kurie jo profesoriai, pvz., J. Loboika, kurs ragino K. Nezabitauskį ir S. Stanevičių rinkti lietuvių dainas, siuntė gr. Rumiancevui K. Nezabitauskio išleisto lietuviško elementoriaus 5 egzempliorius ir t. t.[170]. Rumiancevas taip pat domėjosi ne tik Lietuvos istorija, bet ir lietuvių kalba. K. Nezabitauskis pasisako, kad jis, kanclerio Rumiancevo pavestas (z polecenia), važinėjęs 1823 m. po Žemaičius tyrinėti lietuvių kalbos dialektų ir apžiūrėti senovės paminklų. Už knygelės apie bites lietuvišką vertimą (1823) jis gavęs iš Rumiancevo giriamą laišką su padėka, kad dirbąs kalboje, neturtingoje literatūros[171]. Tos knygelės apie bites Rumiancevui skirtoje prancūziškoje prakalboje keliami šio nuopelnai lietuvių kalbai: „Jūsų duosnumas siekia ir Lietuvių ir Žemaičių kalbą, kuri šiandie pritraukia garbingiausių filologų dėmesį. Šitoji kalba paskaitys Jūsų Ekscelenciją per savo pirmąjį atstatytoją (Restaurateur) ir ateisiančios kartos bus užtat tikrai Jums dėkingos. Todėl leiskite man paskirti Jums šį mažą darbelį, parašytą žemaičių kalba, tokiame garsingame laikmetyje; šis darbelis turi reikšti mano giliausią Jums pagarbą ir be galo didelį dėkingumą; yra tat išreiškimas jausmų visų Žemaičių gyventojų už Jūsų maloningą rūpinimąsi gelbėjimu nuo prapulties ir platinimą šitos senoviškos kalbos“[172]. Dėl medžiagos (ypač korespondencijos) trūkumo sunku kaip reikiant nušviesti Žemaičių literatų santykius su ano laiko mokslo žmonėmis, tačiau ir iš to, kas nurodyta, matyti pastarųjų nemaža įtaka žemaičių susidomėjimui savo kalba.

Svetimtaučius mokslininkus kreiptis į lietuvių literatus vertė tas paprastas dalykas, kad jie dažniausiai nemokėjo lietuvių kalbos, kurios vertę mokslui patys skelbė. Pvz., Loboika rašo Rumiancevui (1824): jei leidžiant suomių kalbos žodyną Rumiancevui atrodytų reikalingas lietuvių ir suomių kalbos palyginimas (čia pat Loboika pažymi, kad yra pastebėta daug panašių žodžių tose kalbose), tai Lietuvoje atsirastų daug norinčių tai padaryti; iš jų Loboika atiduodąs pirmenybę senam Uvainiui, labai geram kalbininkui. Ta proga Loboika praneša, kad mokyti lietuviai pasirengę su didžiausiu malonumu

[170] Žr. VIII priedą.
[171] K. Nezabitauskio laiškas Wiszniewskiui 1842.
[172] *Jablonskio* raštai I p. 40—41.

išpildyti visus Rumiancevo pageidavimus, jei tik jie būsią jų jėgoms prieinami[173]. Kaip jau anksčiau nurodyta, į Pošką kreipės ne vienas svetimtautis mokslininkas (P. Köppenas ir kt.).

Žemaičių literatai galėdavo ne kartą skaityti įvairiuose istoriniuose rašiniuose apie lietuvių kalbos mokėjimo svarbą. Pvz., J. Lelevelis, samprotaudamas apie lotyniškus pėdsakus lietuvių kalboje, pastebi: „gal būt, tačiau ir klystu, nemokėdamas tos kalbos“[174]. Recenzuodamas A. Orchovskio veikalą apie lenkų tautos pradžią, J. Lelevelis pažymi, kad veikalas esąs tuo svarbesnis, nes autorius mokąs ne tik lenkiškai, bet ir lietuviškai[175]. K. Bohušas rašo, kad nemoką lietuvių kalbos daro kartais net juokingų spėliojimų. Antai, vienas iš tokių mokslininkų, išgirdęs kur nors smuklėje lietuvius dainuojant — *gieriau, gieru, szalin Maskoley,* — pamanęs, kad čia minimas Jeruzolimas ir Damaskas; todėl ir nutaręs lietuvius kilus iš žydų[176] (plg., pirmiau minėtą nuomonę apie prūsų ir lietuvių kilimą iš žydų, kurios vienas iš svarbiųjų argumentų buvo šiaip užrašyti latvių dainos žodžiai: *jeru, jeru, masco lo*)[177]. Atsikirsdamas į Lelevelio abejojimus dėl tariamojo heruliškojo „Tėve mūsų“, Bohušas jam prikiša lietuvių kalbos nemokėjimą; kaipgi jis galįs kritikuoti tai, ko nemokąs[178]. Ir kitų buvo nekartą nurodoma, kad nemoką lietuvių kalbos rašytojai iškraipę lietuviškus pavadinimus ir šiaip žodžius. Taip, pvz., kažkoks anoniminis autorius, referuodamas (1819) apie Luko Davido kronikos naująjį leidimą, pastebi, kad vokietis kronikininkas neteisingai užrašęs ir aiškinęs lietuviškus žodžius, pvz., piktybės dievas buvęs vadinamas ne Patallos, bet Piktalis; pirmasis juk ne dievaičio vardas, o reiškiąs tik patalą[179]. Panašiai prikaišiojo lietuvių kalbos nemokėjimą ir dėl to daromas klaidas Mažosios Lietuvos pastorius G. Ostermeyeris Thunmannui[180], L. Rėza Schlözeriui[181] ir t. t.

Taip ir Žemaičių literatai, kad ir neprilygdami erudicija

[173] Žr. VIII priedą.
[174] *Lelewel* Rzut oka p. 45.
[175] Tygodnik Wileński 1816 I p. 210.
[176] *Bohusz* O początkach p. 101.
[177] *Biržiška M.* Lietuv. dainų lit. ist. p. 23.
[178] *Bohusz* Odpowiedź na odezwę p. 466.
[179] O początkach narodu pruskiego p. 291.
[180] *Ostermeyer* Gedanken p. 19.
[181] *Rhesa* Geschichte der lit. Bibel p. IV.

mokytiesiems svetimtaučiams, drįso juos kritikuoti, nes juos viršijo lietuvių kalbos mokėjimu. Anot Poškos, kas, nemokėdamas lietuviškai, etimologizuojąs mūsų vietovardžius, tik klystąs ir pasakas rašąs[182]. Savo rašinyje apie lietuvių pagoniškąją mitologiją (rankraštyje „Pszczółka w Baublu") nekartą nurodo, kad svetimtaučiai iškraipę lietuviškus vardus. Pvz., vyriausias lietuvių kunigas vadinęsis *Kirwe-kieto* (t. y., siekiera twarda) arba sutrauktai — *kirikieto;* įvairūs gi autoriai, nežinodami mūsų kalbos dvasios, iškraipę tą vardą į *Kirie-Kirieito,* kiti į *Kriwe-Kriweito* ir t. t.; Prūsijos miestas, kur gyvenęs tas kunigas, ir dabar dar vadinamas Heiligenbeil[183]. S. Daukantas rašo, kad kai kurie mokslininkai, nemokėdami tinkamai lietuviškai, tvirtina, kad ta kalba „buk esonti soumieżyniu wysokiu kałbu" (taip galvojo, kaip matėme, Thunmannas ir kt.) „Wyinog tu wiru stygawoyimas nieka nie darodis, gaiłu tiktay ira weyzant i iu rasztus iog anyi kitosy żyniosy pardaug dydejs, o toiy dydey mażajs wirajs rodos. Jey anyi patis mokietum tou kałba kytep sakitum"[184].

Tuo būdu suprasdami lietuvių kalbos svarbą, Žemaičių literatai ima ją tyrinėti, pvz., Poška rašo, kad kiekvienas, noris pažinti savojo krašto istoriją, būtinai turįs mokėti ir savo gimtąją kalbą. Taip pat ir jis pats iš pradžių stengęsis išmokti savo gimtąją lietuvių kalbą, o paskiau skaitęs įvairius istorikus, kaip Dlugošių, Stryjkovskį, Kojalavičių ir kt.[185]

2. GIMTOSIOS KALBOS MEILĖ.

XIX a. pradžios mūsų literatus rūpintis ir domėtis lietuvių kalba skatino ne tik jos mokslinės vertės supratimas, bet gal dar labiau jos, kaip savo gimtosios kalbos, meilė.

XVIII a. pabaiga ir XIX a. pradžia tai tautų budimo gadynė. Artimesniuose ir tolimesniuose lietuvių kaimynuose tuo laiku pastebime tautinį kilimą, kurio vienas iš svarbiausių pasireiškimų buvo gimtosios kalbos branginimas. Taip, pvz., vokiečiai XVIII a. subruzdo prieš prancūzų literatūros įtaką ir

182 *Paszkiewicz* Rozmyślania p. 28.
183 Pszczółka w Baublu p. 181.
184 *Daukantas* Darbay p. 20.
185 Pszczółka w Baublu p. 153.

prieš prancūzų kalbos madą aukštuosiuose sluogsniuose (Herderis ir kt.). Atgyja ir pavergtosios tautos, pvz., ilgus amžius vokietinami čekai. Tarp lietuvių ir čekų tautų būklės būta tam tikro panašumo — abiem grėsė nutautinimas. Tad ir jų tautinio budimo eigoje matome tam tikrų analogijų, nors Čekuose, kaip žymiai kultūringesnėje šalyje, jis ir stipriau pasireiškė. Ir taip XVIII a. II pusėje vis labiau pasireiškia reakcija prieš sustiprėjusią Juozapo II germanizacinę politiką, vis daugiau pasigirsta balsų, ginančių čekų kalbos teises, keliančių jos grožį; steigiamos čekų kalbos katedros 1775 Vienos, 1792 Prahos universitetuose (reikalavimas steigti lietuvių kalbos katedrą Vilniaus universitete, kaip jau matėme, nenusisekė). Čekų kalbos tyrinėjimu susidomi mokslo žmonės (irgi tam tikra analogija su Lietuva), iš kurių paminėtinas slavistikos tėvas J. Dobrovskis. Tiesa, čekų kalba jam tebuvo mokslinio tyrinėjimo objektas. „Palikite mirusius ramybėje", — sakydavo jis ir beveik išimtinai rašė lotyniškai ar vokiškai, o čekiškai labai retai[186]. Tačiau jaunesniojoje čekų mokslininkų ir literatų kartoje stiprėjo patriotinė nuotaika. Panašių pažiūrų, kaip matėm, būta ir į lietuvių kalbą. Antai, net Ks. Bohušas, taip aukštinęs lietuvių kalbą, rašo, kad jis neturįs tikslo raginti lietuvius, kad jie mokytųs lietuviškai, nes jau ir tie, kurie dar moka, tos kalbos gėdisi[187]. Betgi jau kitaip galvojo S. Daukantas, S. Stanevičius ir kt. Tam tikrą analogiją su lietuvių tautiniu sąjūdžiu pastebime pastangose kurti čekų literatūrą, tautosakos grožio iškėlime, savos praeities aukštinime. Taigi tasai lietuviškasis sąjūdis nebuvo kokia išimtis, o puikiai derinosi su bendruoju Europos dvasinio gyvenimo fonu.

Tautinį principą iškelia ir vokiečių romantizmo filosofija. „Sturm und Drang" gadynė iškėlė individo laisvės nuo visokių varžtų šūkį. Romantizmo epochoje nuo individo laisvės pripažinimo pereita prie pripažinimo kiekvienos tautos teisių į savarankišką fizinį ir dvasinį egzistavimą, nes kiekviena tauta esanti toks pat individas kitų tautų tarpe, kaip atskiras asmuo tarp kitų asmenų. Tuo romantizmo filosofija buvo lyg reakcija prieš švietimo amžių, kurs pripažino tik bendras vi-

---

186 *Pypin-Spasovič* Istorija slav. literatur p. 925.
187 *Bohusz* O początkach p. 3.

siems žmonėms prigimtas teises bei savybes ir visai neatkreipė dėmesio į tautines skirtybes. Fr. Schellingas savo „Transcendentaliojo idealizmo sistemoje" (1800) reiškia mintį, kad nors idealus istorijos tikslas esanti kosmopolitinė būklė, bet tasai tikslas galįs būti pasiektas tik per atskiras asmenybes ir atskiras tautas. Tiek individai, tiek tautos tarnauja tikslui, žmonijos dvasios nustatytam, tuo būdu esą pasaulio istorijos dramos kūrėjai ir veikėjai[188]. Tokios idėjos vedė prie pripažinimo kiekvienos tautos teisių į savitą kultūrą, teisių išlaikyti savo nacionalines ypatybes. Jau J. Herderis pirmasis tautos kultūrą suprato, kaip organišką vienumą. Jis sakė, kad kalba, meno formos, papročiai rutuliojasi ilgus amžius skirtingai įvairiose tautose. Todėl jie negali būti mechaniškai perkeliami iš vienos tautos kitai. Iš čia suprantamas nevaržomos kalbų, tos svarbiausios tautinio skirtingumo žymės, laisvės reikalavimas. Pvz., germanų filologijos kūrėjas J. Grimmas, 1812 m. recenzuodamas Rasko islandų kalbos gramatiką, pastebi, kad kiekviena individualybė turinti būti šventai saugoma, taigi ir kalboje; ir mažiausias, labiausiai paniekintas dialektas turįs būti paliktas sau pačiam ir savo prigimčiai, neturįs kęsti jokios prievartos[189]. Fr. Schlegelis (1822) rašė, kad pikčiausia barbarybė esanti spausti kurios nors tautos kalbą; taip pat ir tvirtinimas, kad apleistosios ir nežinomos kalbos netinka ištobulinimui, esąs tik prietaras[190].

Analogiškos mintys turėjo veikti ir pažiūras į lietuvių kalbą. Antai, gimtosios kalbos reikšmė lietuvių tautai pabrėžiama trijose Milkės žodyno prakalbose — D. Jenischo, C. F. Heilsbergo ir Im. Kanto (pastaroji pavadinta „Nachschrift eines Freundes"). Jie visi trys pabrėžia, kad lietuviai, netekdami savosios kalbos ir tuo pačiu nutausdami, neteksią ir gerųjų savo tautos savybių (lietuvius jie visi trys labai palankiai charakterizavo). Anot D. Jenischo, nieko negalima būtų prikišti norui per mokyklą ir bažnyčią pripratinti lietuvius prie vokiečių kalbos, kaip svarbios priemonės krašto kultūrai kelti; betgi tai esąs tiesiog negalimas dalykas dėl didelio lietuvių prisirišimo prie gimtosios kalbos; ta savosios kalbos meilė ne

---

188 *Zamotin* Romantizm II p. 40—41.
189 *Scherer* Grimm p. 156.
190 *Murko* Deutsche Einflüsse p. 4.

tik atleistina, bet ir gerbtina, nes nesugedę tos tautos papročiai bent iš dalies priklausą nuo to patriotizmo. C. Heilsbergas rašo, kad lietuvis esąs prisirišęs prie savo kalbos, nes manąs, kad keisdamas kalbą ir moraliai nupulsiąs[191]. Dėl tos pat priežasties ir Im. Kantas pritaria reikalui išlaikyti lietuvių kalbą. Taigi buvo susidariusi pažiūra, kad lietuvių kalba turinti ir tam tikros moralinės reikšmės lietuvių tautai. Jau ir pirmiau Donelaitis guodės:

Ak kur dingot jūs, lietuviškos gadynėlės,
Kaip dar prūsai vokiškai kalbėt nemokėjo.

Šioje vietoje paminėtinas dar vienas svarbus veiksnys. XIX a. pradžioje smarkiau siūbteli germanizacijos banga. Jau XVIII a. pabaigoje tai pastebi, pvz., vienas keliautojas per Prūsiją[192]. Tuo susirūpina ir valdžios organai. Antai, 1802 m. mokyklų komisija pristato karaliui planus, kurių šis patsai pageidavęs, kaip išnaikinti lietuvių kalbą, nes kalbų dvilypumas krašte esanti kliūtis kultūrai kelti[193]. Tokias pat mintis spaudoje kėlė J. F. Zöllneris (Ideen über National - Erziehung, 1804). Didesnio atgarsio susilaukė anoniminė korespondencija iš Gumbinės (Jenaische Literatur Zeitung 1814 N 59). Ten buvo nurodyta, kad Prūsijoje vartojamos lietuvių ir mozūrų kalbos tik trukdančios švietimo darbą; tos kalbos vartojamos tik nedidelės krūvelės žmonių, jos neturinčios literatūros, netinkančios tolesniam išlavinimui, todėl krašto kultūrai būtų tikrai pageidautinas jos išstūmimas (Verdrängung durch die deutsche Sprache)[194]. Tasai gana įžūlus reikalavimas išnaikinti lietuvių kalbą susilaukė protesto balsų iš lietuvių kalbos šalininkų tarpo. L. Rėza savo veikale „Geschichte der litthauischen Bibel“ (1816) rašo, kad tautos aukštesnis išlavinimas ir dvasinis dorinimas galimas tik per jos kalbą; norėti paglemžti tautai jos kalbą, tą neatimamą nuosavybę, iš paties Dievo

---

[191] Die Vorliebe für die Sprache ist bei dem Littauer nicht Starrsinn, sondern Voraussetzung, daß er durch den Wechsel derselben an Sittlichkeit verlieren würde.

[192] *Gottlieb* Bemerkungen eines Reisenden p. 15: „Habe ich übrigens recht bemerkt, so schien es mir als wenn von Seiten des Staats alles angewandt würde, um diese Sprache zu vertilgen“.

[193] *Skrupskelis* Kultūr. Prūsų liet. gyvenimas. p. 40.

[194] *Ostermeyer* Ist es anzurathen p. 8.

gautą, — reiškia uždaryti jai duris geresnėms žinioms ir pražudyti jos charakterį; pagaliau ta mintis tokia nekilni ir neverta išlavinto žmogaus, kad net nereikia įrodinėti jos netinkamumo[195]. Panašiai rašė to Rėzos veikalo recenzentas[195a] (Jenaische Literatur Zeitung 1818 N 58): reikėtų ne apleisti ir spausti, bet prisidėti prie lietuvių kalbos lavinimo, nes kiekviena tauta tik per savo kalbą, kuri jai yra neįkainojama Dievo dovana, gali pasiekti stipraus ir sveiko dvasinio gyvenimo. „Deja, čia tenka padaryti liūdnų pastabų. Kalbą spausti reiškia Dievo kūrinį naikinti; tačiau ar neslėgia vokiečių tautos toji kaltė? Ar ji nenuspaudė vendų ir prūsų tautų, ir ar neatrodo, kad lietuvių laukia toks pat likimas?“[196]. Ypač karštai protestavo Zigfridas Ostermeyeris, žinomojo Gotfrido sūnus, išleidęs tuo klausimu net specialią brošiūrą: „Ist es anzurathen die litthauische Sprache zu verdrängen und die Litthauer mit den Deutschen zu verschmelzen“ (ar patartina išstumti lietuvių kalbą ir lietuvius sulieti su vokiečiais) (1817). Šalia kitų išvedžiojimų jis rašo, kad kalba esanti tautai Dievo dovana per gamtą, jos neatimama nuosavybė, todėl kiekviena tauta ją traktuojanti kaip šventenybę, lygios vertės su religija ir gyvybe, ir išsižadėti jos tik kartu su pastarąja; taigi kalbos atėmimas esąs toks pat neteisingas, kaip ir kiekvienas plėšimas ar vogimas; tai būtų didžiausio pasipiktinimo vertas despotizmas (die empörendste Tyrannei und die schreiendste Despotie); būtų pagaliau pageidautina, kad tie, kurie gauna Lietuvoje prieglobstį, išmoktų lietuviškai; jiems tačiau esą maloniau naudotis Lietuvos pajamomis, valgyti lietuvišką duoną ir, nesimokant lietuviškai, niekinti lietuvių kalbą ir reikalauti, kad lietuvių tauta ir jos kalba būtų išnaikintos; „bet tiems ponams būtų galima teisingai pasakyti: jei jums šita kalba ir tauta nepatinka, ko jūs čia atsikraustot; mes ir be jūsų apsieiti galime, jūs tik sumaiščių pridarot“[197].

Čia pažymėsim, kad analogiškų reiškinių pastebime ir Latvijoje. Antai, 1819 m. pastorius Konradis dėl kultūrinių sumetimų kėlė latvių germanizavimo mintį. Tam prieštaravo

[195] *Rhesa* Geschichte d. lit. Bibel p. 37—38.

[195a] Tai buvo, rodos, Berlyno teologijos profesorius W. M. L. de Wette (žr. *Eretas* Rėzos santykiai p. 19).

[196] *Watson* Über d. lett. Völkerstamm p. 267.

[197] *Ostermeyer* Ist es anzurathen p. 21—22.

C. V. Krusė, dr. E. Trautvetteris, pastorius K. F. Vatsonas. Pastarasis rašė, kad kalbos išnaikinimas esąs ne tik sunkus, bet neteisingas ir žalingas[198].

Taigi Mažosios Lietuvos rašytojai, kurie ligi tol domėjosi lietuvių kalba tik dėl praktinių (reikėjo juk žmonėms religinių knygų) ir iš dalies dėl teorinių (mokslinių) motyvų, XIX a. pradžioje, kilus didesniam lietuvių kalbos spaudimui, parodo daugiau tos kalbos meilės. Tam tikros idėjinės paspirties tie lietuvių kalbos gynėjai rado ir vokiečių romantizmo gadynės moksle, kurs, kaip matėme, pripažino atskiroms tautoms teisę išlaikyti savo nacionalines skirtybes ir ypač savąją kalbą. Pvz., jie ne tik jungė gimtosios kalbos likimą su nacionalinio charakterio išlaikymu, bet ir operavo tomis pačiomis sąvokomis, būtent, kad kalba esanti neliečiama tautos nuosavybė, net šventenybė, kad pastangos ją išnaikinti esančios barbarybė ir t.t. (plg. anksčiau duotas citatas iš J. Grimmo, Fr. Schlegelio ir L. Rėzos, Zigfr. Ostermeyerio).

Panašių minčių apie gimtosios kalbos reikšmę tautai pastebime tuo metu ir Didžiojoje Lietuvoje. Pvz., argi ne tokius pačius žodžius randame S. Daukanto „Darbuose“: „Kałba atskyr pates gymynes wyinas nu antru: diełtogi ira wysudydżiausy żmogaus priwyliy, kurios nie koksay kraugeris negal iem eszpleszty, negut wynkartu tiktay su io giwiba“[199]. Taip pat ir Bohušas rašė: „Ta yra tiesa, kad norint tautą sunaikinti, reikia jai atimti jos kalbą“[200].

Taigi pažiūrose į lietuvių kalbą būta tam tikro idėjinio bendrumo tarp Mažosios ir Didžiosios Lietuvos. Tačiau, Didžioji Lietuva gyveno skirtingą kultūrinį gyvenimą. Kaip ten lėmė vokiečių, taip čià lenkų kultūra. Todėl tenka mesti žvilgsnis į lenkų dvasios gyvenimą.

Kaip ir kitur Europoje, taip ir Lenkuose pastebime tam tikrą tautinį subruzdimą, kurį čia itin kaitino neseniai netektos nepriklausomybės prisiminimas. Ypač susirūpinta gimtąja kalba, nes joje matyta svarbiausias tautos gyvybės ženklas ir net sąlyga. Pvz., J. Niemcevičius sakė (1808), kad kalba su-

---

[198] Die lettisch - nationale Bewegung p. 9—12.
[199] *Daukantas* Darbay p. 21.
[200] *Bohusz* O początkach p. 53.

daranti tautą ar tiksliau — kalba skirianti tautas viena nuo kitos; tiktai išnykus gimtajai kalbai, žūvąs ir tėvynės vardas (z zatarciem tylko ojczystej mowy ginie i imię ojczyzny)[201]. Reikia pažymėti, kad, žuvus valstybei, ėmė iš dalies grėsti pavobus ir lenkų kalbai. Antai, Prūsijai atitekusioje Respublikos dalyje projektuota planinga germanizacija ypač per mokyklas, kur buvo įvesta vokiečių kalba. Atsakingi Prūsų valstybės vyrai pareikšdavo, kad užimtosios provincijos turinčios taptį vokiškos[202]. Be to, aukštieji lenkų sluogsniai niekino lenkų kalbą ir literatūrą, griebdamies madinės prancūzų kalbos; dėlto gimtosios kalbos nevertinimo skundės ir pyko ne vienas lenkų patriotas, pvz. A. Naruševičius, F. Jezierskis, Kołłątajus, O. Kopczynskis, Niemcevičius[203]. Tokia padėtis vertė susirūpinti lenkų patriotus savo tautos likimu. 1800 m. įkurtosios Varšuvos Mokslo Bičiulių Draugijos uždavinys buvo tarp kitko ir „išsaugoti ir ištobulinti gimtąją kalbą“ (iš draugijos pirmininko S. Staszico kalbos 1814)[204]. Pirmasis draugijos pirmininkas J. Albertrandis 1801 V 9 posėdžio kalboje taip pat gyrė „mokslo mėgėjų pastangas išsaugoti nuo išnaikinimo kalbą“[205]. O. Kopczynskis 1804 VI 16 posėdyje sakė: kol gyvuosianti lenkų kalba, tol neišnyksiąs ir lenkų vardas (poki języka, poty i imienia polskiego)[206]. Panašiai dar 1798 V 19 T. Čackis rašė S. B. Lindei: „Jau nebėra Lenkijos, saugokime kalbą, jei norime žinoti apie savo protėvius, jei nesigėdime būti lenkais“[207]. Pasak anoniminio straipsnio apie čekų literatūrą (Gazeta literacka 1822), čekų pavyzdys parodąs, „kad tiktai gimtoji kalba gali tautiškumą net nepalankiausiose aplinkybėse išsaugoti ir sutvirtinti“[208].

Tokios pat mintys buvo populiarios ir Lietuvos lenkiškoje šviesuomenėje. Turėjo jos veikti ir lietuvių literatus, kurie juk darbavos lenkų kultūros įtakoje. Ir taip, pvz., D. Poška įsideda savo žodynan iš F. Dmochovskio išsiverstą dvieilį:

---

[201] *Kraushar* Towarzystwo warszawskie II p. 126.
[202] *Kraushar* Towarzystwo I p. 30, 52, 69.
[203] *Chrzanowski* Niemcewicz p. 261—265.
[204] *Kraushar* Towarzystwo III p. 29.
[205] *Kraushar* Towarzystwo I p. 152.
[206] *Kopczyński* O duchu Języku Polskiego p. 191.
[207] *Francev* Polskoe slavianovedenie p. 106.
[208] *Francev* Polskoe p. 3.

Garbink Tiewyszka kałba yr anos Kałbrieda
Nęs Prigimta liežuwia nemokieti gieda[209].

Taigi, ką Dmochovskis rašė apie lenkų kalbą, Poška pritaikė lietuviškajai. Tų dviejų Dmochovskio eilučių lenkiškąjį originalą K. Nezabitauskis įsidėjo į savo elementorių (1824). Iš L. Osinskio Poška išsiverčia ketureilį:

Ay Diewe! wys atiemey aszaras reyk pilti.
Likay mums wiezliwiste, ir szirde su wilti —
Dielko kałbos Prigimtos łaykit nenorieje?
Kayp tay sałdu isztarti! tey Tieway kalbieje[210].

Šį Poškos verstą ketureilį randame įdėtą prie „Jono iš Svisločės" lietuviško vertimo (1823) ir K. Nezabitauskio elementoriuje. T. Čackis rašė savo veikale apie lietuvių ir lenkų teises (1801): „...kalba yra tautos nuosavybė, ir niekas neturi užmiršti savo tėvų šnekos (mowy)"[211]. Tuos Čackio žodžius L. Jucevičius, tiesa, jau kiek vėliau (1837), ima kaip motto, rašydamas apie lietuvių kalbą ir literatūrą[212].

Matome, kad būta tam tikro sąryšio ir net įtakos tarp pakilusios XIX a. pradžioje lenkų kalbos meilės skelbimo ir lietuvių literatų analogiškų pastangų dėl lietuvių kalbos. Betgi bus teisingiau čia įžiūrėti ne tiek priežastingumo ryšys, kiek bendrosios laiko dvasios pasireiškimas, nes ir analogišką, su tautiniu sąjūdžiu susijusią gimtosios kalbos propagandą tuo laiku pastebime ir kitose tautose, pvz., Čekuose.

Kad susirūpinimas lietuvių kalba Lietuvoje (bent Žemaičiuose) buvo platesnio pobūdžio reiškinys arba tam tikras sąjūdis, o ne vieno ar dviejų žmonių pažiūra, nusivokė jau patys ano laiko mūsų literatai. Pvz., S. Stanevičius prakalboje (rašytoje 1827) prie perspausdinamos gramatikos (1829) rašo: „Tame layke kureme daugumas Żemayczių, winy ysz meyles kałbos tiewyszkias, kyty ysz nora wyską żynoty, mokose, skayta yr rasza lituwyszkay, nusydawy mumis atrasty ta

---

209 *Biržiška M.* Iš D. Poškos raštų p. 280.
210 Pszczółka w Baublu p. 5; su mažais skirtumais *Biržiška M.* Iš D. Poškos raštų p. 285.
211 *Czacki* O lit. i polsk. prawach p. 63.
212 *Jucewicz* Wyjątki z nowoczesnych poetów p. 7; *[Jucewicz]* Litwa p. 3.

trumpa pamôkima kałbos lituwyszkos"[213]. Panašiai apibūdina tą gadynę ir K. Nezabitauskis: „Teypogi, tame pałaymintame diel Moksła łaykie, atsyrand daugiel garbingu wiru wysose szaliese Żemayczių, troksztancziu szelpty prigimtą liežuwi yr yszluosuote aną ysz to użmyrszyma yr paniekinima, kureme lig szioley buwa" (Naujas moksłas skaytima 1824).

Labai smerkiamas tasai gimtosios kalbos niekinimas. K. Nezabitauskis savo istorijos rankraštyje sielojasi, kad yra tokių, kurie, tik paminėjus kelis žemaitiškus žodžius, ar nuraustą ar nusijuokią, o kiti jaučią pasibjaurėjimą, nors nė vienas protingas žmogus čia negalėsiąs rasti nieko juokingo ar bjaurаus[214]. S. Stanevičius perspausdina (1823) ištrauką iš M. Daukšos postilės ir garsiąją Daukšos prakalbą, kur karštai raginama neniekinti savo gimtosios kalbos, nes gimtoji kalba esanti tautos tvirtybės ir doros pagrindas. Taigi patriotiškojo Žemaičių kanauninko XVI a. pabaigoje pareikštos mintys apie lietuvių kalbą XIX a. pradžioje pasidarė vėl aktualios. Ypač D. Poška karščiavosi, matydamas lietuvių kalbos niekinimą (bent mes turime daugiau jo išlikusių raštų). Jis skundžias T. Čackiui, kad „liežuviu prigimtu visi kalbėt gėdis" ir „svečiopai jau žiaverno", „o kiti didžiai juokias iš kalbos tėviškos ir nenori girdėti mūsų lietuviškos". Supykęs dėl to kartą Poška sušunka (žodyne)

Lietuwey yr Žiemaytey ar galwyjey esme?
Argi Tiewyszkos kalbos niekad nebmokiesme?[215]

Gėda nemokėti savo tėvų kalbos. Poška eilėraštyje „pas Kuniga Xawera Bohusza Lietuwi yr Iokima Lelewelį Mozura" su gailesiu klausia:

Jůg Lietuwiu Liežuwiu Kalbieje Iju Dieda,
Ar anims Sawa Tiewu yr motinas gieda —.

S. Daukantas rašo savo „Darbuose": „... kas ira linksmesnij žmogouy iey ne kałba kuren iszmokis nuo tiewu, motinu numi augdamas; apreiszkai paskou geidyma ar linkieima beňdruy arba sawa miegamaiy? Kas ira meilingesniu žmoguy warg-

[213] *Wolter* Staniewicz p. 458.
[214] *Zatorski* Witold nad Worksłą p. III.
[215] *Biržiška M.* Iš D. Poškos raštų p. 306.

dyniuy noris ijrosy tiewomys sawo ylsantem iey ne mynawoty tos nelaimas, galżudes ir wargus praeiusius, ta paty kalba kury iu boczey anas kyntiedamies goudies"[216].

Kaipgi galima gėdytis tos kalbos, kuria kalbėjo ir garbingieji mūsų kunigaikščiai? Jau Ks. Bohušas rašė, kad lietuvių kalba tai toji, „kuria kalbėjo Odoakras, Kęstutis, Mindaugas, Vytautas, Vladislovas ir visa saldaus atminimo Jogailaičių giminė"[217]. Pastebėsime, kad panašiais posakiais buvo apibūdinama ir lenkų kalba; pvz., J. Niemcevičius sakė (1808): „Stenkimės taigi išlaikyti kalbą, kuria Jogailaičiai, Zamojskis ir Čarneckis tautai ir riteriams bylojo"[218].

Cituotasis Ks. Bohušo posakis vėliau labai prigijo ir buvo dažnai kartojamas. Antai, D. Poškos eilėraštyje Bohušui skaitome:

Tykrai Sakau Odoakrs, Kieystuts yr Olgierda
Sveciopey nekalbieje, nebęt Kur Iszgirda
Teypogi Mendogs, Witolds, Jogiels Władysława,
Wysados Lietuwiszku Liežuwiu bilawa.

Taip pat ir S. Valiūnas rašo Poškai, kad lietuviškai „Ringold's, Utenes ir Witold's bilawa". K. Nezabitauskis su apgailestavimu nurodo, kad „lietuviai gėdinasi kalbėti Rimgaudų, Mindaugų, Kęstučių kalba"[219]. K. Kasakauskis tiksliai pakartoja Bohušo formulą; anot K. Kasakauskio, lietuviškai „kadaise kalbėjo Okoakras, Kęstutis, Mindaugas, Vytautas, Vladislovas ir visa Jogailaičių giminė".[220] Įdomu pažymėti, kad ir vėliau panašų lietuvių kalbos nusakymą kartojo tos kalbos mylėtojai, pvz., A. Kašarauskas[221] ir kt. Kun. Viksva 1858 I 17 rašė savo draugui A. Baranauskui, kad nutaręs ne kita kalba su juo „kalbatisi, kajpo tiktaj tu, kuriu kalbeja musu Tiewaj ir praboczej, musu Utenesaj, Mindowsaj ir Witoldai"[222]. Aptinkame tą formulą ir pas lenkų rašytojus; pvz., lenkų literatūros istorikas

---

216 *Daukantas* Darbay p. 20—21.
217 *Bohusz* O początkach p. 2.
218 *Kraushar* Towarzystwo II p. 126.
219 *Zatorski* Witold p. X.
220 *Kossakowski* Grammatyka... Kalbrieda p. VIII.
221 *K[ossarzewski]* Znaczenie języka lit. p. 174.
222 *Viksva* Laiškai Baranauskui p. 147.

M. Wiszniewskis rašo: „Lietuvių kalba, kuria kalbėjo Odoakras, Kęstutis, Vytautas ir Jogaila..."[223]

Deja, toji garbingųjų senovės vyrų kalba dabar bebuvo apleista ir niekinama mužikų kalba. Todėl jos mylėtojai stengėsi parodyti, kad ji nesanti tokia menka ir tinkanti ne tik liaudžiai skiriamai maldaknygei, bet ir subtilesnei šviesuomenės poezijai ir net mokslinio pobūdžio raštijai. Jau Ks. Bohušas nurodė, kad lietuvių kalba galima piešti kilnius poezijos vaizdus (wysokie poetyckie obrazy).[224] Lietuvių kalbon lengvai esą galima versti pirmaeilius lotynų poetus[225]. Įrodinėdamas tą tvirtinimą, Bohušas cituoja lietuviškai išverstas 4 eilutes iš Vergilijaus „Eneidos" ir 30 eilučių iš Ovidijaus „Metamorfozų". Be to, Bohušas vertęs ir Vergilijaus „Georgica" (vertimo rankraštį iš Bohušo įpėdinių įsigijęs Poška, vėliau jį turėjęs L. Jucevičius).[226] Taip pat ir kiti bandė versti lietuviškai klasikinius autorius. Antai, Poška vertė Vergilijaus „Eneidą"[227], Ovidijaus „Amores".[228] Vertė ir kitus žinomus poetus: vysk. J. Giedraitis — T. Tasso, D. Poška — Ig. Krasickį ir t. t.

Tiems lietuvių kalbos mylėtojams atėjo pagalbon L. Rėza, išleisdamas 1818 m. K. Donelaičio „Metus". Prakalboje Rėza pažymi, kad Donelaičio kalbos grakštumas, jėga ir žodingumas (Zierlichkeit, Kraft und Wortfülle) stebinąs visus kalbos žinovus[229]. Nors „Metų" ir negalima esą lyginti su pasaulinės vertės Homero, Vergilijaus ir Horacijaus kūriniais, tai juos drąsiai galima statyti šalia tų slavų, germanų ir keltų tautų literatūros kūrinių, kurie turi savo tėvynėje nepraeinamos reikšmės.[230] Be to, „Metai" rodą, kad, tur būt, nė viena iš naujųjų Europos kalbų negalinti taip tobulai, kaip lietuvių kalba, pritaikyti hegzametrus ir kitokius graikiškus metrus.[231]

Donelaičio poezija veikiai pasidarė žinoma Didžiojoje Lietuvoje ir sužavėjo jos literatus; parodė, kokia graži poezija yra galima lietuvių kalba. Daukantas savo „Darbuose" rašo:

---

[223] *Wiszniewski* Historya lit. polsk. VI p. 409.
[224] *Bohusz* O początkach p. 196.
[225] *Bohusz* O początkach p. 177.
[226] *Jucewicz* Wiadomości Bijograficzne.
[227] *Jucewicz* D. Paszkiewicz p. 173.
[228] *[Dambrauskas] Jakštas* Keliös pastab. dėl Vaižganto biogr. p. 25.
[229] *Rhesa* Das Jahr p. XI.
[230] *Rhesa* Das Jahr p. VI.
[231] *Rhesa* Das Jahr p. XII.

„...kas tur prota ir auksa płunksna Omera ar Wirgile, tas sakau kou noredamas tou gal gudrej gudresnej raszyti toj kałboj. Tou teysiby pagirtas daynis Donełaitis darodi sawa garbingo Daynie *metu łayka*"[232].

Knygelės „Szeszes pasakas Symona Stanewiczes Żemajcze Ir antra szeszes Kryżżia Donałayczia Lituwynynka Prusa" (1829) leidėjas rašo prakalboje: „Rados winog wiray, kuri neużmyrszdamys yr ne niekyndamys prygymtos sawa żemaytyszkos kałbos, bande yr joj raszity pasakas, yr tame daykte juk paskutyneys nepasylyka; nesang jy dar darode, jog ligey, tay ira: tajp grażey yr dayley gal żemaytyszkoj kałboj ką nors raszity, yr auksztas gismes yr daynas dayniuoti, kayp yr kytose, jau yszdaylyntose kalbose. Ne gana to, dar ani sawa rasztays patwyrtyna, kad mes żemaytyszkoj kałboj, tayp kayp senudinu Grikonay yr Rymionys sawa kałbose, eyłas piedom's tay ira mierom's galeme raszity. Tokiu wiru ira Kryżżas Donałaytys".[233]

D. Poška, informuodamas P. Köppeną apie lietuvių literatūrą, nurodo, kad evangelikų maldaknygėn (Knyga Nobažnystės Krikščioniškos 1653) įdėtosios psalmės taip sklandžiai išverstos eilėmis, jog drąsiai galinčios būti lyginamos su Jono Kochanovskio (taigi vieno iš žymiausių senosios lenkų literatūros poeto) psalmynu[234]; čia, tiesa, pažymėsime, kad ir patys „Knygos Nobažnystės" leidėjai prakalboje gretino psalmių vertėjus su lenkų Kochanovskiu, vokiečių Lobwasseriu, prancūzų Marotu.[235]

Žinoma, pastangos kurti lietuvišką literatūrą ne tik liaudies reikalams susilaukdavo pašaipos iš tų, kurie lietuvių kalboje tematė mužikų kalbą. Tai patyrė, pvz., A. Pabrėža, rašydamas kiek vėliau savo botaniką. Jis pats pasisako: „Prie tų visų vargų reikėjo dar ne kurių asabų šiderstvos ištūrėti, kaip būčiau nieko darbą ėmęs, kurį kožnas norintis gali aplam rasti liežuvyje lenkiškame".[236] Panašiai pasisako ir K. Bohušas: kai jis, prieš rašydamas savo veikalą, daug ką laiškais prašęs su-

[232] *Daukantas* Darbay p. 20.
[233] *Stanewicze* Szeszes pasakas p. IV.
[234] *Keppen* O proischoždenii p. 100.
[235] *Biržiška M.* Rinktiniai mūsų senovės raštai p. 186.
[236] *Pabrėža* Botanika p. 10.

teikti žinių apie lietuvių kalbą, tai juoktasi iš jo sumanymo.[237] Tokios pašaipos skatino lietuvių literatus savo raštais parodyti, kad lietuvių kalba nesanti tokia menka ir kad galinti prilygti kitas kalbas. Tokį tikslą aiškiai formuluoja S. Daukantas. „Noriejau wiel muna rasztu parodity nepritelems Lituwos yr Żemayczïu kałbos, jog kikwinas norijs gal raszity lituwyszkay jey tur spieka, ligy daly kaip yr kyta yszdaylynta jau kałba"[238].

Kun. Kipr. Nezabitauskis, emigravęs po 1831 m. sukilimo Prancūzijon, prirašė daug lietuviškų eilėraščių, dedikuotų Ad. Mickevičiui. Neturėdamas lėšų jų isspausdinti, Nezabitauskis atiduodąs rankraštį lenkų literatūros draugijos Paryžiuje bibliotekai, kad ateinančioms kartoms bent pėdsakai paliktų, jog tikslios ir malonios išraiškos jėga toje apleistoje, bet sklandžioje ir turtingoje originalių žodžių, kalboje prilygstanti kiekvieną kitą kalbą.[239]

3. GIMTOSIOS KALBOS UGDYMAS IR TYRINĖJIMAS.

a) Kalbos ugdymas.

XVIII a. lietuvių literatūrinė kalba buvo labai apleista (čia turime galvoje Didžiąją Lietuvą). Šviesioji M. Daukšos ir K. Sirvydo gadynė buvo jau seniai praėjusi. Lietuviškų maldaknygių ir giesmynų gamintojai beveik visai nesirūpino savo raštų kalba, kurioje knibždėte knibždėjo polonizmų aibės. Vaizdingu Tumo - Vaižganto pasakymu, ji buvo prišiukšlinta.[240] Taip mūsų raštija suskurdo, sumenko. XIX a. pradžios mūsų literatai tai puikiai matė. Antai, S. Stanevičius pastebi (1829): „Raszome taygy kayp mokame, idant tykt nu awių sawa, apey kuriu yszganima rupynamies, suprantamy bûtumem. Ta ira prieżastys deł kurios kalba lituwyszka Żemayczïuse, o dar didżiaus Lituwoje tayp nupûly, jog niejokiu puykiu yr yszmyntyjngu rasztu, ney grażе yr tâyke yszkałba pasygyjrty ne galyme".[241] Taigi stengdamies kurti lietuvių literatūrą ir prilygti

[237] Žr. VI priedą.
[238] *Daukantas* Darbay p. 6.
[239] *Janulaitis* Zabitis-Nezabitauskas p. 77.
[240] *Vaižganto* raštai XI p. 18.
[241] *Wolter* Staniewicz p. 460.

kitas kalbas, lietuvių literatai turėjo nemaža vargo. Antai, toks A. Klementas lenkiškai apyskiandžiai sueiliuoja (mat, čia galėjo pasimokyti iš lenkiškų pavyzdžių); jo lietuviškas eiliavimas labai silpnas. Kun. A. Pabrėža dar ir vėliau, rašydamas botaniką, skundės: „Bet oi kaip tai vargus daiktas išduoti kokį veikalą tokioje kalboje, kurioje niekas iš žemaičių lig šiol ane mislyti nepamislijo tame daikte rašyti. — Čion išpuola man prisipažinti, jog įkritau... į duobę, iš kurios nemieruotai sunku buvo išsiristi"[242]. Taigi būta gyvo reikalo tvarkyti ir tobulinti lietuvių kalbą. Pvz., S. Stanevičius perspausdina (1829) jėzuitų išleistąją gramatiką (Universitas linguarum Litvaniae 1737), nes ji vieniems padėsianti pažinti kalbą ir suteiksianti džiaugsmo, kitiems galėsianti „priduty naszuma yr noriant jos taysima yr platinima"[243]. S. Daukantas rašo: „Teb tur dar Lituwey yr Żemaytey wysa brangiausy palykyma sawa bocziu, praboczių, tay ira: sawa kalba, kurę idant yszpliesztum ysz nasru wys' rinancze łayka, yr pastatitum szalyp kałbu mokitu, tur aną szenden daylynty"[244].

Reikia pasakyti, kad tasai susirūpinimas gimtosios kalbos ugdymu nebuvo specifiškas tik mūsų raštijos reiškinys. Analogiškų pastangų dėl savo kalbos darė ir lenkų literatai. Susidarė bemaž pažiūra, kad tai esanti kiekvieno pareiga[245]. Jau buvo minėta, kad vienas iš Varšuvos Mokslo Bičiulių Draugijos tikslų kaip tik buvo lenkų kalbos tobulinimas. Vienas iš paminėtinų šia proga vardų yra žinomasis Vilniaus universiteto rektorius Jonas Sniadeckis, kurs labai rūpinos lenkų kalbos grynumu bei taisyklingumu ir ne kartą tais klausimais kalbėjo ar rašė[246]. Pvz., 1811 VI 30 mokslo metus baigiant, kalbėdamas, jis nurodė, kad gimtosios kalbos (jam tai buvo lenkų k.) tobulinimas ir turtinimas turįs būti svarbiausias beveik visų mokslų uždavinys, nes gimtoji kalba esanti vienintelė priemonė mokslo šviesai platinti ir net tikriausia krašto apšvietimo rodyklė ir matas; kuri tauta turinti geriau išlavintą kalbą, apie tą galima esą tvirtinti, kad ji ir kultūroje toliau pažengusi[247].

---

242 *Pabrėža* Botanika p. 9—10.
243 *Wolter* Staniewicz p. 459.
244 *Daukantas* Darbay p. 3.
245 *Brückner* Dzieje kultury polsk. III p. 663.
246 *Lehr-Spławiński* Polnische Sprachpflege p. 314—315.
247 *Śniadecki* Pisma rozmaite II p. 105—106.

Piktindamasis dėl lenkų kalbos darkymo, jis rašo: „Mielas Dieve, pasakiau sau, karčiai atsiduses, argi reikėjo nelaimingai ir tiekos skausmų ištiktai tautai dar tos paskutinės nelaimės, jog net gimtoji kalba, ta vienintelė jos garbės liekana, būtų laidojama ir naikinama“[248]. Panašiai rašė ir J. Niemcevičius (1809): „Iš seno, netenkant mūsų tautai svarbos ir galybės, gedo ir nyko kalba; tegul dabar toji tauta, kuri savo egzistenciją stumia nuo grabo akmens, susirūpina mūsų kalbai ne tik grąžinti Zigmanto laikų grynumą, bet ir suteikti jai tą švelnumą, paturtinti tais naujais laimėjimais, kuriais kitos tautos vėlesniais amžiais savo kalbas paturtino“[249]. Ir tikrai tuo laiku buvo daug prirašyta apie lenkų kalbos dvasią, apie kalbos tobulinimą, taisymą, apie terminų kūrimą ir t. t.[250].

Tasai lenkų pavyzdys galėjo veikti ir lietuvių literatus, kurie taip pat rūpinos savosios kalbos dailinimu, jos žodyno turtinimu ir valymu nuo barbarizmų.

Ieškant kalbos turtinimo šaltinių, atkreipta dėmesio į senuosius raštus. Pvz., S. Stanevičius rašė: „Jey taygy nôryme szelpty sawa kałba, surasty jos pamestus yr użmyrsztus żodżius, reyk mûms rupesnyngay iszkôty senowes lituwyszku rasztu“[251]. Iš senųjų lietuviškųjų knygų mūsų ano laiko literatams daugiausia šiuo atžvilgiu bus padėjęs Sirvydo žodynas. Antai A. Klementas rašė Giedraičiui:

Asz pats, idant kningielos ano neturieco,
Nemaż paraszidinti dabar negalecio[252].

Naudojos Sirvydu ir Poška. Pvz., jis prašo Giedraičio (laiškas 1809) paskolyti nusirašyti trūkstamus puslapius jo turimame Sirvydo žodyno egzemplioriuje. „Gromatoj pas T. Čackį“ Poška sakosi negalįs šiam duoti Sirvydo žodyno, nes patsai esąs jį pasiskolinęs iš vysk. Giedraičio. Padėjo Sirvydo žodynas ir Ks. Bohušui. Pvz., Ks. Bohušo duodamo lietuviškų žodžių rinkinio[253] nemažiau kaip 476 žodžius (iš 594) randame Sir-

---

[248] *Śniadecki* Pisma III p. 9.
[249] *Chrzanowski* Niemcewicz p. 266.
[250] *Chrzanowski* Niemcewicz p. 264—266 (išnaša)
[251] *Wolter* Staniewicz p. 460—461.
[252] *Biržiška M.* Klementas p. 49.
[253] *Bohusz* O początkach p. 119—145.

vydo žodyne[254]. Iš Sirvydo Bohušas, pvz., ėmėsi abstraktinėms sąvokoms žodžių, kurie itin turėjo parodyti, kad lietuvių kalba yra turtinga ir išlavinta; pvz., *pratomeyle* (filosofija), *paiautas* (= zmysł), *pirmaprade* (= żywioł), *erdwibe* (= przestwór) ir t. t. Buvo branginami ir kiti senieji lietuvių raštai. Taip, anot S. Stanevičiaus, iš senųjų lietuviškų knygų, „ysz kuriu môkitise kałbos galyme", „pyrmiâuse wita yr didžiause werczia dûdame sakimams Dauksza"; ta knyga „werta tykray îdant del kałbos yr krykszcziônyszka pamôksła ysz nauja spâusdynta butu"[255]. Kaip žinome, S. Stanevičius 1823 perspausdino ištrauką iš tų Daukšos pamokslų. Toliau Stanevičius nurodo visą eilę tų senųjų knygų: Sirvydą, „Lituwinynku Prusu" raštus, Chylinskio bibliją ir kt. „Pamyniêtas taygy knigas ira del musu kayp gyres kokias arba medey limenyjngy, kur każnas reykałuy sawa, tam tykra medega rasty yr pagal sawa tyksła ruma surensty galiesy"[256]. Panašiai ir D. Poška tvirtino, kad Kėdainių reformatų „Knyga nobažnystės" (1653), kalbos žinovų nuomone, galinti būti naudinga, leidžiant dabar ir katalikiškas knygas[257].

Teko kurtis ir naujadarų. Dėl jų S. Valiūnas pataria Poškai, kad žodžiai, „naujej sutwerti, tegul neżnib ausis", S. Daukantas „Darbuose" (kaip ir vėlesniuose raštuose) kai ką net iš latvių kalbos pasiima, pvz., *dwieseliba* (vėlė), *moiże* (muiža = dvaras), *poika* (puke = gėlė) ir t. t.[258]. Ir kun. A. Pabrėža rūpinas kurti lietuviškų žodžių. Taip, pvz., 1827 m. rankraštyje (lenkiškame) apie ligas jis duoda šalia lenkiškų bei lotyniškų lietuviškus ligų padavinimus, kurių lig tol Žemaičiai, anot jo, maža teturėję. Tuo jis norėjęs, kaip pats pasisako prakalboje, duoti tam tikrą pavyzdį mokytiesiems žemaičiams „dėl praplatinimo gimtosios kalbos, dar labai neturtingos literatūrinių išsireiškimų"[259]. Kaip žinome, vėliau Pabrėža rašė botaniką (išsp. vos 1900), kurdamas daug savų lietuviškų terminų. Kaip savotiško Pabrėžos patriotizmo pasireiškimą, nurodysime tai,

---

254 *Maciūnas* Bohušo veikalas p. 92.
255 *Wolter* Staniewicz p. 461.
256 *Wolter* Staniewicz p. 465.
257 *Keppen* O proischoždenii p. 100.
258 plg. *Fraenkel* Letticismen in Daukantas „Wortschatz".
259 *Biržiška V.* Lietuv. Bibliogr. IV d., papildymai N 591a.

kad jis daugelį botanikos terminų paėmė iš tariamųjų senovės lietuvių dievų vardų[260]. Minėto 1827 m. rankraščio prakalboje Pabrėža stebisi, kad Žemaičių kraštas, turėdamas daug mokytų vyrų, neturįs beveik nė vieno, — išskyrus žodyną rašantį Pošką, — kurs rūpintųs savosios kalbos turtinimu. Vis dėlto, tai nėra tikslu, nes be Poškos dar daug kas tuo laiku domėjosi lietuvių kalba, ją tyrinėjo, rašė žodynus ir gramatikas, rūpinos jos dailinimu ir t. t. Pvz., K. Nezabitauskio elementorius parašytas daug dailesne ir taisyklingesne kalba už senąjį „Mokslą skaytima raszta lietuwiszka dieł mažu wayku". Tokia pat gražia lietuvių kalba rašė S. Stanevičius, S. Daukantas ir kt. D. Poška gal tik buvo labiau už kitus žinomas Žemaičiuose, kaip lietuvių literatas; į jį nekartą buvo kreipiamasi kaip į autoritetą lietuviškuose dalykuose. Jis rūpinos lietuvių kalbos dailinimu. Pvz., siųsdamas pataisytus raštus vysk. Giedraičiui, Poška rašo (1809) tai daręs, atsimindamas vyskupo prašymą, o „wienu kartu ant Paauksztynima mussu kałbos skaystibes"[261].

Atkreipiamas dėmesys ir į kalbos grynumą. Ks. Bohušas piktinos Lietuvos pamokslininkų kalba, kurioje prie kelių lietuviškų žodžių esą pridedama keliolika lenkiškų makaronizmų, kurių tik galūnės lietuviškos, pvz., *sumnienias, wieras, nałagas, razumas, zmysłas* ir t. t.[262]. Bohušas nepatenkintas ir religinių raštų kalba. Laiške A. K. Čartoriskiui (1808) rašo, kad neseniai gavęs vieną tikybinę lietuvišką knygelę, kuri esanti „pilnutėlė lenkiškų makaronizmų". XIX a. pradžioje mūsų religinių raštų kalbos gerinimu susirūpina vysk. Giedraitis ir jo bendradarbiai. 1806 m., Giedraičiui įsakius, išspausdinamos „Lietuwiszkas Ewangelias Nedielos Dienomis yr ant garbingiesniu Szwęnciu per wisus metus skaitomas Baznicioj Kataliku. Isznauje parweyzdietas, ayszkiei iszgulditas, yr su pažianklinimu zodziu jwayriu, aba ne wienokiey wisoy Lietuwoy iszsimananciu". Taigi čia pačioje antraštėje pažymėtas susirūpinimas lietuvių kalba. Ir taip, pvz., išnašoje prie žodžio laivelis nurodomi sinonimai *akrutas, siepis, walktis, irkłas, łotis, el-*

---

[260] *Dagys* Kaip Pabrėža botan. vardyną kūrė.
[261] *Basanavičius* Prie D. Poškos biografijos p. 126.
[262] *Bohusz* O początkach p. 114.

džia[263]. Gražia kalba pasižymi „Naujas Istatymas Jezaus Christaus" (1816), kurį išvertė vysk. J. Giedraitis (pats vienas ar kunigų B. Gailevičiaus ir D. Mogėno padedamas).

Nemažiau rūpinos kalbos valymu ir pasauliečiai literatai. Taip net toksai A. Klementas, pirma pats juokais (żartobliwie) rašinėjęs makaroniškas lietuviškas eiles, piktinasi:

> Linkiszkas żodzias Żiemaycia prikayszia
> Ir tayp iau tikra kałba suwysu sumayszia,
> Kayp, girdziu, sznek: Buk praszom Dobrodziey
> kaneczna
> Zaraz z matku, żonku, tayp bus łoska greczna[264].

Ir taip Klemento raštuose galima pastebėti lenkiškų žodžių vengimą ir stengimąsi pakeisti juos tikrais lietuviškais. Kartais tokius neįprastus žodžius Klementas paaiškina lenkiškai: *ganitoias* — pasterz, *spaustuwie* — drukarnia, *teysikłas* — prawidło, *korione* — żalnierstwo ir t. t.[265] Atkreipia dėmesį į barbarizmus ir S. Valiūnas. Eiliuotame laiške (1826) Poškai, „raszantem lietuwiszka żodini", Valiūnas nurodo, kad „atkelawes pas musu", čia Paprūsėje nerasiąs grynos lietuvių kalbos; „Cze wirwe ira sztrikis, o rusis kelneris, żaks majszas, sznaps arielka, o semtuw's kiberis" ir t. t. Bet tegu Poška nepasikliauja ir Viduklės kalba, nes

> Girdiedams junsu żodżius nuog Lenku pawogtus,
> Ne karta iki żarnu Telsziun plumpis juoktus.

Kadaise lietuvių kalba buvusi gryna. Paskiau lenkai ir vokiečiai daug prikišę žodžių. Taigi rašąs lietuvišką žodyną turi „atskirte jus, parodit, kur ne musu ira".

Kad ir D. Poškai rūpėjo kalbos grynumas, rodo šios 2 eilutės iš Valiūno eiliuoto laiško:

> Tu, kur sawa kajminams ne karta parodej,
> Kur tikri musu żiames, o kur wogti żodej.

Antai, Poška taisė Giedraičio eiles ir Valiūno „Birutę"[266]. Koregavo Poška (bent taip dešifruoja V. Biržiška inicialus D. P.

---

[263] Lietuwiszkas Ewangelias 1806 p. 9.

[264] *Biržiška M.* Klementas p. 55.

[265] *Biržiška M.* Klementas p. 56.

[266] M. Davainio Silvestraičio 1891 m. sudarytame Daukanto išlikusiųjų rankraščių sąraše (rankr. VDUB N E68) skaitome: „Yra pas mani

prie kai kurių pataisų) ir Daukanto „Darbų“ kalbą, pvz., *uslugu* — *nupelnu* (p. 172), *zdroda* — *wilus (p. 165), ysz ciekawasty* — *diel stebiejymos* (p. 161), *skladawoty* — *yszguldity* (p. 212) ir t. t. Taip pat ir K. Nezabitauskis sakosi, kad savo elementorių (1824) rašęs gyvąja žmonių kalba, vengdamas lenkiškų ir vokiškų makaronizmų[267]. Įdomu pažymėti, kad ir A. Pabrėža, kurio religinių raštų kalboje gausu įprastinių barbarizmų, savo pasauliniuose raštuose jų vengia[268]. Antai, kuriant botanikos terminologiją, jis reikalauja ieškoti senoviškų grynų žemaitiškų (t. y. lietuviškų) žodžių, o vengti lenkiškų makaronizmų[269].

Kyla ir rašomosios tarmės klausimas. Suprantamas tam tikros bendrinės kalbos reikalas[270]. Pvz., kun. K. Kasakauskis sakosi leidžiąs gramatiką (1832), kuri galėtų „tarnauti lygiai žemaičiams kaip ir lietuviams“; toliau pažymi, kad turėjęs taikytis „prie jau visuotinai pas mus priimto kalbėjimo būdo“[271]. S. Stanevičius taip pat bus nujautęs tam tikros vienos idealinės lietuvių rašomosios kalbos reikalą[272]. Ir Valiūnas pataria Poškai rašyti tokį žodyną, „kad Lietuwis ir Žiamajtis rastu wisus žodžius toj' knigoj' ir rades suprastu“. Poška turįs žinoti, kad

Wejzd ant tawes ne tiktaj Widukles pasaulis,
Trakaj, Telszej, Wiłkmergė, rudsermėgis Sziaulis,
Teipogi Łatwej, Prusaj ir Užnemaniszkej.

Suprantama, kad Žemaičių literatams mielesnė buvo savoji tarmė. Antai, kun. A. Pabrėža botanikos prakalboje (rankraštyje) rašo: „Kayp weykała tôn rasziau ne dieley Lyitóówyniku (kóryi gał sau tolyi óž móni geresnius pyszorius atrasty) ale dieł tikruuju Žemaytiu, pri kóriuó nier myszyny niejoky kałbos lyitóówiszkos: teyp yr kałbó tykray žemaytiszkó ru-

paskolitas viens iš pirmuju varjantų dainos: „Biruta Dainia Žemaytiu historini pirmiaus par Waluna paraszita, o paskui par Dioniza Poszka pataisita“.

[267] Kaj. Nezabitauskio laiškas Daukantui 1853 II 1/13 (nuorašas Mūsų Senovės redakcijoje).

[268] *Salys* Kretingos vien. liet. rankraščiai p. 17.

[269] Iš *Pabrėžos* nespausd. botan. raštų p. 292.

[270] Plačiau tuo klausimu žr. *Jonikas* Liet. bendr. rašom. kalbos idėja.

[271] *Kossakowski* Gramatyka p. XI.

[272] *Jonikas* Liet. bendr. raš. k. idėja p. 271.

pinaus, parasziity"[273]. Kun. A. Savickis, versdamas Tomo Kempiečio veikalą apie Kristaus sekimą (išsp. 1828), pažymi: „Użłaykiau buda Żemaytiszkos kałbos, kaypo dabar ira kałbama, tykiu jogiey niewienam nebus pryszyngi ir ne suprantamis żodey iszguldimi tos knigielis padieti"[274]. A. Klementas rašo: „Kałbo musyszkie reyk tikroio wadinti"; tačiau „senu dyjnu kałba Żiemaytyszka musa jau nu pagadynyma ne palika luusa", nes knygos „pas tokiu żodżiu pratin, kayp wartoy Lijtuwa"; kad Telšiai ir Varniai būtų turėję spaustuves, tai būtų taip rašę, „kayp cie aplinku kałb", dabar gi „tayp pradieia sznekieti, kayp tyn rada raszti"[275]. Nepatiko todėl kai kuriems ir Sirvydas dėl savo rytietiškumo. A. Klementas nurodo, kad kažkas rašęs Giedraičiui lietuviškas eiles ir ten peikęs Sirvydą, o patsai Klementas giria Sirvydą, „jog padari mums pradzie", nors ir pastebi, kad jis daug žodžių „wercie daugiaus Lijtuwiszkay, nekayp prigul musiszkay, tikray Żiemaytyszkay"[276].

Susirūpinus savosios kalbos ugdymu, pradėta gramatiškai apdirbinėti lietuvių kalbą. Kun. K. Kasakauskis savo „kalbriedos" (1832) prakalboje nurodo, kad viena iš lietuvių kalbos nusmukimo priežasčių tai nebuvimas tam tikrų taisyklių, gramatikos, „kuri būtų saugojusi mūsų prosenolių kalbą nuo iškraipymo ir nupuolimo"; ten pat jis cituoja lenkų kalbos gramatikos autoriaus O. Kopczyńskio žodžius, kad visos kalbos, kurios neturi gramatikos, esančios panašios į laukinę dirvą, kur dygsta, kas nori, ir auga, kaip nori, todėl nei malonaus reginio, nei patogaus naudojimosi neteikiančios gyventojams[277]. Prakalboje prie savo lenkų kalbos gramatikos (1817) O. Kopczynskis rašė: kol nebus nustatyta gramatinių taisyklių, tol nebus galima pažinti nei kalbos turtingumo ar nepritekliaus, nei jos jėgos ar menkumo, nei sklandumo ar šiurkštumo, nei taisyklingumo[278]. Klaidingas esąs manymas, kad lenkas ir be gramatikos turis gerai mokėti savo kalbą[279]. Taigi buvo pažiū-

---

[273] *Šaulys* Pabrėža ir jo raštai p. 27.
[274] *Sawickis-Tamoszius à Kempis* Apey sekima Chrystusa p. III.
[275] *Biržiška M.* Klementas p. 54.
[276] *Biržiška M.* Klementas p. 49.
[277] *Kossakowski* Gramatyka p. IX—X.
[278] *Kopczyński* Gramatyka jęz. polsk. p. 7.
[279] *Kopczyński* Gramatyka p. 6.

ra, kad gramatika yra kalbos mokytoja. Taip pat galvojo ir K. Kasakauskis. J. Karlovičius jį pasmerkė už tą vadinamąjį Schulmeistern der Sprache[280], nors gal ir ne visai teisingai, nes K. Kasakauskiui yra rūpėjęs ir bendrinės kalbos klausimas[281]. Tokių kartais savavališkų taisyklių kalbai nustatinėjo ir nežinomas to laiko rankraštinės lietuvių kalbos gramatikos autorius (rankrš. Čartor. bibl. Krokuvoje N 2281); pasak jo, daiktavardžių *wandow, szów, sesow, ugnys* ir t. t. vardininko formos esančios sugadintos ir turėtų taisyklingai būti vienaskaitoje *wandenis, szunis, sese, ugne,* o daugiskaitoje *wandeney, szuney, seses, ugnes.*

Šalia bandymų rašyti lietuvių k. gramatikas pažymėtina ir noras sudarinėti lietuvių k. žodynus. Čia taip pat skatino lenkų pavyzdys. Lenkų kalba tuo laiku susilaukė S. B. Lindės parengto didžiulio žodyno (I—IV t., 1807—1814 m.). Lindės veikalu sekė Poška:

Raszant tą Żodininka asz Lindę sekiojau,
Toligiey kayp Beżdżione żmogu pamietojau[282].

b) Mažoji Lietuva moko Didžiąją.

Kuo gi galėjo pasiremti tie XIX a. pradžios lietuvių kalbos gramatikų ir žodynų rašytojai? Didžioji Lietuva maža tebuvo davusi šioje srityje. Sirvydo žodynas ir jėzuitų gramatika (Universitas linguarum Litvaniae, 1737) tai, rodos, ir viskas, kuo galėjo atsiremti vėlesnieji kalbininkai. Daug daugiau padaryta Mažojoje Lietuvoje. „Šiuo žvilgsniu Prūsų Lietuva už mus yra laimingesnė“, rašė K. Kasakauskis[283].

Pirmoji Prūsuose spausdinta lietuvių k. gramatika buvo D. Kleino „Grammatica Litvanica“ 1653. Kitais metais buvo išspausdintas jos sutrumpintas leidimas „Compendium Lituanico-Germanicum“ (1654). 1673 m. T. Šulcas išleido K. Sapūno parengtą „Compendium Gramaticae Litvanicae“. Lietuvių kalbos žodynus XVII a. čia rašė kunigai D. Kleinas, T.

[280] *Karłowicz* O języku lit. p. 168.
[281] *Jonikas* Liet. bendr. raš. k. idėja p. 46.
[282] *Biržiška M.* Iš D. Poškos raštų p. 305.
[283] *Kossakowski* Gramatyka p. XI.

Šulcas, J. Hurtelius, F. Prätorius, J. Perkūnas, tačiau jų darbai neišvydo spaudos[284].

Gramatiką rašančiam D. Kleinui padėjo savo pastabomis keli kiti kunigai. Toks bendradarbiavimas pastebimas ir kitus lietuviškus raštus spaudai rengiant, pvz., giesmynus ir ypač Šv. Raštą (išsp. XVIII a. pradžioje). Taip kolektyviai bedirbant, kildavo ir nesutarimų dėl vieno ar kito lietuvių kalbos dalyko, o tai savo ruožtu vertė labiau domėtis lietuvių kalba ir ją giliau tyrinėti. Ypač paminėtinas pačioje XVIII a. pradžioje pastorių tarpe kilęs ginčas dėl religinių raštų kalbos reformos (gryninimo), kurios reikalavo Gumbinės kun. M. Mörlinas[285]. To ginčo proga parašyta įvairių svarstymų apie lietuvių kalbą, pvz., M. Mörlino „An Litvanicae Lingvae Reformatio sit necessaria"[286] (išspausdinta nebuvo) ir „Quo quid magis accedit ad perfectionem. Zur woll meinenden Vereinigung und Einmuethigen Bedencken ueber das Principium primarium in Lingva Lithvanica, in den Worten Loqvendum cum Vulgo, enthalten" 1706 Pil. Ruhigo „Betrachtung der littauischen Sprache" (parašytas lotyniškai prieš 1708 m., išsp. vokiškai 1745 (ar 1747) J. Šulcas, įrodinėdamas Mörlino iškeltąsias tezes, išspausdino 10 Ezopo pasakėčių vertimą 1706[287].

XVIII a. atkreipiama daugiau dėmesio į žmonių švietimą bažnyčioje ir mokykloje. Friedrichas Vilhelmas I įsako, kad pastoriai pakankamai išmoktų lietuviškai. Steigiamos tam tikros lietuvių seminarijos prie Karaliaučiaus (1725) ir Halės (1727—1740) universitetų. XVIII a. išspausdinami keli lietuvių k. žodynai (F. Haacko 1730, Pil. Ruhigo 1747, K. Milkės 1800 ir gramatikos Pov. Ruhigo 1747, G. Ostermeyerio 1791, K. Milkės 1800). Kai kas liko rankraštyje, pvz., J. Brodovskio žodynas, K. Stimehrio gramatika. Nekartą buvo diskutuojama dėl lietuviškų raštų kalbos, plg. Ostermeyerio ir Milkės polemiką dėl giesmyno[288].

Lietuvių kalbą tyrinėti vertė, kaip matėme, visų pirma prak-

[284] *Biržiška V.* Liet. knygos istor. bruožai p. 100.
[285] *Jonikas* Maž. Lietuvos bažnyt. kalbos reformos projektas.
[286] *Maciūnas* Šulco Ezopas p. 137.
Biržiška V. Liet. knygos ist. br. p. 101 tą Mörlino rašinį netiksliai priskiria J. Šulcui.
[287] *Maciūnas* Šulco Ezopas p. 134.
[288] *[Bruožis] Probočių Anūkas* Maž. Liet. buv. rašytojai p. 137—140.

tikos reikalas: kunigai turėjo mokyti žmones, rengti lietuviškas maldaknyges, giesmynus ir t. t.; be to, Prūsuose ir įvairūs valdžios įsakymai buvo skelbiami žmonėms jų gimtąja kalba. Savo žodyno prakalboje Milkė pabrėžia, kad lietuvių kalba reikalinga pastoriui, teisininkui, prekybininkui, taigi leisti tos kalbos žodyną ir gramatiką esąs būtinas reikalas (äusserst dringendes Bedürfnis). Ilgainiui atsiranda ir tam tikras teorinis, mokslinis interesas: samprotaujama apie lietuvių kalbos kilmę, lyginama su kitomis kalbomis ir t. t., pvz., Ruhigo „Betrachtung...", G. Ostermeyerio „Gedanken..." ir t. t. Pagaliau prisideda net ir tam tikras tautinis motyvas, lietuvių kalbos meilė (Rėza, H. Budrius[288a]). Jenischas Milkės žodyno prakalboje pastebi, kad, be mokslinio intereso, kurs veikiąs lietuvių kalbos žodyno rašytoją, esąs ir savotiškas nacionalinis interesas, kuris kiekvienam patriotui mažoje tautelėje turįs būti šventas.

Mažosios Lietuvos darbais naudojosi ir Didžiosios Lietuvos literatai. Antai, Bohušas rašė A. K. Čartoriskiui, kad jis su dideliu vargu gavęs iš Karaliaučiaus lietuvių kalbos gramatiką ir žodyną ir per visą metų ketvirtį mokęsis lietuvių kalbos, prieš rašydamas savo veikalą. Ir tikrai, savo rašinyje Bohušas tolydžio kartoja mintis ir pavyzdžius iš Pil. Ruhigo „Betrachtung'o" ir ima žodžius iš jo žodyno[289]. Poška, rašydamas savo žodyną, naudojosi, be kitko, ir Milkės žodynu. S. Stanevičius sakė, kad jo perspausdinamoji 1737 metų gramatika neprilygstanti G. Ostermeyerio, K. Milkės ir kitų vokiškai rašytų gramatikų. Karaliaučiuje ir Tilžėje išeiną raštai esą geresni už mūsiškius. „Ani prylîgst sodnams, kur medey ranka żmogaus po tisuma yr patôgey suswadynti ira; o szios toliges ir myszkams par sawy augantyms, be sarga yr be jokia prydabojyma"[290]. Turime žinių, kad Giedraitis vertė Mil-

---

[288a] Pilupėnų mokytojas Henrikas Budrius ne tik siuntė Rėzai dainų ir rašė lietuviškas eiles, bet ir ketino lietuviškai rašyti Lietuvos istoriją. Jo laiške Rėzai 1827 II 8 skaitome: „Euer Wohlgeboren gütiges Anerbieten, mich bei der Bearbeitung eines historischen Werkes zu einer Geschichte Litthauens in meiner Muttersprache — zu unterstützen, nehme ich mit dem gebührenden Dank an und werde gern zu seiner Zeit Gebrauch davon machen, sobald ich mehr in die Geschichte der Vorzeit meines Vaterlandes eingedrungen sein werde" (žr. *Eretas* Rėzos santykiai p. 48).

[289] *Maciūnas* Bohušo veikalas p. 89—95.

[290] *Wolter* Staniewicz p. 461.

kės gramatiką (lenkiškai?)[291]. Versdamas šv. raštą, Giedraitis, matyti, irgi bus naudojęsis Prūsų leidiniais. Giedraičio biografas kun. B. Smigielskis rašo, kad Giedraičio vertimas nesąs originalus (pierwotnem); esą žinoma, kokį jis turėjęs vadovą (przewodnictwo); Giedraitis tik norėjęs, kad kunigai turėtų Šv. Raštą grynoje žemaičių tarmėje, o ne Prūsų lietuvių[292]. Taip pat ir S. Stanevičius rašo, kad Karaliaučiuje 1701 m. spausdintas Naujasis Testamentas „prawedy kiala Naujâm Istatimuj kunygaykszczia Gedrayczia Wiskupa Żemayczių"[293]. Deja, tas dalykas dar nėra pakankamai išaiškintas. Visą eilę Mažosios Lietuvos raštų, gramatikų, žodynų nurodo K. Nezabitauskis savo lietuvių bibliografijėlėje (prie elementoriaus ir „Dziennik Wil." 1824).

Taip tad Mažosios Lietuvos pavyzdys skatino ir Didžiąją Lietuvą veikti. Šiek tiek būta net ir tiesioginių santykių. Antai, gr. J. Plateris buvo nuvykęs Karaliaučiun ir ten pasipažino su Rėza; pasinaudodamas Rėzos jam suteiktais pamokymais ir žiniomis, pradėjęs tyrinėti lietuvių kalbos gramatiką[294]. Vokietijon (matyti, Karaliaučiun) buvo nuvažiavęs ir lietuvių kalbos žodyno rašytojas L. Uvainis, „tyrinėdamas herulių pėdsakus"[295].

c) Didžiosios Lietuvos darbai.

XIX a. pradžioje ir Didžiojoje Lietuvoje susirūpinta gimtosios kalbos tyrinėjimu. Deja, mūsų literatų šios srities darbai daugiausia liko nespausdinti; o tų rankraščių dauguma ar nėra mums prieinami ar net visai žuvę. Dėl medžiagos trūkumo apie tą laiką iš viso sunku daryti kokių nors griežtų išvadų. Negalima, pvz., tiksliau nusakyti ir to susidomėjimo savąja kalba pradžios. Antai, Ks. Bohušas rašo A. K. Čartoriskiui (1808): būdamas mokyklų vizitatoriumi (t. y. 1803 m.) išvažinėjęs visą Lietuvą skersai ir išilgai; jau tada visur tyrinėjęs, ar nerasiąs kur kokio paminklo, rankraščio, kokio lie-

---

[291] *Jucewicz* Wiadomości Bijograficzne.
[292] *Stakauskas* Liet. kalbos kelias į Žem. k. seminariją p. 285.
[293] *Wolter* Staniewicz p. 463.
[294] Kuryer Litewski 1836 N 35.
[295] *Pigoń* Z dawnego Wilna p. 27.

tuviško dokumento; visur tačiau sutikęs visišką nežinojimą, abejingumą, kažkokį proto atbukimą ir pažiūrą, kad neverta vargintis dėl dalyko, kurs neduosiąs jokios naudos; rašydamas savo veikalą, jis kreipęsis į visus Lietuvoje, iš kurių tikėjęsis gauti kokių nors informacijų; rašęs taigi ne universitetui ir ne kapituloms, nes žinojęs, kad iš ten nieko nepatirsiąs, bet tiems, kuriuos laikęs geriausiai mokančius lietuviškai, būtent, keliems klebonams, Kėdainių senjorui, Kauno miestiečiams, Ukmergės pijarams, Telšių bernardinams ir t. t.; deja, niekas iš jų jam net neatrašęs; vienas tik maršalka Lachnickis, Bohušo seserėnas, atsiuntęs vieną lietuvišką knygelę.

Neabejodami, kad Bohušo žodžiai tiko to laiko Lietuvos šviesuomenės didžiajai daliai, vis dėlto manome, kad jau ir tada, bent Žemaičiuose, buvo žmonių, labiau besirūpinančių lietuvių kalba. Kitaip būtų sunku išaiškinti, kodėl Bohušo veikalas apie lietuvių kalbą kone entuziastiškai sutiktas. Taip, pvz., Poška 1810 m. rašo savo žinomąją odę Bohušui (ir Leleveliui) pagerbti. Poška ten rašo:

Dabarczion Linksmus esmi, kiek wiens gal żinoti,
yr ne weykiey toks dżiaugsmas Szirdingas gal buti,
Nęs nu sawa Kaymiena szindin apturiejau,
Kningas su wysu tokies, kokiu asz noriejau —

Kiek turimoji medžiaga leidžia spręsti, apie 1810 m. domėjimasis lietuvių kalba jau visai ryškus. Antai, kaip jau buvo aukščiau minėta, 1809 m. Poška lietuviškai rašo Giedraičiui, taiso jo eilėraščių kalbą, skolinasi Sirvydo žodyną[296]. Siųsdamas lietuviškus eiliuotus pasveikinimus vysk. Giedraičiui (1810, 1811), Klementas dėsto savo pažiūras į Sirvydą, į tarmių klausimą. Tam tikrą padidėjusį susirūpinimą lietuvių kalba rodo ir 1806 m. išleistosios Evangelijos. Taigi gal ir būtų galima XIX a. pirmąjį dešimtmetį laikyti to lietuviškojo sąjūdžio pradžia. XVIII a. pabaiga tebėra dar neišaiškinta, tamsi. Tiesa, Poška, Klementas ir kai kurie kiti Žemaičių literatai jau ir tada buvo nebe jaunuoliai. Bet kad jie jau tada rimčiau būtų rūpinęsi lietuvių kalba, nematyti ar, teisingiau pasakius, nežinoma. Poška pasisako jaunystę praleidęs „var-

[296] *Biržiška M.* Klementas p. 47.

guose ir darbe, nežinodamas, kas yra Homéras, Vergilijus, Horacijus, Krasickis" ir t. t.; taigi literatinis darbas jam tada buvo svetimas. A. Klementas, nors jau ir tada šį tą rašinėjo, tačiau į savo darbą dar nerimtai žiūrėjo; rašo (apie 1800 m.): „Seniau buvo paprotys maišyti lotynų kalbą prie lenkiškos, galima tą patį daryti ir su žemaitiška"[297]. XIX a., kaip jau matėme, į lietuvių kalbą imama vis rimčiau žiūrėti, pradedama ji tyrinėti, rašoma visa eilė lietuvių kalbos gramatikų ir žodynų.

Iš senesnės kartos žemaičių, tyrinėjusių lietuvių kalbą, pažymėsime Dionizą Pošką. Jo nebaigto lenkiškai lotyniškai lietuviško žodyno (iki žodžio Sianie) 2 tomai yra Vilniaus Lietuvių Mokslo Draugijos bibliotekoje. Žodynas pradėtas rašyti 1825 m.[298]. Jį rašydamas, Poška naudojosi Sirvydo ir Milkės žodynais, Bohušo veikalu, Giedraičio biblija ir kitais raštais. Prie kai kurių žodžių pridėliojo lietuviškų eilių, originalių ir verstinių.

Kaip lietuvių kalbos žinovas, buvo tuokart labai vertinamas Leonas Uvainis (1753—1828)[299], „Rasztorius gradiszkoja Resejniu Pawieta Suda", kaip jį vadina Poška. K. Kontrimas jį siūlė lietuvių kalbos lektoriumi Vilniaus universitete; Uvainis esąs didelis eruditas, mokąs daug kalbų, rašąs etimologinį lietuvių kalbos, dabartinės ir senosios, žodyną[300]. Rankraštis nežinia kur dingęs.

Lietuvių kalbos žodyną rašęs ir Šiaulių apskrities maršalka Anupras Liutkevičius[301].

Vėlesnysis Vilniaus universiteto profesorius žemaitis Zacharijas Nemčevskis (Niemczewski, 1766—1820) suteikė žinių apie lietuvių k. geografui C. Malte-Brunui („Tableau de la Pologne" 1807 XV skyrius: „De la langue lithuanienne et principalement du dialecte samogitien" p. 217—233). Vėliau susirašinėjo su C. Malte-Brunu[302].

---

297 *Biržiška M.* Klementas p. 41.

298 *Biržiška* Iš D. Poškos raštų p. 283.

299 *Brensztejn* Paszkiewicz p. 96 yra korektūros klaida: 1723—1828.

300 *Pigoń* Z dawnego Wilna p. 27.

301 *Biržiška M.* Liet. lit. Viln. un-to metu p. 211.

302 Antai, K. Kontrimas rašė J. Leleveliui 1809 VIII 1 (rankraštis KUB N 4435): „Przyłączam kopią listu Pana Malte Bruna do Niemczewskiego pisanego. Posłaliśmy mu do Paryża przez okazyą wczora

Varšuvos Mokslo Bičiulių Draugijos prašoma tam tikra Vilniaus universiteto komisija iš J. Mickevičiaus, P. Golanskio, S. Malevskio ir M. Šulco, kartu su T. Čackiu 1804 m. parankiojo šiek tiek žinių apie lietuvių kalbą[303]. Kad tie vilniškiai profesoriai būtų ir toliau tyrinėję lietuvių kalbą, žinių neturime. Tik P. Golanskis, recenzuodamas 1815 Lindės lenkų kalbos žodyną, aiškina, kad semigalia, arba *zeme gale*, reiškia lietuviškai žemės pabaigą, galą; panašių vietovardžių ir daugiau Lietuvoje esama — *Meyszagała, Betagola* ir t. t.[304]. Galimas tad dalykas, kad Golanskiui lietuvių kalbos dalykai nebuvo svetimi ir vėliau. Minėtoji Varšuvos Draugijos iniciatyva nenuėjo veltui; jos narys Ks. Bohušas savo veikalą parašė, vykdydamas draugijos norą[305].

Tyrinėjo lietuvių kalbą ir visa eilė senesnės ir jaunesnės kartos kunigų, jų tarpe patsai Žemaičių vyskupas *J. A. Giedraitis*. Jis buvo, anot, L. Jucevičiaus, puikus lietuvių kalbos žinovas; parašęs tyrinėjimą (rozprawa) apie žemaičių kalbą ir išvertęs iš vokiečių kalbos (lenkiškai?) Milkės gramatiką; vertimą nusiuntęs Petrapilin[306].

K. Nezabitauskis lietuvių bibliografijoje (prie elementoriaus, 1824) pažymi: „Tarmrieda (gramatyka) lenkiszkay-Letuwiszka par kun. A. Butkiewiczia Bazylion: dar Rankas-Raszte". Daugiau žinių nei apie tą gramatiką, nei apie jos autorių neturime.

Kun. Simonas Grossas, atsikėlęs Kretingos bernardinų vienuolynan ir pramokęs lietuviškai, gal būt, Pabrėžos įtakoje parašė 1835 m. „Kałbrieda Leżuwe Żemaytyszka" (pats tekstas rašytas lenkiškai)[307]. Anot Valančiaus, „kninga ta łabaj giera"[308].

Kun. Dominikas Sutkevičius (1782—1856) rašė lietuvių kalbos žodyną. Sutkevičiaus biografija mažai žinoma. Jis

odeszłą, Rzut i drugie dwa pisma przeciw Bohuszowi i Szlec[er]owi w Warszawie wydane".

[303] Jų tyrinėjimų duomenis, Čackio surašytus, iš rankraščio paskelbė *Augustaitis* Pierwiastki litewskie p. 44—46.

[304] *Golański* Słownik jęz. polsk. przez S. B. Linde p. 426.

[305] *Bohusz* O początkach p. 5.

[306] *Jucewicz* Wiadomości Bijograficzne.

[307] *Salys* Kretingos vien. liet. rankraščiai p. 23.

[308] *Wolonczewskis* Żemajtiu Wiskupiste II p. 78.

mokėsi Vilniaus universitete: jo pavardę aptinkame fizikos skyriaus studentų įrašų knygoje 1804/5 ir 1805/6 mokslo metais. Jo žodyno žinomi keli rankraščiai. Vienas, parašytas apie 1831 m., buvo prieš karą Vilniaus Viešojoje bibliotekoje, kitas 1835 metų yra Marijampolės vienuolyno bibliotekoje, trečias 1848 m. — Lietuvių Mokslo Dr. Vilniuje. Žodyną rinkti Sutkevičius pradėjo trečiame XIX a. dešimtmetyje: 1848 m. žodyno pratarmėje jis rašo, kad žodžius rinkęs „par du desetku su wirszumi metu". Turėjo praktinį tikslą: „Żodinikas wisa didżiause nauda atnesz Jaunikaicziams labiausey żemayczių pradedancziams Iszkałuose mokitis... Turedami po ranka ta Żodiniką łabay pigey iszsimokis żodżiu isz Łotiniszku ir Lenkiszku".

Dar pažymėsime kažkokio kun. D. K. lietuvių kalbos gramatiką (G. L. przez X. D. K. P. S., t. y. Xiądz D. K. Pleban S.), kurios rankraštis (lenkiškas) yra Krokuvoje, Čartoriskių bibliotekoje (N 2281). Gramatikos autorius yra žemaitis (linksniuoja: *tiewas, tiewo, tiewow...; žemės platios, platiu, platioms...).* Prie gramatikos pridėtas lietuviškai lenkiškas žodynėlis (544 žodžiai). Gramatika, matyti buvo skirta besimokantiems lietuviškai. Autorius, pvz., rašo nededąs mažesnės svarbos taisyklių, nes jos tik kliudančios „pradedantiems mokiniams" išsiaiškniti svarbesniąsias. Matyti, rašinys buvo skiriamas spaudai, nes autorius dar ir dėl to nedėjęs smulkesnių taisyklių, kad nebūtų „nereikalingų išlaidų". Gramatika, atrodo, parašyta prieš 1830 m., nes turi per sukilimą išdraskytos Pulavų bibliotekos ekslibrisą.

Visi tie žodynai ir gramatikos spaudos neišvydo. Išspausdinta buvo (1832) kun. Kaliksto Kasakauskio „Kałbrieda leżuwio żiamaytiszko" (antraštė lenkiška ir lietuviška, pats tekstas lenkiškas).

Iš Vilniaus universiteto studentų lietuvių kalbos tyrinėtojų pažymėsime K. Nezabitauskį, S. Stanevičių ir J. Platerį. Kajetonas Nezabitauskis (1800—1876) dar tebestudentaudamas domėjosi lietuvių kalba ir istorija. 1823 m. vasarą važinėjo po kraštą, lietuvių kalbos tarmių tyrinėti. Rašė lietuvių kalbos žodyną ir gramatiką, tačiau nei vieno, nei kito neišspausdino ir nekartą vėliau buvo reiškiamas pageidavimas greičiau susilaukti to „puikaus (doskonały) lietuvių kalbos ži-

novo" veikalų spaudoje[309]. Nezabitauskio žodyno rankraštis yra Varšuvos universiteto bibliotekoje (N 1201). Žodynas nepilnas (baigiamas raide K), pradėtas rašyti dar studentavimo laikais (zaczęty w Wilnie w. r. 1823-cim z polecenia kanclerza Państwa Hr. Romanzoff). Nezabitauskio gramatikos rankraštis nežinia kur išlikęs ar dingęs. S. Baltramaitis rašė (1894), kad P. Matulionis turįs Nezabitauskio rankraštį „Grammatyka żmudzko-litewska z uwzglendnieniem innych narzeczy litewskich" 1837 m.[310]. A. Janulaitis, nenurodydamas žinios šaltinio, mini Nezabitauskio „Uwagi nad początkami gramatycznemi języka litewsko żmudzkiego", kurios recenziją rašęs S. Stanevičius, nors, rodos, nedidžiai tevertinęs[311].

Varšuvos universiteto bibliotekoje yra dar kitas nežinomo autoriaus žodynas — vienų lietuviškų žodžių rinkinys (rnkrš. N 1128). Žodynas yra buvęs K. Nezabitauskio rankose, kurs žodyno gale padėjo prierašą, kad ten iš viso yra 21461 žodis[312].

Simanas S t a n e v i č i u s (1799–1848), vienas iš žymiausių ir karščiausių ano lietuviškojo sąjūdžio veikėjų, labai rūpinos lietuvių kalba, kurią gerai mokėjo (tai rodo jo raštai). 1829 m. perspausdino, kiek pataisydamas, 1737 metų gramatiką (Universitas linguarum). Rašė lietuvių kalbos žodyną, kurio nebaigtas rankraštis (iki raidės L) kažkur dingo[313]. J. Šliūpas dar mini Stanevičiaus ranka rašytą gramatiką (iki skaitvardžio)[314].

Jurgis P l a t e r i s (1810—1836), dar universitete būdamas, drauge su Stanevičiumi tyrinėjo lietuvių kalbą; rašė Poškai laišką, prašydamas patarimo dėl gramatikos ir žodyno rašymo (žinia iš jau cituoto anoniminio rankraščio apie S. Stanevičių[314a]). Ten pat minimas Platerio gramatikos rankraštis (iki skaitvardžio), kurs esąs Platerio ranka rašytas

[309] *Baliński* Starożytna Polska III p. 507.
[310] *Biržiška V.* Liet. Bibliografija II N 697.
[311] *Janulaitis* Zabitis - Nezabitauskas p. 70.
[312] *Maciūnas* Krokuvos bibliotekose pasirausus p. 179.
[313] Žr. XVI priedą.
Kad Stanevičius sudarinėjo žodyną, rašė: *[Šliūpas]* Lietuviszkiejie Rasztai ir Rasztininkai p. 31 ir *Zatorski* Witold nad Worksłą p. VIII.
[314] *[Šliūpas]* Lietuv. Rasztai p. 31.
[314a] Žr. XII priedą.

(taigi tas pats rankraštis, kurį Šliūpas priskiria Stanevičiui). Platerio nekrologe nurodoma, kad jis mėgęs mokslo darbą, bet daugiausia laiko skyręs Lietuvos senovei ir jos gyventojų kalbai tyrinėti; tuo tikslu buvo nuvažiavęs Rygon ir Karaliaučiun, kur pasipažinęs su Rėza; iš pagrindų ištyręs lietuvių kalbos etimologiją ir išdėstęs ją gausiose ir vykusiai sudarytose lentelėse; be to, parašęs tyrinėjimą apie lietuvių kalbos akcentą ir muzikalumą[315].

Apžvelgę tuos XIX a. pradžios lietuvių kalbos tyrinėtojus, dar kartą turime priminti, kad mes ne viską dar žinome. Antai, toks S. Valiūnas duoda eiliuotame laiške Poškai patarimų dėl žodyno rašymo; galėjo taigi ir patsai ką nors rašyti apie lietuvių kalbą. Be to, daug buvo ir tokių, kurie, kad ir brendo jau XIX a. pradžioje (prieš 1830 m.), savo filologiniais darbais vėliau tepasireiškė. Pvz., kun. J. Čiulda, kuris mokėsi Vilniaus universitete 1818—1822 m., lietuvių kalbos gramatiką rašyti pabaigė tik 1855 m.; anot J. Karlovičiaus, Čiuldos gramatika būtų davus didelės naudos mokslui, jei būtų buvus išspausdinta[316]. Taip pat ir S. Daukantas lietuvių kalbos žodyną vėliau tepradėjo rašyti[317].

4. LIETUVIŲ KALBOS AUKŠTINIMAS.

Susidomėjimo lietuvių kalba charakteringa savybė — tos kalbos aukštinimas, t. y. jos grožio, turtingumo, sklandumo, skambumo ir t. t. skelbimas. Ir vėl turime pažymėti, kad tai nebuvo specifiška tik lietuviškojo sąjūdžio savybė. Tą patį pastebime ir kitur. Pvz., apie analogiškose sąlygose esančią latvių kalbą K. Vatsonas rašė (1822), kad ji esanti „graži, lanksti ir turtinga" ir todėl esą skaudu girdėti mokytus vyrus tvirtinant, kad latviai turį jos išsižadėti.[318]

Vysk. J. Kosakovskis straipsnyje apie čekų literatūrą (1803) cituoja „Iliados" vertėjo čekų kalbon šiuos žodžius: „Argi yra pasaulyje kurios nors tautos kalba, kuri senumu, iškalbumu, turtingumu, puošnumu, malonumu ir išplitimu po vi-

[315] Kuryer Litewski 1836 N 35.
[316] *Karłowicz* O języku lit. p. 360.
[317] *Biržiška M.* Daukantas (Liet. Encikl. VI) p. 147.
[318] *Watson* Über den lett. Völkerstamm p. 267.

sus kraštus (čia turi galvoje visas slaviškas kalbas — V. M.) viršytų čekų kalbą".[319] Žvilgterėkime ir į lenkų raštiją. Antai S. Staszicas rašo: „Mūsų kalba tokia graži, tokia rišli (zwięzły) turinti tai, ko nėra nė vienoje dabartinėje kalboje, būtent, didelę harmoniją, trumpą ir stiprią žodžių jėgą, — toji kalba savo dvasia, savo struktūra iš Europos kalbų labiausiai priartėja prie tobulųjų senovės kalbų: lotynų ir graikų"[320]. Ir lietuvių kalba, kaip vėliau dar pamatysime, buvo panašiai lyginama su lotynų ir graikų kalbomis. Vysk. J. Albertrandis 1801 m. Varš. Mokslo Bičiulių Draugijos posėdyje sakė, kad lenkų kalba jau daugiau kaip 300 metų buvusi dailinama ir tobulinama; kai kitos kalbos dar silpnu ir nepajėgiu žingsniu ėjusios, lenkų kalba jau „turėjo subrendusio amžiaus visą ūgį ir jėgą"[321]. Argi nepanašiai Bohušas rašė apie lietuvių kalbą? Ji buvusi tobula jau tada, kada dar vokiečių ir prancūzų kalbos buvusios visai neišlavintos, kada dar net ir negalvota apie reikalą jas dailinti[322]. O. Kopczynskis lenkų kalbos gramatikos prakalboje kai kurių manymą, „kad mūsų šneka (mowa) nenusipelno net kalbos vardo, nes yra šiurkšti, neturtinga ir netaisyklinga", vadina piktažodžiavimu, vaikišku nenusimanymu ar įžūlumu[323]. Kiek panašiai Bohušas rašo A. K. Čartoriskiui (1808), kad lietuvių kalba niekinama, kad nesidomima Lietuvos praeitimi, todėl reikia pirma apšviesti savo tautiečius, kad jų pirmatakai nebuvę kokie barbarai, „kad neturime priežasties gėdytis savo kilmės; kad lietuvių kalba nebuvo mužikiška, bet visai išdailinta, ir tai savo veikalu įrodžiau". Savo rašinyje Bohušas su polemisto įsikarščiavimu giria lietuvių kalbą. Ir ne tik Bohušas vienas kėlė lietuvių kalbos tobulumą ir grožį. Tuo tarpu XVIII amžiuje nieko panašaus nepastebime. Tačiau Mažojoje Lietuvoje jau ir tada buvo iškeliama viena kita lietuvių kalbos teigiamybė. Taigi ir šiuo atžvilgiu Mažoji Lietuva ėjo pirma Didžiosios.

Jau D. Kleinas lietuvių kalbos gramatikos (1653) prakalboje neigia manymą, kad lietuvių kalba „tiek rikli, jog nė ko-

---

[319] *Kossakowski* Rzut oka na liter. czeską p. 365.
[320] *Kraushar* Towarzystwo warszawskie I p. 376.
[321] *Kraushar* Towarzystwo I p. 152.
[322] *Bohusz* O początkach p. 154—155.
[323] *Kopczyński* Grammatyka p. 6.

kiomis gramatikos taisyklėmis, linksniuotėmis ir asmenuotėmis jos negalėtų sutvarkyti"[324]. T. Lepneris, šiaipjau nemėgęs lietuvių, apie jų kalbą palankiai atsiliepia (1690). Lietuviškai esą lengva eiliuoti, kaip vokiškai ir kitomis kalbomis[325]. Lietuvių kalba esanti žodinga; antai, gentivardžių čia net gausiau kaip vokiečių kalboje[326]. Jungtuko „ir" vengimas, dalyvių vartojimas teikiąs lietuvių kalbai malonaus grožio[327]. Lietuviai turį daug sąmojingų, išmintingų patarlių ir mįslių[328].

Labai gražiai giria prūsų ir lietuvių kalbą (tų kalbų griežtai neskirdamas) M. Prätorius. Toji kalba turinti daug įvairių puošmenų, kiek jų nerastum vokiečių ar lotynų kalbose; ji esanti malonios eufonijos, kaip ir graikų kalba; ji esanti labai žodinga[329]; antai, lietuviškai galima keleriopai pasakyti tą pačia mintį; pvz., vokietis sako — Treib die Pferde und Vieh ins Feld, o prūsas (lietuvis) galįs pasakyti: *Warick arklius (Banda) laukan, Kuinus (galwius) guik dirwoni, Zirgius (peku) le(i)sk ant żoles*[330]. Tačiau, antra vertus, prūsas sugebąs vienu žodžiu tai pasakyti, kam vokietis ar lotynas esąs reikalingas 6 ar net 12 žodžių; pvz., žodį *Atsi-kiemininkiwa* vokietis turįs versti: Laßt uns beide wieder zurück von einem Dorf zum andern fahren[331]. Lietuvių patarlės ir mįslės taip talentingai sugalvotos, jog net reikia stebėtis ta valstiečių tauta (bauerisches Volk)[332].

XVIII a. pradžioje kun. M. Mörlinas smerkė sudarkytą bažnytinių raštų kalbą ir kreipė dėmesį į šnekamąją lietuvių kalbą. Jo šalininkas J. Šulcas pastabose prie savo verstų Ezopo pasakėčių porą kartų prasitaria apie lietuvių kalbos grakštumą (elegance)[333]. Ypač išaukštino lietuvių kalbą kitas Mörlino šalininkas Pilypas Ruhigas (Betrachtung der lit. Spr.). Charakteringos jau pačios kai kurių to veikalo skyrių antraštės, kaip štai: „Apie lietuvių kalbos turtingumą ir tobulumą".

---

[324] *Biržiška M.* Rinktiniai mūsų sen. raštai p. 229—230.
[325] *Lepner* Der Preusche Littauer p. 115.
[326] *Lepner* Der Preusche p. 107—108.
[327] *Lepner* Der Preusche p. 113.
[328] *Lepner* Der Preusche p. 116.
[329] *Prätorius* Historische Nachricht p. 560.
[330] *Prätorius* Historische p. 537.
[331] *Prätorius* Historische p. 560.
[332] *Prätorius* Historische p. 561.
[333] *Maciūnas* Šulco Ezopas p. 141 ir 142.

„Apie lietuvių kalbos grakštumą ir malonumą". Lietuvių kalba esanti be pagrindo niekinama kaip sulopyta kalba (daß sie von andern zusammen geflicket sei) ji turinti pakankamai savų žodžių ir galinti išsiversti be skolinimosi iš lenkų ir vokiečių kalbų[334]. Kur lenkas skolinasi žodžius iš vokiečių kalbos, lietuvis turįs originalius; pvz., gintarą lenkas vadina bursztyn iš vokiško Bernstein[335]. Lietuvių kalba turtinga. Taip, pvz., lietuvis pasako: *wyrs żillas, arklys szirmas, sermega pilka, żirniai raini* arba *bûri;* vokietis čia teturįs vieną žodį grau[336]. Kai kam gal ir nepatiksią, kad Ruhigas pripažįstąs tai neišlavintai ir niekinamai kalbai dailumą; bet vis dėlto ji turinti kiek graikiško meilumo; diminutyvų vartojimas ir balsių gausumas daro tą kalbą meilesnę už lenkų kalbą su jos šiurkščiu priebalsiškumu[337]. Lietuvių kalbos savybėms pailiustruoti jis cituoja 3 liaudies dainas.

Kaip žinome, Ruhigo paskelbtosios dainelės sužavėjo G. Lessingą ir Herderį. Jie kartojo ir Ruhigo mintį apie lietuvių kalbos malonų skambumą dėl balsių ir diminutyvų gausumo. Panašiai rašė ir kiti, savo raštuose prasitariantieji apie lietuvių dainas, pvz., J. G. Kreutzfeldas[338], K. E. Nanke[339], Fr. S. Bockas[340] ir kt. Herderio cituojamasis T. G. Hippelis apie lietuviams artimą latvių kalbą, rašo, kad ji skambanti kaip varpelis ir pati jau esanti pusiau poezija[341].

Berlyno Akademijos skelbtąjį konkursą (nustatyti kalbos idealą ir pagal jį įvertinti Europos kalbas) laimėjo D. Jenischas, parašęs „Philosophisch kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn älteren und neueren Sprachen Europas" (1796)[342]. Tame veikale D. Jenischas mini ir lietuvių kalbą, iškeldamas jos vaizdingumą (glückliche Bildsamkeit)[343] ir ypač jos malonų skambumą, kurį jautęs, girdėdamas lietuviškai kalbant, ir kuris taip skyręsis nuo vokiečių kalbos (den abstechenden

---

[334] *Ruhig* Betrachtung p. 66—67.
[335] *Ruhig* Betrachtung p. 65.
[336] *Ruhig* Betrachtung p. 70—71.
[337] *Ruhig* Betrachtung p. 74—75.
[338] *Sembritzki* Die ostpreußische Dichtung p. 228.
[339] *Nanke* Wanderungen durch Preußen II p. 198.
[340] *Bock* Versuch einer wirtsch. Naturgeschichte I p. 127.
[341] *Herder* Stimmen der Völker p. 248.
[342] *Pott* Humboldt I p. CLIV.
[343] *Jenisch* Philosophisch krit. Vergl. von 14... Sprachen p. 112.

Wohlklang der litauischen Sprache, gegen die deutsche gehalten, empfand ich schon als Knabe...); toliau cituoja 8 eilutes Ruhigo dainelės — *asz atsisakiau sawo Moczuttei*[344]. Ypač jis išgiria lietuvių kalbą Milkės žodyno prakalboje, kartodamas daug Ruhigo minčių ir pavyzdžių. Lietuvių kalba esanti, tiesa, neturtinga kultūros bei filosofijos sąvokų, betgi ji turinti pakankamą skaičių šakninių žodžių jausmui ir minčiai reikšti. Jos struktūros savybės — galūninis linksniavimas be skirties (Artikel), asmenavimas dažniausiai be ilgų padedamųjų veiksmažodžių, subtilesnių laiko apibrėžimų nuosakomis gausumas, dalyviai, dviskaita — primenančios panašias graikų ir iš dalies lotynų kalbos tobulybes ir galinčios vokiečiui tik pavydą sukelti dėl jų kalbos nerangių skirčių, perkrovimo padedamaisiais veiksmažodžiais, dalyvių trūkumo.

G. Ostermeyeris, kritikuodamas J. Thunmanną, tvirtino lietuvių kalbą esant turtingą ir nereikalingą skolintis žodžių iš svetimų kalbų. Antai J. Thunmannas manė, kad jūrininkystės žodžiai lietuvių kalboje esą suomiškos kilmės. G. Ostermeyeris atkerta: tegu kiekvienas, kurs taip mano, nueinąs pas lietuvį žveją ir ten jis išgirsiąs visų didžiausių ir mažiausių daiktų, priklausančių laivininkystei ir žvejybai, tikrai lietuviškus pavadinimus[345]. Ypač šiltų žodžių gimtajai lietuvių kalbai rado L. Rėza, leisdamas Donelaičio poeziją ir lietuvių dainas.

Jau buvo nurodyta, kad daug kas iš Prūsų rašytojų lietuvių kalbą tiek žodynu, tiek gramatika bei sintakse lygino su graikų ir lotynų kalbomis. Antai, D. Jenischas (Milkės žodyno prakalboje) rašo: gal skaitytojas šypsosis ir laikysiąs tai svajone, kad jis jam kalbėsiąs apie kilnią lietuvių kalbos giminystę su didžiąja graikų kalba, bet tegul jis matąs ir girdįs (čia Jenischas cituoja pavyzdžius, turinčius įrodyti lietuvių ir graikų kalbos panašumą). Taigi ta tariamai artima lietuvių kalbos giminystė su graikų kalba, kurią ano laiko pažiūra laikė kalbų tobulumo idealu (pvz., D. Jenischas savo minėtame veikale „Phil. krit. Vergl. ...von 14 Sprachen“), negalėjo nekelti lietuvių kalbos vertės šviesuomenės akyse.

---

344 *Jenisch* Philosophisch p. 491.
345 *Ostermeyer* Gedanken p. 88.

Tuo būdu Prūsuose jau prieš XIX a. pradžią brendo pažiūra, 1) kad lietuvių kalba yra turtinga, bent kasdieninių reikmenų žodžių, 2) kad jos gramatika ir sintaksė prilygstanti graikų ir lotynų kalbas, o kitas kalbas daugeliu žvilgsnių viršijanti, 3) kad ji yra švelni dėl diminutyvų gausumo ir 4) skambi dėl balsingumo, 5) kad ji tinka jausmui ir minčiai reikšti.

Tokios pažiūros darės populiarios. Jas priėmė ir tie, kurie patys lietuviškai nemokėjo ir iš viso toliau stovėjo nuo lietuvių tautos gyvenimo. Antai, C. Malte-Brunas (1807) rašė, kad lietuvių kalba turinti daug dalyvių, kurie labai naudingi stiliaus suglaustumui ir elegancijai (à la concision et à l'élégance du style) ir kurių trūksta labiausiai išlavintoms ir garsiausioms kalboms[346]. A. Kotzebue (1808) rašė, kad prūsų kalba buvusi pilna jėgos ir didybės, žodinga, turėjusi malonios graikiškos eufonijos, pilna grakščių formų (Wendungen), kurių nei vokiečių, nei lotynų kalbos negalinčios išreikšti; prūsas vienu žodžiu galėjęs pasakyti tai, kam romėnas ar vokietis reikalingas dvylikos, pvz., *atsikieminkiwa*[347]. Matome, kad Kotzebue tiesiog seka Prätoriumi, net kartodamas jo pavyzdžius.

Taigi XIX a. pradžios Didžiosios Lietuvos lietuvių kalbos aukštintojai jau rado iš dalies parengtą dirvą. Suprantama, ne visi minėtieji rašytojai buvo žinomi Didžiosios Lietuvos literatams ir ne visiems. Vis dėlto, anų įtaka ar bent tam tikras padrąsinimas aukštinti lietuvių kalbą nesunku susekti. Pvz., S. Daukantas, pažymėjęs, kad lietuvių kalba yra graži ir tinka „gudrej gudresnej raszyti", pastebi: „Ne asz tou stygawoiu bet kyty mokity wiraj żinų kap rejk raszyti ir kokie kałba gera ira ont raszyma"; išnašoje Daukantas šalia Narbuto nurodo ir Kotzebue[348]. Ypač toji įtaka pastebima Ks. Bohušo veikale, kurio priklausomybė nuo Ruhigo „Betrachtung'o" pernelig aiški[349]; taigi, Bohušo veikalui išgarsėjus, Ruhigo mintys pasklido ir Didžiojoje Lietuvoje. Buvo čia žinomas ir Milkės žodynas su savo garsiosiomis prakalbomis.

Ks. Bohušo veikalo „Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę"

---

[346] *Malte - Brun* Tableau p. 225.
[347] *Kotzebue* Preußens ältere Geschichte I p. 72.
[348] *Daukantas* Darbay p. 20.
[349] plg. *Maciūnas* Bohušo veikalas p. 88—95.

(išsp. Varšuvos Mokslo Bičiulių Draugijos metraščiuose 1810, o atskirai 1808 m.) yra 3 dalys. Pirmoje dalyje, istorinėje, Bohušas įrodinėja, kad tame krašte, kur dabar Lietuva, Kuršas, Palenkė ir Prūsai, nuo neatmenamų laikų gyvenusi viena galinga lietuvių tauta. Antroje dalyje įrodinėja, kad lietuvių kalba nekilusi iš kitų kalbų, o esanti originalinė, pirmykštė kalba, netgi kai kurių kitų kalbų motina. Trečioje dalyje jis nagrinėja lietuvių kalbos savumus, stengdamasis įrodyti jos grožį bei tobulumą. Neteisinga, antai, esanti pažiūra, kad lietuvių kalba neturtinga. Bohušas parenka (iš Sirvydo ir Ruhigo žodynų) 594 lietuviškus žodžius iš įvairių sričių, norėdamas parodyti, kad tiek paprasto gyvenimo dalykams — amatams, namų apyvokai, žemės ūkiui, laivininkystei, spalvoms ir t. t. — tiek abstrakčioms mokslo, meno, psichologijos sąvokoms reikšti lietuvių kalba turinti savų originalinių žodžių. Tasai žodynėlis, kurs lengvai galįs būti dešimteriopai padidintas, turįs sugėdinti tuos, kurie lietuvių kalbą vadina mužikiška ir neturtinga[350]. Lenkas dažnai verčiamas skolintis žodžius iš vokiečių kalbos, lietuvis turįs savų[351] (kartoja Ruhigą). Lietuvių kalbos turtingumą parodą gausūs sinonimai (cituoja Ruhigo pavyzdžius: žilas ir kt.)[352]. Lietuvių kalbos sintaksė tikrai verta mokslininko dėmesio. Tai nesąs beformis nuo kalbančiojo savavalios priklausančių taisyklių rinkinys, kur taisyklių yra tiek pat, kiek ir išimčių, bet tai tobula kalba, kurios sintaksė visai tokia pat, kaip graikų kalbos, to visų kalbų idealinio pavyzdžio[353] (duoda kelis pavyzdžius iš Ruhigo). Be to, dar Bohušas pažymi lietuvių kalbos muzikalumą ir tinkamumą poezijai — lietuviškai lengva versti net lotyniškieji hegzametrai. Toliau cituoja tris Ruhigo dainas, eilėraštį apie karalaitę Vandą, Ovidijaus ir Vergilijaus vertimų nuotrupas.

Bohušo veikalas pasidarė plačiai žinomas. Jis išverčiamas rusų kalbon („Ulej" 1811); 1813 m. Leipcigo literatūrinis laikraštis įdeda apie jį palankią recenziją[354]. Ypač jis išgarsėjo Lietuvoje, iš dalies ir Lenkijoje. Tada, kaip jau matėme, kilo ir stiprėjo domėjimasis lietuvių kalba; antai, Varšuvos

350 *Bohusz* O początkach p. 145—146.
351 *Bohusz* O początkach p. 153.
352 *Bohusz* O początkach p. 152.
353 *Bohusz* O początkach p. 146.
354 *Jucewicz* Wiadomości Bijograficzne.

Mokslo Bičiulių Draugija net kreipėsi tuo reikalu į Vilniaus universitetą. Tačiau dar nebuvo jokių tyrinėjimų apie lietuvių kalbą ir lenkų mokslas apie ją nieko nenusimanė. Antai, toks H. Kołłątajus manė, kad lietuvių kalba esanti senosios skitų kalbos mišinys su slavų kalba, kad žemaičių kalba esanti visai skirtinga kalba ir nepanaši nė į vieną Europos kalbą[355]. Ks. Bohušas, taigi, pirmasis lenkiškai plačiau parašė apie lietuvių kalbos giminystę su kitomis kalbomis ir panagrinėjo kai kurias jos ypatybes. Tad tuo veikalu ir susidomėta. Žinoma, nenusivokiant apie lietuvių kalbą, nepastebėta gausių Bohušo netikslybių ir klaidų, rodančių, kad ir patsai Bohušas labai menkai temokėjo lietuviškai[356]. Tuo būdu Bohušo veikalas, anot J. Karlovičiaus, „daugiau kaip pusę amžiaus buvo rašantiems apie Lietuvą svarbiausia ir neabejotinos kompetencijos lingvistinė medžiaga“[357]. T. Narbutas vadina Bohušą įžymiu kalbų žinovu[358]. Be jo, Bohušu dar rėmėsi St. Bohušas — Siestšencevičius[359], J. Kraševskis[360], J. Jaroševičius[361], T. Bulharinas[362] ir kt. Bohušo minčių atgarsių rasime ir lenkų enciklopedijon[363] įdėtame (1864) L. Rogalskio straipsnyje apie Lietuvą, nors tada Bohušo pažiūros mokslo atžvilgiu jau buvo anachronistiškai naivios. Tikrajam tačiau kalbos mokslui (tokiems P. Boppui, A. Schleicheriui, A. Leskienui ir kt.) Bohušo veikalėlis, žinoma, jokios reikšmės neturėjo.

Žinoma, buvo ir tokių, kurie pastebėjo Ks. Bohušo naivų diletantiškumą, betgi jų tada buvo nedaug. Kai kuriuos Bohušo teigimus (apie tariamąją senovės lietuvių literatūrą) jau J. Lelevelis pašiepė (1809). V. S. Rzewuskis (1813) rašė, kad Bohušo veikalas neišaiškinęs jam, kokiu būdu lietuvių kalba galinti būti laikoma kitų kalbų motina, prie kurios kalbų grupės ji priklausanti, pagal kurių kalbų pavyzdį galįs būti sudarytas lietuvių kalbos žodynas ir gramatika[364]. Mokytasis če-

---

355 *Kołłątaj* Stan oświecenia p. 24.
356 *Maciūnas* Bohušo veikalas p. 96—99.
357 *Karłowicz* O języku lit. p. 141.
358 *Narbutt* Dzieje staroż. nar. lit. II p. 275.
359 *Siestrzencewicz de Bohusz* Recherches.
360 *Kraszewski* Litwa I p. 244, 247—248 ir kt.
361 *Jaroszewicz* Obraz Litwy I p. 169.
362 *Bulgarin* Rossija I.
363 *R[ogalski]* Litwa.
364 *Tyszkiewicz* O kurhanach na Litwie p. 5.

kas P. Šafařikas savo „Slavų senybėse“ (1837) aštriai supeikė Bohušą; tokie veikalai kelią tik juoką ir pasipiktinimą[365]. Ypač smarkiai kritikavo Bohušą, prikišdamas jam ir menką lietuvių kalbos mokėjimą, J. Karlovičius (Krokuvos Lenkų Mokslo Akademijos žurnale 1875 m. spausdintame darbe „O języku litewskim“).

Išpopuliarėjus Bohušo veikalui, turėjo daugiau ar mažiau prigyti ir jo pažiūros apie lietuvių kalbos grožį ir tobulumą. Antai, ir J. Lelevelis, šiaipjau kritikuodamas Bohušą, pastebi (1809), kad jis nieko negalįs prikišti jam dėl lietuvių kalbos gyrimo, tai iš tikrųjų esanti tobula kalba, stovinti viename laipsnyje su slavų kalbomis, galinti prilygti graikų kalbą[366]. St. Bohušas-Siestšencevičius, kurs savo žinias apie lietuvių kalbą ėmėsi daugiausia iš Bohušo, rašo (1812), kad lietuvių kalba turinti graikų kalbos suglaustumą ir tikslumą (les lithuaniens ont adopté dans leur langue la brieveté et la précision de langue grecque)[367]. T. Narbutas rašo (1817), kad lietuvių kalba turinti visas graikų ir lotynų kalbos žymes; nedaug ją bereikėtų dailinti, kad ją galėtų kalbėti Homėro lūpos; žinovas galįs joje rasti žodyno turtingumą, skambumą[368]. T. Čackis, gal ir nepriklausomai nuo Bohušo, 1811 VIII 15 rašė Poškai, kad lietuvių kalba esanti stipri, rišli, turinti tikrų turtų (jest wszelako mocnem, zwięzłem i ma prawdziwe bogactwa)[369]. Vėliau panašiai aukštino lietuvių kalbą J. Kraševskis ir kt.

Itin paveikė Bohušo veikalas žemaičių literatus, nors jų nevienas (pvz., D. Poška, K. Nezabitauskis, S. Stanevičius) pastebėjo Bohušo daromas klaidas[370]. J. Leleveliui, T. Čackiui ir kt., nemokėjusiems lietuviškai, lietuvių kalbos tobulumo pripažinimas buvo, gal būt, tik nauja ir, pasakytumėm, tam tikru atžvilgiu madinė mokslo pažiūra į lietuvių kalbą (sakome — mokslo, nes praktiniame gyvenime lietuvių kalba tebebuvo paniekinta mužikų kalba). Kas kita žemaičių literatai. Jiems lietuvių kalba rūpėjo ne dėl mokslinio tiktai intereso; jiems ji buvo sava. Jie mylėjo ją ir ne kartą savo raštuose

---

365 *Šafarik* Slavianskija drevnosti I, 1 p. 36.
366 *Lelewel* Wzmianka... i uwagi p. 52.
367 *Siestrzencewicz de Bohusz* Recherches p. 350.
368 *Narbutt* Domniemanie o dawnych Litwinach p. 275.
369 *Brensztejn* Paszkiewicz p. 82.
370 *Maciūnas* Bohušo veikalas p. 96—97.

smerkė jos paniekinimą, o Bohušo veikalas parodė, kad jų gimtoji kalba ir dėl savo grožio bei tobulumo yra verta meilės ir pagarbos. Todėl, pvz., D. Poška taip džiaugės paskaitęs Bohušo rašinį. L. Jucevičius vadino Bohušą neįkainojamu gimtojo krašto dalykų mylėtoju (nieoszacowany miłosnik rzeczy ojczystych)[371].

Bohušo pažiūrų įtaką aiškiai pastebime ir nežinomojo autoriaus (X. D. K. P. S.) gramatikos rankraštyje; lietuvių kalba pasižyminti turtingumu ir grožiu, taip ir trankumu (gromkością) ir subtiliu delikatumu; lenkai ir apie žmogų ir apie gyvulį vienodai sako — *je, jadł, jeść,* o lietuvis čia turįs du skirtingus žodžius *jesty* ir *walgity;* lietuvių kalba turinti daug diminutyvų, daug spalvas reiškiančių būdvardžių; pvz., lietuvis sako: žmogus *żylas,* arklys *żerksztas* arba *szywas,* lenkas čia teturįs vieną žodį — *siwy* (panašus pavyzdys yra ir Bohušo rašinyje). Iškelia autorius ir lietuviškų dalyvių turtingumą. Antai, lietuviškasis *milemas esu* arba *esmu* norint tiksliai išversti lenkiškai, reikės tiekos žodžių: przez godność moich postępków zasłużyłem na miłość powszechną i oną jestem zaszczycony, nes pasakyti trumpai kochany jestem labai susiaurina ano lietuviško posakio reikšmę ir lietuviškai bus — mylėtas esu. S. Daukantas, savo „Darbuose" taip pat nekartą teikia Bohušo mintis: „Grażumas ir dailumas kałbos Letuwiu Żamaitiu roda aiszkiej iog ana ira tykra wijna ir pirmaniy kałba szaurys gyminiu nu neatmynamu amżiu senowis", tvirtina Daukantas ir smerkia tuos, kurie „radusis tiktaj kelis żodius swetymus ir diel tu kielu żodiu wadin Lietuwos kałba nouszłowoms wysokiu kałbu"[372]. Kaip tik tą patį, kaip Daukantas čia, įrodinėjo ir Bohušas.

Iš cituotųjų pavyzdžių matyti, kad lietuvių kalbos aukštinimas, jau ir seniau kiek besireiškęs Mažojoje Lietuvoje, XIX a. pradžioje vis labiau stiprėjo Didžiojoje. Aiškiai pastebima ir Bohušo reikšmė tų pažiūrų evoliucijoje.

---

[371] *[Jucewicz]* Litwa p. 5.
[372] *Daukantas* Darbay p. 20.

5. KALBA IR SENOVĖ.

Tasai lietuvių kalbos aukštinimas nuosekliai vedė prie vienos problemos, būtent, kaip paprastų „mužikų" kalba galėjo taip ištobulėti? Jau Ks. Bohušas sprendė šį klausimą; rasdami kalboje tokį žodžių gausumą, muzikalumą, delikatumą, taisyklingą ir graikų kalbai artimą sintaksę, eiles (rymy), neblogesnes už lotynų, — ne tik spėlioti, bet ir tvirtinti galime, kad tokia kalba yra buvusi mokytų žmonių kalba, nes tik mokyti žmonės taip galį kalbą ištobulinti[373]. Bohušas neabejojąs, kad Lietuva nuo neatmenamų laikų dar prieš Mindaugo viešpatavimą bus turėjusi daug mokytų žmonių[374]. Deja, ta senoji lietuvių literatūra žuvusi, nes tada dar nebuvę spaudos, o lietuvių literatų rankraščius sunaikinęs laikas. Ko nesugraužusios kandys ir žiurkės, tai galutinai sunaikinę karai, per kuriuos su namais sudegdavę ir rankraščiai. Lietuvos literatas savo rankraščius galėjęs nuo priešo nebent kur miške medžio drėvėje paslėpti, o čia jie kartu su medžiu sutrūnydavę ar būdavę kirminų suėsti[375]. Pacitavęs Ovidijaus (4 eilutes) ir Vergilijaus (30) lietuviškųjų vertimų „laimingai išlikusias" nuotrupas, Bohušas sprendžia, kad ne tik tie ir kiti klasikiniai autoriai buvę išversti lietuviškai, bet būta ir originalinių lietuviškų veikalų[376]. Taigi lietuvių kalba jau gilioje senovėje nebuvusi barbariška.

Kritiškesnieji protai tuos Bohušo samprotavimus skeptiškai sutiko. Anot J. Lelevelio, tai teverta pašaipos[377]. Tačiau Bohušas, atsikirsdamas Leleveliui ir vėliau neatsisakė tų savo spėjimų[378]. Juokinga atrodė toji mintis apie senovės lietuvių raštiją ir vilniškiams „šubravcams", kurie ją pašiepė.

Vis dėlto, tos Bohušo pažiūros išpopuliarėjo, nes gausiems Lietuvos praeities mylėtojams — tuo laiku, kaip žinome, sparčiai kilo ir susidomėjimas gimtojo krašto istorija — buvo maloni anoji mintis, įrodanti jų protėvių aukštą kultūrą. S. Dau-

---

[373] *Bohusz* O początkach p. 201.
[374] *Bohusz* O początkach p. 200—201.
[375] *Bohusz* O początkach p. 197—199.
[376] *Bohusz* O początkach p. 196.
[377] *Lelewel* Wzmianka... i uwagi p. 55.
[Lelewel] Oświecenie i nauki w Polszcze p. 17.
[378] *Bohusz* Odpowiedź p. 476.

kantas rašo, kad lietuvių kalba „tejp iszdajlinta ira buwusi kyta karta..., jog ana lig szio łaiko tep graży tep teisingu parbuwa“[379]. Ad. Mickevičius 19 prieraše prie „Gražinos“ pastebi: „Neturi atrodyti juokingi Kotzebue ir Bohušo tvirtinimai, kad lietuvių literatūros turėta būti turtingos didvyriška ir istorine poezija“. Ten pat Mickevičius rašo, kad XVI a. kronininkas S. Grunavas kartą girdėjęs, kaip po ožio aukojimo vaidila dainavęs apie senųjų Lietuvos didvyrių žygius, įterpdamas moralinių pamokymų ir maldų; Grunavas stebėjęsis dalyko ir iškalbos gražumu. Įdomu, kad Mickevičius netiksliai atpasakoja Grunavo žodžius, nes kronininko pagyrimas lietė ne vaidilos pasakojimą (anot Mickevičiaus, dainavimą) apie prūsų protėvius, bet viršaičio dekalogo išdėstymą susirinkusiems į ožio aukojimo apeigas. Mickevičius, matyti, sąmoningai bus iškreipęs Grunavo mintis, kad turėtų kronisto liudijimą apie senosios lietuvių poezijos grožį[380]. L. Rogalskis (ar „Tygodnik Wileński“ redakcija?) pastabose prie savo pateikto lietuvių liaudies dainos vertimo primena senovės „mokytuosius lietuvius, kurių veikalų mums laikas pavydėjo“; apie juos skaitytojas galįs patirti Bohušo rašinyje; eilėdaros lietuviai galėję išmokti iš nugalėtųjų romėnų[381]. T. Narbutas, pacitavęs tariamąjį Videvuto vėliavos užrašą, pastebi, kad jis vertas didelės pagarbos, kaip mums žuvusios literatūros liekana, ir kaip liudytojas, kad tauta, apšaukta laukine ir barbariška, buvo pasiekusi tam tikro kultūros laipsnio[382]. D. Poška, informuodamas P. Köppeną apie lietuvių literatūrą, spėlioja, kad drauge su Kražių archyvu, sunaikintu laiko, vandens ir jėzuitų, bus žuvę ir įvairūs seniausieji lietuvių raštijos paminklai, kurie ten buvę saugojami Žemaičių seniūnų Chodkevičių pilyje[383].

Nerandant tų senovės raštų, beliko juos falsifikuoti. Europoje tai buvo tuo laiku net mada pasidariusi; pvz. 1817 m. čekas V. Hanka sufabrikavo vadinamąjį Karalienės dvaro rankraštį tariamai iš XIII a., o 1817 kitą tokį tariamai seną (iš IX—X a.) rankraštį. Pastebime, kad ir Lietuvoje kartais nepabijota aiškiai nusidėti istorinei tiesai. Matėme, pvz., kad Ks.

[379] *Daukantas* Darbay p. 20.
[380] *Pigoń* Do źródeł „Dziadów“ p. 91.
[381] Tygodnik Wileński 1819 VIII p. 255—256.
[382] *Narbutt* Dzieje staroż. nar. lit. III p. 566.
[383] *Keppen* O proischoždenii p. 104.

Bohušas cituoja savo veikale tariamai senoviškų Ovidijaus ir Virgilijaus vertimų gabaliukus. D. Poška, rasdamas Ovidijaus laiškuose iš Ponto žodžius — getico scripsi sermone libellum, spėlioja, kad Ovidijus bus rašęs lenkiškai[384] ar lietuviškai; aprašydamas getų ir sarmatų papročius, Ovidijus pavartojęs žodį Eheu; ar jis tik nebūsiąs kilęs iš žodžio Jehu, kurį vartoję latviai, kaip nurodąs L. Lindė (Descriptio orbis et omnium rerum publicarum 1655 p. 902)[385]. Poška savo žodyne ir rašinyje apie mitologiją cituoja garsiojo XVI a. jėzuito poeto M. Sarbievijaus lietuviškas eiles. Ar nebus tai paties Poškos darbas? Savo eilėraštį apie žemaičių sudegintąjį dievų garbei kryžiuotį Gerardą Rudą Poška pavadina „sena dayna historini żiemayczių“, lyg ne jis pats būtų jį parašęs. Panašiai ir A. Mickevičius duoda tariamai senos lietuvių dainos apie Kęstučio žirgą vertimą. Savo apysakaitę „Živilę“ Mickevičius spausdina (Tygodnik Wileński 1819), kaip „ištrauką iš senovinių rankraščių, p. P. S. F. Ž. redakcijai suteiktų“. Reikia manyti, kad ir T. Narbutas, jei būtų geriau mokėjęs lietuviškai, būtų sufabrikavęs kokį tariamai seną lietuvišką tekstą, kaip falsifikavo liaudies padavimus, žinias apie archeologinius radinius ir net ištisus senus raštus, pvz., grafo Kyburgo 1397 m. kelionės Lietuvon aprašymą (o gal tai Onacevičiaus falsifikacija?)[386]. Kyburgui buvęs parodytas raštas, rašytas lietuviškomis raidėmis, kurių šis negalėjęs suprasti. Vilniaus vyskupas Andrius atvykusiems kryžiuočiams labai gyręs lietuvių kalbą: jei graikų ir lotynų kalbos būtų užmirštos, tai lietuvių kalba galėtų jas pakeisti dėl savo formų tobulumo, prosodijos ir turtingumo[387]; taigi Narbutas į XIV a. nukelia savo laiko pažiūras.

Matome, kad nekartą skelbtasis lietuvių kalbos dailumas kėlė mintį, kad lietuviai turėjo senovėje savo literatūrą. Tuo

---

[384] *Reikia pažymėti, kad dėl lenkų identifikavimo su sarmatais nuo* pat XVI a. pabaigos dažnas laikė Ovidijų lenku, pvz., P. W. Widawskis XVI a., Starowolskis XVII, o dar ir 1756 m. Poznanės jėzuitų kolegijoje svarstyta, ar Ovidijus buvęs lenkas ar romėnas. Plg. ***Przychocki*** Grób Owidjusza w Polsce p. 12—13.

[385] Pszczółka w Baublu p. 104—109.

[386] *Narbutt* Pomniejsze pisma historyczne p. 133—162. Kad tai falsifikatas, plg. *Karge* Der Gesandtschaftbericht... von Kyburg.

Narbutas tvirtina Kyburgo kelionės aprašymo rankraštį radęs tarp Onacevičiaus popierių. Bet ar tai nebus paties Narbuto darbas, kaip, pvz., mano ***Biržiška V.*** Liet. knyg. istor. bruožai p. 20.

[387] *Narbutt* Pomniejsze pisma p. 154.

pat būdu skelbiamasis lietuvių kalbos turtingumas buvo senųjų lietuvių kultūringumo įrodymas. Antai, S. Daukantas rašo: „...paty kalba Lituwos roda dar szenden, iog ta gymynie turieje senowie sawa rieda, sawa waldże, ukyszkus istatymus, sawa tykiejyma yr sawa raszta“[388]. D. Poška mano, kad žemaičiams žvaigždžių mokslas nebuvęs visai svetimas, nes čia daug kas pažįstąs žvaigždes ir žinąs jų originalinius lietuviškus pavadinimus: *Grizorats, żwayzdżiusietas* ir t. t.[389]. Jau ir Ks. Bohušas buvo davęs lietuviškų žodžių rinkinėlį, norėdamas parodyti, kad lietuviams visose gyvenimo srityse nestinga savų žodžių. Bohušu rėmės vėlesnieji autoriai. T. Narbutas iš fakto, kad žemės ūkio padargai iki pat smulkmenų turį lietuviškus originalinius pavadinimus, daro išvadą, kad lietuviams žemės darbas jau nuo seniausių laikų buvęs svarbiausias pragyvenimo šaltinis[390]. J. Kraševskis rašo: „Neteisingas įsitikinimas dėl tariamo Lietuvos laukinumo neleido senesniesiems tyrinėtojams įsižiūrėti į kalbą, liudijančią, kad didžioji dalis pirmojo reikalingumo amatų net meno nebuvo lietuviams svetima“[391]. Taip pat ir J. Jaroševičius, pasiremdamas Bohušu, tvirtina, kad lietuvių kalba turinti daug savų žodžių mokslo, meno, amatų ir t. t. sąvokoms[392]. Daukanto mokytojas prof. I. Onacevičius mano, kad šalia kitų samprotavimų ir tai, kad lietuvių kalboje labai daug jūrininkystės žodžių (tai, kaip matėm, tvirtino G. Ostermeyeris; taip pat ir Bohušas buvo kiek surinkęs tos rūšies žodžių), rodo lietuvius dalyvavus normanų jūros žygiuose; ir dabar nevienas Normandijos bajoras arba Anglijos peras esąs Lietuvos ar Žemaičių kilimo[393]. Dar čia priminsime J. Potockį, kurs 1792 m. prancūziškai rašytame veikale apie slavų (sarmatų) senovę svarstė ir lietuvių kalbos dalykus. Iš Haacko žodyno jis parankiojo įvairių sričių lietuviškų žodžių, tuo parodydamas, kad lietuviai turi originalių žodžių pirmojo reikalingumo dalykams ir net aukštesnėms sąvokoms; taigi ir pati lietuvių tauta buvo pasie-

---

388 *Daukantas* Darbay p. 10.
389 Pszczółka w Baublu p. 188.
390 *Narbutt* Domniemania p. 276—277.
391 *Kraszewski* Litwa I p. 244.
392 *[Jaroszewicz]* Stan Litwy p. 20.
Jaroszewicz Obraz Litwy I p. 169.
393 *Onacewicz* Rzut oka na pierwotne dzieje Litwy p. 5.

kusi, anot jo, senovėje tam tikrą, kultūros laipsnį[393a]. Matome, kad ir Bohušas panašiai samprotavo. Tik vargu, ar Potockis bus turėjęs įtakos Bohušui, nes šis jo necituoja savo veikale. Anot Brücknerio, vėlesnieji rašytojai T. Narbutas, J. Jaroševičius, J. Kraševskis, svarstydami šį klausimą, nepadarę jokios pažangos, palyginti su J. Potockiu[393b].

Iš cituotųjų pavyzdžių, matome, kad minčiai apie tą, Kraševskio žodžiais betariant, žuvusią lietuvių kalbos praeitį turėjo didelės įtakos Bohušo veikalas. Tačiau tokios pažiūros rutuliojasi ir nepriklausomai nuo Bohušo. Jau XVII a. pabaigoje M. Prätorius rašė apie didžią prūsų (lietuvių) kalbos praeitį. Prūsų kalba — tai senoji gotų kalba; plotas, kuriame ji buvusi vartojama, buvęs daug didesnis už Romos ar Prancūzų imperiją; kai žydėjusi Krivės valstybė, toji kalba buvusi tikrai puiki, kad dabartinių nadruvių ir skalvių kalba, nors jie ir baisiausioje vergijoje gyvena, tebeturinti daugiau puošmenų kaip vokiečių ir lotynų kalbos[394]. Juk Bohušas visai panašiai sprendė problemą, nors, rodos, ir nebuvo Prätoriaus skaitęs. Apie didžiulį lietuvių kalbos vartojimo plotą vėliau rašė, pvz., L. Baczko; lietuvių kalba buvusi svarbiausioji (Hauptsprache) didelės tautos kalba[395]. P. Bohlenas rašo, kad lietuviai bent savo tolimoje tėviškėje — jis, tarė lietuvius atvykus iš Rytų — buvo pasiekę aukštesnės kultūros; tai parodanti jų tobula kalba, kuri likusi jiems lyg šventas prosenovės prisiminimas[396].

Jau iš seno buvo svarstomas senojo lietuvių rašto klausimas. Itin išgarsėjo XVI a. kronisto S. Grunavo suteiktasis tariamos Videvuto vėliavos užrašas, nors kitoje savo Prūsų kronikos vietoje Grunavas, pasirėmęs Dusburgu, rašo, kad prūsai nepažinę rašto[397]. Grunavo žinią apie tą tariamąjį senovišką užrašą kartojo ir kiti kronistai. XVII a. pabaigoje K. Hartknochas visą Videvuto istoriją laikė pasaka, ir manė, kad prūsai savo raidyno nebus turėję[398]. Betgi jo rivalas M. Prätorius

---

393a *Brückner* Potockiego prace p. 51.
393b *Brückner* Potockiego p. 52—53.
394 *Prätorius* Historische Nachricht p. 559—560.
395 *Baczko* Geschichte Preußens I p. 144.
396 *Bohlen* Über die Verwandtschaft p. 134.
397 *Grunau* Preussische Chronik I p. 66 ir 78.
398 *Hartknoch A. N.* Preussen p. 226—227.

manė, kad dar prieš ordino atvykimą „krivių krivaitis, aukštesnieji vaidilos ir ponai, be jokio abejojimo, mokėjo skaityti ir rašyti“[399]. Prūsai pažinę rūnų raštą; patsai žodis esąs prūsiškas (lietuviškas): latviškai *runat* — kalbėti[400]. XVIII a. J. Thunmannas minėtąjį vėliavos užrašą taip išskaitė: *Dew Korg supyk s pustitiais ystuk ssus*. Dabar, anot jo, tą užrašą reikia taip ištaisyti: *Diew Korg supyk su pustitoieis, uztik szus* (Gott Korche! zürne mit den Verheeren (und) thue ihnen Böses); toliau aiškina prasmę, nagrinėja užrašo kalbą[401]. Kitoje vietoje Thunmannas sakosi išskaitęs ant vieno dievaičio stabo šiaurės Vokietijoje užrašytą maldelę: *Perkun. Dewaite. Ne. Museis. und Man* (Perkun Göttchen, schlage nicht auf mich)[402]; tai palygina su panašia J. Lasickio cituojama maldele[403]. Apie pastarąjį Thunmanno išskaitymą rašė J. Lelevelis[404], T. Narbutas[405], S. Daukantas[406]. Pačioje XIX a. pradžioje Varšuvos Mokslo Bičiulių Draugija, kreipdamasi į Vilniaus universitetą žinių apie lietuvių kalbą, prašė pasistengti išaiškinti klausimą, ar lietuviai yra turėję savo rūniškąjį raštą[407]. T. Čackiui istorikas A. Naruševičius pasakojęs apie Žemaičiuose rastus akmenis su parašais; patsai tačiau Čackis mano, kad lietuviai savo raidyno nebus turėję; įvairūs aktai ir dokumentai prieš Jogailos viešpatavimą Lietuvoje buvę rašomi lotyniškai, vokiškai ar gudiškai[408]. Įdomu pastebėti, kad Poška, nors ir labai gerbė Čackio mokytumą, vis dėl to buvo įsitikinęs, kad senovėje įvairūs aktai ir dekretai Lietuvoje buvo rašomi ir skelbiami lietuviškai[409]. Prof. Ig. Danilavičius manė, kad Stryjkovskio minimieji lietuviškieji metraščiai tai ne lietuviškai rašyti, o tik Lietuvos metraščiai; lig šiol dar nesą rasta lietuviškų knygų, išskyrus religines; anot jo, lietuviai ir savų rašmenų nebus turėję[410]. Vis dėlto, nors rimti mokslo vyrai netikėjo, kad lietu-

---

399 *Prätorius* Historische Nachricht p. 75.
400 *Prätorius* Historische p. 899.
401 *Thunmann* Versuchte Erklärung p. 235.
402 *Thunmann* Über die Gottesdienstl. Alterthümer p. 318.
403 *Thunmann* Über die Gottesdienstl. p. 321.
404 *Lelewel* Winulska sławianszczyzna p. 352.
405 *Narbutt* Domniemanie p. 274.
406 *Daukantas* Darbay p. 10.
407 Žr. V priedą.
408 *Czacki* O lit. i polsk. prawach p. 18, 54–55.
409 *Paszkiewicz* Rozmyślania p. 40.
410 *[Danilowicz]* Latopisiec litewski p. 246.

viai yra turėję savo raštą, tuo neabejojo Lietuvos praeitį aukštinusieji istorikai mėgėjai, nes savas raštas buvo senųjų lietuvių kultūringumo įrodymas. S. Daukantas nesvyruodamas rašė, kad lietuviai „turieje... sawa raszta wadynama Runurasztu, *szenden su wysu użmyrszta*"[411]. T. Volanskis vėliau iš Grunavo pateikto Videvuto vėliavos įrašo sudarė tariamąją senovės lietuvių abėcėlę[412]; ją pripažino ir T. Narbutas[413]. Dar vėliau tebetikėjo Grunavo užrašo autentiškumu ir senovės lietuvių rūniškuoju raštu J. Basanavičius[414].

---

[411] *Daukantas* Darbay p. 10.
[412] *Wolański* Listy o starożytnościach sław. I p. 14.
[413] *Narbutt* Pomniejsze pisma p. 10.
[414] *Basanavičius* Apie senovės prūsų raštą.

III. ISTORIJA.

1. DOMĖJIMOS LIETUVOS ISTORIJA VEIKSNIAI.

Susidomėjimo istorija taip pat kaip ir susidomėjimo kalba, galime pažymėti 2 veiksnius: mokslinį ir, pasakytume, patriotinį, visuomeninį. Visų pirma istorijos mokslo pakilimui Lietuvoje ir Lenkijoje atsiliepė bendras to mokslo tobulėjimas Europoje XVIII a. ir ypač XIX a. pradžioje. Jau XVIII a. lenkiškąją istoriografiją paveikė Vakarų įtaka: iš Prancūzijos paimti istorinio kriticizmo principai ir pasaulinis istorijos suvokimas (Voltaire), evoliucijos ir priežastingumo idėjos (Montesquieu), pažiūros į istorijos svarbą atskiram asmeniui, visuomenei ir valstybei (Mably, Fénelon)[1]; iš Vokietijos atėjo akstinas smulkmeniškam bei kritiškam atskirų klausimų tyrinėjimui[2]. Pirmieji kritiškai pažvelgė į lenkų istoriją ir jos šaltinius vokiečiai K. Hartknochas ir G. Lengnichas. Daugiausia, rodos, prisidėjo prie legendinių laikų išstūmimo iš lenkų istorijos A. Schlözeris, įrodęs, kad, pvz., pasaka apie Lechą vėliau tesugalvota ir t. t.[3] Tas pats A. Schlözeris rašė ir Lietuvos istoriją (perdirbinėjo Kojalavičių), paneigdamas Palemono ir kitus vėlesnius padavimus, kurie darą Lietuvos istorijos gadynę iki 1000 m. po Kr. nepatikimą[4].

Viena iš svarbiausių istorijos mokslo tobulėjimo priežasčių buvo ta, kad gerai įsisąmoninta reikalas remtis pirmaisiais šaltiniais, o ne įvairių kompiliatorių iš antrų rankų teikiamomis žiniomis. To reikalavo, pvz., jau G. Leibnizas[5]. Taip ir Lenkijoje bei Lietuvoje jau nuo XVIII a. pradžios ir ypač II pusėje kyla istorinės medžiagos rinkimas ir šaltinių leidimas[6]; pvz.,

---

[1] *Chodynicki* Poglądy na zadania historji p. 63.
[2] *Chodynicki* Poglądy p. 10.
[3] *Chodynicki* Poglądy p. 9.
[4] *Schlözer* Geschichte von Littauen p. 4.
[5] *Wolf* Einführung in das Studium p. 199.
[6] *Handelsmann* Historyka p. 79.

S. Konarskis leidžia „Volumina legum" (1732—39, 6 t.), M. Dogielis „Codex Diplomaticus R. P. et M. D. Lithuaniae" (1758—64, 3 t.), F. Bohomolecas Lenkijos ir Lietuvos kronininkų (Stryjkovskį, Kromerį ir k.) rinkinį. (1764—68, 4 t.), K. Nesieckis heraldikos rinkinį (1728—43, 4 t.).

Epochinę lenkų istoriografijos datą sudarė vysk. A. Naruševičiaus veikalas „Historja narodu polskiego" (1780—1786, II—VII t.). Naruševičiaus buvo tas nuopelnas, kad jis davė nebe kompiliaciją, lenkų istoriografijoje nuo pat XVI a. pradžios vyravusią, bet rimtą istorijos veikalą, paremtą gausiais šaltiniais, nors, tiesa, ir ne visada pakankamai kritiškai panaudotais[7].

XVIII a. didesnio domėjimos Lietuvos istorija nematyti. Jis kilo XIX a. pradžioje, Vilniaus universiteto veikiamoje kultūrinėje atmosferoje. Ir čia pastebimos tos pačios istoriografijos tendencijos: kruopštus Lietuvos istorijos medžiagos rinkimas, šaltinių ieškojimas (pvz., Ig. Onacevičius, J. Danilavičius ir kt.) ir vis didėjąs kritiškumas (J. Danilavičius, J. Jaroševičius ir kt.).

Pereidami į visuomeninį lenkų (ir Lietuvos) istoriografijos pakilimo faktorių, nurodysime, kad jai didžios reikšmės turėjo politiniai įvykiai. XVIII a. valstybės pastatui braškant, susirūpinta aiškinti valstybės nusilpimo priežastis ir propaguoti reformas. Išauga gausi publicistinė literatūra. Rašo tuo klausimu ir lenkų patriotų įprašytieji žinomi prancūzų autoriai J. J. Rousseau, abatas de Mably. Publicistai griebėsi istorijos argumentų, ypač kad valstybės santvarkos klausimuose praeitis buvo bajorijai galutinė neginčijama instancija[8]. Be to, veikė švietimo amžiuje tebevyravusi (Bolingbroke, Fénelon, Voltaire ir kt.) Cicerono pažiūra, kad istorija yra magistra vitae[9]. Anot A. Naruševičiaus, istorija, būdama tiesos nušvietimas ir praeities teisėjas, turinti mokyti ir taisyti žmones, parodyti įstatymų leidimo padarytas klaidas, nevykusį iždo tvarkymą, blogas savavaliavimo pasekmes, baudžiavų priespaudą ir t. t.[10] „Monitor" rašo (1777), kad istorija turinti, be kitko, išaiškinti ir valstybių iškilimo bei žlugimo priežastis[11]. Anot K. Skrzetus-

---

[7] *Bobrzyński* Dzieje Polski w zarysie I p. 8.
Kareev Novejšaja polskaja istoriografija p. 132.

[8] *Smoleński* Szkoły historyczne p. 27.

[9] *Chodynicki* Poglądy p. 3.

[10] *Smoleński* Szkoły p. 25—26.

[11] *Chodynicki* Poglądy p. 17.

kio (1782), istorija galinti parodyti žūvančios tėvynės gelbėjimo būdus[12].

Reformininkai publicistai matė, kad valstybė taip nusilpo dėl vidaus anarchijos, bet jos priežastis nevienodai aiškino: monarchistai — karaliaus valdžios dideliu suvaržymu ir bajorijos įsigalėjimu (pvz., C. Pyrrhys de Varile ir kt.), respublikonai — valstybės pirmykštės respublikoniškos konstitucijos iškraipymu (gr. Wielhorskis, S. Rzewuskis ir kt.)[13]. Tos publicistų pažiūros perėjo į XVIII a. pabaigos ir XIX a. lenkų istoriografiją, kuriai valstybės sunykimo ir žuvimo priežasčių aiškinimas taip pat buvo pagrindinė problema. Iš pradžių čia vyrauja monarchistinė A. Naruševičiaus mokykla, paskiau įsigali demokratiškai respublikoniška J. Lelevelio srovė, vėliau vėl grįžtama prie panašių kaip A. Naruševičiaus pažiūrų. Tačiau čia mums nesvarbu dėstyti paskirų istorikų įvairuojančias nuomones tuo klausimu (tai galima rasti jau cituotose Vl. Smolenskio[14] ir N. Kareevo[15] knygose), o tik konstatuoti faktas, kad valstybės žuvimo klausimo aiškinimas buvo nemažas akstinas istorijos tyrinėjimams. Antai, Varšuvos Mokslo Bičiulių Draugija atsišaukime dėl istorijos rašymo (1809) pažymi: Napoleono dėka atgavę iš dalies politinį savarankumą, turime atkreipti dėmesį į tokios didelės valstybės žuvimą; turime išaiškinti mūsų protėvių klaidingas pažiūras, kad nuo jų apsaugotume būsimas kartas; taigi istorija turinti, be kitko, parodyti tautos išaugimo, galybės ir nuopuolio priežastis[16].

Netekus nepriklausomybės, valstybės sunykimo priežasčių aiškinamas ir reformų propagavimas nebebuvo aktualus, betgi istorija neprarado savo reikšmės tautos gyvenime. Priešingai, jos reikšmė gal net ir padidėjo. Didžios praeities vaizdavimas pasidarė tautai moralinės paguodos šaltinis dabarties priespaudoje, tautinės ambicijos kėlėjas ir apskritai tautinio auklėjimo priemonė. Antai S. Staszicas rašė (1805), kad netekusios nepriklausomybės tautos istorikas turįs visai kitokių uždavinių, kaip laisvos; nūnai istorija turinti būti taip rašoma,

---

[12] *Chodynicki* Poglądy p. 17.
[13] *Kareev* „Padenie Polši" v istorič. literature p. 7—13.
[14] *Smoleński* Szkoły.
[15] *Kareev* „Padenie Polši".
[16] *Kraushar* Towarzystwo warszawskie III p. 220.

jog kiekvienas jaunuolis ją skaitydamas, įgytų pagarbos savo protėviams ir išmoktų didžiuotis lenko vardu[17]. Gal būt, dar charakteringiau tuo klausimu rašė nežinomas 1813 m. kraštotyros rankraštinės anketos autorius: „Nelaimingai tautai niekas labiau netinka, kaip domėtis (zająć się) krašto istorija. Kur ieškoti paguodos, kur pasisemti patvarumo dabartinėse nelaimėse, jeigu ne buvusio spindėjimo prisiminimuose. Kas tautą stipriau pririš prie savo papročių, kas jos senovinį charakterį nelaimėse iškels ir išlaikys, kas parodys mūsų bočių gerąsias savybes (zalety), protėvių ydas ir mūsų trūkumus, jei ne savoji istorija? Ten ir literatūra negali suklestėti, kur pats kraštas ir tautos istorija nėra gyventojams prideramai pažįstama"[18]. Taip pat ir Varšuvos Mokslo Bičiulių Draugija savo tikslu laikė viską, „kas tėvynę liečia, rinkti ir nuo užmiršimo išsaugoti, o ypač tautiečiuose prisirišimą prie jos gaivinti, palaikyti, plėsti"; tam pasiekti svarbiausia priemone laikė istoriją[19].

Tokių pat minčių turėjo ir mūsų ano laiko literatai. Ir jiems šviesi Lietuvos praeitis buvo tokios pat paguodos šaltinis. Antai, S. Daukantas rašo: „Bet ney tokes, sakau, rustas dinas ne yszdylde dar jų szyrdie praejusiu łaymyngu łaykû: kaypogy tankey szenden dar Lituwys ar Żemaytys kruwyna prakayta nu kaktas nubraukys, tar, weyziedamas gaylynga aky i iras szalyp stowenczios sawa pyles: „Szytay, żenkłay luosibes muna bocziu, prabocziu!"[20].

Suprantama, kad turint tokių pažiūrų į savosios istorijos reikšmę tautai, imta kelti reikalas visiems pažinti gimtojo krašto praeitį, o jos tyrinėjimas laikyta tiesiog pilietine pareiga. Taip, pvz., pasisako T. Święckis[21]. M. Balinskis rašė J. Kraševskiui (1834 II 28): „Viskas, kas liečia lietuvių tautos istoriją, beveik visai apleistą, yra labai pageidautina. Darbuotis dėl jos aiškinimo ir medžiagos rinkimo laikau pilietine pareiga" (poczytuję za obowiązek obywatelski)[22]. J. Narbutas rašė (1820): jei tolimų ir kaimyninių valstybių istorijos žinojimas esąs mums reikalingų mokslų tarpe, juo labiau mums turįs rūpėti savosios

---

17 *Kraushar* Towarzystwo I p. 378.
18 *Kraushar* Próba ankety p. 562.
19 *Smoleński* Patrjotyzm historjografji polskiej p. 178.
20 *Daukantas* Darbay p. 4.
21 *Święcki* Opis starożytney Polski I p. III.
22 Rankraštis — KUB. Korespondencija Kraszewskiego s. III, t. 2.

tautos istorijos pažinimas; būdami jos palikuonys ir jausdami savo gyslose protėvių kraują, turime nuoširdžiai įsižiūrėti į mielus mums paminklus[23]. T. Narbutas pradėdamas straipsnių seriją „Badanie starożytności litewskich" (Tygodnik Wileński) rašo: „Kiekvienam malonu ištirti ar išgirsti ką nors, kas liečia jo gimtojo krašto senovę"; todėl ir jis šiame laikraštyje laikas nuo laiko pranešinėsiąs apie vieną kitą ištirtą smulkmeną iš gimtojo krašto istorijos[24]. D. Poška pažymi, kad kiekvienas žmogus turįs įgimtą norą visų pirma pažinti savojo krašto istoriją, o tik paskiau kitų tautų[25]; iš istorijos norime pažinti mūsų tėvynės pradžią ir pabaigą ir niekas negalįs to jausmo papeikti[26]. Panašiai ir S. Daukantas galvojo, imdamas savo „Darbų" motto šiuos Dionizijaus Halikarnasiečio žodžius: *Non est generosorum hominum res alienas quaerere, et pati sua per ignaviam amitti.*

Pripažįstant tokią didelę istorijos svarbą tautai ir reikalaujant atitinkamo praeities nušvietimo, savaime iškilo mintis, kad savąją istoriją reikia patiems tyrinėti, nes svetimtaučiai rašytojai jos ar nesupranta tinkamai ar net iš neapykantos iškraipą. Žinoma, tai nebuvo nei labai nauja nei originali mintis, tačiau charakteringa, kad šiuo laiku ji buvo dažnai akcentuojama. Antai, Laur. Surovieckis Varš. Mokslo Bičiulių Dr-jos posėdyje (1809) kalbėjo, kad svetimųjų raštuose šalia vykusių pastebėjimų esą daug klaidų, netikslybių, lengvatikybės, tautos ir jos papročių bei kalbos nepažinimo, o taip pat dažnai ir smerktino šališkumo, taigi reikia būti slavu, kad galėtum slavą pažinti ir atvaizduoti[27]. Panašiai reikalavo ir A. Sapieha (1811)[28]. Kadangi, anot Z. D. Chodakovskio, pirmieji lenkų istorikai buvo dvasininkai, tai prieškrikščioninė tautos istorijos epocha buvusi ar visai apleidžiama ar iškraipoma prasimanymais, parodant mūsų protėvių tik šiurkščius papročius, laukinumą, tamsumą[29]. S. Daukanto mokytojas Lietuvos istorikas prof. Ig. Onacevičius reiškė panašias mintis (1822): „Jau lai-

---

[23] *Narbutt J.* Krótki rys pierwiastków narodu lit. p. 5.
[24] Tygodnik Wileński 1817 III p. 225.
[25] Pszczółka w Baublu p. 153.
[26] *Paszkiewicz* Rozmyślania p. 64.
[27] *Surowiecki* Dzieła p. 504.
[28] *Francev* Polskoe slavianovedenie p. 82.
[29] *Rawita-Gawroński* Chodakowski p. 190.

kas, kad slavų tautų istoriją rašytų patys slavai (tur būt, čia ir lietuvius turi galvoje — V. M.), o ne vokiečiai, tie amžinieji slavų tautų garbės, gerovės ir nepriklausomybės plėšikai, prispaudėjai ir pikčiausi priešai"[30].

Taip pat ir mūsų literatai skeptiškai žiūrėjo į nepalankius svetimtaučių liudijimus apie lietuvių senovę. Pvz., S. Daukantas rašo: „Ira raszitoju, kuri stygawo jog ti Wariogay ne tyktay Kriewius yr Gudus užjeme, bet paczius Lituwius yr Letus prisunke sau dony mokiety, bet ani tame daykte dydey apsyrynk"[31]. Ir vėliau rašydamas T. Narbutui (1843), Daukantas tvirtino, kad Dlugošius ir Kromeris, o pagal juos ir Ad. Naruševičius neteisingai iškraipė Lietuvos istoriją[32]. D. Poška piktinas, kad kai kurie istorikai vadina senovės lietuvius barbarais už tai, kad jie garbinę žalčius; bet juk ir kultūringųjų graikų ir romėnų mitologijoje randame cerberį, sfinksus, medūzos galvą ir kitokias baisenybes; dievas Eskulapas taip pat buvęs garbinamas didelio žalčio pavidalo[33]. D. Poška įspėja tą, kurs ketintų rašyti Lietuvos istoriją, nepasitikėti nepalankiais lietuviams autoriais[34]. Visi mūsų istorikai (Dlugošius, M. Stryjkovskis, Kojalavičius ir kt.) iki pat XVIII a. buvę dvasininkai, kurie pagonis lietuvius vos telaikę žmonių vardo vertus (plg. pirmą cituotąjį Z. D. Chodakovskį). Taip lietuviai buvę žiauriai puolami tik dėl to, kad buvo pagonys, o kai jie gynėsi, buvę vadinami niekšais (łotrami), barbarais ir t. t. Vėlesnieji autoriai, paskviliais šmeiždami lietuvių tautą, nenoromis terašę apie lietuvius; be to, būdami lenkai, išvedžioję, kad Lietuva apgyventa sarmatų tautų pabėgėlių, taigi teisingai, anot jų, priklausanti Lenkijai. Net ir toks didis rašytojas, kaip A. Naruševičius, jau vien dėl to, kad buvo dvasininkas, nepakeitęs savo pirmatakų rašytojų nuomonės ir daugely vietų lietuviams, žemaičiams, prūsams teikiąs barbarų, laukinių, niekšų, plėšikų, maištininkų ir kit. vardus. Apie rusų ir vokiečių rašytojus nesą ko ir kalbėti. Poška tikisi, kad būsimasis Lietuvos istorikas pasaulietis atsisakysiąs anų epitetų lietuvių tautai.

Čia apibūdintos pažiūros į Lietuvos istorijos rašytojus ska-

---

[30] *Onacewicz* Uwagi ogólne o Litwie — rankraštis VKA N 145.
[31] *Daukantas* Darbay p. 19.
[32] Pszczółka w Baublu p. 189.
[33] *Daukantas* Laiškai p. 719.
[34] *Paszkiewicz* Rozmyślania p. 6—8.

tino mūsų literatus pačius tyrinėti savo krašto praeitį, parodyti savo protėvių garbę ir senovės didybę.

Norint pažinti Lietuvos praeitį, iš senųjų autorių daugiausia teko naudotis M. Stryjkovskiu ir A. Kojalavičiumi. Antai, S. Daukantas rašo: „...du tiera żynomu wiru, ...kuriuodu surasze darbus Lituwiu ir Żemayczių. Pyrmasys Stryikauskys gymyma Lenkas... Antras Wejuk's Kojaławycze (arba kayp Lituwey wadyn Kojałas) gymyma Lituwys nu Kauna... pagaylys sawa gymynies użmyrsztos yr apleystos, surasze łotiniszkay jos darbus. Daug geresnys ira uż Stryikauske“[35]. D. Poška pasisako skaitęs Dlugošių, Stryjkovskį, Kojalavičių[36]. Norinčiam arčiau susipažinti su lietuvių mitologija, Poška pataria skaityti Stryjkovskio kroniką[37]. A. Hlebovičius straipsnyje apie lietuvių mitologiją (1824) pažymi, kad čia, be Stryjkovskio, nesinaudojęs kitais autoriais[38]. Stryjkovskiu rėmės ir Narbutas, kurį J. Bartoševičius vadino atgimusiu (odrodzony) Stryjkovskiu[39]. Buvo tačiau ir kritiškesnių pažiūrų į Stryjkovskį; pvz., jį smarkiai puolė J. Danilavičius[40]. J. Onacevičius savo paskaitose įrodinėjo Stryjkovskio pasakų nepagrįstumą, betgi drauge kėlė jo nuopelnus ir nepaprastą jo pasakojimo žavumą[41]. Dėl pastarosios Stryjkovskio savybės juo ypač naudojos beletristai ir poetai, ėmę savo veikalams temas iš Lietuvos istorijos, pvz. F. Bernatavičius, J. G. Styčinskis (Styczyński) ir kt. Iš šaltinių, kuriais naudojos A. Mickevičius, rašydamas „Gražiną“, pirmon vieton reikia statyti, anot Bruchnalskio, Stryjkovskio kroniką, nes ją Mickevičius geriausiai pažinęs, dažniausiai citavęs ir jau prieš tai, ją pasiremdamas, parašęs „Živilę“, „mozaiką iš Stryjkovskio kalbos“[42]. 1827 I 7 rašydamas J. Leleveliui iš Maskvos, A. Mickevičius skundžiasi knygų stoka ir prašo jam paieškoti pirkti Stryjkovskį[43]. Taip pat ir jo draugas poetas A. Odyniecas prašė Lelevelio (1828 VIII 31) paskolinti Stryjkovskį[44].

---

[35] *Daukantas* Darbay p. 4—5.
[36] Pszczółka v Baublu p. 153.
[37] Pszczółka w Baublu p. 206.
[38] *Glebovič* Litovskaja mifologija p. 199.
[39] *Bartoszewicz* Teodor Narbutt p. 222.
[40] *Janulaitis* Ig. Danilavičius I p. 201.
[41] *Janowski* W promieniach Wilna p. 102.
[42] *Bruchnalski* Geneza Grażyny p. 11.
[43] Dzieła Ad. Mickiewicza (wydał T. Pini) III p. 332.
[44] *Odyniec* Listy p. 295.

Be šių savųjų autorių, teko naudotis ir svetimaisiais istorikais, kurių dėmesio Lietuva, sukūrusi praeityje tokią didelę ir galingą valstybę, negalėjo išvengti. Antai 1785 m. buvo išspausdinta žymiojo istoriko A. Schlözerio „Geschichte von Litauen". Prakalboje jis tikisi, kad tas jo veikalas būsiąs šiaurės istorijos mėgėjų maloniai sutiktas, nes Lietuvos istorija esanti dar labai mažai žinoma, betgi įdomi ir būtina Šiaurės istorijai pažinti[45]. Kadangi Lietuvai praeityje daug teko turėti santykių su vokiečiais, rusais ir lenkais, tai tų tautų istorikai savo veikaluose gaudavo paliesti ir Lietuvos istorijos dalykus. Taigi jų veikaluose mūsiškiai praeities tyrinėtojai rasdavo nemaža medžiagos.

Žvilgterėkime į Prūsijos istoriografiją, kurios pradžia sietina su ordino įsitvirtinimu Prūsijoje. Pirmą svarbią kroniką, pasakojančią ordino žygius, turime iš XIV a. I ketvirčio. Tai Petro Dusburgo „Chronicon terrae Prussiae". Tai buvo ordino magistro peržiūrėtas oficialios ordino istoriografijos veikalas[46]. Kronikininkui terūpėjo smulkiai papasakoti ordino kovą su pagonimis. Taip pat ir gausių vėlesniųjų ordino kronistų svarbiausias tikslas buvo šlovinti ordino žygius ir ginti jo teises. Ordinui silpnėjant ir iškylant kivirčams su luomais, atsiranda XV amžiuje Prūsijos istoriografijoje ordinui nepalanki pakraipa, ištvėrusi iki pat XIX a. pradžios[47]. Be to, pažymėtina, kad tai pakraipai daugiau rūpėjo prūsų gyvenimas ir senovė, kuriais ordino kronikininkai beveik nesidomėjo[48]. Prisidėjo humanizmo įtaka. Skaitančioji visuomenė iš rašytojų reikalavo ko daugiau istoriškai etnografiškos medžiagos apie giliąją krašto senovę[49]. Apie Prūsus rašo XV a. žymusis Enejas Silvius, Erazmas Stella. Prūsijos šviesuomenei gausiai tokių žinių (tiesa, dažnai pramanytų, pvz. apie Videvuto vėliavą, apie prūsų dievų trejybę ir t. t.) suteikė XVI a. S. Grunavas. Jo kronika per 300 metų laikyta svarbiu šaltiniu Prūsijos istorijai[50]. Iš to pat amžiaus pažymėtinas dar Lukas Davidas, kurio Prūsijos kronika buvo XIX a. pradžioje Hennigo išspausdinta. XVII a.

---

[45] *Schlözer* Geschichte von Littauen p. 4—5.
[46] *Maschke* Quellen und Darstellungen p. 17.
[47] *Yčas* S. Grunau p. 12.
[48] *Yčas* Grunau p. 13.
[49] *Yčas* Grunau p. 13.
[50] *Yčas* Grunau p. 14.

išgarsėjo Kristupas Hartknochas, išspausdindamas Petro Dusburgo kroniką su savo pridėtomis „disertacijomis" apie prūsų senybes, ir ypač savo veikalu „Alt — und Neues Preussen oder Preussischer Historien zwey Theile" (1684). Pažymėtina, kad K. Hartknochui senovės prūsų gadynė nebėra tik tam tikro antikvarinio intereso dalykas, o lygiavertė Prūsų istorijos dalis[51]. Jo veikalu plačiai naudojos vėlesnieji autoriai. Jo bendraamžis ir konkurentas Matas Prätorius, gimęs Klaipėdoje ir augęs lietuviškame krašte, domėjosi Prūsijos lietuvių gyvenimu. Deja, jo labai svarbus lietuvių etnografijai veikalas „Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne" liko rankraštyje (išsp. ištraukomis vos 1871; be to, „Acta Broussica" II 1731 spausdino to veikalo skyrių apie prūsų kalbą). Vis dėlto, jo veikalas nebuvo nežinomas, pvz. jį cituoja A. Kotzebue ir net Daukantas „Darbuose" (rodos, iš Kotzebue imdamas). Prūsų Lietuvių gyvenimą XVII a. pabaigoje aprašinėjo dar T. Lepneris — „Der Preusche Littauer" (išsp. 1744). XVIII a. domėjimasis prūsų senybėmis ir Prūsijos lietuvių gyvenimu dar padidėjo. Čia prisidėjo ir politinis veiksnys. 1701 Brandenburgo kurfiurstas ir Prūsų hercogas karūnavosi karaliumi. Naujosios karalystės suverenumas stengtasi pagrįsti istorine tradicija. Todėl pasmerktas imperatoriui ir popiežiui priklausęs ordinas ir kreiptasi į nepriklausomųjų senovės prūsų gadynę, kuriems pripažinta teisės į kraštą; vietiniuose lietuviuose matyta tų senprūsių palikuonys[52]. Svarbių dalykų Prūsijos istorijai ir senovės prūsų senybes liečiančių randame rinkiniuose „Erleutertes Preußen" (1724—42), „Acta Borussica" (1730—32). Be to, aprašinėjami Prūsų lietuvių gyvenimas ir papročiai, jų kalba, cituojamos jų dainos. Pasirodo ir plačių krašto istorijos veikalų. Antai, 1722—1755 m. išeina G. Lengnicho „Geschichte der preußischen Lande königlichen Antheils" 9 tomai, 1760—1769 C. F. Pauli „Allgemeine preußische Staatsgeschichte" 8 tomai, 1782—1800 m. L. Baczko „Geschichte Preußens" 6 tomai, 1808 m. A. Kotzebue „Preußens ältere Geschichte" 4 tomai. Paminėtina dar yra A. Kotzebue monografijėlė apie Švitrigailą (1820). 1827 m. išeina pirmasis J. Voigto

---

[51] *Maschke* Quellen p. 32.
[52] *Skrupskelis* Kultūrinis Prūsų liet. gyven. p. 29—31.

monumentalinės Prūsų istorijos tomas (iš viso 9 tomai iki 1839 m.).

XIX a. pradžios Didžiosos Lietuvos literatų ypač gerai buvo pažįstama ir naudojama Rygoje spausdintoji A. Kotzebue istorija. Graži literato plunksna, palankumas senovės prūsams, ordino nemėgimas — visa tai didino čia Kotzebue populiarumą. Anot J. Yčo, jis, „o ne kas kitas praskynė takus ir įdėjo akis lietuvių seniesiems istorijos rašytojams, pvz., Basanavičiui, Šliūpui ir kit.“[53]. S. Daukantas savo „Darbuose“ nuolat remiasi ir cituoja Kotzebue. Dažnai jis naudojasi Kotzebue, net nenurodydamas šaltinio; pvz., Kęstučio tariamą pasikalbėjimą su ordino magistru, 1362 m. paėmusiu Kauną, S. Daukantas išsiverčia iš Kotzebue[54]; iš ten pat ima ir vaizdingą literatišką Kęstučio charakteristiką[55]. Vėlesnėse savo istorijos redakcijose Daukantas jau daugiau remias J. Voigtu. Naudojos A. Kotzebue veikalu ir A. Mickevičius, pvz., cituoja jį IX „Gražinos“ prieraše. Iš Kauno Mickevičius rašo T. Zanui (1822 IX 16/28), kad jis paprašytų jam Kotzebue istorijos II tomo ir Švitrigailos gyvenimo[56]. Be Kotzebue, A. Mickevičius „Gražinos“ prierašuose cituoja dar kronistą Joną iš Vinterturo, J. N. Beckerio „Versuch einer Geschichte der Hochmeister“ (1798) ir kt. Su vokiškais veikalais ir kitais Lietuvos istorijos šaltiniais Vilniaus universiteto klausytojus bus supažindinęs prof. Ig. Onacevičius, patsai studijavęs ir dėstęs Karaliaučiaus universitete ir vėliau nuvažiuodavęs tenai medžiagos Lietuvos istorijai pasirankioti.

Rusų mokslo daug pasidarbuota Lietuvos istorijai aiškinti tiek istorinės medžiagos leidiniais, tiek jos tyrinėjimais. Bet tai buvo jau kiek vėliau (ypač po 1863 m. sukilimo), kai rusams parūpo įrodyti, kad jų vadinamoji Vakarų Rusija (Zapadnaja Rus') buvusi nuo amžių grynai rusiškas kraštas, kad ir Lietu-

---

[53] *Yčas* Grunau p. 13.

[54] *Daukantas* Darbay p. 163 — *Kotzebue* Preußens ält. Gesch. II p. 209. Tą epizodą pirmasis aprašė, pateikdamas magistro pasikalbėjimą su Kęstučiu, Wigandas Marburgietis (žr. Scriptores Rerum Prussicarum 1863 II p. 534—536). Jį citavo *Schütz* Warhafte... Beschreibung p. 77—78. Trumpai papasakojo tą epizodą ir Dlugošius — *Dlugossi* Histor. polon. p. 1133 (Liber IX). Daukantas šią vietą su mažais skirtumais išsivertė iš jo gerai žinomo ir daug kartų cituojamo Kotzebue.

[55] *Daukantas* Darbay p. 161 — *Kotzebue* Preußens II p. 204.

[56] Arch. Filom. Korespond. IV p. 246.

vos kunigaikštystėje vyravęs rusiškas gaivalas, todėl lenkų pretenzijos į tas žemes visai nepagrįstos. Antai, Ig. Onacevičius rašė A. Mickevičiui (1842), kad Archeologinė Komisija leidžianti beveik tik palankius Rusijai aktus, nesigėdydama juos falsifikuoti ir iškraipyti; jiems rūpi rasti įrodymų, kad Lietuva priklausiusi Rusijai[57]. Pirmasis, rodos, sistemingai tas mintis bus formulavęs N. Ustrialovas (Izsledovanie voprosa, kakoe mesto v russkoj istorii dolžno zanimat Velikoe Kniažestvo Litovskoe. 1839). XIX a. pradžios rusų istoriografijoje toji pažiūra dar nebuvo susikristalizavus. Pvz., žymusis to laiko istorikas N. Karamzinas rašo rusų valstybės, o ne tautos istoriją, todėl jei kokia nors rusų sritis buvo atitekusi Lietuvos kunigaikščių valdžion, jis išbraukdavo ją nuo to meto iš rusų istorijos[58]. Vis dėlto, panslavistinėms idėjoms kylant, jau ir tada rusų mokslo vyrų jausta reikalas arčiau susidomėti lietuvių tauta (plg. jau pirma cituotus P. Köppeno žodžius, kad nė vienas apsišvietęs rusas negalįs lietuvių laikyti svetima tauta[59]). Matyta Lietuvos ir Rusijos artimi santykiai praeityje, ir todėl suprasta Lietuvos istorijos svarba rusams. Pvz., A. Hlebovičius rašė straipsnelyje apie lietuvių mitologiją, T. Bulharino leidžiamame žurnale „Severnyj archiv" (1824): „Nuolatiniai Lietuvos ir Rusų kunigaikščių ryšiai dėl tikėjimo, vedybų, prekybos, karo ir sričių kaimynystės jungia Rusijos ir Lietuvos istoriją nesutraukomais saitais"[60]. Tas pats žurnalas, spausdindamas Z. D. Chodakovskio nurašytus iš Pulavų bibliotekos Vytauto dokumentus, pažymi, kad Vytautas esąs labai garsus rusų istorijoje, todėl „mes tikimės suteikti senovės mėgėjams malonumo, paskelbdami tuos aktus"[61]. Tas pats žurnalas (1822 I) spausdino kelių T. Narbuto Lietuvos istorijos straipsnių (iš Tygodnik Wileński) vertimus. Lietuvos istorijos tyrinėjimą rėmė garsusis to meto mokslo mecenatas gr. N. Rumiancevas. Jis palaikė santykius su Lietuvos ir Lenkijos mokslo žmonėmis (pvz., su J. Lelevеliu, I. Onacevičiumi, J. Danilavičiumi, Z. D. Chodakovskiu, S. Linde ir kt.), paremdavo jų darbus pinigais, atsius-

---

57 *Mickiewicz* Korespondencya IV p. 269.
58 *Lappo* Zapadnaja Rossija p. 33.
59 *Keppen* O proischoždenii p. 103.
60 *Glebovič* Litovskaja mifologija p. 131.
61 Severnyj Archiv 1824 IX p. 14.

davo jiems reikalingų knygų ar rankraštinių informacijų ir t. t.[62], pvz., I. Danilavičiui siūlė lėšų jo surinktai turtingai medžiagai iš Lietuvos teisės istorijos išleisti[63]. Jau buvo minėta, kad jis ragino K. Nezabitauskį tyrinėti lietuvių kalbą ir istoriją. Taip pat ir P. Köppeno veikalas išėjo ne be Rumiancevo paskatinimo. 1818 m. Rumiancevui per Vilniaus un-to rektorių raginant, teologijos fakulteto prof. S. F. Žukovskis uoliai ieškojo vienuolynų bibliotekose Lietuvos istorijos dokumentų, ypač Algirdo, Kęstučio ir Švitrigailos laikus liečiančių; Rumiancevas pagyrė jį už tai[64]. „Dziennik Wileński" (1822) spausdina gr. Rumiancevo laiško prof. J. Loboikai ištrauką, kur jis prašo ieškoti Lietuvos bibliotekose senų rusiškų rankraščių, taip pat ir atkreipti dėmesį į kiekvieną lietuvišką ar lenkišką kroniką, vis tiek kuria kalba ji būtų parašyta, „ypač gi į Algirdo ir Vytauto laikų įvairius dokumentus ir aprašymus. Ta didvyriška Lietuvos šaunios istorijos epocha turėjo, be abejojimo, turėti savo laiku rašytojų; kaip tik pasiseks ką nors panašaus surasti, būk toks malonus, man ko greičiau pranešti"[65].

Taigi Rusijoje jau buvo domimasi Lietuvos istorija, nors specialių jos tyrinėjimų tuo laiku dar nematome. Lietuvos praeities dalykai nekartą užkliudomi garsiojoje N. Karamzino „Rusų valstybės istorijoje" (pirmieji 8 tomai 1816—1817). Šiaipjau nepalankus Lietuvai, kaip Maskvos priešui, Karamzinas vis dėlto neslepia jos buvusio spindėjimo, pvz., apie Vytautą jis šitaip rašo (Daukanto vertimas): „Su anu garbie Letuwiu tautos ispinda yr użsyleyda; ont łajmos Gudu, kuryi ajszkey but prapuołusis ont amżiu, jey Witauda karszincze but turieje jo profa yr nora garbies"[66]. N. Karamzino veikalas buvo Lietuvoje gerai žinomas. Prof. J. Lelevelis parašė jo kritiką (spausdinta „Severnyj Archiv'e"), iškeldamas jo ydas, betgi pripažindamas didelį ir puikų autoriaus užsimojimą[67]. Pažįsta

---

[62] *Francev* Iz perepiski gr. N. P. Rumianceva p. 27.

[63] *Francev* Iz perepiski p. 31. Rumiancevas rašė Leleveliui 1825 X 29 (rankr. KUB N 4435): „J'accepte avec plaisir et reconaissance l'offre que vous me faites de faire imprimer à Varsovie sons votre direction à mes frais le travail important que Mr. de Danilowitz vient de faire sur quelques codes, statuts et lois de la Lithuanie".

[64] *Jocher* Wspomnienie o S. F. Żukowskim p. 180—181.

[65] *Rumiancew* Wyjątek z listu p. 279.

[66] *Daukantas* Darbay p. 213.

[67] *Śliwiński* J. Lelewel p. 148.

tą Karamzino veikalą ir S. Daukantas, kurs Karamziną vadina „garbingas gudu raszitos“[68]. Tą veikalą jis skolinasi iš Vilniaus universiteto bibliotekos[69] ir plačiai naudojasi juo savo „Darbuose“, nuolat jį cituodamas. Cituoja Karamziną ir monografijos apie Vytautą (1821) autorius A. Hlebovičius.

Lietuvos istorijos dalykai artimesni buvo lenkams, negu kitiems lietuvių kaimynams. Pirmoji to priežastis buvo tam tikras Lietuvos ir Lenkijos istorijos bendrumas nuo Jogailos ir Jadvygos vedybų, o ypač nuo Liublino unijos, kurios akte įrašomi žodžiai, kad Lietuva ir Lenkija suliejamos į vieną valstybę, o jų tautos į vieną visuomenę. Nors Lietuvos valstybinis skirtingumas po Liublino unijos neišnyko, bet lenkų istorikai nuo to meto nebematė atskiros Lietuvos istorijos, o vieną bendrą Lenkijos istoriją. Toji pažiūra buvo kartojama XVII ir XVIII a., o XIX a. dėl patriotinių bei politinių motyvų dar labiau sustiprėjo[70]. Prof. Ig. Onacevičius (1821) rašė, kad Lietuva po 1569 m. unijos su Lenkija vienan kūnan sujungta, atskiros istorijos negalėjo turėti[71]. Bet ir nepalankus lenkams Lietuvos patriotas T. Narbutas savo istoriją baigia Zigmanto Augusto mirtimi, tardamas, kad su šio mirtimi žuvęs Lietuvos savarankiškumas[72]. Vyraujant tokiai pažiūrai, suprantama, lenkai Lietuvos istorijos ir iš dalies net lietuvių tautos dalykų nelaikė sau svetimais. Antai, S. Staszicas Varš. Mokslo Bičiulių Dr-jos posėdyje kalbėjo (1814), kad lietuvių tauta daugelį amžių dėl glaudžiausių visuomeninių ir kraujo ryšių taip su lenkų tauta esanti suvienyta, jog viskas, kas liečia viena iš jų, jau tapo bendra ir kitai; todėl draugijos dėmesio neišvengusi ir lietuvių kalba, kuri nesanti kilusi iš slavų kalbų, o esanti skirtinga kalba[73]. Tuo būdu istorinės tradicijos bendrumo jutimas stipriau veikė, už nusimanymą apie skirtingą tų tautų kilmę. J. S. Bandtkie rašo (1820): nors tikroji lietuvių tauta ir kalba nesanti slavų kilimo, tačiau po Lietuvos ir Lenkijos susijungimo daug lenkų šeimų kilo iš Lietuvos, o daug lietuvių priėmė lenkų pavardes, papročius, herbus ir kalbą; taigi dabar tų tautų kilmę

---

[68] *Daukantas* Darbay p. 213.
[69] VKA N 252.
[70] *Lappo* Lietuva ir Lenkija p. 5.
[71] *Hlebowicz* Krotki rys życia Witołda p. 117.
[72] *Narbutt* Dzieje staroż. nar. lit. IX p. 492.
[73] *Kraushar* Towarzystwo warszawskie III p. 32.

galime laikyti bendrą[74]. Panašiai ir J. Albertrandis (1803) sakė, kad lietuvių tauta taip ilgai ir glaudžiai buvusi su lenkais sujungta, jog, nežiūrėdama skirtingos kilmės, pripažino vieną bendrą tėvynę[75].

Žinome, kad ir po Liublino unijos išliko skirtinga Lietuvos valstybė su savais ministeriais, iždu, kariuomene, statutu ir t. t. Ilgainiui tie skirtingumai dilo. Gegužės 3 d. konstitucija turėjo būti paskutinis valstybės unifikacijos žingsnis, kuris tačiau nebuvo įvykdytas, nes netrukus pati valstybė neteko nepriklausomybės. Bet ir dabar seniau Lietuvos kunigaikštystei priklausiusios žemės (be Užnemunės) ir tikrosios Lenkijos sritys sudarė atskirus administracinius vienetus. Caras Aleksandras I buvo lyg žadėjęs rusams tekusias Lenkijos dalis sujungti su Lietuva, bet pažado neįvykdė, nes tai priešinos rusų interesams. Taigi Lenkijai negalint politiškai ar administratyviai susijungti su Lietuva, beliko bent palaikyti visuomenės opiniją, kad Lietuva ir Lenkija esąs vienas kraštas, turįs bendrą istorinę tradiciją ir t. t. Pvz., „Tygodnik Wileński“ (1817) korespondentas rašo, kad buvę pradėta rūpintis lenkų kalba visame krašte nuo Krokuvos ligi Raseinių[76]. Taigi lenkiškoji Krokuva ir žemaitiškieji Raseiniai tai tas pats kraštas. Suprantama, kad dėl tokių pažiūrų lenkų mokslui negalėjo nerūpėti Lietuvos praeitis ir krašto tyrinėjimas. Antai, Ig. Staviarskis kalbėjo Varš. M. B. D-jos posėdyje (1809) apie reikalą išleisti statistikos veikalą; jo būtų 3 tomai, kurie apimtų Didžiąją bei Mažąją Lenkiją ir Lietuvą; žodžiu tariant, pilnas lenkų statistikos veikalas apimsiąs lenkų gyvenamus ir seniau vienos valdžios sujungtus kraštus[77]. Tasai politinis mokslinio darbo akstinas rūpėjo ir kuratoriui Ad. J. Čartoriskiui. Siūlydamas Vilniaus universitetui paremti tautotyrininko ir praeities liekanų ieškotojo Z. D. Chodakovskio keliones, jis be kitko rašo (1819): „Tiesa, kad lenkų tauta yra sukarpyta ir neturtinga. Bet dėlto, kad sukarpyta reikia stengtis bent literatūra, žiniomis, bendros kilmės (początków) ieškojimu išlaikyti ją jungtyje“[78]. F. Siarczynskis, paskaitęs F. Čelakovskio čekišką Rėzos dainų vertimą, pik-

---

[74] *Bandtkie* Dzieje królestwa polskiego I p. 54—55.
[75] *Albertrandi* Mowa ... Dnia 5-go Maia 1803 p. 270.
[76] *Żytosiejski* Projekt obywatelsko-literacki p. 29.
[77] *Stawiarski* Myśli o dziele statystyki p. 187—188.
[78] *Pigoń* Z dawnego Wilna p. 22.

tinas, kad lenkas turįs svetimoje kalboje pirmiau kaip savoje pažinti dainas tautos, savo tėvynei artimiausios, seniau vienų įstatymų ir valdžios priklausiusios; lenkas per mažai pats tesirūpinąs pažinti ne tik tos tautos kalbą, bet ir jos istoriją, savybes; laikas atitaisyti tą klaidą[79].

Prisideda ir patriotinis momentas, toks svarbus tuo metu lenkų moksle ir ypač istoriografijoje; Lietuva juk buvo davusi bendrajai Respublikai Jogailaičių dinastiją ir šiaip daug minties bei valstybės vadų. Antai karštas lenkų patriotas poetas J. Niemcevičius rašo apie savo kelionę Lietuvon (1819 m.): „Gėda buvo, nors jau senyvo amžiaus sulaukus, atidėlioti savo istorinę kelionę į provinciją, kurioje aš patsai ir mano prosenoliai yra gimę; dar daugiau, į kraštą, kuris kariais, valstybininkais (w statystach), mokslininkais neužsileidžia lenkų Karūnai; į kraštą, sakau, kuris mums davė Jogailas, kuris buvo Chodkevičių, Radvilų, Ostrogiškių, Sapiehų tėvynė, kur yra gimę Kojalavičius, Počobutas, Naruševičius, Reitanas, Korsakas, pagaliau Kosciuška. Tegu sau kiti vyksta į kvepiančią ir nuostabia praeitimi išpuoštą Auzoniją (t. y. Italiją —V. M.), tegu lanko puikius Paryžius ir turtingus Londonus; aš pasinersiu lietuviškose giriose, gal netokiose maloniose ir įdomiose, bet gyvai man rūpimose, nes sudarančiose ilgai šaunios (świetnej) ir ilgai nelaimingos mano Tėvynės dalį“[80].

Dar čia paminėtinas svarbus veiksnys — tai Lietuvos šviesuomenės ir bajorijos didžiosos dalies sulenkėjimas. Vis dėlto, jie tebesivadino lietuviais, Lietuvą laikė savo tėvyne. Tiesa, daugumai tai tebuvo tam tikras provincializmas, betgi lietuviškoji istorijos tradicija dar stipriai tebeveikė. Antai, dar T. Kosciuška protestavo, kam jį lietuvį skiria Karūnos kariuomenės generolu (1789)[81]. Taigi Lietuvos istorija buvo jiems jų gimtojo krašto istorija, Lietuvos kunigaikščiai buvo jų garbingi protėviai. Pvz., sulenkėjęs gudas A. Hlebovičius savo monografijėlėje apie Vytautą (1821) nuolat vadina tą Lietuvos kunigaikštį „mūsų didvyriu“ (nasz bohatyr), kitur „lietuvių didvyriu“.

Iliustracijai paimkime Ad. K. Čartoriskį, kuratoriaus tėvą.

---

[79] *Siarczyński* O śpiewach narodowych lit. p. 51.
[80] *Niemcewicz* Podróże historyczne p. 336.
[81] *Koneczny* T. Kościuszko p. 202.

Tiesa, tas vardas nėra labai svarbus susidomėjimo Lietuvos praeitimi istorijoje, betgi, antra vertus, tai labai būdingas pavyzdys, kaip lenkiškos kultūros, lenkų patriotinės dvasios bet Lietuvos kilimo asmuo domėjosi lietuviškais dalykais. A. K. Čartoriskis labai rūpinos mokslo reikalais. Jo biografo žodžiais betariant, tuo laiku nebuvo Lenkijoje žmogaus, kurs nebūtų naudojęsis jo globa ar kas nebūtų jam ar apie jį rašęs[82]. Jis ir pats domėjosi istorija ir filologija. Be lenkų kalbos ir istorijos, jis buvo pamėgęs orientalistiką, o taip pat kreipė dėmesį į lietuvių kalbą bei istoriją. St. Bohušas-Siestšencevičius 1814 rašė, kad prieš keliasdešimt metų Čartoriskis jį raginęs iš dainų ar iš kitų šaltinių surankioti padavimus apie Lietuvos pradžią[83]. Korespondavo Čartoriskis ir su Ks. Bohušu ir gyrė jo veikalą. Anot L. Dębickio, Čartoriskį ir Bohušą jungė visiškas principų ir pažiūrų sutapimas[84]. Ks. Bohušas rašė Čartoriskiui (1808): „Ragini mane, Tamsta, kad aktyviai prisidėčiau prie lietuvių senovės liekanų ieškojimo arba kad, negalėdamas dėl amžiaus ir gyvenimo Varšuvoje pats to atlikti, raginčiau kitus, ir nurodei, kokiais būdais, kokia tvarka turiu imtis to taip svarbaus darbo“[85]. Tais dalykais Čartoriskis rūpinos, laikydamas save senųjų kunigaikščių palikuonimi. Antai, Bohušas ten pat rašo: „Matau iš Tamstos užsidegimo (t. y. raginimo ieškoti liet. senybių — V. M.), kad verda Tamtos lietuviškas kraujas, kad tikrai esi Lietuvos kunigaikštis“. St. Bohušas-Siestšencevičius savo veikalo apie slavų kilmę į lenkų kalbą išverstą dalį apie Lietuvą atsiunčia Čartoriskiui „kaip tos tautos kunigaikščių palikuoniui“[86].

Jei tikrieji lenkai tada dar nedaug ką davė Lietuvos istorijai, tai vadinamųjų *gente lituani natione poloni* nemaža pasidarbuota. Ta formula galėtume, pvz., apibūdinti daugumą Vilniaus universiteto istorikų (profesorių ir studentų). Tačiau Vilniaus universiteto vaidmuo Lietuvos istoriografijos istorijoje yra labai didelis, todėl jam reikės paskirti visą šio darbo skyrių.

---

[82] *Koźmian* Pisma prozą p. 34.
[83] *Francev* Polskoe slavianovedenie p. 70.
[84] *Dębicki* Puławy III p. 36.
[85] Žr. VI priedą.
[86] *Francev* Polskoe slav. p. 70.

2. VILNIAUS UNIVERSITETAS IR LIETUVOS ISTORIJA.

Jau minėta, kad Vilniaus universitetas beveik nesirūpino paremti lietuvių kalbos tyrinėjimų. Jo žmonėms, lenkams ar tik sulenkėjusiems lietuviams bei gudams, lietuvių kalba buvo svetima. Kas kita — Lietuvos istorija. Ji buvo jų gimtojo krašto istorija, todėl ir negalėjo jiems nerūpėti. Vis dėlto, pažymėsime, kad Vilniaus universitetas, kaip mokslinė institucija, nebuvo atkreipęs reikiamo dėmesio į Lietuvos istorijos ir apskritai į istorijos dalyką. Kad universitete ilgainiui suklestėjo istorijos mokslas, kad universitetas išauklėjo daug vėlesnių istorikų, visa tai daugiau asmeninis atskirų profesorių, kaip paties universiteto nuopelnas. Antai, universitetas Lietuvos istorijai ne tik atskiros katedros neįsteigė, bet ir atskiro kurso nenustatė. Tebuvo viena visuotinės istorijos katedra ir vienas istorijos profesorius, kurs savo nuožiūra bendrame kurse paliesdavo ir Lenkijos bei Lietuvos istorijos dalykus. 1783—1805 m. istoriją dėstė prof. T. Husaževskis (Hussarzewski). Tai nebuvo gilus ir originalus istorijos tyrinėtojas; vis dėlto turėjo šiokios tokios įtakos savo vėliau išgarsėjusiam mokiniui J. Leleveliui[87]. Paskaitų programose T. Husaževskis pažymėdavo, kad savo kurse paliesiąs ir tautinės istorijos dalykus[88]. Tur būt, paliesdavo ne tik Lenkijos, bet ir Lietuvos istoriją, nes štai jo mokiniui J. Leleveliui per egzaminus (1805 m.) teko kalbėti apie Lietuvos pradžią ir apie Jogailaičių viešpatavimą Lenkijoje[89]. 1815—1818 m. istoriją dėstė J. Lelevelis, 1818—1821 m. Ig. Onacevičius; 1821 m. istorijos katedron grįžo Lelevelis, o Onacevičiui buvo pavestas statistikos ir diplomatikos kursas. Lelevelį 1824 m. pašalinus iš universiteto, 1825 m. istorijos katedron paskirtas P. Kukolnikas, vėliau parašęs kai ką apie Lietuvą ir jos praeitį. J. Lelevelis savo paskaitose plačiau paliesdavo Lenkijos istoriją; užkliudydavo ir Lietuvos istorijos dalykus[90]. Ig. Onacevičius pirmasis Lenkijos ir Lietuvos istorijai paskyrė specialų kursą. 1819 m. jis rašo Čartoriskiui, kad tais metais šalia visuotinės istorijos skaitęs

---

[87] *Chodynicki* Lata uniwersyteckie Lelewela p. 174—181.
[88] *Bieliński* Uniwersytet wileński II p. 436.
[89] *Lelewel* Listy I p. 31.
[90] *Lelewel* Dzieje Litwy p. VII.

dar be jokio atlyginimo po 1½ val. per savaitę lenkų istoriją[91]. „Pamiętnik Naukowo-Literacki" redakcija, spausdindama (1849) Onacevičiaus „Žvilgsnį į Didž. Liet. kunigaikštystės istoriją", pažymi, kad tas straipsniukas buvęs Onacevičiaus 1827 m. m. pabaigoje perskaitytas per kelias atliekamas statistikos ir diplomatikos kurso valandas[92]. Kartais ir studentams buvo duodami darbai iš Lietuvos istorijos. Antai, D. Poška sakosi gavęs stud. K. Nezabitauskio rašinį apie Lietuvos mitologiją, kurį šis skaitęs 1823 m. per viešąjį egzaminą[93]. 1822 IV 10 universiteto tarybos posėdžio protokole skaitome, kad filosofijos kandidatui A. Hlebovičiui, išleidusiam knygutę apie Vytautą, vertusiam veikalą apie rusų senybes ir rengiančiam Algirdo ir Kęstučio gyvenimo aprašymą, paskirta 100 rublių dovanų[94].

Reikia pastebėti, kad Vilniaus universitete lyg ir buvo proteguojami gamtos ir matematikos mokslai[95], ypač matematikui J. Sniadeckiui rektoriaujant (1807—1815). Sniadeckis įrodinėjo kuratoriui, kad istorijos mokslas tesąs svarbus gimnazijoje; universitete jis nebesąs reikalingas[96]. Ir Lelevelis prisimena, kad tuo laiku tapyba ir istorija buvo laikomi visai neuniversitetiniais dalykais[97]. Ir taip, Husaževskiui pasitraukus iš universiteto (1805), istorijos katedra iki pat 1815 m. paliko be dėstytojo. Neatsižvelgta į literatūros ir moralinių bei politinių mokslų fakultetų, pvz., prof. E. Groddecko, reikalavimus sutvarkyti tos katedros klausimą[98]. Pagaliau, susidomė-

---

[91] Rankraštis ČB N 5643: „W tym roku obok historyi powszechney w czterech godzinach podług przepisu dawaney, wykładałem historyą polską po 1½ godziny w tygodniu bez żadney za to nagrody".

[92] Pamiętnik Naukowo Literacki 1849 I p. 7.

[93] Pszczółka w Baublu p. 206.

[94] VKA N 48: „...zgadzaiąc się aby kandydatowi Filosofii Antoniemu Hlebowiczowi, który wydał dziełko pod tytułem Krotki Rys życia Witołda W^o X^o Litt^go, przetłumaczył dzieło p. Uspenskiego o starożytnościach Rossyyskich i trudni się opisaniem życia Olgerda i Kieystuta, wydane było na raz ieden sposobem nagrody rubli sr. 100 z summy etatem na rozwiązanie zadań uczonych przeznaczoney".

[95] *Janowski* Wszechnica wileńska p. 13 ir 18. Filomatas J. Čečotas dar 1823 m. rašė: „W uniwersytecie jeszcze zbyt wielu, bez żadnej konsekwencji, poświęca się naukom przyrodniczym i matematycznym, kiedy tak potrzebna dla urzędnika i obywatela nauka prawa i administracji leży odłogiem" (*Jabłońska-Erdmanowa* Oświecenie i romantyzm p. 194).

[96] *Modelski* Sprawa powołania Lelewela p. 170.

[97] *Lelewel* Przygody p. 8.

[98] *Modelski* Sprawa p. 170—172. Groddecko laiškas Čartoriskiui 1808 XI 29 / XII 11 (ČB N 5445). „Je regrette de même, qui la Chaise

jus tuo dalyku ir šv. ministerijai, buvo laikinai pakviestas istorijos dėstyti J. Lelevelis[99].

Universiteto nusistatymą, bent pačioje XIX a. pradžioje, tuo klausimu gražiai charakterizuoja universiteto 1805 m. skelbta konkursinė tema: „Kai matematikos ir fizikos moksluose kasdien pastebima nauja pažanga ir nauji atradimai, parodyti visų pirma, kodėl moraliniai mokslai panašios pažangos (wzrostu) nedaro", kaip ir kurias tų mokslų šakas galima būtų tobulinti[100]. Betgi ir vėliau universitetas neparėmė Ig. Onacevičiaus sumanymo leisti istorijos šaltinius, abejingai pažiūrėjo į Z. D. Chodakovskio etnografinių ir archeologinių tyrinėjimų projektą[101]. Ig. Onacevičius skundėsi, kad Lietuvoje esą sunkiausia rašyti apie Lietuvą, nes universiteto biblioteka šiuo atžvilgiu esanti ko neturtingiausia[102]. Nekartą dėl to dalyko Onacevičius skundėsi ir kuratoriui Čartoriskiui. Antai, kartą (1822 VI 8) rašo: „Pripirkta brangių žaisliukų, žuvelių, gėlelių ir panašių niekniekių, o apie tautos istoriją užmiršta"[103]. Kitą kartą (1819): universiteto biblioteka esanti neturtinga tautinės ir visuotinės istorijos veikalų, todėl to dalyko dėstytojas negalįs savo pareigų gerai atlikti; universiteto užsakytųjų knygų kataloge nelaimingoji istorija negalėjusi rasti vietos; Onacevičius, būdamas tik profesoriaus pavaduotojas, arba mokytojas, negalįs užtarti skriaudžiamojo dalyko[104]. Prisidėjo

---

de l'Histoire reste tuojours vacante, et qu on ne pense pas même, malgré les répresentations oficielles de deux Facultés, à la supplier en attendant pas un jeune homme qui en serait capable. J'avais crû que le jeune Lelewel auroit pû être emploié utilement à donner un cours d'histoire comme essai".

99 *Modelski* Sprawa p. 173—175.
Bieliński Uniwersytet wileński II p. 438—439.

100 Zadania do nagrody pod. od Imp. Wil. Uniwers. p. 229—230.

101 *Janowski* Wszechnica wileńska p. 19.

102 *Albertrandi* Panowanie Kazimierza I p. II.

103 VKA N 145: „Nayopłakańszy iest stan Historyi i Literatury polskiey. Kto by temu chciał wierzyć, iż nasza Biblioteka ani trzeciey części nie zawiera w sobie dzieł tyczących się Historyi polskiey w stosunku do Dorpackiey lub jakieykolwiek na swiecie Biblioteki uniwersyteckiey. Pokupowano drogie cacki, rybki, kwiateczki i tym podobne fraszki, a o dziejach oyczystych zapomniano".

104 ČB N 5463: „Biblioteka Uniwersytetu zawieraiąc w sobie szczupły zapas dzieł do historyi narodowey i powszechney, pomimo naylepszey chęci, którąby daiący te przedmioty mogł bydz ożywiony, nigdy go nie postawi w możności dokładnego obowiązków swych pełnienia ieżeli własnych xiąg zapasem nie iest zasilonym. Ta katedra podobną była dotąd do maiątku bez Inwentarza, który czasowi Possessorowie z końcem

ir asmeniški nesutarimai, dėl kurių Onacevičius 1821 XII 15 vėl skundžiasi Čartoriskiui (šis, tiesa, irgi nebuvo jam palankus): „Iki šiol negaliu suprasti rektoriaus man tiek kartų parodytos ypatingos nemalonės priežasties. Pernai, kai su rektoriaus ir dekano žinia atskiromis valandomis ėmiau skaityti lenkų istoriją, įsakė šveicoriui užrakinti salę ir privertė mane laikyti paskaitą koridoriuje. Per egzaminus vaikė studentus iš mano paskaitos, prisidengdamas klausytojų juoką keliančia priežastimi; prašymą pirkti knygų išvadino literatiniu rajumu"[105]. Šubravcas prof. Andrius Sniadeckis, žymus fiziologas, pašiepė tvirtinimus apie istorijos reikšmę: jei nebūtų istorijos, „žmonės nežinotų, kad prieš 2 ar 3 tūkstančius metų taip pat apgaudinėjo, užmušinėjo, plėšikavo ir apgaudinėjo, kaip ir dabar; kad save laikė apšviestais, o kitus barbarais... Kai kurie labai mokyti žmonės įrodė, kad be istorijos nieko negalima būtų mokėti, nieko pradėti, kad net kurpiams ji tikrai yra reikalinga. Ir tiesa: senovės žmonės taip pat vieni kitiems siūdavo batus, kaip ir mes dabar"[106]. Atsimenant tą dažnai nelabai palankią istorijos mokslui atmosferą, juo labiau iškeltinas atskiras istorijos profesorių vaidmuo šio mokslo suklestėjime Vilniuje.

Visų pirma paminėsime žymiausią XIX a. I pusės lenkų istoriką Jokimą **Lelevelį** (Lelewel, 1786—1861)[106a]. Mozūras kilęs iš sulenkėjusios vokiečių Loelhoeffelių giminės, gimęs Varšuvoje, tačiau artimai susirišęs su Vilniaus universitetu, kur pats mokėsi (1804—1808), o vėliau dėstė istoriją. Buvo be

---

dzierżawy iako swą własność zabieraią... W katalogu ksiąg które ma uniwersytet sprowadzić, nieszczęśliwa historya mieysca znaleść nie mogła. Będąc tylko zastępcą Professora czyli nauczycielem nie mogę się przymowić za osierociałym przedmiotem. Jedyną nadzieię pokładam w Protekcyi Waszey Xiążęcey Mości, że biedna Klio obronę i wsparcie znaydzie".

[105] ČB N 5463: „Niemogę dotąd poiąc zrzodła szczegolnieyszey niełaski JW. Rektora w tylu zdarzeniach dla mnie okazaney. W roku przeszłym gdy za wiedzą Rektora i Dziekana w oddzielnych godzinach począłem dawać Historyą polską, kazał wyraznie Szwaycarowi zamknąc salę i zniewalił mię do dawania lekcyi na korytarzu. W czasie examinow rozpendzał studentów z moiey lekcyi pod pozorem smiech u słuchaczow wzbudzaiącym, prośbę o kupienie xiążek nazywał obżorstwem literackim".

[106] Wiadomości Brukowe 1818 p. 171 (N 99); tas pats — Dzieła Jędrzeja *Śniadeckiego*. Wydanie M. Balińskiego. W Warszawie 1840 IV p. 28—29.

[106a] Lelevelio biografija iki 1831 m. apžvelgia *Śliwiński* J. Lelewel, jo mokslinę veiklą — *Korzon* Pogląd na działalność naukową J. Lelewela.

galo mylimas ir vertinamas studentų. Puiki jo iškalba, didelė savo dalyko meilė ir gilus jo pažinimas, karštas patriotizmas (žinoma, lenkiškas) žavėjo klausytojus. A. Mickevičius parašė jam pagerbti entuziastiškas eiles. Į įžanginę grįžusio Vilniun Lelevelio paskaitą (1822 I 19) tiek prisigrūdo klausytojų, kad netilpo auditorijoje, ir paskaitą teko atidėti. Filomatas J. Čečotas rašo: kai Lelevelis „pradėjo kalbėti, užtemdė Sniadeckius ir viską, kas yra pasaulyje“[107]. Ir vėliau Lelevelio paskaitos visada sutraukdavo apie 400 klausytojų[108]. Suprantama, kad Lelevelio įtaka akademiniam jaunimui buvo didelė ir galėjo atsverti kai kurių Vilniaus universiteto matematikų ir gamtininkų skeptiškas pažiūras į istoriją. Lelevelis gi karštai kėlė istorijos reikšmę žmonijai. Istorija esanti reikalinga ir naudinga kiekvienam mokslui; literatui ji padėsianti geriau vertinti poezijos kūrinius, išaiškindama aplinkybes, kuriose jis kilo; gydytojui parodysianti senesniųjų kartų patyrimą medicinoje; teisininkui ji esanti naudinga geriau suprasti įstatymų kilmei, tikslui, raidai; svarbi ji esanti teisės kūrėjui ir visuomenininkui; kelianti tėvynės ir tautos meilės jausmą ir tuo būdu stiprinanti visuomenės saitus[109].

Auklėdamas jaunuosius istorikus, Lelevelis stengėsi aiškinti istorijos metodo svarbą ir kritiškumo reikalą. Istorikas turįs būti kritiškas; jo būtina pareiga pažinti šaltinius ir juose ieškoti tiesos; kitaip, tyrinėtojas būsiąs priverstas pasitikėti svetima akimi, pasidarysiąs svetimų pažiūrų perdirbinėtoju, o ne tiesos aiškintoju; betgi ir šaltinius reikią kritiškai traktuoti[110]. Viskas istorijoje turi būti aprašyta bešališkai, pilnai ir teisingai, reikia vengti viso to, kas gali tiesą iškreipti, susilpninti. Viskas reikia svarstyti šaltakraujiškai, be aistrų; taigi — jokių pataikaujančių pagyrimų, jokių pašiepiančių kandžiojimų, jokio šališkumo; vis dėlto, istorija turinti mokyti ir prabilti moralumo dvasioje[111].

Toks buvo ir pats Lelevelis. Antai, dar 1808 m. tas jaunas ir nežinomas istorikas išdrįso nenusilenkti visų pripažintam A. Naruševičiaus autoritetui ir jį kritikuoti, nors tuo sudarė

---

107 Arch. Filom. Korespond. IV p. 107.
108 *Śliwiński* Lelewel p. 139.
109 *Lelewel* O potrzebie gruntownej znajomości historji p. 35—44.
110 *Lelewel* Jakim ma być historyk p. 340.
111 *Lelewel* Historyka p. 54—55.

blogą įspūdį Vilniaus mokslo sferose; J. Sniadeckis jį griežtai barė[112]. 1809 m. jis vėl smarkiai sukritikavo ir net pašiepė Ks. Bohušą, Vilniaus universiteto garbės narį, garbingą prelatą ir Varšuvos M. B. Dr-jos narį, nors ir žinojo dėl to turėsiąs nemalonumų. Antai, jo draugas patarė jam sušvelninti savo kritikos stilių. Lelevelis jam atsako, kad Bohušo veikalas esąs toks menkas, lyg būtų prieš kelis šimtus metų rašytas; Leleveliui buvę net sunku laikytis nuo pašaipos ir rasti vieną kitą pagyrimą Bohušui[113].

J. Lelevelis buvo pavydėtino darbštumo ir didelio produktyvumo istorikas. Mus tačiau labiau domina jo, kad ir negausūs, ano laiko raštai, kuriuose liečiami Lietuvos dalykai. 1808 m. jis išspausdino knygutę „Žvilgsnis į lietuvių tautų senovę ir jų ryšius su heruliais". Šitą veikalą gyrė D. Poška, rašydamas (eilėse Bohušui):

Żemaytey Pażinkiet Iszmintingas knigas,
Kures raszy Mozuras yr musu Kunigas.

(Mozūras — Lelevelis, mūsų kunigas — Bohušas). 1809 m. išleidžia Bohušo veikalo kritiką. Pirmame „Tygodnik Wileński" (1815 XI 21) numeryje Lelevelis pasisako kartas nuo karto rašinėsiąs ką nors iš lenkų, gudų, ar aplamai iš slavų istorijos, įskaitydamas čia ir lietuviškus dalykus (rzeczy litewskie). Ir taip, pvz., straipsnyje „Winulska słowiańszczyzna" Lelevelis lygina tenykščių slavų papročius su lietuvių, primindamas šių mitologiją, tariamą lietuvišką rūnišką įrašą, Thunmanno išskaitytą, ir t. t.[114]. 1817 m. tame pat žurnale išspausdino be parašo konspektinį straipsnį apie lietuvių tautų istoriją[115]. 1824 m. leisdamas T. Wagos lenkų istorijos vadovėlio naują laidą, papildė jį Lietuvos istorijos dalykais. Rinkdamas istorinę medžiagą, nepraleisdavo ir Lietuvos. Antai, savo 1839 m. išleistos „Lietuvos ir Rusės istorijos iki unijos su Lenkija" prakalboje pasisako, kad būtų galėjęs kai kuriuos tos istorijos dalykus pilniau išnagrinėti, jei būtų turėjęs savo pastabas (notaty), kurias surinkęs, profesoriaudamas Vilniuje, ir vėliau,

[112] *Śliwiński* Lelewel p. 56.
[113] *Lelewel* Listy II p. 259.
[114] *Lelewel* Winulska sławiańszczyzna p. 352—353.
[115] *[Lelewel]* Wiadomość o narodach litewskich.

kada ieškojęs lietuvių teisės paminklų ir rengęs išleisti savo bičiulio J. Danilavičiaus darbą. Matome, taigi, kad Lelevelis, specialiai neatsidėdamas Lietuvos istorijai, vis dėl to ją užkliudydavo. Šiaipjau tai buvo lenkiškos dvasios rašytojas. S. Daukantas apie jo „Liet. istoriją", vertindamas lietuvišku požiūriu, neigiamai atsiliepė[116].

Kai J. Lelevelis tik atsitiktinai domėdavosi Lietuvos istorija, visą savo gyvenimą ir visas pajėgas jai skyrė kitas Vilniaus profesorius Ignas Onacevičius (1780—1845), unitų klebono sūnus, gimęs Gardino krašte. 1803 m. stojo Karaliaučiaus universitetan, aktyviai dalyvavo studentų gyvenime ir, puikiai baigęs mokslus, kurį laiką net buvo čia lektoriumi[117]. Gr. Rumiancevas, jį pažinęs ir pastebėjęs jo gabumus, pasikvietė Rusijon ir leido jam dirbti savo turtinguose rinkiniuose. Onacevičių betgi traukė Lietuvon. 1811 m. jis įsigijo Vilniaus universitete magistro laipsnį. Kurį laiką pamokytojavęs Balstogės gimnazijoje, jis buvo pakviestas dėstyti universitete istorijos (1819). Laimėjus istorijos katedros konkursą Leleveliui, Onacevičius gavo dėstyti (1821) statistiką ir diplomatiką, bet ir tame kurse neužmiršo mėgiamosios istorijos. Dėl savo griežto ir nepataikaujamo būdo ir ypač dėl kandaus sąmojo turėjo daug priešų. Dėl jų intrygų buvo 1828 m. pašalintas iš universiteto ir net iki 1835 m. kalintas Gardine. Paleistas išvyko Petrapilin ir ten apsigyveno, gavęs valdžios pasiūlymą parašyti Lietuvos istoriją[118]. Buvo Rumiancevo muziejaus bibliotekininko padėjėju.

Didžiai pamėgęs Lietuvos istoriją ir suprasdamas reikalą savo tyrinėjimams padėti platų šaltinių pagrindą, Onacevičius visą gyvenimą kruopščiai rinko istorinę medžiagą. Per atostogas lankydavo įvairias bibliotekas ir archyvus, ragino kitus rankioti senus rankraščius ir dokumentus[119]. Didelis nuopelnas jo, kad jis atkreipė dėmesį į Karaliaučiaus rinkinius, kuriuos gerai pažino ir kuriuose rado daug svarbios medžiagos Lietu-

---

[116] *Daukantas* Laiškai p. 728.

[117] Onacevičius rašė Čartoriskiui 1821 XII 15 (ČB N 5463): „Wychowany przed 20 laty w seminarium nauczycielskim w Prusiech, dawałem już 1805 lekcye w uniwersytecie i w Collegium Fridericianum w Królewcu".

[118] *S[obieszczański]* Onacewicz p. 916.

[119] *J[anowski]* Onacewicz p. 268.

vos istorijai. Stokodamas lėšų kelionei Karaliaučiun, prašo kuratoriaus pašalpos (1819), žadėdamas ją grąžinti iš algos, jei jo kelionė neduotų naudos[120]. 1822 VI 8/20 vėl rašo kuratoriui, kad mokslo metams baigiantis rūpinąsis, ką darysiąs per atostogas, kurias pratęs veikliai ir naudingai praleisti; jo dėmesį traukiąs Karaliaučius, kur yra daug bibliotekų ir rankraščių rinkinių; Onacevičius juose norėtų padirbėti ir duoti naudos Lietuvos istorijai; jis neturįs jokių asmeninių tikslų, o tik norįs pasidarbuoti Lietuvos mokslui ir istorijai[121]. Ar Onacevičius gavo pašalpą, nežinia. Neabejotinai žinome Onacevičių buvus Karaliaučiuje 1827 m. Tais metais jis rašo Leleveliui (VIII 24/IX 5), kad jau penkias savaites sėdįs Karaliaučiuje, kur jį atviję likimas ir Lietuvos istorija; ketinąs spausdinti Vytauto, Jogailos ir Švitrigailos laiškus; daug medžiagos Lietuvos istorijai turinti svarbi Wigando kronika; greitai išeisiąs J. Voigto istorijos I tomas[122]. Po savaitės vėl rašo Leleveliui: už dviejų dienų išvažiuosiąs iš Karaliaučiaus, kur prisipirkęs knygų ir prisirankiojęs medžiagos Lietuvos ir Lenkijos istorijai; baigiąs jau antrą savo kelionės mėnesį, o atrodo lyg vakar atvykęs; tiesa, savo finansus pabloginęs, bet to nesigailįs, nes Lietuvos istorija ir statistika turėsianti iš to didelės naudos[123]. Apie Ona-

---

120 ČB N 5463.

121 ČB N 5463: „Rok szkolny zamożny w troski i kłopoty zbliża się do swego kresu, ja niewiedząc o moim przeznaczeniu biedzę się i frasuię cobym miał począć z następuiącemi wakacyami, które przywykłem czynnie i pożytecznie przepędzać. Dwa mieysca zwracaią mą baczność, o na przod *Królewiec,* zawieraiący w sobie oprócz liczney Biblioteki zamkowey, uniwersyteckiey i ratuszowey (którą przed 20 laty pomagałem układać) liczne zbiory rękopismów w ręku prywatnych osob znayduiące się, [.......] maią w swych familiynych Archiwach kosztowne materyały do litewskiey Historyi... Zamożnieysi urzędnicy zbieraią troskliwie takowe materyały i chlubią się niemi, pragnę dla pożytku i sławy narodowey śledzić, przeyrzeć i odnieść pożytek dla dziejów narodowych litewskich... Niemniey zwraca mą uwagę drugie mieysce *Dereczyn...* Rzetelnie i summienie mogę WX Mość uręczyć, iż nie mam w tym osobistych widokow procz dobra publicznego, niechcę marnie dwóch miesięcy życia mego przepędzić, gdybym miał iakikolwiek zapas chętnie bym go poswięcił na przysługę naukom i dziejom Litewskim".

122 KUB N 4435 IV.

123 KUB N 4435 IV: „Za dwa dni opuszczam Królewiec w ktorym wiele uprzeymey doznałem grzeczności, wielu ciekawych rzeczy [do]wiedziałem się. Nakupiłem xiążek, nazbierałem materyałów do Historyi litewskiey i polskiey: obeznałem się ze Statystyką pruską. Kończę drugi miesiąc mey podroży a iednak zdaie mi się iż wczoray przybyłem. Podszargałem moie finanse to prawda, ale tego nigdy żałować nie będę ponieważ dzieje Litewskie i Statystyka wielkie odniosły korzyści".

cevičiaus kelionę pranešinėjo Leleveliui ir kiti vilniečiai; M. Bobrovskis (1827 IX 11): „Onacevičius iš Karaliaučius vežasi tiek daug dalykų Lietuvos istorijai, kad, kaip pats sakosi, negalėjęs tikėtis, kad jų ten tiek rastų“[124]; L. Rogalskis (1827 IX 17): „Onacevičius prieš savaitę grįžo iš Karaliaučius, surinko nemaža medžiagos Lietuvos istorijai“[125].

Ypač daug medžiagos Onacevičius prisirinko 1835—45 m. Petrapilyje, kur turėjo laisvą įėjimą į visas valstybines bibliotekas ir archyvus. Kadangi jie buvo nesutvarkyti, tai Onacevičius lengvai galėdavo sau įdomius dalykus išsinešti. Tuo būdu jam susidarė gausus rinkinys: apie 74 pergamento diplomus, 540 aktų ir laiškų, 128 rankraščiai ir 78 žemėlapiai ir planai[126]. Onacevičius labai norėjo, kad jo rinkiniai patektų į rankas asmens, besirūpinančio gimtąja istorija. „Duok Dieve, — rašo jis, — kad jie nepakliūtų po velykiniais pyragais, o tai Lietuvoje dažnai pasitaikydavo“[127].

Nors ir daug medžiagos prisirankiojęs, Onacevičius nedaug ką teparuošė spaudai. S. Daukantas laiške T. Narbutui (1845 II 12) šiaip charakterizavo Onacevičių: „...tai buvo mokslininkas, kuris kitus ragino, o pats mažai tedirbo. Pernai man labai prikibus, buvo davęs žodį aprašyti Gedimino viešpatavimą, bet ir to nepadarė“[128]. Profesoriaudamas Vilniuje, iš J. Albertrandžio rankraščių išleido „Henriko Valois ir Stepono Batoro viešpatavimą“ (1823, 2 t.) ir „Kazimiero, Jono Alberto ir Aleksandro Jogailaičių viešpatavimą“ (1827, 2 t.)“. Abu Albertrandžio veikalus Onacevičius parengė labai rūpestingai, aprūpino prierašais ir pataisomis, išspausdino nemaža dokumentų, be to, pridėjo („Kazimiero... viešp.“) trumpą Lietuvos istorijos konspektą. 1840 m. viename žurnale išspausdino „Pastabas apie visuotinę istoriją“, kur be kitko skelbia, panašiai kaip pirma Lelevelis, didelę istorijos mokslo svarbą: be istori-

---

[124] KUB N 4435 I: „Onacewicz z Królewca wiezie tak wiele rzeczy do Litewskich dziejów, że, jak sam wyraża, nie mogł się spodziewać, aby tyle ich tam znalazł“.

[125] KUB N 4435 V: „ONacewicz przed tygodniem powrócił z Królewca. Zebrał niemało materyałów do historyi litewskiej; o szczegółach zaś donieść nie mogę bo jeszcze nie miałem czasu obszernej z nim rozmówić się“.

[126] *Pohorecki* Teki i zbiory Ż. Onacewicza p. 414—416.

[127] *Pohorecki* Teki p. 423—424.

[128] *Daukantas* Laiškai p. 748.

jos negalįs savo gyvenime apsieiti teisininkas, politikas, valdininkas, karys, dvasininkas[129]. Po Onacevičiaus mirties buvo išspausdinti jo du konspektiniai dalykėliai apie Lietuvos istoriją[130]. Onacevičiaus Lietuvos istorijos rankraščiai nežinia kur žuvo.

Kad ir nedidelis tėra Onacevičiaus literatūrinis palikimas, jo vaidmuo Lietuvos istoriografijoje yra žymus, nes jis įskiepijo savo klausytojams tą savo didelį Lietuvos istorijos pamėgimą, paskatino tyrinėti ją, padėjo savo patarimais, supažindino su šaltiniais. Onacevičiaus paskaitos buvo mėgstamos ir gausiai lankomos. Onacevičius buvo iš dalies romantikas. Nors ir mokėjo kritiškai tyrinėti praeitį, betgi poetizavo Lietuvos senovę, piešdamas savo paskaitose traškančias girias, lietuvių patriarchalinį gyvenimą, jų dievų pasaulį, vaidilų giesmes, didvyriškus žygius ir t. t.[131].

Antai, „Gražinos" prieraše A. Mickevičius pažymi girdėjęs iš Onacevičiaus, kad Voluinės kronika mininti garbingą kažkurio Lietuvos miesto moterų žygį, kurios, vyrams karan išvykus, pačios gynusios pilį, o negalėdamos apsiginti savo noru pasirinkusios mirtį vergijos vietoje. Panašaus žavėjimosi Lietuvos garbinga senove pastebime ir kito Onacevičiaus mokinio, S. Daukanto, raštuose. Onacevičiaus pažiūras į Lietuvos istoriją gražiai parodo laiškas J. Kraševskiui (1842 III 6/18)[132], kur jis duoda kai kurių pastabų dėl Kraševskio Vilniaus miesto istorijos. Antai, anot Onacevičiaus, pasaka esąs tvirtinimas, kad Gediminas ir Algirdas persekioję krikščionis; jie bausdavę už šnipinėjimą ir nusikaltimus, bet niekados už religiją; buvę tolerantingi. Kraševskis labai neteisingai vadinąs Vytautą laukiniu didvyriu; niekas iš ano laiko neįstengęs prilygti Lietuvos didvyrių Gedimino, Kęstučio ir Vytauto, kurie dar mažai tenušviesti ir dar nesą tinkamai įvertinti. „Myliu Gediminą, Kęstutį, Algirdą ir Vytautą, — rašo Onacevičius, — nes jie sudaro Lietuvos didybę ir garbę, mažas ydas didžiomis vertybėmis atlygino". Kraševskis su skriauda Vytautui didinęs jo ydas, o

---

[129] *O[nacewicz]* Uwagi nad Historyą Powsz. p. 260.
[130] *Onacewicz* Rzut oka na pierwotne dzieje Litwy.
Onacewicz Rzut oka na dzieje W. Ks. Litewskiego.
[131] *Janowski* W promieniach Wilna p. 101.
[132] Rankraštis — KUB Koresp. Kraszewskiego s. II t. 2.

nutylis daug gerų jo savybių; mažos jo ydos blankstančios prieš didžiausio ano laiko didvyrio didybę; apie tai Onacevičius dar parašysiąs.

Onacevičius ne tik kėlė savo klausytojuose meilę ir pagarbą Lietuvos praeičiai, bet ir, kaip matyti iš jo mokinių laiškų, ragino juos ją tyrinėti, nurodinėjo jiems įdomius Lietuvos istorijos klausimus, padėjo jiems patarimais ir žiniomis. Savo stud. Hlebovičiui Onacevičius padėjo rašyti monografiją apie Vytautą, pridėjo savo pastabą ir Jogailaičių genealoginę lentelę. Pati monografija buvo tačiau originalus Hlebovičiaus darbas, o ne pusiau su Onacevičium rašytas, kaip seniau kai kas manė[133]. Kitas Onacevičiaus studentas J. G. Styčinskis savo istorinės apysakos apie Mindaugą prakalboje dėkoja Onacevičiui už suteiktas pastabas, kuriomis pasinaudojo[134]. Onacevičius auklėjo visą eilę Lietuvos istorijos tyrinėtojų — K. Nezabitauskį, S. Daukantą, K. Tiškevičių, A. Hlebovičių ir t. t. Ypač jį brangino S. Daukantas, nukaršinęs jį Petrapilyje ir vadinęs jį laiškuose Narbutui savo ištikimiausiu ir palankiausiu bičiuliu[135].

Ar Onacevičius turėjo kokių santykių su mūsų senesniosios kartos Žemaičių literatais, nežinome. Tiek tik galime pasakyti, kad Onacevičius žinojo apie Pošką ir, peikdamas bajoriją dėl nesirūpinimo rinkti svarbių Lietuvos istorijai knygų, pažymi, kad D. Poška ir gr. A. Chreptavičius sudaro tuo žvilgsniu išimtį[136]. D. Poškos pavardę aptinkame Onacevičiaus ir Lelevelio tarpusavinėje korespondencijoje. Be to, Onacevičius bus rekomendavęs D. Pošką P. Köppenui, kaip lietuvių literatūros žinovą. Antai, Onacevičius rašo Leleveliui (1825 X 23): „Köppenas rašė Pelikanui (t. y. Vilniaus universiteto rektoriui — V. M.), prašydamas žinių apie lietuvius ir latvius, apie jų kalbas, ar kas nors nesirūpina tos tautos literatūra — man pavesta tai atlikti“[137]. Kaip žinome, Köppenas naudojosi Poškos suteiktomis žiniomis apie lietuvių literatūrą.

---

133 *Burbianka* Hlebowicz p. 827—828.
134 *S[tyczyński]* Mendog p. XII.
135 *Daukantas* Laiškai p. 743.
136 *Albertrandi* Panowanie Kazimierza I p. II.
137 KUB N 4435 IV: „Keppen do Pelikana pisał prosząc o wiadomość o Litwinach i Łotyszach, o ich dyalektach, ...czy się nie zaymuie kto Literaturą tego plemienia — ia mam polecenia to spełnić“.

Šalia Lelevelio ir Onacevičiaus reikia pastatyti Lietuvos teisės istoriką Igną Danilavičių (1787—1843), vieną iš tų garsiųjų Vilniaus profesorių, kurie prisidėjo prie universiteto suklestėjimo. Kaip ir Onacevičius, jis buvo unitų kunigo sūnus, gimęs Gardino gub. 1814 m. jis buvo pakviestas universitetan Lietuvos civilinės teisės ir proceso dėstyti. Be to, vėliau skaitė ir rusų teisę. 1823 m. iškilus filaretų bylai, Danilavičius buvo su kai kuriais kitais profesoriais pašalintas. Išvykęs iš Lietuvos, profesoriavo Charkovo, Kijevo ir Maskvos universitetuose.

Ypač dideli yra Danilavičiaus nuopelnai Lietuvos teisės istorijai. XIX a. pradžioje suprasta reikalas remti istorijos tyrinėjimus šaltiniais, todėl buvo intensyviai pradėta ieškoti istorinės medžiagos. Labai tuo rūpinosi ir Danilavičius. Dirbdamas įvairiuose vienuolynų, bažnyčių, dvarų archyvuose, jis aptiko daug naujų šaltinių, daug nežinomos medžiagos[138]. Taip besirausdamas, jis surado vieną Lietuvos kroniką, iki tol nežinomą[139]. Ją paskelbė 1823 (Dziennik Wileński) su savo pastabomis apie Lietuvos istoriografiją, kuriose reikalauja iš istorijos tyrinėjimų nuodugnaus įsigilinimo į šaltinius ir blaivo kritiškumo. Labiausiai rūpinosi Danilavičius Lietuvos teisės paminklais, pvz., Lietuvos statutu, kurį buvo iš užmaršties pakėlęs T. Čackis[140]. Danilavičius norėjo išnaujo išspausdinti visus 3 statutus[141]. Tuo laiku Danilavičius paskelbė „Bibliografinį ligi šiol žinomų Lietuvos statuto egzempliorių aprašymą“ (Dziennik Wileński, 1823 I—II). Danilavičiaus (ir Lelevelio) rengtasis „Lietuvos įstatymų rinkinys“ buvo vėliau (1841) teišspausdintas. Iš jo vėlesniųjų darbų paminėtini Lietuvos metraščių tyrinėjimai, žvilgsnis į Lietuvos įstatymų leidimą ir statutus, po jo mirties išleistasis „Skarbiec dyplomatów“ ir kt.

Kaip ir Onacevičius, Danilavičius buvo kruopštus istorinės medžiagos rinkėjas, tačiau viršijo aną gilumu ir kritiškumu. Su negailestingu mokslininko kritiškumu jis sugriovė nevieną poetišką Lietuvos senovės legendą, todėl Lietuvos praeities idealizuotojams jis nelabai patiko. Antai, S. Daukantas laiške

---

[138] *Janulaitis* Danilavičius p. 197.
[139] *Janulaitis* Danilavičius p. 199.
[140] *Janulaitis* Danilavičius p. 137.
[141] *Janulaitis* Danilavičius p. 140.

Narbutui reiškė nepasitenkinimo Danilavičium, nes „jis kritikavo Schlözerį, kad šis pavadino Lietuvą didžia tauta, be jokių įrodymų, tenkindamasis vienomis polemikos priemonėmis; pagaliau jis paneigė Rimgaudo buvimą vien tik spėliojimais ir tik tam, kad nebūtų ir nepaaiškėtų Lietuvos istorija"[142]. Danilavičiaus vaidmuo mūsų istoriografijoje didžiulis. Anot A. Janulaičio, „nuo jo ir prasideda mokslinis Lietuvos praeities tyrinėjimas"[143].

Į garsiųjų Vilniaus istorikų plejadą priskirtinas ir Juozas Jaroševičius (1793—1860). Nuo 1827 m. dėstė Lietuvos civilinę teisę; nuo 1828 m. gavo skaityti dar ir statistikos ir diplomatikos kursą. Universitete išbuvo iki pat uždarymo. Jo Lietuvos istorijos raštai pasirodė jau po 1830 m. Tai buvo didelės erudicijos, gilus ir labai kritiškas mokslininkas. Žymiausias iš jo veikalų „Obraz Litwy pod względem jej oświaty i cywilizaciji od czasów najdawniejszych aż do końca XVIII wieku" (1844—45, 3 tomai). Įdomu jį palyginti su Daukanto „Būdu", kurs pasirodė tuo pat laiku (1845). Jaroševičiui rūpėjo kiek galima objektyviau išnagrinėti Lietuvos praeitį, neslepiant neigiamybių, o Daukantas norėjo parodyti gimtojo krašto praeities garbę ir grožį. Suprantama, kad Daukantui Jaroševičius negalėjo labai patikti. Antai, jis rašo Narbutui (1845): „Už Pono Jaroševičiaus veikalo atsiuntimą nuoširdžiai dėkoju, nes neturėjau. Menkas jo veikalas apie herulius — be erudicijos ir išvadų. Nedaug geresnis ir atsiųstasis, nes p. Jaroševičius yra tos nuomonės, kad Lietuvoje yra buvusi tokia pat baudžiava, kokia yra šiandie, bet tai yra didžiausia klaida"; tik lenkai atnešę mums valstiečių baudžiavą[144].

Paminėtinas dar ukrainietis Jonas Loboika (1786—1861), nuo 1821 m. dėstęs Vilniaus universitete rusų literatūrą. Patsai Rumiancevas buvo jį rekomendavęs universiteto rektoriui[145]. Žinoma, jis nė iš tolo neprilygo anų garsiųjų istorikų mokytumu, betgi yra mums įdomus, nes suėjo į artimesnius, negu anie, santykius su lietuvių literatais. Pažino S. Stanevičių, K. Nezabitauskį, D. Pošką, L. Uvainį (bent žinojo apie pasta-

---

[142] *Daukantas* Laiškai p. 736.
[143] *Janulaitis* Danilavičius p. 198.
[144] *Daukantas* Laiškai p. 749.
[145] VKA N 111.

rąjį, nes rekomendavo jį Rumiancevui kaip labai gerą kalbininką), juos skatino tyrinėti krašto istoriją, domėtis lietuvių literatūra, rinkti dainas (žr. aukščiau p. 125). S. Stanevičius, ragindamas D. Pošką (1826 II 7), mirusio caro garbei parašyti lietuvišką eilėraštį, rašo, kad jį bus galima, susitarus su prof. Loboika, išspausdinti laikraštyje[146]. Per Loboiką Poška siuntė Rumiancevui Žemaičių senienų rinkinį. K. Nezabitauskis bičių knygelės prakalboje (1823) dėkoja Rumiancevui už rūpinimąsi gelbėti nuo pražūties lietuvių kalbą ir už „pavedimą šito triūso daugeliui literatų, tarp kurių mes skaitome ir tokį vyrą kaip prof. Loboika“[147]. Su prof. Loboika K. Nezabitauskis važinėjo 1823 m. po Žemaičius kalbos ir senovės paminklų tyrinėti. Buvo jie apsilankę pas Pošką. Loboika rašė Rumiancevui (1824): „P. Paškevičių, Žemaičių mokslininką ir poetą, paveikė mano atvažiavimas pas jį ir žodžiai. Jis užsiiminėja istoriniais tyrinėjimais“. Grįžęs iš kelionės, J. Loboika išspausdino straipsnį apie Žemaičių milžinkapius[148], kuriame naudojosi Poškos suteiktomis žiniomis. 1828 m. Loboika vėl aplankė Pošką[149].

Taigi Loboika ir patsai domėjosi ir kitus ragino domėtis lietuviškaisiais dalykais. Pvz., savo studentams davinėjo statistinius darbelius apie Lietuvos miestus. Loboikos palikime buvo rankraštis — „Lietuvos ir Lenkijos miestų aprašymai“; tai buvo Vilniaus studentų darbai apie 80 miestų, Loboikai vadovaujant, atlikti. Be to, dar likęs jo platus rankraštis — „Tyrinėjimas apie Lietuvą“[150].

Minėtųjų profesorių pavyzdys ir paraginimai skatino ir studentus domėtis Lietuvos istorija. Tuo būdu universitetas davė daug jau tada ir ypač vėliau pasireiškusių Lietuvos krašto ir praeities tyrinėtojų, pvz., pirmosios monografijos apie Vytautą (1821) autorių A. Hlebovičių (1801—1847); M. Balinskį (1794—1864), parašiusį Vilniaus miesto istoriją (1836—1837), kartu su T. Lipinskiu leidžiamo veikalo „Starożytna Polska“ tomą apie Lietuvą (1846), senosios Vilniaus akademijos istoriją

[146] *Biržiška V.* Stanevičiaus biografijai medžiaga p. 171.
[147] *Jablonskio* raštai I p. 41.
[148] *Łoboyko* Groby olbrzymie.
[149] *Brensztejn* Paszkiewicz p. 55.
[150] *Bieliński* Uniwersytet wileński III p. 254.

(1862) ir t. t.; garsųjį J. Kraševskį (1812—1887), žinomą archeologą K. Tiškevičių (1806—1868), Žemaičių krašto aprašinėtoją Ig. Bušinskį, Šiaulių ekonomijos istorijos (rankraštis) autorių M. Hriškevičių ir daug kitų. Stabtelėsime ties kai kuriais iš jų, kurie daugiau už kitus yra turėję ką bendro su lietuvių raštija ir apskritai su lietuviškuoju Žemaičių sąjūdžiu.

Visų pirma čia paminėtinas S. Daukantas (1793—1864), kurį M. Akelaitis vadino Lietuvos Herodotu[151]. Įstojęs 1816 į universiteto literatūros skyrių, 1818 perėjo į moralinių mokslų skyrių, 1821 m. laikė teisių magistro laipsniui gauti egzaminus[152]. 1822 m. rudenį dar įsirašė studentų knygon, 1823/24 m. m. studentų įrašų knygoje Daukanto pavardės nebėra[153]. Magistrinį patentą jis teatsiėmė 1825 I 18/31[154]. Klausė teisės ir istorijos paskaitų pas prof. L. Capellį, Ig. Danilavičių, Ig. Onacevičių, J. Lelevelį[155]. Pastarieji trys, ypač Onacevičius, neabejotinai kėlė Daukanto domėjimąsi gimtojo krašto praeitimi. Iš jų Daukantas bus išmokęs suprasti kruopštaus istorinės medžiagos rinkimo reikalą; tuo jis vėliau labai pasižymėjo. „Darbuose“ rašo: „Linkiety rejk idant senu dyinu klosztoriusy kningas but parkratomas nu iszmintyngu wiru, rasi tenai rastum kokies skiautes noris ir aptreszuses tu łaiku rasztu“[156]. Yra žinių, kad Daukantas, vos baigęs universitetą, buvo išvykęs užsienin (bent Karaliaučiun) ir dirbęs ten archyvuose. Tačiau nežinia, iš kur beturtis Daukantas būtų gavęs

---

151 *Akelaitis* Laiškai (TiŽ III) p. 296.

152 VKA N 71 p. 501—502. Iš moral.-polit. mokslų skyriaus posėdžio 1821 X 20 protokolo: (svarstyta) „prošenii kandidatov oboich prav: Ignatija Jasiukeviča, Semena Dovkonta i Antonija Grineviča o dopuščenii ich k ekzamenu dlia polučenija stepeni magistra prav. Opredelenno: označennye kandidaty slušali nauk bezpreryvno v universitete črez dva goda ustavami dlia polučenija stepeni Magistra pred [......] posemu pozvolit im deržat ekzamen i naznačit na pervyj ekzamen 30-čislo sego sentiabria v 10 časov poutru“.

Daukanto prašymas buvo paskaitytas jau 1821 VI 20 posėdyje, bet atidėtas spręsti rudenį (VKA N 71 p. 492).

153 VKA N 233.

154 *Biržiška M.* Daukantas (Liet. Encikl. VI) p. 140.

155 Pvz., 1821 / 22 m. m. studentų knygoje (VKA N 233) Daukantas užsirašė klausyti šių dalykų: romėnų, kriminalinės ir kanonų teisės (dėstė L. Capelli), vietinės teisės (Ig. Danilavičius), visuotinės istorijos (nuo 1822 I dėstė J. Lelevelis), diplomatikos ir rusų valstybės statistikos (Ig. Onacevičius).

156 *Daukantas* Darbay p. 51.

kelionei lėšų. Gal buvo drauge su prof. Onacevičiumi nuvykęs Karaliaučiun? Antai, 1822 VI 8/20 Onacevičius, prašydamas kuratorių lėšų kelionei į Karaliaučius archyvus, rašo, kad galima būtų priskirti kokį studentą jam padėti (możnaby dla moiey pomocy odkomenderować którego kandydatów do stanu nauczycielskiego[157]). Kaip žinome, Daukanto ir Onacevičiaus santykiai, bent vėliau Petrapilyje, buvo labai artimi.

Kaip Lietuvos istorijos rašytojas, Daukantas pasireiškė gana anksti, dar bestudentaudamas ar tik ką baigęs universitetą. Jo pirmojo istorijos veikalo „Darbay senuju Lituwiu yr Żemaycziu" pratarmę baigiant, pažymėta: „Raszita metuse 1822". Tačiau patsai veikalas tais metais, tur būt, tik bus pradėtas, o baigtas vėliau; pvz., jau pačioje „Darbų" pradžioje cituojama žinia iš „Dziennik Wileński" 1822 III t., t. y., iš 1822 m. pabaigos[158]. Dar didesnių abejojimų dėl 1822 m. datos kelia šis sakinys iš „Darbų": „...Raseiniu apikarto wyina toky aużouła tebier dar stoubris *baublu* szenden wadynamas, kuremy giwen... Jomilesta Poszkas, kursai, poikey tou baubli apraszeis apskelby swietuy"[159]. D. Poškos straipsnis apie Baublį išspausdintas 1826 (Dziennik Warszawski); tą straipsnį Daukantas ir bus turėjęs galvoje, nes savo vėlesniame „Būde" pažymi, kad Poška Baublį „apraszę metusi 1826"[160]; išnašoje nurodo „Dziennik Warszawski". Vis dėlto, pažymėtinas tas dalykas, „kad „Darbuose" cituojamieji šaltiniai spausdinti ne vėliau kaip 1822 m. Kad Daukantas jau prieš 1830 m. rašė Lietuvos istoriją, turime žinią iš Pr. Zatorskio, kurs 1844 m. pranešė, kad prieš keliolika metų naudojosi žemaitišku Daukanto istorijos rankraščiu, rašydamas istorines giesmes apie kunigaikščius Erdvilą, Rimgaudą, Mindaugą, Živibuntą ir kt.[161]. 1833 m. išspausdintame P. Zatorskio eilių rinkinyje (Pienia liryczne i religijne, I) yra dvi tokios giesmės (dumy) apie Živibuntą ir Pojatą, abi rašytos 1830 m.

„Darbų" žinomi 2 rankraščiai (abu VDUB): vienas iš gr. Platerio bibliotekos (1929 m. Vac. ir M. Biržiškų išspausdintas),

---

157 ČB N 5463.
158 *Daukantas* Darbay p. 15.
159 *Daukantas* Darbay p. 33.
160 *(Daukantas)* Budą Senowęs Lëtuviû p. 110.
161 *Zatorski* Witold nad Worksłą p. VIII.

apie kurį minėjo S. Stanevičius laiške T. Narbutui, ir kitas vadinamasis Uvainio rankraštis (viršelyje pieštuku įrašyta Uvainio pavardė) iš kun. J. Gintilos bibliotekos. Pastarasis turi kiek skirtingą antraštę: „Darus Letuwiu er Žiamaitiu suraszy S. Tiewelis... Metusy 1833". Data ne visai patikima, nes įrašyta aiškiai skustoje vietoje. Galininko forma ir slapyvardžio vartojimas būdinga Daukantui; plg., jo vėlesnįjį veikalą „Budą Senowęs Lëtuwiû Kalnienû ir Žamajtiû iszrasze Pagał Senowęs Rasztû Jokub's Łaukys". Uvainio[162] nuorašas vieno žmogaus nurašytas ir išlaiko pajūrio žemaičių šnektos (Daukanto tarmės) savybes, todėl atrodo būsiąs artimesnis Daukanto originalui už Platerio nuorašą, atliktą kelių žmonių (jų tarpe, rodos, D. Poškos ir S. Stanevičiaus[163]), kurie nurašinėdami taisė kalbą, stengdamiesi linkimiškę originalo šnektą pritaikinti kiek platesnei visuomenei[164]. Yra ir turinio skirtingumų, pvz., herulių lietuviškumui įrodyti Uvainio rankraštyje cituojami (iš Bohušo) „Tėve mūsų" tekstai, kurie Platerio nuoraše išleisti.

Daukanto „Darbai" — tai dar tik pradedančio istoriko rašinys; tai savotiška kompiliacija daugiausia iš M. Stryjkovskio, A. Kojalavičiaus, A. Kotzebue ir N. Karamzino veikalų. Tai lyg pirmoji Daukanto istorijos redakcija, vėliau kelis kartus apdirbinėta. Bet apie tai čia nekalbėsim.

Lietuvos praeitimi domėjosi ir Kajetonas Nezabitauskis, studijavęs 1821—1824 m. Vilniaus universiteto moralinių mokslų skyriuje ir klausęs garsiųjų istorikų Lelevelio, Danilavičiaus ir Onacevičiaus paskaitų[165]. Dar bestudentaudamas, 1823 m. per viešuosius egzaminus skaitė savo rašinį apie lietuvių mitologiją[166], o tų pačių metų vasarą važinėjo po kraštą lietuvių kalbos ir senienų tyrinėti. Savo tyrinėjimų nemetė ir

---

162 Ar tai buvo žinomasis anuo metu Žemaičių kalbininkas Leonas Uvainis, negalime tvirtinti. Jei 1833 m. data tikra, tai L. Uvainis neabejotinai negalėjo būti „Darų" nurašinėtojas ar bent savininkas, nes mirė 1828 m.

163 Tai sprendžiama iš kriptonimų *D. P.* ir *S. S.*, pridėtų prie kai kurių pataisų tekste. Įdomu pažymėti, kad D. P. tariamuosius lietuvių protėvių skitus ar sarmatus taiso skliausteliuose į *gierulius*. Poška kaip tik buvo didelis herulių lietuviškumo teorijos šalininkas.

164 *Skardžius* Daukanto „Darbay" p. 194.

165 VKA N 233 (1821—1824 m. m. moral. skyr. stud. įrašų knyga).

166 Pszczółka w Baublu p. 206.

vėliau, 1825 m. išsikėlęs gyventi Varšuvon. Tas dalykas priklausęs prie svarbiausių jo gyvenimo darbų, rašė jis M. Wiszniewskiui (1842). 1830 m. Nezabitauskio istorijos rankraštis (lenkiškas), rodos, pirmą kartą paminėtas[167]. „Kurjer Polski" (1830) rašo, kad Nezabitauskis rengiąs išleisti Lietuvos ir Žemaičių istoriją, kuri išeisianti trimis dalimis; tai labai pagirtinas sumanymas, nes Lietuvos istorija po Stryjkovskio ir Kojalavičiaus buvusi apleista; Nezabitauskis, kurs gerai mokąs lietuviškai, galėsiąs pasisemti žinių iš lietuviškų raštų, liaudies dainų ir padavimų; ištaisysiąs nevieną klaidingą svetimtaučių nuomonę apie lietuvius. „Magazyn powszechny" (1837 p. 229) taip pat užsimena apie Nezabitauskio istorijos rankraštį. Pr. Zatorskis (1844) atpasakoja mintis iš Nezabitauskio rankraščio „Rzut oka na kolej dziejów i języka litewsko żmudzkiego"; ten Nezabitauskis kalba apie lietuvių gimines, apie jų galybės iškilimą, sielojasi dėl lietuvių kalbos paniekinimo[168]. Kur dabar yra Nezabitauskio istorijos rankraštis, nežinia. Iš pastabų prie Poškos „Rozmyślania", kuriuos Nezabitauskis spausdino „Dziennik Warszawski", matyti, kad Nezabitauskio būta gana kritiško istoriko. Antai, jis rašo, kad Stryjkovskis darydavęs daug anachronizmų; sunku, esą, jo visas pasakas skelbti už tiesą; tegul Stryjkovskio šalininkai atleidžia, bet Nezabitauskis negalįs šiuo atveju nebūti skeptikas[169]; pvz., Stryjkovskio minimąjį Kukavaitį galima esą drąsiai prie pasakų priskirti[170].

Ypačiai tuo kritiškumu pasižymėjo S. Stanevičius, nuo 1822 m. studijavęs literatūrą, klausydamas kartu ir Lelevelio istorijos paskaitų[171]. Laiške T. Narbutui (1836 X 10) apie žemaitišką Lietuvos istorijos rankraštį, esantį J. Platerio bibliotekoje (tai buvo Daukanto „Darbai"), rašo, kad jis nieko naujo neduodąs, nes turįs daugiau retorinį, kaip mokslinį pobūdį[172]. Savo išleistųjų dainų prakalboje (1829) jis skeptiškai žiūri

---

167 *Malte Brun* Tableau de la Pologne. Nouvelle édition par L. Chodźko. Paris 1830 I p. 366.
Kurjer Polski 1830 N 64.

168 *Zatorski* Witold nad Worksła p. IX—XI.

169 *Paszkiewicz* Rozmyślania p. 75.

170 *Paszkiewicz* Rozmyślania p. 83.

171 VKA N 231.

172 Rękopismi historyi litewskiey w języku żmóydzkim, o którym JW. Panu Dobrodziejowi pisałem, nic także nowego nie przynosi, autor albowiem bardziey ma charakter mowcy niż ścisłego badacza dziejów i jeografii (laiško nuorašas pas M. Biržišką).

į mūsų dainų senumą. Ypač daug to blaivo kritiškumo randame jo „Wyjaśnienie Mythologii Litewskiej zawartej w dziełach Hartknocha, Stryjkowskiego, Łasickiego, tudzież w słownikach litewskich Szyrwida, Ruhiga i Mielckego. Przez Szymona Staniewicza Kolleg-Sekretarza“[173]. Rankraštis, rodos, nebaigtas; rašytas ne anksčiau kaip 1838 m., nes mini tais metais išėjusį T. Narbuto istorijos III tomą. Stanevičius Narbutą smarkiai kritikuoja. Pvz., Narbutas rašąs apie lietuvių dievą *Pramžinas*; tačiau tokio žodžio nesą nei šaltiniuose nei gyvojoje lietuvių kalboje; Narbutas, rasdamas graikų ir romėnų mitologijoje *Fatum*, jo ieškojęs ir lietuvių tikėjime; aptikęs Širvydo žodyne *przeznaczam* — *pražimiu* ir žinodamas, kad iš veiksmažodžių išvestiniai daiktavardžiai baigiasi galūne — *imas*, Narbutas ir sudaręs žodį *pramžimas* (vietoje *pražimimas);* tokio lietuvių dievo nė viena kronika nežinanti. Narbuto cituojamas padavimas apie didvyrį Vitolfą panašus į „Tūkstanties ir vienos nakties“ pasakas. Stanevičius neginčija, kad toks pasakojimas galėjęs būti žmonėse nugirstas, nes liaudis turinti vaizduotę ir mėgstantį atspėjamu laiku sekti pasakas; tačiau jose nieko nesą iš krašto istorijos; tai bjaurus mišinys iš įvairių istorijų nuotrupų ir visame pasaulyje išmėtytų pasakojimų. Tokie pasakojimai liaudies nuolat sukuriami, kurį laiką gyvuoja, vėliau nyksta, o jų vietoje nauji atsiranda ar iš tolimų kraštų atklysta. Netiki Stanevičius ir Grunavo suteikta žinia apie Romuvos šventyklą ir pagoniškų dievų trejybę; iš kur Grunavas galėjęs žinoti apie dalykus, buvusius prieš 500 metų, jei kiti šaltiniai apie tai nieko nekalba? J. Lasickis daugiausia dievų surašęs, bet ir daugiausia klaidų darąs; jis paprastus lietuvių kalbos žodžius imąs dievų vardais, be to, juos dar labai iškraipąs; pvz., *Datanus* lietuviškai būtų *duotoias*, o tai ne dievo vardas, bet tik bendrinis daiktavardis (= dawca). *Breksta* — taip pat ne deivės vardas, o veiksmažodis *brekszta*. Įdomu čia pastebėti, kad vėliau panašiai Lasickį kritikavo ir A. Mierzynskis[174]; taip pat samprotavo ir M. Akelaitis (1862)[175].

Kad Stanevičius pats būtų rašęs Lietuvos istoriją, žinių ne-

---

[173] Rankraštis LMDrB.
[174] *Mierzyński* Jan Łasicki.
[175] *Akielewicz* Spis bogów żmudzkich i litewskich.

turime. Tačiau ji Stanevičiui rūpėjo, nes jis yra suteikęs Lietuvos istorikui Balinskiui daug svarbių žinių[176].

Dar paminėsime Leoną Rogalskį (1806—1878). Lietuvių literatūrinio sąjūdžio dalyviu (pvz., kaip Nezabitauskis, Stanevičius) jo laikyti negalime. Nors ir iš etnografinės Lietuvos kilęs[177], jokių lietuviškų raštų jis nepaliko ir niekur nerandame žinių, kad jis būtų ką rašęs lietuviškai. Tiesa, jis paskelbė Vilniaus laikraštyje porą lietuviškų dainų; tačiau tai dar nerodo jo specialaus atsidėjimo lietuviškam žodžiui, nes ten pat jis spausdino ir kelias kitų tautų dainas (ukrainiečių, estų). 1864 m. rašydamas lenkų enciklopedijai straipsnį apie Lietuvą, lietuvių literatus vadina „užkietėjusiais provincialinių svajonių šalininkais[178]. Taigi lietuvybė nebuvo jau tokia sava Rogalskio širdžiai. Buvo tai plačių mokslinių interesų žmogus, tad, bent kol Vilniuje gyveno, domėjosi ir lituanistika. 1827 IX 17 jis praneša Leleveliui[179], kad ketinąs spausdinti vadinamųjų „Lietuvos paminklų“ (Pamiętniki litewskie) porą tomelių. Į pirmąjį tomelį dėsiąs P. Köppeno rašinį, Lasickio mitologiją, Mykolo Lituanaus veikalo lenkišką vertimą ir Rėzos apie lietuvių dainas; be to, tikras tų „paminklų“ papuošalas būtų Lelevelio studijėlė apie lietuvių tautų senovę („Rzut oka...“). Savo sumanymo Rogalskis neįvykdė. 1827 XI 23 rašo Leleveliui[180] turis tą darbą atidėti, nes esą pakviestas rinkti medžiagos ir rašyti Vilniaus universiteto istoriją. Iš minėtųjų darbų jis teišspausdino 1828 m. Köppeno veikalo vertimą su kai kuriais papildymais (Dziennik Wileński). Jo brolis Adomas Rogalskis jau 1823 spausdino Lasickio vertimą (Dziennik Wileński).

Šalia universiteto, bet neabejotinai jo atmosferos veikiamas, darbavos Lietuvos istorikas Teodoras Narbutas (1784—1864). Ėjęs Vilniaus universiteto tiksliuosius mokslus (1799), tarnavo rusų kariuomenėje inžinerijos karininku. Apkurtęs iš-

---

[176] *Baliński* Starożytna Polska III p. 504.

[177] 1820/21 m. m. studentų įrašų knygoje (VKA N 212) nurodyta, kad L. Rogalskis kilęs iš „G. Wil. p. Trock. par. Poporckiey“. Šiaipjau L. Rogalskio biografijose jo gimimo vieta nurodomas Vilnius (pvz., Encykl. powsz. Orgelbr. 1866 XXII p. 193); taip pat ir paties L. Rogalskio knygoje Historja literatury polskiej 1871 II p. 741.

[178] *Rogalski* Litwa p. 209.

[179] KUB N 4435 V.

[180] KUB N 4435 V.

ėjo atsargon, apsigyveno gimtajame sodžiuje (1811) ir atsidėjo Lietuvos istorijos tyrinėjimui. Išgarsėjo savo didžiule 9 tomų Lietuvos istorija, tiesa, jau vėliau (1835—1841) pasirodžiusia. Betgi jau ir prieš 1830 m. buvo pasireiškęs kaip Lietuvos istorikas, spausdindamas ištisą eilę straipsnių (Badanie starożytności litewskich) Vilniaus laikraštyje (Tygodnik Wileński 1817—1818). Lietuvos praeitimi anksti susidomėjo. Antai, leisdamas savo istorijos pirmąjį tomą (1835), pasisako jau 30 metų tyrinėjęs Lietuvos senovę[181]. Ten pat rašo, kad jau 1805 m. rankiojo žinias apie Vėliuonos bažnyčios praeitį[182], o 1809 m. Taline (w Rewlu) būdamas, skolijosi iš Kotzebue vieną knygą, kad išsižymėtų dalykus, Lietuvos istoriją, ypač mitologiją liečiančius[183]. Specialaus pasiruošimo istorijos studijoms negavęs, T. Narbutas tebuvo kruopštus diletantas, ir deja ne tik nekritiškas tyrinėtojas, bet dažnai net sąmoningas falsifikatorius[184]. Betgi didelė krašto meilė, noras išaukštinti Lietuvos praeitį, darė jį populiarų plačioje visuomenėje. Daukantas jį labai brangino ir su juo korespondavo.

Dar paminėtinas jo pusbrolis Justinas N a r b u t a s (1776—1845), apie kurio gyvenimą, deja, stinga žinių. 1820 m. Gardine jis išspausdino Lietuvos istorijos konspektą (Krótki rys pierwiastków narodu litewskiego). 1842 m. išleido „Dzieje wewnętrzne narodu litewskiego z czasów Jana Sobieskiego i Augusta II królów polskich".

3. VISUOMENĖS SUDOMINIMAS ISTORIJA. POŠKA.

a) Tautinis auklėjimas ir istorija.

Kaip jau matėme, mūsų nagrinėjamuoju laikotarpiu buvo labai iškeliama savosios istorijos svarba tautai: tai turėjo būti tėvynės bei tautos meilės mokykla, moralinės paguodos šaltinis dabarties priespaudoje, tautinės ambicijos žadintojas ir tautinio atsparumo grūdintojas. Suprantant auklėjamą istorijos reikšmę (istorija — magistra vitae), susirūpinta supažindinti su

[181] *Narbutt* Dzieje I p. XIV.
[182] *Narbutt* Dzieje I p. 57.
[183] *Narbutt* Dzieje I p. 20.
[184] *Puzinas* Narbutas mūsų prosenovės tyrinėtojas.

krašto praeitimi platesniąją visuomenę ir ypač augančiąją kartą. Antai, J. Niemcevičius rašė: „Priminti jaunimui jo protėvių žygius, duoti jai pažinti šauniausias tautos gadynes, sujungti tėvynės meilę su pirmaisiais atminties įspūdžiais yra tikrasis būdas įskiepyti tautoje stiprų prisirišimą prie krašto“[185]. S. Staszicas dar 1785 m. rašė, kad kiekvienas pilietis turįs pažinti savojo krašto istoriją; pirmoji knyga, kurią vaikas ima į rankas, turinti būti jo tėvynės istorija; vaikas esąs nejautrus ir kurčias asirų ar medų likimui, bet pasakojimai apie protėvių ir tėvų žygius būsią jam visada malonūs[186]. J. Niemcevičius, norėdamas supopuliarinti savąją istoriją, eilėmis surašė svarbesniuosius lenkų istorijos momentus (Śpiewy historyczne 1816). Jis pasisako būsiąs laimingas, jei tos giesmės, jaunimo niūniuojamos (prie giesmių buvo pridėtos ir gaidos), gerų motinų kartojamos vaikams, įstengs perkelti į būsimąsias kartas tą krašto meilę, tą drąsumą, kuriais kadaise garsėjęs lenkas[187]. Ir tikrai, tos nedidelės literatūrinės vertės, bet karšto patriotinio jausmo pilnos dainos buvo labai pamėgtos ir greit susilaukė pakartotinių leidimų. Tokį pat tikslą turėjo ir Iz. Čartoriskienė, kuri savo didaktinėje liaudžiai skirtoje apysakaitėje (Pielgrzym w Dobromilu 1818—19) patriotinėje dvasioje papasakoja lenkų istoriją. Toji knygelė taip pat buvo labai populiari ir daug kartų perspausdinama.

Lenkų pavyzdys skatino ir lietuvių literatus. Antai „Jono isz Swisłoczes“ vertėjas rašo (Chodzkos lenkiškame originale tų žodžių nėra): „O kartays gal atsirastum tarp letuwiu ir žiemaytciu toki meylinikay žmonistes kuri dar kieleta knigielu: wiena diel małdos, antra diel gidoima gražiu daynu, trecia diel trumpa pažinima musu žiemes historios, ligiey kaypo palgrimas Dobromiluje mužikielu lęku waykus moki, tey idant Letuwiu ir žiemaytciu praszcziokielu waykus historios Letuwiu žiemaytciu trumpiteley pamokitum“[188]. Taip pat ir Poška labai norėjo, kad kas nors, pasekdamas Čartoriskienės knygute, lietuviškai parašytų trumpą Lietuvos istoriją parapinių mokyklų mokiniams. Vertino Poška ir Niemcevičiaus

---

185 *Niemcewicz* Śpiewy historyczne p. 5.
186 *[Staszic]* Uwagi nad życiem J. Zamojskiego p. 22.
187 *Niemcewicz* Śpiewy p. 12.
188 *Chodźko* Jonas isz Swisłoczes p. 126.

istorines giesmes ir tikėjosi: „Gal atsiras koks žemaitis ar lietuvis, kuris žemaičių ir lietuvių kaimiečiams patenkinti išdrįs mūsų Lietuvos istoriją (Niemcevičiaus giesmių pavyzdžiu) sueiliuoti dainomis, kurios (vietoje netikusių) gali būti naudingos liaudies apšvietimui"[189]. Ir tikrai, turime žinių, kad Poška rašė Lietuvos istoriją eilėmis (apie tai praneša S. Stanevičius laiške T. Narbutui 1836 IV 16). Kiek Poška parašė tų istorinių dainų, mes nežinome. Yra išlikęs tik vienas tos rūšies Poškos eilėraštis; tai „Sena dayna Historini Żiemayczìu" apie kryžiuotį Gerardą Rudą, žemaičių sudegintą dievų garbei. Poškos žodyne prie žodžio „Góra Giedymina" pacituota dar vienos istorinės dainos antraštė: „Władisłowas Mastinis Karalas Lęku numyre Metuse 1333 Dayna Historini". To paties pobūdžio yra ir garsioji S. Valiūno „Birutė". Pastaroji tikrai atliko uždavinį populiarinti žmonėse gimtojo krašto istorijai: žmonės ją taip pamėgo, jog vėlesnieji tautosakos rinkėjai (pvz., A. Juškevičius) ją užrašinėjo kartu su liaudies dainomis.

Auklėjamą istorijos reikšmę supranta ir Daukantas. Savo „Darbuose" jis pasisako: „... asz ne diel mokitu wiru yr gałwocziu, bet diel tu motinu rasziau, kurios geb sawa waykams darbus ju bocziu prabocziu pasakoty: o be rasztu daug kartu apsyrynk"[190]. Rašydamas liaudžiai, Daukantas sąmoningai populiarina istoriją[191] ir jos dėstymą įvelka į dailų, pusiau beletristinį rūbą. Daukantas nori savo skaitytojams parodyti jų protėvių garbę; taigi lietuvių vardo nėra ko gėdytis ir išsižadėti. „Koke szenden gadine tapy? Kas tykietum jog Letuwis Żemaytis szenden yszjuoktas yr nu wysu panyiktas pyrm 500 metu butum buwys teip garbingas wiras, jej rasztaj to nedaroditum"[192]. Istorija duodanti daug tėvynės meilės pavyz-

[189] Pszczółka w Baublu p. 175: „A gdy będziemy mieli słownik dokładny i gramatykę Litewską tudzież Historyą naszą przez Literatów Uniwersytetu wydana, w ówczas może znaydzie się jaki Żmuydzin albo Litwin co dla ukontentowania wieśniakow Żmuydzinow i Litwinow ośmieli się tąż Historyią naszę (na wzór spiewów Niemcewicza) w piesniach wierszem ułożyć, które (w mieyscu niedorzecznych) mogą bydź dla oświaty pospólstwa użyteczne.

Również może ktoś na wzór Pielgrzyma z Dobromila zkróconą tąż Historyię Litewską w tymże Ięzyku dla Nauki młodzi w szkołach Parafialnych wyda".

[190] *Daukantas* Darbay p. 6.

[191] Plg. *Ivinskis* Daukantas ir Lietuvos istorija.

[192] *Daukantas* Darbay p. 142.

džių. Antai, pasakodamas, kaip Kęstutis pateko kryžiuočių nelaisvėn ir buvo uždarytas tamsiame kalėjime, priduria: „Skajtitos kłaus uż ką, uż tą, jog luosu norieje giwenty, jog tiewajnys sawa nenorieje paduoty neprietelems“[193]. Daukantas nori kelti meilę ir pagarbą savosios tautos praeičiai ir jos paminklams: „O rusta dyina! Kas galetum tykiety idant żmogus galietum użmirszty tep dydey pałajkus sawa tiewaynys? Tas pyles on kuriu ijromis ne karta praszaleitis pawargis ylsiedamos apsywerk atmynys dransiby ir kantriby tu wiru kuryi welyios użsyrausty ijrosy tu rumu ne kap wergajs tapty, tas sakau szenden szwentas wyitas dieł Letuwy ir Żiamayty, kuriosy guł nurudieyi ginkłaj tarp grabu, iu bocziu praboczių wadin welniu yr baydiklu giwenimajs“[194].

Pripažįstant savosios istorijos reikšmę jaunosios kartos auklėjime, susirūpinta jos dėstymu mokyklose. Jau Edukacinė Komisija, reformuodama mokyklas, atkreipė dėmesį į realiuosius mokslus, į krašto geografiją, teisę ir istoriją (žinoma, lenkų). Nustatyta, kad istorijos mokytojas „pirmą vietą duotų lenkų istorijai, po to pereitų prie istorijos valstybių, turinčių ryšių su mūsų kraštu dėl kaimynystės, dėl interesų ir dėl valdžios panašumo“[195]. XIX a. pradžioje pagerėjus sąlygoms Lietuvos švietimo darbui, mokyklos tobulėjo. Vis dėlto nesugebėta iš karto (pvz., dėl universiteto parengtų mokytojų trūkumo) sutvarkyti mokyklų pagal Edukacinės Komisijos nužymėtas gaires. Akylesnieji protai prikišdavo tai mokyklai nutolimą nuo gyvenimo, pasigesdavo ir tinkamo savosios istorijos dėstymo. Antai, Ig. Onacevičius šiaip rašo kuratoriui apie Lietuvos mokyklas (1822 VI 8): „Dabar mokosi vaikai atmintinai Irkutsko gubernijos miestelius, o nežino, kurioje apskrityje gyvena; mokosi nekartą trečioje klasėje estetikos, o šeštoje nemoka paprasto laiško parašyti; kankinasi spręsdami algebros uždavinius, o nemoka iškeisti asignacinių pusrublių į sidabrinius; vargina pirštus skiemenų skaičiavimu, ieškodami cezūros, o nemoka kelių eilučių be gramatikos klaidų parašyti; klaidžioja be naudos po Asiriją, Persiją, Egiptą, o

---

193 *Daukantas* Darbay p. 161.
194 *Daukantas* Darbay p. 25.
195 *Łukaszewicz* Historya szkół II p. 347.

po savo tėvų kapus vaikšto, nežinodami apie jų darbus, tarytum to žinojimo nustelbimu norėta jiems išplėšti geresnio būvio troškimą ir liūdnos nelaimės pažinimą, į kurią mus negailestingai įstūmė likimas; mokiniai samprotauja apie amfiktionus, areopagą, archontus, diktatorius, tribūnus, nežinodami, kas yra žemasis žemės teismas, iždo rūmai, prokuroras..."[196].

Pažymėję, kad Onacevičiaus plunksna buvo labai aštri, tad gal kiek ir vienašališka, pažiūrėkime, kiek to laiko mokyklose buvo dėstoma Lietuvos istorija. Deja, labai sunkiai prieinamos tų mokyklų programos. Jos būdavo spausdinamos, pasibaigus mokslo metams, parodyti, ko buvo mokoma tais metais kurios nors mokyklos kiekvienoje klasėje[197]. Pasisekė peržiūrėti Vilniaus mokslo apygardos dvidešimties mokyklų 54 programas iš 1800—1827 m. laikotarpio[198]. Bendroji istorijos mokslo programa buvo maždaug tokia: III klasėje — senovės istorija (asirų, medų, persų, egiptiečių), IV — graikų, V — romėnų, VI — Rusijos, Lenkijos ir kai kur Lietuvos istorija. Peržiūrėtose programose pastaroji rasta tik Telšių (1819, 1820, 1821, 1823) ir Naugardėlio (1819, 1821, 1823; tačiau jos nėra

---

[196] VKA N 145 p. 74—75: „Teraz uczą się dzieci na pamięć miasteczek Gubernii Irkutskiey a nie wiedzą w jakim powiecie mieszkaią, uczą się nieraz w trzeciey klassie Estetyki a w szostey celuiąc[e] w potoczney materyi listu napisać nie umieią, męczą się nad rozwiązaniem zadań algebricznych, nie umieiąc zamienić Rubli assygnacyinych na srebrne; morduią palce licząc syllaby, szukaiąc średniowki, nie umieiąc kilku wierszy bez błędow grammatycznych napisać; błąkaią się bezkorzystnie po Assyryi, Persyi, Egipcie, stępaiąc zaś po grobach swych oyców niewiedzą o ich czynnach, jakby zatłumieniem tey wiadomości chciano im wydrzeć pożądliwość lepszego bytu i poznanie smutney niedoli w którą nielitościwe losy nas wtrąciły. Rozprawiaią uczniowie o Amfiktyonach, Areopagu, Archontach, Dyktatorach, Trybunach, niewiedząc co to iest Sąd niższy ziemski, Izba skarbowa, Prokuror, strapczy etc. etc.".

[197] Pvz., Treść nauk z których uczniowie szkół na stopniu gimnaziynych Telszewskich... w dniach ostatnich czerwca 1823 roku dadzą dowód rocznegu postępku... W Wilnie w Drukarni XX. Bazylianow.

Arba — Prospekt nauk...; Materye nauk...; Experyment roczny...; Dowod rocznego postępku...

[198] Dotnuvos — 1814, 1821, 1822; Gardino — 1826; Kauno — 1821; Kėdainių — 1814; Klevanės (Voluinėje) — 1823; Kolainių — 1820; Kražių — 1806, 1807, 1808, 1813, 1814, 1815, 1816, 1817, 1819, 1821, 1823; Lietuvos Brastos — 1822, 1823; Lyskovo (Volkovisko apskr.) — 1822; Miendzyboro — 1823; Minsko — 1802, 1826; Mstislavlio — 1823; Naugardėlio — 1800, 1801, 1802, 1819, 1821, 1822, 1823; Padubysio — 1822; Polocko — 1824; Raseinių — 1809, 1821, 1824; Telšių — 1805, 1807, 1819, 1820, 1821, 1823; Troškūnų — 1821, 1822; Vilniaus — 1813, 1814, 1815, 1816, 1817, 1818, 1819; Žem. Kalvarijos — 1822.

1822) mokyklose. Gardino mokyklos (1802) lenkų istorijos kursan įtraukta lietuvių religija, krikščionybės įvedimas ir Lietuvos statuto parašymas. Be to, Kražių gimnazijos, palyginti, detalioje lenkų istorijos programoje (1821) pažymėta, kad mokyta ir „lietuvių kunigaikščių pradžia ir valdžia, Vlad. Jogailos sėdimas į Lenkijos sostą"; tiek paminėta Lietuvos istorijos. Kitose Kražių gimnazijos programose (jų peržiūrėta 11 iš 1805 —1823 m.) Lietuvos istorija nepažymėta. Taip pat nerasta jos peržiūrėtose Vilniaus, Raseinių, Žem. Kalvarijos, Kolainių, Kėdainių, Troškūnų, Padubysio, Dotnuvos ir gudų ar ukrainiečių gubernijų mokyklų programose. Plačiausia Lietuvos istorijos programa rasta Telšių gimnazijos laipsnio mokykloje 1823 m. (toje programoje Lietuvos istorijai paskirta 13 eilučių, Lenkijos — 18, Rusijos — 12). Lietuvos istorijos programa ten yra tokia: „Abejotina kilmė iš herulių ar alanų — Videvutas kuria visuomenę — Palemono atvykimas — Valdžia jo ir jo įpėdinių Kūno — Živibunto — Kukavaičio — Utenio — Rimgaudo — Lietuvos karaliaus Mindaugo — Treiniotos — Valstininko — Šventaragio — Germanto — Giligino — Romanto — Narimanto, kunigaikščių Giedraičių protėvio Giedriaus brolio, — Traidenio — Lauro (Liūtauro? —V. M.) — Vytenio — Gedimino — Jaunučio — Algirdo — Jogailos — Kazimiero Skirgailos — Vytauto — Boleslovo Švitrigailos — Kazimiero Jogailaičio — Aleksandro — Zigmanto I — Zigmanto II — Augusto I — taip pat Lietuvos istorija (dzieje) jų viešpatavimo metu". Telšių mokyklos istorijos mokytojas buvo kun. Timotiejus Vencenavičius. Kitų metų programos ne tokios detalios. Pagal tradicinę lenkų pažiūrą, Lietuvos istorija buvo einama skyrium tik ligi Liublino unijos arba (rodos, net dažniau) tik iki Jogailos ir Vytauto (pvz., Kražių 1821 ir Naugardėlio mok. programos).

Matome taigi, kad Lietuvos istorija mokyklų programose retai kur tepaminėta. Tur būt, ne kiek jos ir dėstyta. Tai ne labai tegalėjo rūpėti Lietuvos mokyklų vadovybei, buvusiai karštų lenkų patriotų rankose. Per mokyklas stengtasi stiprinti lenkišką dvasią, o viena iš priemonių tam buvo lenkų istorijos dėstymas mokiniams, kaip gimtojo krašto istorijos. Antai, 1807 Telšių mokyklos programoje Lenkų istorija vadinama savąja, o Lietuvos istorijos ten visai nėra.

Ilgainiui, kylant susidomėjimui Lietuvos istorija ir ypač augant lietuviškam patriotizmui, atsirasdavo nepatenkintų, kad mokyklose apleidžiama Lietuvos istorija. Buvo nepatenkintų ir istorijos mokykliniu vadovėliu (T. Waga, Historja Książąt i Królów polskich). J. Lelevelis, 1818 m. Vilniuje spausdindamas pataisytą to vadovėlio laidą, pasisako pridėjęs „šiek tiek daugiau žinių apie Lietuvą, apie kliūtis jos unijai su Lenkija, apie priežastis, kurios po ilgo vilkinimo privertė uniją sudaryti. Vis dėlto, Lietuvos praeities mylėtojai nepasitenkino tuo Lietuvos istorijos trupučiu. 1824 m. leisdamas Wagos vadovėlį iš naujo, Lelevelis jį vėl papildė žiniomis iš Lietuvos istorijos; prakalboje jis rašo: „Lenkiją ir Rusiją taip pat domina Lietuvos istorija, apie kurią pamiršo Waga. Buvau teisingai kelių piliečių pabartas, kad Teodoras Waga ir 1818 m. į Lietuvos istoriją neatkreipė reikiamo dėmesio. Pridėjau todėl ją atitinkamai trumpai: gal per trumpai“[199]. Tų nepatenkintųjų tarpe buvo ir D. Poška, kurs rašė: „Tiesa, turime kunigo Wagos Lenkijos istoriją, mokykloms 1818 metais išleista, in octavo, apimančią iki 400 puslapių ir gana išsamią. Bet toje knygoje visa mūsų Lietuvos istorija sutalpinta trijuose puslapiuose (ir tai dar stambiu šriftu); parašyta ji tokiu lakonišku stiliumi, kaip rubricelėse visur rašomas Elenchus Mortuorum et Defunctorum Sacerdotum“[200]. Čia priminsime, kad Poška susirašinėjo su Leleveliu ir net siuntė jam savo rašinius.

Savo istorijos, specialiai vaikams skirtos, Lietuva vėliau tesusilaukė. Tai buvo kun. L. Jucevičiaus „Historja litewska dla dzieci“ 1836 m.

b) Lietuvos istorija grožinėje literatūroje.

Ryšium su istorijos mokslo plėtojimusi ir su atplaukiančia iš Vakarų romantizmo banga, lenkiškoji poezija ir beletristika buvo pamėgusi temas iš Lietuvos istorijos[201]. Iš pradžių čia to istoriškumo buvo nedaug — bemaž tik patys vardai, bet

[199] *Waga* Historya 1824 p. 5.
[200] Pszczółka w Baublu p. 154.
[201] *Augustaitis* Pierwiastki litewskie.

vėliau, stiprėjant istorinio ir lokalinio kolorito reikalavimams, rašytojai stengiasi geriau susipažinti su vaizduojamuoju laiku ir ima gilintis į istorijos šaltinius. Antai, „romantizmo pirmatakės" gr. A. Mostovskos, anglų sensacinio baisenybių romano (H. Walpole, A. Radcliffe) sekėjos, apysakoje „Matylda i Daniło, powieść żmudzka" (1806) žemaitiškumo tiek tėra, kad veiksmas vyksta Žemaičiuose. Kitame savo romane (Astolda, księżniczka z krwi Palemona, czyli nieszczęśliwe skutki miłości, powieść oryginalna z historji litewskiej, 1807) autorė jau nori veiksmą surišti su legendine Lietuvos istorija, papasakodama Palemono kelionę Lietuvon. Prakalboje ji pasisako, kad Palemono kelionę, jo įpėdinių vardus ir žygius aprašo, tiksliai laikydamos savo šaltinių Kromerio, Guagninio ir Stryjkovskio[202]. Tiesa, ir to romano istoriškumas dar labai menkas, bet, vis dėlto, jis jau pranašavo istorinės apysakos kryptį[203].

Po dešimties metų (apie 1817) Lietuvos istorijos temos vėl pasirodo lenkiškoje poezijoje ir apysakoje[204]. 1817 m. išspausdinama D. B. Tomaševskio istorinė poema „Jagiellonida". Poemoje daug istorinių klaidų; vis dėlto, matyti, kad autorius studijavo aprašomąją gadynę[205]. 1820 m. išėjo T. Vrublevskienės (Wróblewska) tragedija „Narymund", kurią pašiepė „Wiad. Brukowe" (1820 N 248). 1825 m. J. G. Styčinskis išspausdino apysaką „Mendog król litewski". Tai buvo E. Slovackio (garsiojo poeto Juliaus S. tėvo) to paties pavadinimo tragedijos perdirbimas (E. Slovackio tragedija išsp. tik 1827). Savo apysakoje J. Styčinskis cituoja Stryjkovskį, Kotzebue, Karamziną. Literatūriškai veikalas menkavertis.

Ypač išpopuliarėjo F. Bernatavičiaus istorinė apysaka „Pojata córka Lezdejki, albo Litwini w XIV w." (1826), parašyta didelėje W. Scotto įtakoje. Savo herojų meilės intrygai Bernatavičius duoda istorinį foną, vaizduodamas Kęstučio kovą su Jogaila, lietuvių papročius, jų pagoniškąją tikybą ir jos įvairias apeigas, krikščionybės skverbimąsi Lietuvon ir t. t., žodžiu tariant, nori duoti XIV a. pabaigos Lietuvos gyvenimo vaizdą. Romanas pradedamas pasakojimu apie Gedimino

---

202 *Gebethner* Poprzedniczka romantyzmu p. 67.
203 *Wojciechowski* Historja powieści w Polsce p. 103.
204 *Augustaitis* Pierwiastki p. 69.
205 *Augustaitis* Pierwiastki p. 70.

sapną, Vilniaus įsteigimą, apie lietuvių būdą ir jų religiją. Lietuviai, anot Bernatavičiaus, pasižymėję ypatinga pagarba vyresniesiems, gamtos grožio pajautimu, nuoširdžiu pamaldumu, artimo meile ir neribotu prisirišimu prie gimtosios žemės[206]. Pasakodamas apie Kęstučio mirtį, Bernatavičius aprašo jo kūno deginimo apeigas, vaidilos giesmę ir t. t.[207]. Aprašydamas derliaus dorojimo pabaigtuvių papročius, cituoja maldeles dievams Žemininkui ir Vaižgantui[208]. Nesitenkindamas istorijos veikalų (M. Stryjkovskio, A. Naruševičiaus ir k.) studijavimu, Bernatavičius apvažinėjo ir pėsčias išvaikščiojo Kauno, Krėvos, Kernavės, Trakų ir kitas apylinkes, kuriose eina jo romano veiksmas, tyrinėjo liaudies padavimus, stebėjo praeities paminklus, piešė istorinių vietų vaizdelius[209].

Gal būt, daugiausia prie Lietuvos istorijos motyvų išpopuliarinimo dailiojoje literatūroje prisidėjo Ad. Mickevičius. Palinkimą į istoriją jis jau 1817 m. parodė, skaitydamas filomatų susirinkime apysakaitę „Mieszko, książę Nowogródka". Tai buvo Voltaire'o vieno veikalėlio perdirbimas. Ilgainiui Mickevičius ima rimčiau traktuoti istorijos panaudojimą literatūroje. 1819 m. jis smarkiai kritikuoja D. B. Tomaševskio „Jagiellonidą", prikišdamas jai, be kitko, ir eilę anachronizmų. Tais pat metais jis spausdina didvyrišką apsakymėlį iš Lietuvos istorijos „Živilę".

Tuo laiku Vilniuje iš viso didėja domėjimasis Lietuvos istorija. „Tygodnik Wileński" spausdina eilę T. Narbuto ir kt. straipsnių, universitete prof. Onacevičius ir kt. ragina studentus užsiiminėti savo krašto istorija ir t. t. Pamėgsta Lietuvos praeitį artimųjų Mickevičiaus draugų filomatų būrelis. Prisipažindamas tardymo komisijai (1824 IV 20), Mickevičius sakė, kad filomatų uždavinių tarpe buvo gimtojo krašto istorijos pažinimas ir apdirbinėjimas (wypracowanie)[210]. Štai, pvz., K. Piaseckis 1820 m. skaitė referatą apie vyriausios valdžios kūrimąsi, augimą ir silpnėjimą Lietuvoje[211], P. Malevskis 1821 m.

---

206 *Bernatowicz* Pojata I p. 18.
207 *Bernatowicz* Pojata III p. 68 ir t. t.
208 *Bernatowicz* Pojata III p. 91—93.
209 Złota przędza poetów II p. 111.
210 *Łucki* Towarzystwo filomatów p. 439
211 *Łucki* Towarzystwo p. 471.

skaitė pranešimą apie reikalą plėsti krašto istorijos mokslą[212]. Filomatų korespondencijoje skaitome prašymus paskolyti ir pranešimus apie įvairių istorijos veikalų siuntimą ar grąžinimą, pvz., Malevskis skolinasi iš Zano Kojalavičių[213]; Čečotas siunčia Mickevičiui Kotzebue „Švitrigailą" ir Guagninio kroniką[214] ir t. t. Lietuvos istoriją jie laikė savąja, pvz., Zanas rašo (1823), kad kažkoks jo pažįstamas norėjęs akmenyje iškalti „mūsų didvyrių žygių paminklus nuo Rimgaudo iki Kęstučio"[215]. J. Čečotas praneša Mickevičiui (1823 II 22), kad ketinąs rašyti giesmes apie Vytautą, Algirdą, Kęstutį ir kt.[216]. Tarp Čečoto baladžių, rašytų filomatų laikais, randame vieną apie Vilniaus miesto įkūrimą, kurioje naudojas žinomuoju padavimu apie Gedimino sapną ir jo aiškintoją Lizdeiką[217]. T. Zanas savo baladės „Nerys" veiksmą nukelia į legendinius Videvuto (Wojdewut) laikus[217a].

Pagilėjusios Mickevičiaus istorinės studijos ypač pasireiškė jo „Gražinoje" (1822), iš dalies ir „Vėlinių" II dalyje. Pirmykštė tos dalies redakcija, Čečoto užrašyta, skiriasi nuo spausdintos vėlesniosios. Antai, pirmykštėje redakcijoje vėlinių dienos apeigose dalyvauja kunigas; tai buvo realaus liaudies gyvenimo stebėjimo išdava. Tačiau ryšium su Lietuvos senybių studijavimu Mickevičius pakeičia tą pirmykštę „Vėlinių" II dalies koncepciją, įvesdamas kunigo vietoje burtininką, prisimindamas ožio aukojimo apeigas ir t. t.[218]. Ištremtas Rusijon Mickevičius parašė vieną iš gražiausių Lietuvos istorijos poemų „Konradą Valenrodą", kur taip pat matyti autoriaus istorijos studijos[219].

Po Mickevičiaus Lietuvos praeities motyvai grožinėje literatūroje dar pagausėjo, pvz., galime paminėti J. Kraševskio, L. Kondratavičiaus, žemaičio Pr. Zatorskio ir daugelio kitų veikalus. Tą didelį istorijos pamėgimą gražiai parodo Mickevi-

---

212 Arch. Filom. Korespond. III p. 125.
213 Arch. Filom. Korespond. I p. 369.
214 Arch. Filom. Korespond. IV p. 251.
215 Arch. Filom. Korespond. V p. 355.
216 Arch. Filom. Korespond. V p. 146.
217 *Stankiewicz* Pierwiastki białoruskie I p. 78—79.
217a *Ujejski* Ballady T. Zana p. 389—394.
218 *Pigoń* Do źródeł „Dziadów" p. 80.
219 *Bruchnalski* Źródła historyczne „Konrada Wallenroda".

čiaus draugo poeto A. Odynieco laiškas Leleveliui (1828 VIII 31), kur rašoma: „Perskaičiau Voigto „Prūsijos istorijos" antrąjį tomą... Nepamenu, kad būčiau kokį romaną skaitęs su didesniu malonumu"[220]. Tuo būdu, supoetindama Lietuvos praeitį, darydama ją žavesnę ir patrauklesnę, grožinė literatūra populiarino Lietuvos istoriją platesnėje visuomenėje.

c) Raginimai domėtis istorija.

Nekartą keltosios mintys, kad savojo krašto istorijos pažinimas yra pilietinė pareiga, kad reikia patiems savo tautos praeitį tyrinėti, nes svetimtaučiai ją dėl nenusivokimo ar net ir tyčia iškraipą, — visa tai paskatino nevieną pabandyti savo jėgas istorijos moksle. Netrūko ir tiesioginių mėginimų įtraukti platesniąją visuomenę istorijos tyrinėjimo darban; antai, būdavo prašoma suteikti žinių apie istorines vietas ir paminklus, senovės papročių liekanas, paieškoti istorinių dokumentų ar šiaip senų rankraščių, pranešti apie archeologinius radinius ir t. t.

Daug tokių prašymų bei raginimų aptinkame to meto Vilniaus laikraščiuose. Pvz., prof. J. Loboika, apvažinėjęs Žemaičius, paskelbė straipsnį apie Žemaičių milžinkapius (Dziennik Wileński 1823), kuriame rašo, kad būsiąs didžiai dėkingas tiems asmenims, su kuriais šiame krašte užmezgęs mokslinius ryšius, jei jie siuntinėsią jam žinių apie randamas krašto senienas[221]. J. Danilavičius, duodamas bibliografinį Lietuvos statuto ligi tol žinomų egzempliorių aprašymą (Dziennik Wileński 1823), prašo gerbiamuosius tautiečius, turinčius kokių nors šios srities dalykų (pvz., statutų rankraščių), juos paskolyti ir atsiųsti prof. Znoskai ar Leleveliui[222]. Ir štai, pvz., Poška laiške Leleveliui (1826) aprašo savo turimąjį Lietuvos statuto egzempliorių[223]. Tame pačiame laikraštyje J. Loboika išspausdino ištraukas iš laiškų, jam rašytų P. Köppeno, gr. Rumiancevo, Z. D. Chodakovskio, kurie prašė pranešti apie kokius senus dokumentus ir šiaipjau senienas, suteikti žinių apie lietuvių kalbą. Rumiancevo laiško prieraše redakcija kreipiasi į visus, kurie

[220] *Odyniec* Listy p. 294.
[221] *Łoboyko* Groby olbrzymie p. 157.
[222] *Danilowicz* Opisanie bibliograficzne... statutu p. 384.
[223] *Brensztejn* Paszkiewicz p. 83.

turi ar yra girdėję apie kokius senus rankraščius, aktus, dokumentus ir t. t., kad atsiųstų arba bent praneštų apie tuos dalykus universiteto rektoriui, prof. Loboikai ar laikraščio redakcijai[224]. Kitą kartą „Dziennik Wileński" išspausdino žinutę apie generolo Rühle de Liliensterno turimą monetų rinkinį ir ragino besidominčius tuo dalyku susižinoti su juo; tuo būdu galima būtų susilaukti numizmatikos svarbaus veikalo[225].

Ir daugiau būdavo skelbiama tokių žinių apie archeologinius radinius, pvz., apie Oršos apylinkėje rastą kunigaikščio Rochvoldo antkapį[226], apie Galicijoje iškastus senovės indus su pelenais[227] ir t. t. K. Nezabitauskis ten pat aprašė 1823 m. Poškos Baublio senienų rinkinius[228]. Tokios žinutės kėlė skaitančioje visuomenėje archeologinių radinių svarbos supratimą, ragino jų ieškoti. Vilniuje studijavusieji apie tai patyrė universitete. Antai, Lelevelis išleido studentams knygutę apie istorinių šaltinių pažinimo mokslus, kur rašo ir apie archeologiją[228a]. Jos svarbą žino ir S. Daukantas: „Reyk żynoty, jog niekelys szeyp weyzent, skatykelys yszkastas, gelżgalelys ar kulys iwayrus su balsiemis, tai yra: lyteromis, diel żmogaus winog żynowa ira brangesniu dayktu, ne kayp kely szymtay musztu arba raudonuju". Daukantas gėdisi „warda mynawoty" vieno žmogaus, kuris „radys gyley żemie spiżiaus sztaba pawiedy i koky tynay garsy Wieszpati arba kariowedy, niekam nepasysakys i warpa jy sulidyna"[229]. Panašiai ir D. Poška savo straipsnyje apie lietuvių mitologiją rašo, kad kažkoks Šiaulių apskr. dvarininkas G. tvenkinyje iškasęs 12 auksinių pagoniškų stabukų. Poška jau norėjęs užstatyti savo sodžių, kad, gavęs pinigų, galėtų atpirkti tą svarbų senovės radinį ir dovanoti jį, išlaidas grąžinus, imperatoriškam muziejui; deja, žydai pirmiau nupirkę už nedidelę kainą ir auksą sulydinę[230]. Patsai Poška uoliai rankiojo tokias senienas ir laikė jas savo Baublyje. Jam

224 Dziennik Wileński 1822 I p. 280.
225 Dziennik Wileński 1822 II p. 118.
226 Dziennik Wileński 1818 II p. 94.
227 Dziennik Wileński 1823 II p. 360.
228 *Niezabitowski* Spis niektórych starożytnych zabytków... Paszkiewicza.
228a *Lelewel* Nauki dające poznawać źrźodła historyczne 1822.
229 *Daukantas* Darbay p. 5.
230 Pszczółka w Baublu p. 205.

padėjo ir kai kurie kaimynai[231]. Vienas kitas paskatinimas tokiam darbui galėjo net iš Varšuvos ateiti. Antai, Varšuvos Mokslo Bičiulių D-jos pirmininkas 1820 m. praneša, kad draugijai atsiųsta Kauno apylinkėse rasta tariamai Perkūno statulėlė[232], kitą kartą draugija vėl gavo iškasenų iš Zapyškio apylinkių[233], ir iš ten pat senų pinigų[234]. Suprantama, kad tuo žvilgsniu, nepalyginti, didesnės reikšmės, negu tolimoji Varšuva, turėjo Lietuvos kultūros židinys Vilnius. Praeities tyrimo darban jis ragino ne tik per laikraščius, bet ir per universiteto prižiūrimas mokyklas. Antai, jau minėtoje mokyklinėje kraštotyros anketoje buvo nurodymų, kaip daryti užrašus iš istorijos mokslo srities, kokią istorinę medžiagą (rankraščiai, dokumentai, įrašai antkapiuose ir k. šaltiniai) stebėti ir rinkti. Taip pat jau buvo minėta, kad visuomenė buvo raginama tame darbe padėti mokytojams.

Veikė šviesesniąją visuomenės dalį ir tiesioginiai santykiai su mokslo žmonėmis bei akademiniu jaunimu, kurs, išvažinėdamas po kraštą, skleidė universitete įgytąjį savojo krašto istorijos pamėgimą ir žinias. Pvz., žinomo lenkų orientalisto keliautojo gr. Rzewuskio žmona, pati šiokia tokia lenkų literatė, kreipėsi į Pošką žinių apie Birutės kalną ir kt.[235]; „Dziennik Warszawski“ redaktorius M. Podčašinskis (Podczaszyński) prašė Pošką atsiųsti žemaičių papročių aprašymą[236]; prof. J. Loboika gavo iš Poškos žinių apie milžinkapius ir apie žemaičių krašto senybes; P. Köppenas gavo informacijų apie lietuvių literatūrą. Savo rašinyje apie lietuvių mitologiją Poška pasisako ilgai nedrįsęs rašyti apie tokį krikščionybei priešingą dalyką. Pasiryžęs rašyti, kai radęs žinutę („Kurjer Litewski“ 1823 N 81), kad kun. M. Bobrovskis viešame universiteto posėdyje laikytoje paskaitoje lyginęs hebrajų (Šv. Rašto) religiją su senovės tautų tikėjimais, be to, kai sužinojęs, kad Vilniaus studentai per viešus egzaminus skaitę užduotus raši-

---

231 Dziennik Wileński 1817 VI p. 502.
232 Roczniki Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk 1821 XIV p. 277.
233 Roczniki 1823 XVI p. 26.
234 Roczniki 1824 XVII p. 21.
235 *Paszkiewicz* Wyjątek z listu p. 262.
236 *Brensztejn* Paszkiewicz p. 81.

nius apie žemaičių dievus[237]; patsai Poška gavęs paskaityti K. Nezabitauskio tokį rašinį[238].

Visi minėto pobūdžio faktoriai veikė platesniąją visuomenę, skatindami ją domėtis krašto praeities tyrinėjimu. Konstatavę tuos veiksnius, deja, negalime jų pilniau nušviesti, nes čia stingame medžiagos, ypač ano laiko veikėjų korespondencijos. Antai, radus Poškos laišką Leleveliui (1826)[239], patirta apie ligi tol neaiškius Poškos santykius su Vilniaus mokslo žmonėmis. Kokių būta L. Uvainio santykių su Vilniumi, nežinome; tačiau jų būta neabejotinai, nes jis net buvo siūlomas lietuvių kalbos lektoriumi.

Dėl medžiagos trūkumo mes tik gal nedidelę dalį žinome tų, kurie pagauti ano praeities tyrinėjimo sąjūdžio, rūpinosi savo krašto istorija. O jų buvo ne visai mažas skaičius, tiek studijavusių universitete, tiek negavusių specialaus akademinio pasiruošimo. Mūsų tyrinėjimą ypač sunkina ta aplinkybė, kad jų raštų dauguma liko nespausdinta, o rankraščiai žuvę. Vis dėlto, galime priskaičiuoti gražų tų Lietuvos istorijos mėgėjų būrelį. Čia, pvz., galime paminėti gr. J. Platerį, kurs domėjosi lietuvių kalba ir istorija, surinko nemažą biblioteką (ten buvo ir Daukanto „Darbų" rankraštis). Savo krašto tyrinėjimu rūpinosi M. Gadonas († 1855, buv. Telšių maršalka, o paskui Kaune teisėjas)[240], jo bendrapavardis Vl. Gadonas (1775—1842), išspausdinęs 1839 met. Žemaičių krašto statistiką, bet jau ir anksčiau tais dalykais domėjęsis; pvz., 1827 m. tyrinėjo Palangoj vietinius padavimus[241]. Apie kai kuriuos sužinome iš L. Jucevičiaus rankraščio apie Žemaičių mokslo vyrus (1841): filosofijos kandidatas T. Ciškevičius tyrinėjęs krašto teisę ir Lietuvos senovę; filos. kand. J. Bialozoras († 1836) parašęs puikų veikalą apie Lietuvos kriminalinę teisę [universitete tebebūdamas, Bialozoras aprašė (1826) Upytės apskritį[242]]; raseiniškis filos. magistras Ed. Volmeris[243] (gim. apie 1810 m.) dabar labai karštai

---

[237] Pszczółka w Baublu p. 176—177.

[238] Pszczółka w Baublu p. 206.

[239] Išsp. *Brensztejn* Paszkiewicz p. 81—84.

[240] Gazeta Warszawska 1855 p. 269.

[241] *Gadon* Statystyka X. Żmudzkiego p. 19.

[242] *Biržiška M.* Iš Vilniaus studentų darbų.

[243] Ar ne tam pačiam Ed. Volmeriui Pabrėža buvo įdavęs Daukanto istorijos rankraštį ?Plg. *Vaižganto* raštai XI p. 65.

atsidėjęs lietuvių filologijos ir senovės tyrinėjimui; S. Laurinavičius († 1832), buvęs 30 m. Kauno apskr. mokyklų prižiūrėtoju, buvęs didelio mokslo vyras ir tyrinėjęs krašto senovę; kalbininkas L. Uvainis parašęs labai svarbų krašto istorijai veikalą apie Lietuvos numizmatiką; kun. J. Gintila, dabar ieškąs raštų medžiagos, krašto istoriją aiškinančios[244]; kun. K. A. Lenartavičius (g. 1790) rašęs Lietuvos pijarų istoriją; Šiaulių apskr. asesorius St. Prekeris visas laisvas valandas skiriąs lietuvių senovės tyrinėjimams. Prie šių reikia pridėti jau pirmiau minėtus S. Stanevičių, K. Nezabitauskį, S. Daukantą, Ig. Bušinskį, M. Hriškevičių ir kt. Iš Daukanto laiškų Narbutui sužinome dar apie 2 tokius mažai žinomus Lietuvos senovės mėgėjus. Tai Vilniaus vyr. teismo regentas Vilgockis († 1841), kurs buvęs didelis savo krašto mylėtojas (wielki był amator swojszczyzny); kartą jis raginęs Daukantą, kaip mokantį lietuviškai, tyrinėti senybes gudų krašte[245]. Universiteto spaustuvės korektorius J. P. Dvožeckis (Dworzecki-Bohdanowicz, 1773—1840), sudarė didelį Lietuvos herbyną, žiūrėdamas į jį kaip į krašto istorijos dalį[246]. 1820 m. jis sakęs Daukantui, kad radęs 9000 liet. šeimynų, kurių nebuvę jokiame lenkų herbyne[247]. Atskirai kaip istoriką apibūdinsime D. Pošką, vieną iš Žemaičių lietuviškojo sąjūdžio vadų.

d) Poška — istorikas.

Dabar D. Poška žinomas bemaž tik kaip lietuviškų eilėraščių, ypač gi „Mužiko" autorius. Tada jis buvo žinomas visų pirma kaip Lietuvos praeities tyrinėtojas, senienų rinkėjas savo Baublyje, kalbininkas, na, šalia to ir poetas. Jis labai buvo pamėgęs Lietuvos istoriją ir skundės, kad ji taip apleista. Mat,

---

[244] Plg. J. K. Gintilos laišką J. Leleveliui 1830 IX 3 (rankraštis KUB N 4435): „Ale! ale! czytałem w gazetach życzenie aby ktoś opisał życie Xięcia Witolda z tąd to, daię Panu wiedzieć, iż w Archivum Dyecezalnym Żmudzkim w Worniach znayduią się autentyczne Witolda nadania funduszu Biskupom żmudzkim, kanonikom pod rokiem 1817. Także: ułożyłem Tabellę w ktorey pokazany iest cały stan funduszow Dyecezyi Żmudzkiey z wyrażeniem kto, kiedy iaki fundusz nadał, ieslibyś potrzebował takiey wiadomości mógłbym Panu skommunikować".

[245] *Daukantas* Laiškai p. 701, 703—704.

[246] *Mienicki* Jan Dworzecki-Bohdanowicz p. 305.

[247] *Daukantas* Laiškai p. 711.

nors tuo laiku jau buvo atskirų Lietuvos istorijos klausimų tyrinėjimų, daugiausia laikraščiuose išmėtytų, plataus Lietuvos istorijos veikalo dar nebuvo niekas išleidęs (pirmasis tai padarė T. Narbutas 1835—1841). D. Poška labai norėjo sulaukti tokio veikalo. Rasdamas mokykliniame kun. Wagos lenkų istorijos vadovėlyje (1818 m. laidoje) iš 400 puslapių vos 3 p. Lietuvos istorijai skirtus, Poška skundžiasi: „Man rodos, kad mes, lietuviai ir žemaičiai, esame verti nuodugnesnės istorijos ir nenusipelnėme tokios literatų paniekos". Kas gi galėtų tokią istoriją parašyti? Žemdirbys tam neturįs laiko, nes turįs rūpintis ūkiu, mokesčiais, skolomis. Neturtingas vikaras ar altarista apie tai ir pagalvoti negalįs. Klebonai, prelatai, kanauninkai ir vienuoliai, turtingi dėl mūsų monarchų ir protėvių duosnumo, nors lietuvių žemaičių žemėje gyvena ir jų skanią duoną valgo, visai nenorį prakaituoti, plunksną graužti, senus autorius, kandžių apgraužtus bibliotekose, vartyti. Jaunuolis, tik ką iš mokyklos išėjęs ir su autoriais neapsipažinęs, neįstengsiąs. Mokyti literatai turį kitokių darbų, nenorį tuo dalyku rūpintis. „O mes, nelaimingi lietuviai ir žemaičiai, be gimtosios lietuvių kalbos, be nuodugnaus žodyno, be jokios gramatikos, be jokios tikros istorijos esame panašūs į tą perkrikštą, kurs senas žydiškas knygas sudegino, o naujų krikščioniškų ne tik neišmoko skaityti, bet net ir vilties neturi jų kokiu nors būdu įsigyti". Betgi dar esanti dievaitė Viltis. Ji pranešusi lietuviams ir žemaičiams, kad iš Šviesiojo Kunigaikščio kuratoriaus ir mokslų protektoriaus[248] malonės tikimasi susilaukti ne tik savo istorijos, bet taip pat ir gramatikos ir žodyno; globojąs jis ir mūsų literatūrą; jo vardas, kaip mūsų geradario, turįs būti bent parapinių mokyklų knygelėse įrašytas ir paliktas ateinančioms kartoms. Poška tikisi, kad tame dalyke padėsią Vilniaus universiteto

---

[248] Nelabai aišku, ką čia Poška turi galvoje. Tasai titulas tiktų visų pirma kunigaikščiui A. J. Čartoriskiui, Vilniaus mokslo apygardos kuratoriui; jam, pvz., buvo dedikuotas „Jono iš Svisločės" lietuviškas vertimas; betgi nežinoma, kad jis būtų rūpinęsis kiek daugiau lietuviškaisiais dalykais. O gal tai Žemaičių vyskupas kunigaikštis J. A. Giedraitis, Žemaičių lietuviškojo sąjūdžio dalyvis ir globėjas? Pagaliau iš kitų aukštų tituluotų asmenų tais dalykais kiek rūpinosi gr. Rumiancevas, kurį K. Nezabitauskis, kaip jau buvo pirma nurodyta, „Bičių knygelės" prakalboje vadino lietuvių kalbos atstatytoju (Restaurateur) ir reiškė jam būsimųjų kartų padėką už tai. Poška žinojo ir gerbė Rumiancevą, nes jam siuntė savo senienų rinkinį dovanų (žr. toliau p. 228).

mokslo vyrai, mokyklų prefektai, kapitulų mokytieji kunigai, apskrities mokyklų prižiūrėtojai. „O, kad galėčiau sulaukti to laiko ir pamatyti bent tos užuomazgos įžangą ar pradžią, gal ir aš, žemaitis, nors negabia atbukusia plunksna, kuo nors galėčiau patarnauti savo tautiečiams... Taigi apie būsimą mūsų Lietuvos istoriją mąstydamas, visa siela ir širdimi trokštu ką nors parašyti. Ir jei tarp gausių mano netvarkingų ir išmėtytų pastabų bent viena smulkmena bus naudinga rašančiam mūsų Lietuvos istoriją, būsiu pilnai atlygintas“.

Tos mintys dėstomos nespausdintoje Poškos rašinio „Kaimiečio artojo mąstymai apie lietuvių - žemaičių tautą ir kalbą“ (Rozmyślania wieśniaka rolnika) prakalboje. Tą straipsnį, kurio nuorašas yra Poškos rankraštyje „Pszczółka w Baublu“, su tam tikrais skirtumais išspausdino „Dziennik Warszawski“ 1829 XV; išėjo tas rašinys ir atskira knygute (1829).

Tie Poškos „Mąstymai“ buvo skirti rašančiam Lietuvos istoriją; tai nuolat pabrėžiama pačiame rašinyje, kuriame yra net specialus skyrelis „Kilka słów przedwstępnych do kogobądź mającego zamiar pisać dzieje Litwy i Żmudzi“.

Rašinys buvo siunčiamas prof. J. Leleveliui. „Mąstymų“ prieraše nurodoma, kad K. Nezabitauskis laišku (1824 III 14) Poškai pranešė apie netrukus išeisiančią Wagos vadovėlio naują laidą, paruoštą Lelevelio, kur būsianti daugiau kaip prieš tai paliesta ir Lietuvos istorija, ir ragino Pošką ko greičiau siųsti savo rašinius, kurie galėsią būti čia naudingi[249]. Rašinį siuntė per prof. Loboiką. Laiške (1826 IX 29) Leleveliui Poška rašo, kad jam siuntęs per Loboiką savo straipsnį, kuriame buvę rašoma apie Herodoto upes, nomadus ir „numus“ (apie tuos dalykus rašė Poška savo „Mąstymuose“); kadangi Lelevelis pranešė negavęs iš Loboikos to veikalėlio, tai Poška iš naujo siunčiąs kai kuriuos jo išrašus[250]. Loboika netvarkingai persiuntinėjo Poškos rašinius. Antai, Lelevelis rašo Onacevičiui (1825 XII 4), kad tikrai suspausta širdimi atsiėmęs prieš metus datuotą atplėštą D. Paškevičiaus siuntinį; manąs, kad jis pas Loboiką Vilniuje užsigulėjęs, negalįs taip pat patirti, ar Poška gavęs per

---

[249] *Paszkiewicz* Rozmyślania p. 88.
[250] *Brensztejn* Paszkiewicz p. 81.

Loboiką siųstąjį laišką[251]. Onacevičius neabejojo, kad tai Loboikos darbas[252].

Poškos „Mąstymai" — tai diletanto - mėgėjo pastabos, pilnos naivių etimologizavimų ir nekritiškų išvadų. Pvz., rašo apie herulius arba, anot jo, girulius (gierulowie); Lietuvoje pilna vietovardžių su skiemeniu *gir* šaknyje ar priesagoje[253]; cituoja Herodoto minimas Rytų Europos upes ir svarsto, prie kurios iš jų gyveno giruliai - lietuviai; samprotauja apie įvairias lietuvių tautos gentis; pvz., polovcai buvę lietuviai, kurie gyveno už miškų, laukuose (nuo lietuviško žodžio *palaukis*)[254]. Dar duoda Lietuvos kunigaikščių chronologiją nuo Palemono ir t. t. Nors ir kukliai pasisakydamas nesąs mokslininkas, Poška vis dėlto, vienoje kitoje vietoje polemizuoja su savo gerbiamais autoritetais, Leleveliu ir Bohušu.

Pažymėtinas dar kitas nespausdintas D. Poškos rašinys apie lietuvių mitologiją (O starożytnych obrządkach Religijnych Pogańskich w Xięstwach Litewskim i Żmuydzkim). Jį randame jau minėtoje „Pszczółka w Baublu"; be to, vienas nuorašas yra Vilniaus Lietuvių Mokslo Draugijos bibliotekoje[255]. 1824 m. tą rašinį Poška pasiuntė Loboikai ir prašė persiųsti Leleveliui[256]. Laiške Rumiancevui (1824 III 30) Loboika rašo, kad neseniai gavęs Poškos rašinį apie lietuvių mitologiją. Ten pat Loboika mini ir kitą Poškos rašinį, kurį palikęs Bulharinui išspausdinti. Gal tai Poškos „Mąstymai"? Tą savo darbelį Poška taip pat skyrė tam, kurs rašysiąs Lietuvos istoriją (szczegulnie dla Jednego tylko Literata wiadomości, ktory będzie Pisał Historią Naszą Litewską)[257]. Straipsnis rašytas 1823 m.[258] Rašinys diletantiškas, nors ir rodo ne visai mažą Poškos apsiskaitymą; pvz., ten cituojami M. Stryjkovskis, Naruševičius, Piramovičiaus „Dykcionarz starożytności", Szembeko „Historia Pruska" 1725, L. Lindės „Descriptio orbis" 1655 ir kt.; be to,

---

[251] *Brensztejn* Paszkiewicz p. 100.
[252] *Brensztejn* l. c.
[253] *Paszkiewicz* Rozmyślania p. 23.
[254] *Paszkiewicz* Rozmyślania p. 59.
[255] *Biržiška M.* Iš D. Poškos raštų p. 263.
[256] *Brensztejn* Paszkiewicz p. 82.
[257] Pszczółka w Baublu p. 177.
[258] Pszczółka w Baublu p. 177: „W gazecie kuriera Litewskiego w Numerze 81 Roku Terazniejszego 1823 to nayduię".

vieną kitą dalyką cituoja iš apskrities archyvų dokumentų, dvarų inventorių ir t. t.

To laiko mitologijos tyrinėjimus tebeveikė senoji vadinamoji *interpretatio romana,* t. y. klaidinga pažiūra, kad kiekviena pagoniškoji religija yra savo esme identiška graikų ir romėnų mitologijai. Antai, jau Dlugošius lietuvių Perkūno, ugnies, miškų ir žalčių kulte atpažino Jupiterio, Vulkano, Silvano ir Eskulapo garbinimą[259]. A. Naruševičius savo istorijos pirmame tome (išsp. 1824) rašo, kad slavai savo pagoniškus dievus pasiėmę iš dalies iš romėnų, iš dalies iš germanų[260]. Rašydamas apie slavų pagonišką religiją, Naruševičius citavo ir lietuvių dievus. Taip pat ir T. Narbutas rašė, kad senųjų lietuvių tikyba labiau kaip kitų šiaurės tautų buvo panaši į romėnų ir graikų; tos pačios aukos, būrimai, amžinoji ugnis, dievų vardai[261]. Taip pat samprotavo ir D. Poška. Antai, jis rašo, kad senoviškos pakastuvės Lietuvoje labai panašios į graikų ir romėnų[262], lietuviškos Kalėdų šventės vardas imtas iš romėnų *calendae*[263] ir t. t.

Poškos rašinys mokslinės vertės neturi, bet jam pateisinti priminsime, kad ir daugelis kitų nemoksliškiau rašė apie lietuvių mitologiją. Antai, toks Narbutas dar ir vėliau rašė, kad pvz., Krivių Krivaitis esąs Didžiojo Lamos, arba įsikūnijusio Budos, kopija[264] ir panašias nesąmones.

Apie kitus to pobūdžio Poškos rašinius tikslių žinių neturime. Savo žodyne Poška mini „Geograficzne Opisanie Żmudzi". Gal tai bus, kaip ir M. Biržiška spėlioja, paties Poškos darbas?[265] T. Narbutas savo istorijoje (VIII p. 132, 195, 213, IX p. 13 ir kt.) remiasi nežinomu Poškos rankraščiu „Kalendarz Obywatelski czyli Spominki D. Paszkiewicza"[266]. Savo „Mąstymuose" Poška nurodo, kad jis rašančiam Lietuvos istoriją galėtų paskolyti gana įdomią Kauno miesto istoriją, parašytą neseniai, būtent, po to, kai miestą sunaikino

---

259 *Brückner* Starożytna Litwa p. 72.
260 *Naruszewicz* Historja narodu polskiego I, 2 p. 313.
261 *Narbutt* Domniemanie p. 276.
262 Pszczółka w Baublu p. 195.
263 Pszczółka w Baublu p. 198.
264 *Narbutt* Dzieje I p. 239.
265 *Biržiška M.* Iš D. Poškos raštų p. 263.
266 *Biržiška M.* Liet. lit. Vilniaus un-to metu p. 209.

prancūzai[267]. Ar tai būtų Poškos darbas, negalime nieko tikro pasakyti.

Dar išgarsėjo Poška kaip krašto senienų rinkėjas. Jo Baublys plačiai buvo žinomas ir nekartą laikraščiuose minimas. Jo rinkiniai domino ir mokslo žmones, ypač prof. J. Loboiką. Per jį 1825 m. Poška pasiuntė gr. Rumiancevui Žemaičių senienų rinkinį[268]. Rumiancevas rašė Loboikai (1825 IV 14): „Prašau pareikšti Paškevičiui mano padėką už labai įdomią (preliubopytnyj) dovaną, jo surinktas lietuvių senienas". Pranešdamas, kad Petrapilin grįšiąs liepos mėnesio pabaigoje, Rumiancevas toliau rašo: „Įspėkite Paškevičių, kad jis nesistebėtų, jog iki to laiko negaus iš manęs tiesioginio atsakymo". Kad tai nebuvo tik kurtuazija, rodo jo didelis susidomėjimas tuo rinkiniu. Apie tą dovaną jis praneša rusų mokslininkams Vostokovui ir mitropolitui Eugenijui, vadindamas tą dovaną labai svarbią (kakoj važnyj dlia menia padarok)[269]. Savo testamente Poška įpareigoja Loboiką Poškos senienų rinkinius, kurie esą Vilniuje pas Loboiką, atiduoti Vilniaus universitetui[270]. Tad ar nebus Loboika tų rinkinių savavališkai pasiuntęs Rumiancevui?

Dabar Poškos istoriniai rašiniai didesnės vertės neturi. Tačiau tada jie buvo net mokslo žmonių daugiau ar mažiau vertinami. Antai, ir Lelevelis manė, kad kai kurios Poškos rašinio nuotrupos esančios vertos paskelbti visuomenei[271]. Ypač Loboika vertino Pošką ir ragino Lelevelį spausdinti Poškos rašinį[272]. Rašydamas Rumiancevui 1824 m., Loboika jam užsimena apie Poškos rašinius ir papasakoja jo mitologinio straipsnio turinį[272a]. Jau matėme, kad Poška susirašinėjo su T. Čackiu, J. Leleveliu, J. Loboika ... Taigi Vilniaus mokslo sferose Poška buvo žinomas. Kaip jau matėme, Vilniaus universiteto žmonių Poška buvo rekomenduotas Köppenui.

---

267 *Paszkiewicz* Rozmyślania p. 41.
268 Stanevičiaus laiškas T. Narbutui 1836 IV 16.
269 Žr. IX priedą.
270 *Brensztejn* Paszkiewicz p. 40.
271 *Brensztejn* Paszkiewicz p. 83: Poška rašo Leleveliui — „WWMć P. Dobr. wysokim swoim zdaniem osądziłeś że Niektóre ułamki warte są Rzutu oka publiczności".
272 Žr. VII priedą.
272a Žr. VIII priedą.

Taigi Poška nebuvo smulkus Žemaičių užkampio literatėlis, kaip koks Klementas ar kitas, o gerbiamas lietuvių praeities tyrinėtojas, vertinamas lietuvių kalbos ir krašto žinovas, o šalia to ir žinomas Žemaičių poetas[273].

4. LIETUVOS ISTORIOGRAFIJOS POBŪDIS.

Istoriografijoje — ypač anuo metu, kai L. Rankės iškeltasis griežtasis istorinės tiesos principas dar nebuvo mokslinė aksioma, — ne tik skambėjo praeities aidai, bet ir garsiai bylojo dabartis. Čia kaip tik ir rūpi tasai istoriografijos sąryšis su aktualiaisiais visuomenės reikalais, su kultūrinio gyvenimo tendencijomis, su politinėmis aspiracijomis. Suprantama, tokia istorija nekartą nusikalsdavo objektyviojo mokslo reikalavimams, betgi, antra vertus, nebuvo bekraujis kabinetinio, dabarčiai abejingo mokslininko padaras. Dabar istorikai niekina, pvz., tokį T. Narbutą dėl naivaus nekritiškumo ir sąmoningo istorinių faktų ar duomenų falsifikavimo; taigi jo veikalus atmeta, o jei kartais kiek ir naudojasi, tai su didžiausiu atsargumu; Narbuto veikalai dabar bemaž bėra tik jo laikų pažiūrų iliustracija, o ne medžiaga praeičiai pažinti. Panašiai yra ir su S. Daukantu. Leisdamas jo „Darbus senuju Lituwiu yr Żemaycziu", V. Biržiška rašo prakalboje, kad tas veikalas „žinoma negali būti vertinamas kaipo istorijos darbas, bet tik kaipo literatūros". Anot P. Šležo, šis veikalas „istorikui vis dėlto įdomu pasiskaityti, nes patirs, kaip dabar neberašomos istorijos"[274]. Nedidesnės mokslinės vertės yra taip pat ir D. Poškos „Kaimiečio artojo mąstymai", Ks. Bohušo išvedžiojimai apie senovės lietuvių raštiją ir t. t. Betgi kaip tik tos savybės, dabar istorikų pasmerktos (patriotinė praeities idealizacija, iš to išplaukiąs sąmoningas švelninimas ar net nematymas tamsiųjų gimtojo krašto istorijos dėmių; senovės supoetinimas ir apskritai tas visas subjektyvus istorikų nusistatymas, atsispindįs jų veikaluose), padarė tai, kad toji diletantų (pvz., T. Narbuto ir kt.) istorija stipriau už kritiškųjų mokslininkų (pvz., J. Danilavičiaus) veikė plačiąją visuomenę, ją žavėjo. Toji

[273] *Maciūnas* Šis tas apie Pošką p. 285.
[274] *Šležas* Daukanto „Darbay" p. 492.

istorija ne tik buvo didesnis mūsų tautinės sąmonės ryškėjimo atspindys (plg. S. Daukanto veikalus), betgi net tapo jo veiksniu; pvz., T. Narbuto, J. Kraševskio ir kt. raštai nevienam Lietuvos bajorui įkvėpė tam tikro lietuviško patriotizmo. Antai, St. Paškevičienė rašo, kad ji skaičiusi Kraševskio „Litwa" su užsidegimu; „tai atvėrė man akis ir parodė, kuo esu. Su pasididžiavimu pakėliau galvą, dėkodama Dievui, kad esu lietuvaitė, kilusi iš kilnios Gediminų giminės"[274a].

Taigi šitą ano meto istoriografijos pobūdį ir panagrinėsime, neliesdami jos mokslinės vertės, pvz., kiek ir kokiais buvo naudotasi šaltiniais, ar mokėta juos kritiškai vertinti, kokie senieji istorijos aiškinimai sugriauti, kokių naujų įrodymų rasta ir t. t.

a) Praeities aukštinimas.

Savosios istorijos aukštinimas tai natūrali tautinės ambicijos išdava, tiek senovėje, tiek dar dabar pastebima. Betgi ypatingai jis pasireiškia tais laikotarpiais, kada dėl įvairių sąlygų pakyla patriotizmo banga, kada ir politinės aplinkybės verčia tautą „iš praeities stiprybės semtis". Tokį momentą kaip tik pergyveno Lietuva ir Lenkija XVIII amž. pabaigoje ir XIX amž. pradžioje (dėl žinomų priežasčių Lietuvos istoriografijoje vyravo analogiškos idėjos, kaip ir apskritai visoje lenkiškoje istoriografijoje). Jau aukščiau buvo nurodyta, kad tada stengtasi žadinti tautinį atsparumą nepalankioms politinėms aplinkybėms, be kitko, ir savosios istorijos prisiminimais; o tam kaip tik geriausiai tiko idealizuoti didingi laisvos ir galingos praeities vaizdai.

Antai, Laur. Surovieckis 1809 m. sakėsi džiaugsiąsis, jei jam pavyksią protėvių garbės bent dalelę iš užmaršties prikelti; noras pažinti savąją praeitį esąs pagirtinas; vėlesniosios kartos drąsiau pasiryžtančios didiems darbams, kai sužinančios, kokį dorybių, pramonės ir apšvietimo palikimą iš protėvių gavo; tik netikę sūnūs gali pamiršti tėvų garbę; bet lenkai baisiausiuose barbariškumo sąmyšiuose, visuotinėje tamsybėje ir prie-

---

274a *Paszkiewiczowa* Wspomnienia p. 237.

vartoje visada mokėję išlaikyti taurios ir nepriklausomos tautos garbę; tėvų nuopelnai atitenką ir sūnums[275].

Dar nebuvo išgyventa pragmatinės istorijos stadija. Istorija buvo ne tik praeities gyvenimo parodymas (plg. L. Rankes — wie es eigentlich gewesen), bet drauge ir mokymas, nurodant istorijos pavyzdžius. Toks buvo ir didysis lenkų XVIII amž. pabaigos istorikas Ad. Naruševičius. Jo istorijos veikalo tikslas „parodyti, kokie didi buvo protėviai, kokia galinga buvo tauta, kokia, taigi, yra nupuolus dabar ir kaip iš tokio nuopuolio pakilti reikia ir galima“[276]. Ir visai Naruševičiaus istorikų mokyklai, atsimenant nesenas nelaimes, rūpėjo visų pirma giedoti praeičiai pagyrimo himną[277]. J. Lelevelis įdomiai sugretino (1823) Naruševičių su Karamzinu. Pirmasis piešęs silpstančiai tautai didžios praeities paveikslą, ligoniui minėjęs jo buvusią sveikatą. Antrasis rašęs istoriją, kai Rusija buvo pasiekusi savo galybės viršūnę; taigi galėjęs ramiai žiūrėti į praeities klaidas ir dėmes[278].

Nors nekartą buvo skelbiamas istorinės tiesos reikalavimas, betgi ir patriotinis momentas nepamirštamas. Štai, pvz., T. Čackis rašo (1801), kad istorikas turįs viename altoriuje smilkyti ir tiesos dievybei ir protėvių vėlėms[279]. Net ir kritiškasis J. Lelevelis reikalavo iš istoriko tėvynės ir tautos karštos meilės (unosić się miłością ojczyzny i narodowości)[280]. Anot H. Szmitto, Lelevelis kiekvieną istorijos smulkmeną vaizduoja kaip tikras lenkas, čia džiaugiąsis protėvių garbe, čia vėl dejuojąs dėl jų ydų, turėjusių tokių skaudžių pasekmių tėvynei[281].

Taigi to laiko istorijai buvo sunku tapti visai objektyviai, užmerkti akis į dabarties aktualius interesus. Dėl to, pvz., skundėsi J. S. Bandtkie: „Pas mus reikalauja ne tiesos, bet

---

275 *Surowiecki* Dzieła p. 502—503.

276 *Sokolnicki* Polska myśl historyczna p. 213.

277 *Bobrzyński* Dzieje Polski w zarysie I p. 8.

278 *Sobestianskij* Učenija o nacionalnych osobennostiach drevnich slavian p. 68—69.

279 *Czacki* Rozbiór dzieiów Narodu Polskiego p. 184.

280 *Lelewel* Jakim ma być historyk p. 372.

Kareev Novejšaja polskaja istoriografija p. 136: „Lelevel javilsia nastojaščim obnovitelem polskoj istoriografii, no idealizacija polskoj stariny, razvivavšajasia v škole Naruševiča, sochranilas i v osnovannom im samim napravlenii“.

281 *Szmitt* Pogląd na rozwój... dziejopisarstwa polsk. p. 624.

pagyrimų. Kiekviena kita tauta reikalauja tiesos; kas yra peiktina, ji leidžia peikti; pas mus to nenorima"[282]. Čia galima priminti ir pirmiau cituotus Daukanto neigiamus atsiliepimus apie J. Jaroševičių ir J. Danilavičių dėl jų tariamo nepalankumo Lietuvai.

Žinoma, nežiūrint tų pseudomoksliškų priemaišų, tiek Lietuvos, tiek Lenkijos to laiko istoriografijoje pastebima neabejotina mokslinė pažanga. Atsiminkime tik J. Danilavičiaus vardą. Bet, antra vertus, toji gadynė dar tebebuvo palanki įvairiems patriotiškai nusiteikusiems istorikams diletantams. Jų (pvz., T. Narbuto) veikalai, vaizduoją išgražintą senovę, buvo daug populiaresni plačioje visuomenėje. Tokio T. Święckio „Opis starożytnej Polski" (1816), patriotiškoje dvasioje parašytas, per kelerius metus buvo išpirktas, ir jo kataloginė kaina keturgubai pakilo; 1828 m. išėjusi antroji veikalo laida dar greičiau buvusi išpirkta[283]. T. Święckio tikslą gražiai parodo šie jo prakalbos žodžiai: „Stengiausi uoliai rinkti viską, ką tik radau įsigytuose ir draugų suteiktuose veikaluose vertinga tėvynės garbei"[284]. Savo istorijoje Święckis su pasididžiavimu rašė, kad susijungusi su Lietuva, Lenkija atsistojusi pirmaeilių Europos valstybių tarpe, kad jai tada totorių chanai ir valachų vaivados lenkęsi ir pagarbą reiškę, kad čekai keliskart Jogailą maldavę priimti jų sostą, kad daug vokiečių kunigaikščių norėję susijungti su tokia stipria valstybe, kad Jogaila sutrynęs kryžiuočių galybę, kad vėliau kraštas ekonomiškai pražydęs ir t. t.[285]. O dabar, rašo jis prakalboje, belikę, liūdni griuvėsiai to buvusio rūmo; per silpnos jo jėgos esančios rašyti tokios didžios tautos istoriją[286].

Tyčia pacitavome daugėliau iš T. Święckio veikalo, kad galėtume jį palyginti su mūsų S. Daukantu. Šio pastarojo turėta visai panaši pažiūra į savo krašto istoriją. Štai, pvz., jo „Darbų" ištrauka, kurioje pastebime tokį pat gėrėjimąsi praeities didybe, tokį pat senovės galios ir dabarties nuopuolio sugretinimą, pagaliau net tokį pat kuklų savo plunksnos že-

[282] *Francev* Polskoe slavianovedenie p. 158.
[283] *Wójcicki* Warszawa p. 112.
[284] *Święcki* Opis starożytnej Polski I p. IV.
[285] *Święcki* Opis I p. 14—15.
[286] *Święcki* Opis I p. IV.

minimą: „Cze ira wyita Letuwiuj Żemajcziuj pażwelkty on sawa uke tu dyinu yr rimoty ont jos dydiby. Buwa dyina kad Wylnius buwejny Letuwos żiamy iki juru adryatyios, juodosys, Kaspyios lejda, o atiemy atsakus nu jura baltyios yr upys Dona. Tos dyinas diel Letuwiu Żemaicziu ira sauly żybonti pusdyinie... Ne muna płunksnas rejk apraszity galiby yr dydiby Letuwos tu łajku"[287]. Ir štai kiekvienas turįs „dyvytis", kad lietuviai, kurie kadaise pasipažino su kartaginiečiais, ilgus metus kovojo su gotais, pagaliau net pačią Romą, „buweyne pasaules", 14 metų valdę, „szendina patys tape swetymu wałdomys yr nu wysu neapweyzamys"[288].

Tokios pat patriotinės nuotaikos, tokio pat grožėjimosi praeitimi randame ir Daukanto universiteto kolegos A. B. Hlebovičiaus monografijėlėje apie Vytautą (1821). 1822 I 7 Vilniaus universiteto taryba svarstė filosof. kand. Hlebovičiaus prašymą lėšų istorinėms studijoms ir pavedė Leleveliui pareikšti nuomonę dėl Hlebovičiaus darbo[289]. Šis jį įvertino: „Čia neatsiželgta į amžių, kuriame gyveno Vytautas, nei į laiko būklę. Čia Vytautas tiek traktuojamas, kiek jis atrodo Lietuvos didvyris"[290]. Tikrai, ir pats Hlebovičius pasisako: „Žinau, kiek nesugebėjimas kliudo man atvaizduoti tokio didelio didvyrio žygius, kurie verti geriausios plunksnos..."[291] (Dėl tos jo stiliaus priemonės, žeminimosi, plg., pirma cituotuosius T. Święckį ir Daukantą). Be to, kaip jie, taip ir Hlebovičius gretina šviesią Lietuvos praeitį ir skurdžią dabartį: „Lietuva, kadaise viešpataujant minėtiniems ir pasaulio istorijoje nenustelbtiems Lietuvos didvyriams Gediminui, Algirdui, Kęstučiui, Vytautui ir kitiems, Rusijai kniazius, totoriams chanus skyrė; šiandien tik atminimą beiškelia, matant palaikus, liudijančius, kokioje laimingoje buvo padėtyje. Bet amžiai, rengią

---

287 *Daukantas* Darbay p. 203.
288 *Daukantas* Darbay p. 15.
289 VKA N 48.
290 KUB N 976 I (akta un-tu wileńskiego):
Wiadomość o dziełku P. Hlebowicza.
...Nie ma tam względu na wiek w którym żył Witold, nie ma go na położenie czasowe. Jest tam tylko Witold, uważany, ile on bohaterem Litwy wydaie się...
Podpisano Joachim Lelewel
Zgodno sekrż Norbert Jurgiewicz.
291 *Hlebowicz* Krotki rys życia Witolda p. 2.

tautoms nuopuolį, nenorėdami, kad mes būtume tos didvyrių žemės garbės dalyviai, lėmė mums tik minėti jų žygius, kurių atminimo nei pavydas nei laikas negalės užtrinti. . ."[292]

Jei Lelevelis kiek skeptiškai žiūrėjo į Hlebovičiaus darbą, tai kitas Vilniaus prof. Ig. Onacevičius buvo, matyti, kitokios nuomonės, nes savo pastaboje, pridėtoje prie Hlebovičiaus knygos, rašo, kad tuo veikalu Hlebovičius nemaža nusipelnęs savo tautiečiams[293]. Ir patsai Onacevičius ten vadina Vytautą vienu iš garsiausių ir galingiausių viduramžių monarchų[294]. Priminsime, kad ir aukščiau cituotame laiške Kraševskiui (1842) Onacevičius karštai gynė Vytauto garbę. Galėjo tad jis įkvėpti ir savo mokiniui Hlebovičiui pagarbą didžiajam Lietuvos valdovui. Štai ir kitas jo mokinys J. Čečotas, rašydamas A. Mickevičiui (1823) apie filaretų literatų būrelį, pastebi: „Tokių poetų apsuptas, norėčiau, kaip Vytautas, išlėkti visiems virš galvų"[295]. Ad. Mickevičius „Gražinos" prierašuose Vytautą vadina vienu iš didžiausių vyrų, kurių yra davusi Lietuva.

Nepašykštėdavo Vytautui pagyrimo žodžių ir svetimtaučiai istorikai, pvz., N. Karamzinas[296]. A. Kotzebue savo populiarioje „Prūsijos istorijoje" rašo, kad Vytautas suteikęs savo tėvynei garbę ir būtų galėjęs varžytis su senovės didvyriais[297]. L. Baczko 1796 m. išleidžia dviejų tomų romaną apie Vytautą, vaizduodamas jį kaip taurų riterį, kurio žygiais palikuonys gali didžiuotis[298]. N. Rumiancevas, ragindamas J. Loboiką rinkti senovės dokumentus, ypač kreipė dėmesį į Algirdo ir Vytauto laikus, kuriuos vadina didvyriška šaunios Lietuvos istorijos gadyne[299]. Šveicaras Fr. Dubois de Montpereux, vėlesnysis Neuchâtelio akademijos profesorius, apie dvidešimtuosius XIX a. metus daręs įvairiose šiaurės Lietuvos vietose archeologinius kasinėjimus, laiškuose motinai stebėjosi didžia Lietuvos praeitimi; Lietuvos istorija turėjusi, anot jo, tokių didvyrių, kurie prilygę senuosius graikų karžygius[300]. Tokio grožėjimosi did-

[292] *Hlebowicz* Krotki rys p. 1—2.
[293] *Hlebowicz* Krotki rys p. 116.
[294] *Hlebowicz* Krotki rys p. 115.
[295] Arch. Filom. Korespond. V p. 32.
[296] *Karamzin* Istorija rossijskago gosudarstva V p. 243—244.
[297] *Kotzebue* Preußens ältere Geschichte III p. 232.
[298] *Skrupskelis* Vytautas Did. vokiečių literatūroje p. 91.
[299] *Rumiancev* Wyjątek z listu p. 279.
[300] *Puzinas* Vorgeschichtsforschung p. 18.

vyriška Lietuvos senove apsčiai randame A. Kotzebue istorijoje; antai jis rašo, kad Pilėnų gynimas esąs anų pagonių drąsumo paminklas, „vertas Tacito plunksnos ir Homėro lyros"[301]. L. T. Spittleris savo Europos istorijoje (1794), paliesdamas kryžiuočių karus su lietuviais, abejoja, „ar labiau reikia stebėtis puikiomis riterių pergalėmis, ar didele lietuvių drąsa, kurių niekada nebuvo galima nugalėti greta jų visų pralaimėjimų"[302]. J. N. Beckeris, pacitavęs šią vietą, prideda: „Šitas karas yra iškalbingas viduramžių istorijos pavyzdys, kaip sunku nugalėti tautą, kuri dėl savo laisvės, egzistencijos kovoja"[303]. K. F. Vatsonas, matydamas „lietuvį liūdną ir tamsiais drabužiais slenkantį šalia vežimo, kuriuo veža pono javus pajūrio miestan, nudengiantį savo kirptą galvą ir žemai lenkiantį nugarą prieš kiekvieną gražiau apsirengusį, kurs jį prakalbina, prisimena, kad tas žmogus yra narys tos tautos, „kuri davė Rimgaudą, Mindaugą, Gediminą, Algirdą ir ypač Kęstutį ir jo sūnų Vytautą, šituos didvyrių didvyrius"[304].

Vytauto charakteristikai ir jo žygių įvertinimui didelės įtakos turėjo Dlugošiaus kronika[305]. Jo pažiūros buvo dažno kartojamos. Tiesa, jis kaip lenkas patriotas negalėjo visur palankiai vertinti Vytauto darbų, betgi Vytauto asmuo ir jo galybė buvo padariusi jam didelį įspūdį. Dlugošius Vytautą laikė žymiausiu to laiko Europos valdovu ir neabejojo, kad Vytautui mirus, Lietuvos iškilusioji garbė veikiai užgesianti[306].

Dar labiau gyrė Vytautą M. Stryjkovskis. Vytautas garsiais triumfais viršijęs romėnų hetmonus ir graikų, trojėnų, persų viešpačius; mirė, savo vardą išgarsinęs visame pasaulyje; visur pasiekdavęs drąsia kova garbingų triumfų; totorių carus nuversdavęs ir kitus pastatydavęs; totorių caras su orda jam tarnavęs; savo valstybę išplėtęs nuo Juodosios iki Vokiečių jūrų; Lietuva žydėjusi laime ir garbe; Vytauto garbė — nemirtinga; jis riterio garbės siektinas pavyzdys[307]. Surasdavo giriamų epitetų Stryjkovskis ir kitiems Lietuvos kunigaikščiams,

---

[301] *Kotzebue* Preußens ält. Gesch. II p. 171.
[302] *Spittler* Entwurf der Geschichte II p. 437.
[303] *Becker* Versuch einer Geschichte der Hochmeister p. 7.
[304] *Watson* Über lett. Völkerstamm p. 268.
[305] *Lappo* Istorinė Vytauto reikšmė p. 1.
[306] *Lappo* Istorinė p. 4.
[307] *Stryjkowski* Kronika II p. 175—176.

pvz., Kęstučiui. Antai, rašo apie jo mirtį: „Penktąją po to naktį Kęstutis Gediminaitis, garsiausias, veiklus, drąsus kunigaikštis..., buvęs nesugriaunamas Lietuvos mūras ir stiprus bokštas prieš vokiečių puolimus, Lietuvos ir Žemaičių Achilas, Hektoras, Ajaksas, Odisėjas ir Heraklis, buvo pasmaugtas Krėvos pilyje"[308]. Pastebėsime, kad „Tygodnik Wileński", aprašydamas (1817) Krėvos pilies griuvėsius, cituoja šiuos Stryjkovskio žodžius[309].

Prof. Ig. Onacevičius šiaip apibūdino Stryjkovskį: „Darbščiajam Stryjkovskiui labiau rūpėjo lietuvių tautos garbė, kaip rimta kritika"[310]. Ir tikrai, Stryjkovskio gadynėje pastebime tam tikrą lietuviškojo patriotizmo pakilimą. Jį kaitino polemika su lenkais. Tad savo tautos garbingoje istorijoje ieškota tam tikros moralinės atramos; plg., Palemono teoriją, įgalinusią Lietuvos bajorus didžiuotis savo kilme. Augąs Maskvos pavojus taip pat kreipė akis į istoriją, kada Lietuva diktavo rusams savo valią. Antai, Stryjkovskis savo eilėse „Goniec cnoty do prawych szlachciczów" (toje dalyje, kur apie Lietuvą) primena seniau buvusias plačias Lietuvos ribas iki Naugardo ir t. t. ir ragina atkeršyti priešams ir ištraukti iš tamsybės nemirtingą garbę tėvų, kurie Maskvą, kada norėjo, priversdavo jiems nusilenkti[311]. Ragina atsiminti drąsius pirmuosius savo valdovus — Mindaugą, Narimantą, Vytenį, Gediminą ir Algirdą, kurs į Maskvos mūrus savo ietį sudaužė, ir Kęstutį, kurs mušė kryžiuočius, lenkus, mozūrus[312].

---

[308] *Stryjkowski* Kronika II p. 65.
[309] *W... F... K...* Do J. P. Redaktora p. 138.
[310] *Hlebowicz* Krotki rys p. 117.
[311] *Stryjkowski* Kronika II p. 534—535.
[312] Wspomni na zacne pierwsze, mężne rzańdce twoje,
Mendoga, Narimunta, Witennowe zbroje,
Wspomni i Gedimina, zacnego Olgerda.
Który w Moskwi przywitał Moskwicina smierda,
Oddał mu wielkanocne jaję, o kopją
O jego pałac skruszył, rzekł: tak naszy biją,
Jako krzyżaki gromił wspomni na Kiejstuta,
Lachów, Mazurów płoszał, a za się kryć tuta
Wspomni cnego Jagieła, wspomni Witułtowe
Sprawy ony przesławne i zwycięstwa zdrowe
Pomści się granic swoich za Uhrę pomknionych,
I z Nowogroda, Pskowa, zwykłych dni onych (ir t. t.).
(*Stryjkowski* Kronika II p. 534)

Panašios nuotaikos pagautas, S. Stanevičius po pustrečio šimto metų rašė:

Sweyk's Ryngaude mûsu tiewe!
  Sweyk's Mendauge Karalûnay!
Garbe jûsu skelbdynk Diewe,
  kury lyjnksmyn' mumys nunay.
Sweyk's bûk senas Gedymynas!
  Sweyk's Algyrde galyngiausys!
Sweyk's Keystutay mynietynas
  Ysz Żemaycziu Ka stypriausys!

D. Poška eilėse Bohušui ir Leleveliui prisimena galingąją senovės Lietuvą —

...Kayp kitakarta Ji musza Rimionis,
Scytus, Gudus, Križokus, Totorius Pagonis
kaypo anij milei Sawa Tiewiste,
kaypo Sarmotay gijne sawa Karaliste.

Toji pat nuotaika skatino ir mūsų istorikus ne tik didžiuotis savosios praeities spindėjimu, bet net ir sąmoningai ta linkme iškreipti savo medžiagą. Štai nedidelė, bet labai charakteringa smulkmena iš Daukanto „Darbų". Daukantas, versdamasis iš Kotzebue Kęstučio pasikalbėjimą su ordino magistru, apsiautusiu Kauno pilį, priskiria Kęstučiui šiuos magistro, pagal Kotzebue, žodžius: „Stok su muny i musza, o pargali parodis koksaj gals bus pylyi"[313]. Taigi Daukantui rūpėjo ne magistrą, bet Kęstutį parodyti drąsiu riteriu. Kitoje „Darbų" vietoje Daukantas panašiai nori išaukštinti kunigaikštį Vytenį. Antai, lietuviai buvę stipresnio priešo apsupti ir „buwa pradedou gurti"; tada Vytenis sušukęs: „Wiraj! toki tata ira iusu prisika, iej ius noret bukiet wokitiu wergais, asz wyns linksmynous, iog to wałondo graudindamas nepritelius muna tiewainys wysu Letuwiu myrsztu". Tai pasakęs, Vytenis vienas puolęs vokiečius, susigėdę lietuvių kariai pasekę jį ir sumušę priešą[314]. Charakteringa, kad paties Daukanto nurodytame

[313] *Daukantas* Darbay p. 163 ir *Kotzebue* Preußens ält. Gesch. II p. 209.
[314] *Daukantas* Darbay p. 117—118.

tos žinios šaltinyje, Kojalavičiaus istorijoje, tame epizode visai neužsimenama apie aną didvyrišką Vytenio gestą[315].

Toks buvo ir Narbutas, nepabijojęs net ir falsifikacijos griebtis. J. Kraševskis šiaip jį apibūdina: „Prieštaraudamas tiesai, betgi traukiamas praeities meilės, Narbutas viską bloga šalina, visus darbus kaip galėdamas geran aiškina, visas dėmes stengiasi nuplauti"[316]. Savo didįjį istorijos veikalą Narbutas, tiesa, jau vėliau parašė (1835—1841), bet jau ir prieš 1830 m. dėstė Lietuvos senovę aukštinusias savo pažiūras, ypač straipsnyje „Spėliojimas apie senovės lietuvius"[317]. Lietuvių tautos kilmė nesanti aiški; tobula lietuvių kalba jau gilioje senovėje buvusi išlavinta; lietuvių religija panešėjusi į graikų ir romėnų; taip plačiai gyvenanti tauta, išlaikanti visur tą pačią kalbą ir tikybą, turėjusi turėti kokią vidaus organizaciją, jungiančią atskiras gimines, taigi buvusi tam tikro civilizacijos laipsnio; žemės ūkis jau senų senovėje buvęs lietuvių pragyvenimo šaltinis; tai rodanti, be kitko, ir pati lietuvių kalba, kuri turinti daug originalių tos srities terminų; teisingi atrodę savo pagrinde Stryjkovskio samprotavimai apie užjūrio ateivius Lietuvon; tai rodą liaudies padavimai, archeologinės liekanos, be to, graikų, lotynų ir kt. kalbų pėdsakai lietuvių kalboje.

Tikrą Lietuvos praeities apoteozavimą rasime Daukanto „Darbuose". Senovės lietuviai čia piešiami lyg kokios herojiškos poemos karžygiai: „Rimoti rejk wejzint i Letuwius yr Żemajczius tu łajku; wyiny patis pagonis nu wysu pusiu apsiausty krykszczionymys nu kuriu daugiaus ne par 300 metu sawa luosibe giny yr niekajp nepasydawy po tyik nupuolu yr nuteriojymu, noris nu wysos Europas karejwiu kariaujemis, wyinog niekuomet nepargalemis. Aiszkej gał Letuwa yr Żemajczius paliginti i aną uoła wydurie juras esonty on kurios noris siaut isiutuses wylnis noriedamas aną pragary juras pagromsdity, wyinog wysu narsesnej aną użgawuses pates skistaj yr nikstaj, teip yr burej Krizejwiu yr kytu kriżneszïu puoly ont Letuwiu Żemajcziu idant jus apkrykszt itum yr ju żiamy

[315] *Koiałowicz* Histor. Litvan. I p. 217.
[316] *Kraszewski* Litwa II p. VII.
[317] *Narbutt* Domniemanie.

užimtum nes [= bet] pyrmiaus patis užwyrta ne kaip Letuwius Žemajczius pargalieje"[318].

„Darbuose" pilna tokių retoriškų paklausimų — sušukimų, reiškiančių autoriaus pasididžiavimą lietuvių žygiais, pasigėrėjimą jų tėvynės meile ir gilų liūdesį dėl jų nepasisekimų. Pvz., „Kas apraszis koky tynai Letuwej susyriemusis su Meczeiwejs rody kontrijby ir drousiby?"[319] — „Kas gal iszguldity tou meyly numu, kuren tou kartu Letuwej Žiamaitey rody?"[320] — „Kiek tynaj aszaru sopulu to rusto dino buwa, muna płunksna nestyng apraszity"[321]. Bet ir nesisekant dėl daugybės priešų, lietuviai lieka didvyriai, kurie gali pralaimėti, bet lieka nenugalėti; jie nepasiduodavo, „welidamyis iszsyryižusis on kunajs tiewu motinu sawa lig paskouie kautyis ir ijromis numu sawa užsyrausty ne kap krykszczionyms omžynaj wergauty"[322]. Džiaugdamasis lietuvių pergale, jiems pralaimėjus Daukantas liūsta ir net piktinas priešais: „Teip weliku rita sauly užtekieje neb ont dydy yr garbingu wyitowe Kauna, nes (= bet) ont jos yromis, on kuriomis dydis mystrus su Wiskupu Sambyios yr su wysajs wajskajs krykszczioniu tarp garouincziu kunu nekałtu pagoniu myrusiu nenoriedamis jų wergais tapty, atgyidoje diekawodamis Dyiwuj už pargały, *Tawy Dyiwu garbynam.* Buwa gadine! jog tyi žmones bedyiwej taries tykraj Dyiwa garbinu yr negiediejes sawi krykszczionymis brolejs mejlys yr wyinibys wadinty!"[323].

Taigi „Darbuose" daug beletristinio elemento, kurs reiškiasi ne tik autoriaus neslepiamu jausmu, bet ir kitomis literatūrinio stiliaus priemonėmis. Štai kaip plastiškai, nevengdamas herojiškai poemai būdingų hiperbolių, Daukantas vaizduoja batalines scenas: „On pyrmoiy susyriemyma szaliu ragotynes wyn abym pusym traszkieiy, isz kaławyiu ugnis lieky, o wiray kaip oužoułaj wyrto, krauie upales warwieiy, kunu žmoniu ir žirgu sumusztu szusnis isz toła rioksoiy, wyinog dar saka, žynoty negalieiy katra katrou szalys pargalies; wos ne wos ei-

[318] *Daukantas* Darbay p. 164.
[319] *Daukantas* Darbay p. 72.
[320] *Daukantas* Darbay p. 71.
[321] *Daukantas* Darbay p. 151.
[322] *Daukantas* Darbay p. 126.
[323] *Daukantas* Darbay p. 164.

łas Goudu gurty pradieiy“[324]. „... leipsnas wylnymys wołoies, wiliczes Totoriu it snyigas dryba i pylis, o taranay murus griaudamis it perkunyies grumieiy, wynog nieksai Letuwiu Żiamaitiu Pagiezionu nenugondyna“[325]. „... żyrga pyntynas sudurys drousus ir kontrus Witenis meties ant gielżijs eiłas Mieczeiwiu ir kondy (skudru) kardu graibstidamas gałwas neprieteliu sau kieli skiny“[326]. „... tokio wyito Mieczeiwej Letuwius użlenky, iog wyina szalie Letuwems ir Żiamaitems juros wylnieiy, ontro Treidenys werpetaj burgieiy, o prieszakie gielżyis eiłas Mieczeiwiu trakszoiy“[327].

Matome, kad čia ne tiek istorikas pasakoja, kiek beletristas vaizduoja. Randame ir grynai beletristinių epizodų, pvz., apie Pilėnų (Daukantas rašo — Pūnios) kunigaikštį Margelį[328] (Daukantas: Margeris), apie Živilę[329] ir t. t. Pastarąjį pasakojimą ima iš Mickevičiaus ir pastebi: „Aiszkej yszpażistu skaytitojuy jog skaycziau darus Greku yr Romanu yr kytu gymyniu, winog nekokio gymynie teip garbingas mergaites neradau“[330].

Atskirus istorijos momentus Daukantas sudramina, tariamais senovės veikėjų monologais ar dialogais. Tai vėl artina „Darbus“ prie beletristikos. Taigi tenka sutikti su V. Biržiškos pirmiau cituotąja nuomone, kad Daukanto „Darbai“ turi būti vertinami labiau kaip literatūros, o ne istorijos veikalas.

b) Senovės lietuvių idealizacija.

Senovės lietuviai buvo vaizduojami ne tik kaip narsūs kariai, bet jiems buvo teikiama ir kitų gerų charakterio savybių — papročių švelnumas, taikingumas, vaišingumas ir t. t. Tiesa, išsamesnių tokių idealizuotų charakteristikų vėliau susilaukėm, kai mūsų istoriografija labiau išaugo. Čia būtų galima paminėti T. Narbutą, S. Daukantą, J. Kraševskį, P. Kukolniką ir kt. Tačiau tos idealizacijos šaknys glūdi XIX a. pradžioje,

---

[324] *Daukantas* Darbay p. 50.
[325] *Daukantas* Darbay p. 98.
[326] *Daukantas* Darbay p. 118.
[327] *Daukantas* Darbay p. 117.
[328] *Daukantas* Darbay p. 151—152.
[329] *Daukantas* Darbay p. 130—132.
[330] *Daukantas* Darbay p. 132.

kada patriotinė nuotaika jau stipriai nudažė mūsų bekylančią istoriografiją (čia vėl turima galvoje labiau toji diletantiška, su beletristika arčiau besisiekianti istoriografija). Antai, Daukantas „Darbuose“, T. Narbutas savo minėtame straipsnyje „Domniemanie o dawnych Litwinach“ jau atžymi senovės lietuvių papročių švelnumą (łagodność), nors tik vėliau juos plačiau apibūdina: Daukantas „Būde“, T. Narbutas savo istorijoje. D. Poška taip pat jau piktinasi, kad tendencingieji istorikai ir kronikininkai šmeižę senovės lietuvius, vadindami juos barbarais, plėšikais ir t. t. Pagrindinė to reiškinio priežastis paprasta — tai patriotizmas, idealizuojąs visa, kas savo, taigi ir savo protėvius. Prisidėjo tačiau ir kiti veiksniai, kurie bus paveikę tos charakteristikos turinį.

Žvilgterėkime į lietuvių ir senųjų prūsų charakteristiką Prūsijos istoriografijoje. Kovojančiojo ordino kronikininkui Petrui Dusburgui (XIV a.) pagonys prūsai buvo atkaklūs priešai, kuriuos jis nesivaržydamas vadino velnio sūnumis; vis dėlto, net ir jis pažymi prūsų draugiškumą, vaišingumą. Nusilpus ordinui, iškyla jam priešinga istoriografija; atsiranda rašytojų, kurie norėdami įgelti ordinui, ima užjausti vietos gyventojus, gynusius savo žemę nuo atėjūnų[331]. XVI a. kronikininkas Lukas Davidas rašo, kad prūsai buvę draugūs, svečią laikydavę Dievo siųsta dovana; jie gindavę net svetimšalius nuo jūros plėšikų; nebuvę pas juos elgetų, nes juos šelpdavę ir t. t.[332]. Mūsų raštijoje žinomasis J. Bretkūnas taip pat palankiai charakterizavo senovės prūsus: jie buvę kuklūs, valgyje ir gėrime santūrūs, švelnūs, paprasti, vaišingi[333]. Kasparas Schützas (XVI a.) cituoja Helmoldą, anot kurio, prūsai buvę *humanissimi,* nors ir nepažinę tikrojo tikėjimo šviesos. Šiaipgi Schützas piktinos prūsų pagonybe: prūsai buvę ne tik gyvuliškai barbariška tauta, bet ir velniškų prietarų sukvailinta[334]. Vėliau (XVII a.) panašias mintis randame pas W. C. Nettelhorstą: prūsai blogai darė, persekiodami šventus Dievo vyrus (kuris iš pagonių to nedaręs?), bet daug senųjų rašytojų (Adomas Bre-

---

331 *Yčas* Maž. Lietuvos praeitis p. 25.
332 *David* Preussische Chronik I p. 145.
333 *Gerullis* Bretke als Geschichtsschreiber p. 122.
334 *Schütz* Warhafte... Beschreibung der Lande Preussen p. 2.

menietis ir kt.) liudija juos buvus žmoniškus, vaišingus ir t. t.[335] Maždaug tą pat randame ir jo mokytojo Hartknocho istorijoje.

Išnykus senovės prūsams, krašte liko jų artimi giminaičiai lietuviai (toksai M. Prätorius iš viso jų neskyrė). XVII a. Prūsijos raštijoje pasirodė vienas kitas veikalas ar straipsnis apie Prūsijos lietuvių gyvenimą. Ten pateikiamos lietuvių charakteristikos paprastai buvo labai neigiamos pvz., E. Wagnerio „Vita et mores lituanorum" 1621 m. (perspausd. — Acta Borussica I 1830 m.), T. Lepnerio „Der Preusche Littauer" ir kt. Tikras lietuvių pamfletas buvo M. Prätoriaus pavarde paskelbtasis[336] straipsnis „Nachricht von der Litauer Arth, Natur und Leben", kurį iš išlikusio rankraščio atspausdino „Erleutertes Preußen" 1823 m. Lietuviai — tingi, klastinga, vagystėn linkusi, ėdri ir prasigėrusi tauta; jie retai meldžiasi, tūlas apie Dievą nieko neišmanąs; kunigų barimai iš sakyklos nieko nepadedą; tačiau, kai kunigas per pamokslą užsimenąs apie jų bandą, jie imą garsiai verkšlenti, nes galvijai jiems brangesni už sielą[337].

Tuo tad būdu, nors ilgainiui vokiečių rašytojų pažiūros į lietuvius ir prūsus gal ir pagerėjo, vis dėlto apie kokį nors idealizavimą toli gražu negalime kalbėti: tai arba tebėra peikimas arba bent gana abejingas vienos ar kitos ir geros prūsų ar lietuvių būdo ypatybės atžymėjimas. Tuo tarpu vėliau (ypač nuo XVIII a. antrosios pusės) kaip tik atvirkščiai — šalia gana abejingo kai kurių ydų pažymėjimo pastebime aiškiai idealizacines tendencijas, charakterizuojant senovės prūsus ar lietuvius. Imama nebetikėti senesniaisiais rašytojais. Antai, viename anoniminiame straipsnyje (1789) rašoma, kad jie aprioriai smerkę viską, kas nebuvo krikščioniška[338]. L. Baczko savo „Prūsijos istorijoje" pažymi, kad kronikininkų žinios apie prūsų charakterį esančios įtartinos, nes vienuoliška dvasia juos skatinusi vaizduoti pagonis prūsus pusvelniais (Halbteufel)[339]. Panašiai

---

[335] *Nettelhorst* Dissertatio XIX skyrius (vokiško vertimo p. 68—69).

[336] W. Piersonas mano, kad tasai „piktas pamfletas" ne M. Prätoriaus rašytas, plg., Piersono prakalbą prie jo išleisto *Prätorius* Deliciae Prussicae p. X.

[337] *Prätorius* Nachricht von der Litthauer Arth p. 126—129. Straipsnis perspausdintas — *F.* und *H. Tetzner* Dainos. Litauische Volksgesänge (Universal-Bibliothek N 3694, Verlag von Ph. Reclam) p. 11—19.

[338] Versuch einer Darstellung... der alten Preußen p. 101.

[339] *Baczko* Geschichte Preussens I p. 179.

rašė vėliau ir J. Voigtas[340]. S. Ostermėyeris (1817) stebisi, kad kai kas laikąs lietuvius pusiau barbarais; svetimšalius dar būtų galima pateisinti nežinojimu; tačiau, jei taip sako Prūsijos gyventojai, kurie gali čia pat tą nuomonę patikrinti, tai yra nedovanotina klaida, neteikianti garbės[341]. A. Krause (1834) rašo apie minėtąjį M. Prätoriaus (?) straipsnį, labai išdėjusį lietuvius, kad to priežastis buvusi žinių stoka ar neapykanta[342].

Kurios yra to senovės prūsų ir lietuvių charakteristikos pakitėjimo priežastys? Jau buvo pirmiau nurodyta, kad įsisteigus Prūsijos karalystei, senovės prūsų gadynės istorikai grindė naujosios karalystės suverenumo tradicijas. Tuo būdu vis labiau stiprėjo pažiūra, laikanti senovės prūsus savo protėviais, kurių garbę reikėjo ginti. Minėtasis L. Baczko parašė net specialų straipsniuką apie senųjų Prūsų tautinį charakterį. Anot jo, šališki rašytojai vaizdavę juos kaip pusvelnius ir pusžmogius; todėl esanti maloni tėvynės istorijos mėgėjo pareiga sunaikinti tuos šmeižtus apie savo protėvius[343]; kad prūsai dažnai sukildavę prieš jungą, jie buvę apšaukti neištikimais; betgi juk ir patsai ordinas sutarčių nesilaikydavęs; kad Prūsai, neįstengdami nugalėti stipresnio priešo, puldinėdavę naktį ir iš pasalų, jie buvę pasmerkti, kaip klastingi; prūsai buvę žiaurūs belaisviams, betgi vokiečių ordinas pirmasis Prūsijoj žiauriai pasielgęs su belaisviais[334]. F. Klingspornas savo knygoje „Geschichte Preußens“ (1798) sakosi duodąs „mūsų protėvių seniausios istorijos pasakojimą, iki ordino atvykimo į Prūsus“[345]. Net ir mokyklinis Prūsijos istorijos vadovėlis (1817) primena mokiniams, kad senieji prūsai esą iš dalies jų protėviai: tiesa, jų pagoniškoji tikyba esanti labai peiktina; vis dėlto, jie turėję ir gerų būdo savybių: buvę dori, tiesūs, vaišingi, mylėję laisvę ir ją narsiai gynę[346]. Taigi tokios pažiūros į se-

[340] *Voigt* Geschichte Preussens I p. 474—475.
[341] *Ostermeyer S.* Ist es anzurathen p. 7.
[342] *Krause* Littauen p. 133—134.
[343] *Baczko* Über den Nationalcharakter der alten Preußen p. 15.
[344] *Baczko* Über den Nationalcharakter p. 17—19.
[345] *Klingsporn* Geschichte Preußens p. 3—4.
[346] Kurzgefaßte Geschichte von Preußen zum Gebrauch für Landschulen, Gumbinnen 1817 — St. Didžiulio nuorašas (1878), esąs VDUB N D 73.
Čia pateiksime ištrauką iš to vadovėlio 1836 m. lietuviško leidimo — Wyrausieji Nusidawimai Prusû Karalystês p. 7—9: „Ak kas tai per

novės prūsus jau buvo populiarios, kad net į vadovėlį pateko. Tokias mintis dažnas pareikšdavo; be minėtųjų dar Krause[347], F. S. Bockas[348] ir kt. Čia reikia pažymėti ir J. Voigtą, kurio Prūsijos istorija ir Didžiojoje Lietuvoje buvo mūsų praeities mėgėjų ir žinoma ir vertinama. Savo istorijos pirmame tome J. Voigtas labai palankiai ir plačiai charakterizuoja senovės prūsus. Tarp kitko jis pabrėžia, kad „prūsai buvo taiki, rami, geraširdė tauta, kuri ankstyvoje gadynėje ir kaimyninių tautų neužpuldinėjo ir jūroje neplėšikavo"[349]. Visa tai veikė vokiečių pažiūras ir į lietuvius, kurie laikyta senprūsių įpėdiniais[350], tikraisiais krašto autochtonais[351]. Antai, prof. J. G. Kreutzfeldas, skicuodamas vokiečių literatūros istoriją Prūsijoje (almanache „Preußische Blumenlese" 1775), mielai norėtų pacituoti ir senprūsių dainų; deja, prūsų kalba jau pereitame šimtmetyje visai išnykusi; jos sesuo esanti lietuvių kalba;

---

neißmintingi ir baisus Żmones buwo anie sénieji Prusai, jus sakysite Waikai. Berods jie tokeis buwo, alle daugiaus iß Neißmanimo bey Aklummo Szirdies, nekaip iß Piktenybês. Jus jujû Waikû Waikai, dekawokit todel jo labjaus Ponui Diewui, kad jums ßwiecza Szwesybe Ewangelios... Kreipkimes dabar wel pri annû senû Prusû. Norint jûs del jû Balwonystês didey peikti turrim, tai taczau iß kittôs Szalies ir girtinus ißrandam. Yie Walnybę didey milejo, delto swetimams Pulkams iß gerôs Walês tarnaut ne pasidawe; ney iß sawo Gimminês Karalû turrejo, kurriems kaip Bernai butu służije. Tarp sawes kone wissi lygus buwo, ir tikt kelles didżôs Gimminês randam, kurrius Żuponus wadindawo. Jû Uredas buwo Waiską į kryge west. Mußije jie buwo drasus Smerties nesibijodami. Taip jau jûs turrim girti del ju Wiernybês, tolaus kad Wenczawonyste szwentay laike ir Sweczus meilingay prieme. Jie ne buwo Pateikunai pagal Budą kittû nemokytu Pulkû senu Gadynû, bet Wyrai Laukus įgyweno, galwyjus użauginno, medżojo bey zwejojo, ir Moteres turrejo Walgį bey Dûną pritaisyti, ir Jawus sumalt. Kad senieji Prusai daugiaus kaip wieną Paczę wede, sawo Paczes uż Pinnigus nusipirko, ir todel kaip Sluginnes dowijo, berods ne grażu buwo; alle jie ßimme Dalyke pagal Buda kittu senuju nemokytu Pulkû padare" (ir t. t.).

347 *Krause* Ansicht der Preußischen Geschichte.

348 *Bock* Einleitung in den Staat von Preußen p. 12.

349 *Voigt* Geschichte Preußens I p. 547.

350 Pvz., *Heinel* Versuch einer Bearbeitung der Geschichte Preußens p. 9: „...Litthauer, die ihre (t. y. prūsų — V. M.) Nachkommen sind und auch noch ihre Sprache mit wenigen Veränderungen sprechen".

351 Pvz., *Ostermeyer G.* Über die ostpreussischen Kirchen p. 343: „Die Littauer sind die Hauptnation, des Landes Eingebohrene..." *Preuss* Gedrängte Übersicht... von Preußen p. 54—55 Prūsijos gyventojus skirsto į atkeliavusius ir į senųjų palikuonis; pastarieji — tai lietuviai ir lenkai. I. A. Penzelis 1818 rašė, kad Donelaitis „stammte wenn wir so sagen dürfen, aus einer Litthauischen Patricierfamilie ab, d. i. aus einer ächt Preussischen, die nicht eingewandert war..." (*Eretas* Rėzos santykiai p. 20).

jeigu taip, tai lietuviškos dainos esančios Prūsų krašto vieninteli tautiniai dalykai (die einzigen Nationalstücke unsres Landes)[352].

Nagrinėjamajam senovės prūsų ir lietuvių charakteristikos pakitėjimui bus turėjęs įtakos dar ir kitas veiksnys: naujosios srovės Europos minties gyvenime. Plačiai nuskambėjo J. J. Rousseau mintis, kad civilizacija ir visuomenė sugadinusi žmogų, kurį gamta sukūrusi gerą, laisvą, laimingą. Ir taip kyla primityviojo žmogaus idealizacija. Rousseau pažiūros paveikė ir išgarsėjusį anuo metu J. Herderį, kuris irgi mėgdavo gretinti nekaltą, dorą laukinį su sugadintu europiečiu. „Žiūrėkite, — rašo jis — į anas laukines gimines, kaip jos nelaukiniškai sugyvena! Ten niekas kitam nepavydi, ten kiekvienas taikoje įsigyja ir naudoja savo. Laukinis yra tikresnis žmogus (ein wahreres Wesen), kaip civilizuotasis šešėlis. Ne karas, bet taika yra nesuvaržytos žmonių giminės gamtinė padėtis“[353].

Senovės prūsuose ir lietuviuose kaip tik ir matyta (pvz., A. Kotzebue[354] ir kt.) tokia civilizacijos nepaliesta, taigi ir nesugadinta tauta. Antai, L. Baczko sakėsi, kad jam rūpėję, ar prūsų tauta susidėjusi iš gerų, gamtai artimų žmonių (der Natur getreuen Menschen)[355]. Dar charakteringiau rašo A. Kotzebue: „Giriose drąsi, lauke narsi, dažnai klastinga ir keršinga kaip kiekvienas laukinis; taikoje žiūrėdama papročių paprastumo, gerbdama dievus ir nelaimę, rimtai bausdama vagystę, svetimoteriavimą — turėjo ana garsioji tauta, Jehovos numylėtine daugiau dorybių ir mažiau ydų“[356]. Ir pats Herderis su meile rašė apie senovės prūsus: tai buvusi, senųjų rašytojų liudijimu, švelni, gailestinga tauta, kuri padėdavusi nelaimės ištiktiesiems ir nieko neužpuldinėdavusi; iš prievartos ji turėjusi tapti karinga; niekada nėra buvę žiauresnių karų kaip Prūsuose už laisvę, kalbą, žemę...[357]

[352] *Müller* Die „Preußische Blumenlese“ p. 184. Tas pats *K[reutzfel]dt* Ueber die preußische Dichtkunst p. 374.

[353] *Füter* Geschichte der neueren Historiographie p. 408.

[354] *Maschke* Quellen und Darstellungen p. 35: „Wie die Aufklärung seit Rousseau den primitiven Menschen sah, so schilderte auch Kotzebue die alten Preußen als glückliches und einfaches Volk, gastfrei und friedlich“.

[355] *Baczko* Über den Nationalcharakter p. 15.

[356] *Kotzebue* Preußens ältere Geschichte I p. 64.

[357] *Herder* Eigne Gemählde aus der Preußischen Geschichte p. 465—466.

Analogiškų pažiūrų įtaką galime pastebėti ir Jenischo K. Milkės lietuvių kalbos žodyno prakalboje. Jenischas ten rašo: „Lietuvis turi visas paprastai ir atsiskyrusiai gyvenančių tautų dorybes ir nedaugelį jų ydų". Ten pat Jenischas, C. Heilsbergas ir I. Kantas giriamai atsiliepia apie lietuvių būdą. Gana palankiai apibūdina lietuvius ir L. Gervais; lietuvių ūkininkas savo papročiais ir dora neginčijamai teigiamai išsiskiriąs iš kitų Prūsijos gyventojų[358]; lietuvis esąs religingas, geros širdies, vaišingas, ištikimas, nelinkęs bylinėtis, kaip vokiečių ūkininkas, geras kareivis, betgi, deja, mėgstąs išgerti. Tą lietuvių charakteristiką savo knygutėje pakartoja M. A. Morgenheimas[359]. Vienas keliautojas per Prūsus (1814), charakterizuodamas lietuvius, vadina jos *mados žodžiu* — *gamtos vaikais* (rohe Naturkinder), kurie neturi daugelio civilizuoto pasaulio ydų, betgi ir kai kurių švelnių dorybių[360]. Palankiai atsiliepia apie lietuvius ir kitas keliautojas[361]. K. N. Nanke savo „Kelionėse po Prūsiją" apie lietuvius tarp kitko rašo: „Ydai jie turi žodį *Pickteníbe*, kuris apskritai reiškia piktą, ir mes galėtume nevieną kultūringų (cultivirter) miestų gyventoją sveikinti, jei jų sąvokomis yda ir piktas reikštų tą patį"[362]. L. Baczko rašo, kad toje tautoje vyravusi tokia papročių nekaltybė, kad ji net neturėjusi žodžio dorai ar ydai reikšti[363]. Tą mintį taikydamas senovės prūsams, kartoja ir mokyklinis vadovėlis (1822)[364] — ženklas, kad toji mintis darės populiari. Čia aiškiai jaučiami anos minties apie neigiamą civilizacijos įtaką žmonių moralei atgarsiai.

Toji Rousseau idėja veikė ypač A. Kotzebue, kurs savo populiariose anuo laiku dramose kėlė „gamtos" ir „kultūros" antitezę. Toji mintis, o drauge ir ordino neapykanta paskatino Kotzebue su šilta simpatija žiūrėti į senovės prūsus: „Jie nebuvo pasiekę aukšto kultūros laipsnio, kuri platina šviesą, o žudo dorovę (plg. Rousseau! — V. M.); tačiau kas gi galėtų juos koneveikti laukiniais? Argi tikėjimas ir prietarai, tiktai

---

358 *Gervais* Notizen von Preußen I p. 3.
359 *Morgenheim* Kurzer Abriß einer Gesch. d. Königsreichs Preußen.
360 *[Rauschnick] Rosenwall* Bemerkungen eines Russen p. 24—25.
361 *Gottlieb* Bemerkungen eines Reisenden p. 7—9.
362 *Nanke* Wanderungen durch Preußen I p. 197.
363 *Baczko* Ueber die Litthauer p. 288.
364 *Heinel* Versuch einer Bearbeitung p. 8.

kitokia forma, nebuvo jiems bendri su krikščionimis? Šie viršijo dirbtinėmis (in erkünstelten) dorybėmis, anie (t. y. prūsai) stipria prigimtimi (in kräftiger Natur). Kad jie negalėjo kęsdami suprasti, jog vienas žmogus *Romoje turįs teisę juos dovanoti*, tai buvo jų beprotybė; kad jie savo dievus, savo nuosavybę gynė, — jų nusikaltimas: kad jie už plėšikišką užpuolimą kruvinai keršijo, — jų piktadarybė"[365]. Panašiai vėliau ir J. Voigtas sakosi, turėjęs didelio dvasinio pasigėrėjimo, prisižiūrėdamas, su kokiu atsidėjimu, su kokiomis kraujo ir turto aukomis toji tauta gynusi tėvynę nuo priešų, su kokiu narsumu priešinosi užpuolikui, su kokia ištikimybe ir nuoširdumu laikėsi savųjų dievų, kokia tėvynės meilė jų gyvenimą pripildžiusi[366].

Visai panašių minčių rasime ir Daukanto „Darbuose". Visai galimas yra dalykas, kad Kotzebue ir čia bus padaręs Daukantui tam tikros įtakos. Antai, Daukantas rašo: „Ne win's skaytitos, skaytidamas muna rasztus, rugos, jog asz anųse Lituwius yr Żemayczius daugio wito gyru; o darbus yr karius Krykszczionu peykiu kaypo neteysynga daromus. — Bet jey Rimionys yr Grekay noris pagonys, teyp szenden ira garbynamys nu wysu Krykszczionu uż sawa doribe ir kantribe, dielkogy Żemaytys arba Lituwys negal buty gyremas, jey kantrey gine sawa numus yr luosibe nu nepritelu, milieje doribe o neapkente nedoribes"[367]. Arba „Tejp Letuwej Żiamajtej pagonymis budamis, gyriosy giwendamis, drousy karie, lousy numusy daugiaus turieiy darybys ne kap ju susieday krykszczonis"[368].

Rousseau iškeltosios mintys pateko Lietuvon ir tiesioginiu keliu. Rousseau, kurs lenkų įprašytas buvo parašęs net specialų veikalą „Pastabas apie lenkų valdžią", buvo jau XVIII a. gerai žinomas Lenkijoj, o drauge, žinoma, ir Lietuvos šviesuomenei[369]. Sklido tos mintys ir platesnėje visuomenėje. Antai, Ad. Mickevičius savo „Pone Tade" vaizduodamas XIX a. pradžios visuomenę Lietuvoje, VII-toje veikalo knygoje pasakoja,

---

365 *Kotzebue* Preußens ältere Geschichte I p. 89.
366 *Voigt* Geschichte Preußens I p. V—VI.
367 *Daukantas* Darbay p. 5—6.
368 *Daukantas* Darbay p. 30.
369 *Szyjkowski* Myśl J. J. Rousseau w Polsce XVIII w.

kaip toksai Buchmanas besitariantiems užpuoliman bajorams désto, nors ir visai ne laiku, iš Rousseau imtas pažiūras apie visuomenės sutartį ir valdžią.

Vienas iš pirmųjų Rousseau mintis pritaikė lenkiškoje XVIII a. pabaigos publicistikoje grafas Wielhorskis (1775)[370]. Čia nedėstysime jo „recepto" žūvančiai valstybei gelbėti, tik pažymėsime, kad jis lenkų istorijos pradžioje matė ne absoliutinę monarchiją, bet laisvai besivaldančią tautą; tik jis tauta laikė vieną bajoriją[371]. Stiprėjant demokratinei krypčiai (čia taip pat nedėstysime jos raidos ir veiksnių)[372], vis labiau buvo pabrėžiama mintis, kad ne viena tik bajorija, bet visi luomai sudaro tautą.

Tokių demokratinių pažiūrų buvo ir didysis lenkų istorikas J. Lelevelis. Jau 1819 m., nagrinėdamas Čartoriskienės apysakaitę „Pielgrzym w Dobromilu", Lelevelis rašė, kad prieš krikščionybės įvedimą Vyslos apylinkėse visi žmonės buvę laisvi[373]. Tas pažiūras Lelevelis plačiai išdėstė savo veikale „Uwagi nad dziejami Polski i ludu jej" (1844)[374]. Tokią pat tautos savivaldą matė jis ir lietuvių istorijos ankstyboje gadynėje. Anot jo, lietuvių tautos, giriose gyvenančios, „nežinojo luomų skirtumo, nei ponų, kurie jiems būtų vadovavę. Pirmykštė laisvė ir lygybė ėjo iš kartos į kartą; jų kalba nesukūrė dignitorių titulų; iki XIII a. nėra žinoma nė vieno pas juos valdžiusio monarcho vardo"[375]. Reikia manyti, kad tokias pažiūras Lelevelis dėstė ir Vilniaus universitete, taigi galėjo turėti įtakos S. Daukantui, kurs, kaip jau matėme, ir pats buvo demokratinio nusistatymo žmogus.

[Čia dar pažymėsime, kad ne tik Lelevelis, bet ir daug kitų, pvz., Surovieckis[376] tarė senovės slavus laisvai besivaldžiusius. Taip pat ir Karamzinas, kurio istorija Daukantas daug naudojos, rašė, kad senieji slavai nesupratę valdžios patogumų; pas juos nebuvę nei vergų, nei viešpačių; neapribotą, laukinę laisvę jie laikę svarbiausia žmogaus gėrybe[377].]

---

[370] *Kareev* „Padenie Polši" p. 10.
[371] *Kareev* „Padenie Polši" p. 10—12.
[372] Pvz., *Limanowski* Historya demokracyi polskiej.
[373] *Smoleński* Szkoły historyczne p. 64.
[374] *Smoleński* l. c.
[375] *Lelewel* Dzieje Litwy i Rusi p. 40.
[376] *Surowiecki* Dzieła p. 467.
[377] *Karamzin* Istorija ros. gosudarstva I p. 72.

Daukantas „Darbuose" šiaip rašo apie senovės lietuvius: „Wysy lousy giwena niewyino werga nebuwa, wiresnijby patis sau skiry, szenden dydoumeny bajorajs wadyn, nu Goudyszka žody *bojar*"[378]. Taigi toje senovėje žmonės džiaugėsi laisve ir laime; tai tikra aukso gadynė, ypač darant aliuzijas į dabarties baudžiavos vargus: „Tokiemy tata kraszty Letuwej Žiamaitej ylgus omžius łaimingay giwena, patys sau dyrbdamis, wyresniby diel sawis skyrdamis, nežynoiy ne łaža, ne pawinastiu ne doniu, lousy nu wysa buwa, dyina ary ar medžioiy, nakti tarp graksztiu žmonu ylsieiy, niekas iu sałdžiu wałondu negaiszyna, skaudy bałsa wagoriu, deszymtyniku szaltižiu, łauniku, szyrdyis ju negyldy, kits kita mijliejy ir szelpy, wyiniby ir meily tarp wysu buwa, wysa partekusis mydu ir ału poutosy nusymiłoudamis giery, turtay gieribes klietis łaužy, wysy lousy nežynoiy gelžyniu ne szyksztu on kojems ir pyrmiaus kyikwinas but myres on tos wyitas ne wergu kyino tapys"[379]. Kiek panašiai ir D. Poška rašo, kad respublikoniškose lietuvių tautose vadai ir kunigaikščiai buvę renkami[380].

Kalbėdami apie senųjų lietuvių idealizavimą, iškelsime dar vieną veiksnį, galėjusį paveikti mūsų istorikus, būtent, analogiškas pažiūras į senovės slavus. Kai XVIII a. jie buvo piešiami kaip žiaurūs ir karingi barbarai, tai XIX a. humaniškojo J. Herderio samprotavimų ir demokratiškųjų J. Rousseau idėjų įtakoje, anot I. M. Sobestianskio[381], įsigalėjo savotiškai sentimentalios pažiūros į senuosius slavus, kaip taikią, ramią, humanišką tautą; tos pažiūros buvusios tam tikrų apriorinių idėjų išdava, nes jos neatitinkančios senųjų kronininkų liudijimų apie slavus[382]. Sobestianskis mano, kad lemiamos įtakos tam slavų charakteristikos pakitėjimui bus turėjęs J. Herderio išgarsėjusio veikalo „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit" skyrelis, kuriame autorius su didele simpatija apibūdina slavus (kaip matėme pirma, Herderis palankiai atsiliepė ir apie senuosius prūsus ir lietuvius). Anot Herderio, slavai niekados nebuvę tokie karingi, kaip germanai; slavai ra-

378 *Daukantas* Darbay p. 26.
379 *Daukantas* Darbay p. 40.
380 *Paszkiewicz* Rozmyślania p. 68.
381 *Sobestianskij* Učenija o nacionalnych osobennostiach p. 206.
382 *Sobestianskij* Učenija p. 75—99.

miai dirbę žemės darbą, mėgę muziką ir gyvenę linksmai, turtingai; jie buvę gailestingi, vaišingi, dideli plėšikavimo priešai, labai mylėję laisvę, betgi šiaip jau buvę nuolaidūs ir paklusnūs; dėl tos nekaringos dvasios, nors jiems ir nestigę drąsos kovoje, slavai buvę svetimųjų pavergti; tačiau Herderis tikisi, kad tos darbščios ir laimingos tautos pabusiančios iš ilgo miego ir išsivaduosiančios iš vergijos pančių[383]. Šį Herderio veikalo skyrelį į lenkų kalbą išvertė ir savo vienan laiškan apie lenkų literatūrą įsidėjo didelis Herderio gerbėjas K. Brodzinskis (1820), pažymėdamas, kad Herderiui žmoniškumo ir tiesos meilė buvo svarbiausias dalykas[384]. Anot C. Pęcherskio, tasai slavofiliškasis Herderio skyrelis uždėjęs antspaudą beveik viskam, ką Brodzinskis rašė apie slavus; antai, savo pirmykščiame lenkų literatūros kurse Brodzinskis vietomis tiesiog pažodžiui kartojąs Herderį[385]. Tais pačiais 1820 m. Herderio minimąjį skyrių savo veikalan įsidėjo I. B. Rakovieckis[386]. Ištisas Herderio veikalo lenkiškas vertimas pasirodė 1838 m. Sobestianskis, atsikirsdamas kritikams, neabejoja dėl Herderio įtakos, nes jo pateikiamos ištraukos iš Surovieckio, Kollaro, Šafariko, Maciejovskio ir kt. veikalų dažnai tiesiog pažodžiui sutinkančios su Herderio mintimis[387]. Vis dėlto, kiti kiek skeptiškai žiūri į Sobestianskio tvirtinimą apie bemaž išimtinę Herderio įtaką[388]; čia iš viso veikusi romantinė dvasia, idealizuojanti senovę[389]. Tačiau čia nevieta įsileisti į tų priekaištų na-

---

[383] Šitoji Herderio pažiūra kilo, anot K. Bittnerio, ne iš įsigyvenimo į slavų tautų esmę, bet yra jo filosofinių idėjų raidos išdava. Dar gyvendamas Rygoje, jaunasis Herderis eilėmis šlovino carą Petrą Didįjį, Kotryną... Rusai ir apskritai slavai buvo Herderiui dar beveik barbariška, nesugadinta, neišeikvotų jaunatviškų pajėgų kupina tauta, kuriai priklausanti žmonijos ateitis. Jaunąjį Herderį žavėjo tautos gyvenimo gaivalingumas. Vėliau Weimare Herderio idealas kinta: pirma jam rūpėjo visų tautos galių ir gabumų plėtojimas visuotinei gerovei, dabar — žmonijos ugdymas tik viena kryptimi — humaniškumo. Slavai tačiau palieka Herderio išrinktoji tauta, tik jie dabar tampa to tikrojo humaniškumo nešėjai. Todėl Herderis slavus ir charakterizuoja, kaip taikią, nekaringą, žemdirbystę ir prekybą pamėgusią tautą. Plg. *Bittner* Herders Geschichtsphilosophie und die Slawen p. 100 ir kt.

[384] *Brodziński* Listy o polskiej literaturze (P. W. XVI) p. 219—223.

[385] *Pęcherski* Brodziński a Herder p. 125.

[386] *Rakowiecki* Rys historyczny Zwyczaiów p. 246—249.

[387] *Sobestianskij* Otvet g. R-skomu p. 557.

[388] *Francev* Polskoe slavianovedenie p. 208—209.

[389] *Murko* Sobestianskij, Učenija p. 263—264.
Murko Deutsche Einflüsse p. 235 ir kt.

grinėjimą, nes mums buvo svarbiau konstatuoti patsai faktas, kad XIX a. slavų charakteristikoje įsigali tokios idealistinės tendencijos.

Iliustracijos dėliai pacituosime vieną kitą nuomonę apie senovės slavus. Antai, Z. D. Chodakovskis rašė, kad slavai pasižymėjo paprastumu, linksmumu, malonumu, vaišingumu, nuoširdumu, drąsa[390]. Nepasirašęs autorius viename Varšuvos žurnale rašė, kad slavų valdžia buvusi švelni, patriarchališka, jų būdas malonus ir t. t.[391]. Ypač gražiai kalbėjo apie slavų būdą Surovieckis savo paskaitoje Varšuvos M. Bič. Dr. susirinkime (1824); slavai neieškoję progos kariauti ir spausti kitus, o būdami taikūs iš prigimimo, teieškoję žemės, kurią galėtų sau ramiai dirbti[392]; paprastumu, atvirumu, švelnumu ir žmoniškumu dvelkę slavų papročiai, religija, teisė ir visas jų gyvenimas; jų charakteris visada buvęs gailestingas, laisvas, linksmas[393]. Kritiškasis J. S. Bandtkie (p. 231—232 buvo cituotas jo nusiskundimas, kad anuo laiku negalima buvę rašyti istorijos be pagyrų) skeptiškai žiūrėjo į tokį senovės slavų idealizavimą ir minėtąjį Surovieckio veikalą vadino „die Lammsgeschichte der Slawen“[394]. J. Potockio teikiamasis slavų apibūdinimas (1793), anot A. Brücknerio, taip pat nieko bendro neturįs su ana garsiąja Herderio charakteristika[394a]. Senosios kartos žmogus, N. Karamzinas, kurs taip pat neidealizavo senovės slavų, buvo puolamas jaunesniųjų slavistų — Surovieckio, Maciejovskio, Šafařiko[395]. Ypačiai garsusis čekų slavistas Šafařikas, dėl savo didžiulio autoriteto, daug prisidėjo anai idealistinei pažiūrai išpopuliarėti[396]. Tos pažiūros ir į dailiąją literatūrą perėjo, pvz., J. Slovackio „Lilloje Venedoje“ senieji venedai-slavai, kaip tik ir yra tokia gera, švelniabūdė, poetiška tauta[397]. Tas pažiūras priėmė ir rusų slavofilai.

Su tuo čia apibūdintuoju fonu gražiai derinos ir mūsų ano

[390] *Rawita-Gawroński* Chodakowski p. 192.
[391] Rzut oka na pierwiastkowe ludy w Europie p. 54
[392] *Surowiecki* Dzieła p. 378.
[393] *Surowiecki* Dzieła p. 452—453.
[394] *Francev* Polskoe slavianovedenie p. 209.
[394a] *Brückner* Potockiego prace p. 59.
[395] *Sobestianskij* Učenija p. 39.
[396] *Sobestianskij* Učenija p. 59.
[397] *Sobestianskij* Učenija p. 68.

laiko (imame laiką po 1830 m. kada mūsų istoriografija jau labiau išaugo) istorikų pažiūros į senuosius lietuvius. Antai S. Daukantas „Būde“ rašo: „*Gywenąnt tokiosi traszkantiosi girriesi ir wenkijmiusi rodos rejkieję Lijtuwems kajp kalnienams tajp ir Žiamajtems didej nožmejs žmonimis buti; bet atkalej swetimu linkon didej buo jaukejs, malonejs ir didę žmonystą sawa nėmusi wedou ir wijszes par daug didej saugoji... Nu to, kou iki szioł pasakojau, gał manyti kijkwiens iog didej karingi yra bówi, drousi, kąntri, bej narsi karieje žmonys, o nomusi dori, małoni ir tajki ukinikaj... Budami ramio budo, retaj tewaidijos ir tebaros... Letuwis taj yra kalnienas arba Żemajtys wissados yra linksmos szirdijs žmogós, kelaudams, dirbdams, kame but newargstós wisados niuniou ar dajniou...*“[398] T. Narbutas apie senovės lietuvius rašo, kad tai buvusi didelė tauta, plačiame plote gyvenusi, laisva, žemės darbą pamėgusi, vaišinga, taiki, draugiška[399]. J. Kraševskis sako, kad senieji kronikininkai laikė lietuvius žiauriais ir karingais, nes jie tik karuose lietuvius pažinę; bet štai, pažvelgę į lietuvių dainas, nerasime ten tos karingos dvasios, to kraujo pamėgimo, kaip kad, pvz., yra gotų sagose[400]. Taip pat ir anot P. Kukolniko, švelni bei jautri lietuvių liaudies poezija paneigianti prasimanymus apie senųjų lietuvių žiaurumą bei kraugeriškumą[401]. J. Jaroševičius rašo, kad lietuviai nėra buvę tokie neturtingi ir žiaurūs, kaip tvirtina senieji rašytojai; jų žemių ir valdžios trokštančių kunigaikščių normandiškas charakteris, netapęs tipingas visai tautai; pirmykštis lietuvių būdas nesiskyręs nuo senųjų prūsų, kuriuos ir patys jų priešai vokiečiai, vadino žmoniškiausiais, vaišingais ir t. t.; iš lietuvių dainų taip pat nedvelkianti žiauri kovos dvasia[402]. Dar čia pacituosime iš T. Stankaro „Rzut oka na historyę litewską i polską“ (1858); ne dėl to, kad ji turėtų kokios reikšmės mūsų istoriografijai, bet dėl to, kad į tokias populiarias knygeliūkštes paprastai patenka daugumos priimtos trafaretinės pažiūros. Apie senųjų lietuvių būdą šiaip rašoma: „Vaišingumas,

---

398 *[Daukantas]* Budą Sen. Lëtuwiû p. 60—68.
399 *Narbutt* Dzieje II p. 267.
400 *Kraszewski* Litwa I p. 290—291.
401 *Kukolnik* O posobijach k dopolneniju litovskoj istorii p. 44.
402 *Jaroszewicz* Zarysy z czasów pogańskich Litwy p. 93—96.

dievobaimingumas, veiklumas, teisingumas, drąsa, žemės ūkio, veiklaus gyvenimo ir tautiškumo meilė nebuvo pas juos jokios svetimos įtakos išnaikinti"[403].

c) Tautinis momentas.

Kaip matėme, populiarioje Lietuvos istoriografijoje nebuvo mokslui deramo bešališko objektyvumo. Patriotiškai nusiteikusieji istorikai (Daukantas, Narbutas ir kt.) neslėpė savo simpatijų lietuvių tautai, nepalankiai nusistatydami jos priešų atžvilgiu. Tasai savotiškas tautinio prado įnešimas istoriografijon ilgainiui prisidėjo prie faktorių, veikusių lietuvių tautinės sąmonės diferenciaciją.

Didžiausias senosios Lietuvos priešas buvo vokiečių ordinas. Jam taigi negailėta piktų žodžių. Daukanto mokytojas prof. Ig. Onacevičius rašo: „Nebuvo nė vieno kaimyninio krašto, kurio ordinas nebūtų nuskriaudęs klasta, prigavimu, žodžio sulaužymu ar ginklu; prisidengęs krikščionių tikėjimo platinimo šūkiu, grobė žemes, nesirūpino apie pavergtos tautos kultūrą..."[404]

Pažymėtina, kad tuo laiku ir Prūsijos vokiečių rašytojai labai nepalankiai vertino ordino veiklą, tarnavusio katalikybei ir kaizeriui, taigi nepriimtino protestantiškai ir suvereniškai Prūsijai[405]. Įdomu, pvz., kad XVIII a. prūsų istorikas G. Lengnichas, nemėgdamas ordino, savo knygos antraštėje tyčia pažymi, kad ji išspausdinta „Tannenberge, kur Vladislovas Jogaila sumušė ordiną"[406]. Buvo iškeliami ordino žiaurumai ir toji skriauda, kurią jis padarė ramioms Pabaltijo tautoms. Antai, humaniškasis Herderis rašo: „Žmoniją ima šiurpas dėl to kraujo, kurs čia buvo pralietas ilguose karuose, kol senieji prūsai beveik visai buvo išnaikinti, o kuršiai ir latviai pateko vergijon, po kurios jungu dar dabar tebekenčia"[407]. L. E. Borowskis piktinos (1793): „Ordinas, norėdamas įdiegti krikščionybę..., kariavo arba teisingiau, žudė per 33 metus; tai metai, kurie ma-

[403] *Stankar* Rzut oka p. 6.
[404] *Onacewicz* Rzut oka na pierwotne dzieje Litwy p. 5.
[405] *Skrupskelis* Kultūrinis Pr. liet. gyven. p. 29—30.
[406] *Maschke* Quellen und Darstellungen p. 33.
[407] *Herder* Ideen zur Philosophie der Geschichte p. 463.

no tėvynės analuose, niekuo daugiau kaip krauju, brolių krauju turi būti atžymėti“[408]. D. H. Hegewischas rašo (1809), kad vokietis negalėtų Pabaltyjyje pasakyti: „Viešpatie, dėkoju tau, kad aš nesu toks, kaip ispanas Amerikoje, anglas Rytų Indijoje. Jam atsilieptų balsas: Tu buvai toks, kaip ir jie, kol dar galėjai, Prūsijoje, Kurše ir Livonijoje“[409]. Ypač smarkiai puolė ordiną Kotzebue, savo istorijoje piešdamas ordino žiaurumus ir demaskuodamas jo grobikiškus tikslus, krikščioniškais šūkiais pridengtus; ordinas tai — „plėšrūs rūmai, plėšikiškos drąsos pastatyti, pavergtų žmonių su dejavimu stebėti, neištikimai ir begėdiškai dažnai praplatinti, išgrobto aukso pripildyti, kunigaikščių herbais išpuošti“[410].

Kotzebue istorija buvo gerai žinoma ir Didžiojoje Lietuvoje. Ad. Mickevičius, primindamas Kotzebue, rašo: „Negalima be šiurpulio skaityti apie tas žiaurybes, kurias ordinas darė nelaimingai tautai“[411]. Panašiai ir Daukantas: „Płunksna wyrp iszgułdant nedoribes kuriu tynai krykszczionys dasileida“[412]. Daukantui taip pat bus turėjęs įtakos Kotzebue. Antai, nurodydamas išnašoje Kotzebue, kaip savo šaltinį, Daukantas rašo: „...isz wysos pasaulys krykszczionys pradeiy twinty į Letuwa ir Žiamaitius ne atpusku ir duszes iszganima sau tyikty kryksztidamis kardu pagonis, bet jou žiamy užimty ir patius apwergty“.[413]

Kitas didysis lietuvių kaimynas, rusai, daugiausia prisidėjo prie besilpstančios respublikos sugriovimo. Vis dėlto, XIX a. pradžioje tiek Lenkijos, tiek lenkiškoje Lietuvos šviesuomenėje netrūko rusofilų[414]. Anot S. Pigonio, jais galėjo būti ne tik menki žmonės, kaip poetas St. Trembeckis, ne tik maži, kaip Pr. Karpinskis, bet ir tokie uolūs patriotai ir toli numatą vyrai, kaip St. Staszicas, Ad. J. Čartoriskis ir daug kitų[415]. XVIII a. suirutės sukėlė visuomenėje taikos ir saugumo troškimą, taigi Lietuvoje po rusų valdžia laisviau atsidusta, juo labiau, kad

---

408 *Borowski* Über die allmählichen Fortschritte p. 105.
409 *Watson* Über den lett. Völkerstamm p. 267.
410 *Kotzebue* Preußens ält. Gesch. III p. 108.
411 „Gražinos“ prierašas.
412 *Daukantas* Darbay p. 60.
413 *Daukantas* Darbay p. 82.
414 *Francev* Polskoe slavianovedenie p. 11 ir t. t.
415 *Pigoń* Głosy z przed wieku p. 3.

rusai leido, palyginti, laisvai tvarkytis mokyklas, paliko bajorams civilinius teismus, net seimelius, nors jau nebeturinčius tokios politinės reikšmės[416]. Tad rusų neapykanta čia kaitaliojos su tam tikra pagarba Rusijos galybei, su suprantama oportunistine nuotaika ir net su nuoširdesniu sentimentu. Antai, carui Aleksandrui buvo reiškiama simpatijų. Čia necituosime spaudos, kurią varžė cenzūra, bet privačią korespondenciją. Pvz., H. Kołłątajus laiške T. Čackiui (1805) šlovina Aleksandrą, kad jis Vilniaus mokslo apygardoje švietimo darbą atidavęs į lenkų rankas; taip buvusi išgelbėta lenkų kalba[417]. K. Kontrimas, rašydamas J. Leleveliui (1809 VII 4), džiaugiasi: „Dėkui Dievui, kad gyvename išmintingo Monarcho valdomi“[418]. D. Poška, kaip žinome, rašė lietuviškai odę Aleksandro garbei, keldamas tarp kitko jo nuopelną krašto kultūrai:

Jo rankas wajsius szakele aliwas,
Dwase Tiewiszka szwiesiaus atgajwina,
Wieł Muzas Lenku bałsas randas giwas,
Jo didis Sostas ir żagre pażino[419].

Aleksandrui mirus D. Poška, S. Stanevičiaus paragintas, vėl rašo lietuvišką elegiją.

Be visa to, lenkiškąją visuomenę viliojo Aleksandro pažadai sujungti Lietuvą ir Lenkiją į vieną administracinį vienetą; antra vertus, Lietuvos autonomistai (M. Kl. Oginskis) tikėjosi gauti iš Aleksandro konstituciją Lietuvos kunigaikštystei. Tam tikrų vilčių dėjo į carą ir Daukantas: „Winog Lituwys Żemaytys yr tik nełaymiu kentiedamas, bogyn dar szenden swetyma gynkła, i tolymus krasztus ant lipyma To, kursay jo walditoju daros, yr nesuprasdamas jo kałbos ley sawa kraujy uż jy, wyłdamos, jog ansay jem jo luosibe pagranżyns“[420]. Ir gal tik nepavykęs 1830—31 sukilimas sugriovė tas viltis, o prasidėjusios represijos vis didino neapykantą prispaudėjui rusui (nors oportunistinės kryptys ir vėliau neišnyko).

[416] *Brückner* Dzieje kultury polskiej III p. 423.
[417] *Kołłątaj* Korespondencya listowna z T. Czackim III p. 262—263.
[418] KUB N 4435 — „Chwała Bogu, że pod mądrym żyjemy Monarchą“.
[419] *Biržiška M.* Iš D. Poškos raštų p. 300.
[420] *Daukantas* Darbay p. 4.

Vis dėlto, jei Lietuvos visuomenė XIX a. pradžioje ir svyravo tarp neapykantos ir simpatijos rusams, tai istorikui rusai buvo neabejotinas senosios Lietuvos priešas. Tad Lietuvos istorikas didžiavos tais laikais, kada Lietuva galėjo skirti rusams kniazius[421]; aprašydamas kovų su rusais ir gudais žiaurumus, negalėjo nuslėpti savo antipatijos pastariesiems. Antai, Daukantas rašo: „Romans dydys kunegaikształis Goudu tokioms pargaliems i dydijsta pasykielys, nežynoiy patsai kap apmauda ant Letuwiu paweiktu atgyiszty; on gała nebiszmanidamas kap anus benowity leypy Letuwejs kalynejs it jautejs arba arklejs łaukus arty“[422]. Lietuviams nugalėjus gudus ar rusus, džiaugias ir Daukantas.

Dabar dar dėl lenkų. Lietuvių santykių su lenkais klausimas mums rūpimuoju atžvilgiu buvo painesnis negu su rusais ir vokiečiais, kurių tautinis, kultūrinis, istorinis skirtingumas nuo lietuvių buvo visai ryškus. Kas kita lenkai. Unijų surištos su Lenkija Lietuvos bajorija ilgainiui bemaž visai sulenkėjo. Vis dėlto, valstybinio skirtingumo tradicijos, nors tolydžio silpnėdamos, dar ir XIX a. daugiau ar mažiau tebeveikė Lietuvos visuomenės sąmonę, pasireikšdamos vienuose paviršutinišku provincionalizmu, betgi kituose sužadindamos Lietuvos, kaip skirtingo nuo Lenkijos krašto, meilę, peikiamą lenkų patriotų dėl tariamojo vienybės ardymo; plg., Ad. Mickevičiaus žodžius: „Lietuvis ir mozūras yra broliai; argi ginčijas broliai dėl to, kad vienas turi Vladislovo, kitas Vytauto vardą? Jų pavardė yra ta pati, lenkų pavardė“[423]. Pagaliau iš dalies veikė ir bepradedanti busti lietuvių tautinė sąmonė (plg., ypač S. Daukantą).

Tokios pažiūros atsispindėjo ir Lietuvos istoriografijoje. Žinoma, ir lenkų istorikai negalėjo nematyti pagoniškosios Lietuvos žiaurių karų su lenkais; betgi jiems atrodė, kad Jogailos sutuoktuvės su Jadvyga, o ypač Liublino unija galutinai sujungė buvusius priešus. Antai, J. Lelevelis rašo, kad nuo Jogailos sutuoktuvių „dvi broliškos tautos, Lietuva ir Lenkija, kaip vienintelis istorijoje pavyzdys amžinai surištos, drauge į vie-

---

421 *Hlebowicz* Krotki rys życia Witolda p. 1.
422 *Daukantas* Darbay p. 55.
423 *Mickiewicz* Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego p. 75—76.

ną kūną suvienytos ir net į vieną tautą sulietos"[424]. Ad. Mickevičius teikė unijai net religinį atspalvį: „Ir apdovanojo juos (t. y. lenkus) Dievas, nes didelė tauta, Lietuva, susijungė su Lenkija, kaip vyras su žmona, dvi sielos viename kūne. Ir nebuvo niekada prieš tai tokio tautų susijungimo"[425]. Taigi lenkui patriotui unija buvo tiesiog šventas dalykas.

Antra vertus, žinome, kad Lietuva priešinos Liublino unijai. Ir vėliau nuolat reiškėsi Lietuvos separatistinės tendencijos. Jų atgarsiai išliko ir XIX amžiuje. Ir štai kai kurie Lietuvos istorikai uniją su lenkais ima vertinti visai ne taip, kaip, pasakytume, oficialioji lenkiška pažiūra. Čia, tiesa, nekalbame apie griežtą lenkų ir lietuvių istoriografijos priešpriešą, bet apie tas tendencijas, kurias daugiau ar mažiau pabrėždavo kai kurie istorikai, Lietuvos patriotai. Antai, T. Narbutas rašė, kad Lietuva žydėjusi prieš galutinį susijungimą su Lenkija[426], kad po unijos Lietuva įkritusi į lenkų anarchijos klampynę ir tapusi kaimynų grobiu[427]; kad Lietuva iki šiol būtų laisva gyvenusi, jei nebūtų susidėjusi su lenkais[428]. Nenuostabu, kad Narbutas buvo lenkų peikiamas. Pvz., H. Szmittas, prikišęs jam kritiškumo stoką, rašo: „Be to, turime Lietuvos istorikui dar ir kitą padaryti priekaištą, daug svarbesnį, nes liečiantį dvasią, kurioje veikalas parašytas: mat, Narbutas yra išimtinai lietuvis, kuris mums ir šiandien primena tą provincinį separatizmą, tokį pražūtingą bendriems reikalams, nes sutraukantį tautinį ryšį, šimtmečius kurtą, ir tokį priešingą visuotinei gerovei"[429].

Tuo tad būdu toji savotiška antilenkiška pakraipa mūsų istoriografijoje (bent jos dalyje) reiškėsi skirtingu istorijos asmenų ir įvykių vertinimu. Paimkime, pvz., Jogailą. Jis buvo Lenkijos galybės kūrėjas, todėl lenkų istorikai jį aukštino ir atlaidžiai žiūrėjo į jo ydas (svarbiausias šaltinis Jogailos asmens charakteristikai, Dlugošius, nepalankiai apibūdina Jogailą). Antai, J. Niemcevičius rašė: „Istoriko priedermė ne-

---

[424] *[Lelewel]* Wiadomość o narodach litewskich p. 134.
[425] *Mickiewicz* Księgi p. 47.
[426] *Narbutt* Dzieje IX p. 489.
[427] *Narbutt* Dzieje II p. 7.
[428] *Narbutt* Dzieje IV p. 30.
[429] *Szmitt* Pogląd na rozwój... dziejopisarstwa polsk. p. 718.

leido Jogailos klaidų nuslėpti, lenko dėkingumas ragina kiek galima jas teisinti ir mažinti... Turime nepamiršti, kad jis, prijungdamas Lietuvą, tapo tautos galybės kūrėju“[430]. Bet toksai Daukantas tiesiog nekenčia Jogailos. Jis neslepia savo pasipiktinimo dėl Jogailos intrygų prieš Kęstutį: „Teip nekałtam yr yszmintingam sawa diedej, pražilusem seneluj kariesy, wysugarbingiausem Letuwos karwedžiuj jemy tyikty graba yszgama ne broly sunus“[431]. Čia pažymėsime, kad ir toksai Stryjkovskis kaltina Jogailą, kad jis klastingai nužudęs taurųjį Kęstutį; pastarajam Stryjkovskis nesigaili simpatijos žodžių[432]. XIX a. pradžioje toji pažiūra nebuvo visuotinai priimta; pvz., F. Bernatavičius rašo, kad istorikai dar nesutarę, ar Kęstutis pats nusižudęs ar buvęs nužudytas[433]. Daukantas neabejoja, kad Kęstutis „myry nu kraugeringa broly sunaus Jogaiłas... Kas gał skajtity darus Kejstuta diel uke Letuwos yr Žemajcziu yszdaritus idant aszara nenuryitietum ont jo smerty; negut tas tiktaj kursaj Jogaiłas kraugeringa szyrdi sawiep turies“[434].

Pažymėsime dar, kad ir populiarusis Lietuvoje Kotzebue buvo labai nedraugingas lenkams. Jis parašė ir specialią monografijėlę apie Švitrigailą (1820), norėdamas reabilituoti tą lenkų apšmeižtąjį kunigaikštį; lenkai jo nemėgę, nes jis buvęs susijungimo su lenkais priešas[435]. „Jei Švitrigaila būtų, — rašo Kotzebue, — išsilaikęs savo tėvo soste, tai Lenkija niekados nebūtų vaidinusi svarbaus vaidmens. Lietuvos, Prūsijos, Rusijos ir Romos imperatoriaus suspausta, ji greičiausiai XV a. pirmoje pusėje būtų tapusi lietuvių rusų provincija“[436]. Panašiai ir Daukantas rašo, kad Jogailos ir lenkų nedorybė nustūmusi Švitrigailą nuo sosto; lenkų rašytojai tą Lietuvos kunigaikštį tamsiausiai nupiešę, vadindami jį girtuokliu ir pasiutėliu, nors tai buvęs tiesus ir doras vyras[437].

Skirtingai buvo vertinamas ir Vytauto sumanymas karūnuotis. Lenkai jį smerkė. Antai, T. Wagos mokykliniame

[430] *Niemcewicz* Śpiewy historyczne p. 123—124.
[431] *Daukantas* Darbay p. 173.
[432] *Stryjkowski* Kronika II p. 60—65.
[433] *Bernatowicz* Pojata III p. 52.
[434] *Daukantas* Darbay p. 177.
[435] *Kotzebue* Switrigail p. 66.
[436] *Kotzebue* Switrigail p. 142.
[437] *Daukantas* Lietuvos istorija II p. 287—288.

Lenkijos istorijos vadovėlyje, J. Lelevelio išleistame (1824), rašoma, kad vokiečiai stengėsi „suardyti brolišką vienybę“ ir įkalbėjo Vytautą karūnuotis[438]. Tokia pažiūra vyravo lenkų istoriografijoje. Ją priima, pvz., J. Niemcevičius savo populiariųjų istorinių giesmių pastabose[439] ir kiti. Smerktiną vokiečių intrigą matė čia ir J. Lelevelis[440].

Visai kitaip pažiūri į tą dalyką Daukantas. Vytautas, iškilęs galybėn, patsai „noriejes Lietuwos karunu apsymauty“; vokiečių imperatorius tik vėliau apie tai išgirdęs, sumanymui pritaręs[441]. Jogailos pagaliau siūlomos Lenkijos karūnos Vytautas atsisakęs, „eiszkodamas tos garbies ne dieł sawys nes (= bet) dieł Lietuwos ukys“[442]. Daukantas gailisi, kad vyskupui Olesnickiui, sukliudžiusiam Vytautui karūnuotis ir jam prikišusiam priesaikos laužymą, niekas šiaip neatsakęs: „Norem bendrajs ne wergajs Lanku buty. Neteysinga Wiskupas Krokuwas nor łajmos Lanku o prapulties Letuwos, yr tą nor darodity prisikomis. Tyisa jog prisyiky Letuwej Żemaytey ysz wyina turietyis yr gintyis nu neprietelu, nes (= bet) neprisyiky on to, jog nebibus daugiaus Letuwejs nes (= bet) Lankajs, jog kalbies, raszis lankyszkay ne lituwyszkaj, jog yszsyżadies Letuwey sawa istatimu, sawa apsyejymu, o riedyses pagał lankyszku, ne, ne ont to Letuwey neprisyiky. Kaipogi yszsyżadiety sawa kałbos, sawa istatimu, sawa apsyejymu, o priimty i ju wyta swetymus, ligey ira, kaip jey swetymam pasyimty jo wergu buty. Nie wyina raszta Lankaj neparodis kuremy Letuwey butum sawi wergajs Lankams użrasziusis...“[443]. Čia prisimena vėliau J. Kraševskio į mirštančio Vytauto lūpas įdėtas karštas reikalavimas karūnos; jis atsikelsiąs iš mirties guolio ir mūru atitversiąs Lietuvą nuo Lenkijos; toliau pranašauja, kad lenkų siurbėlė, prikibusi prie Lietuvos kūno, iščiulpsianti tėvų papročius, tikėjimą, kalbą; ir liksianti Lietuva supančiota, sužeista, bejėgė („Vytauto kovos“ — antroji poemos „Anafielas“ dalis).

Daukanto antilenkiškumas yra gilesnis už Narbuto, nes

[438] *Waga* Historja p. 148.
[439] *Niemcewicz* Śpiewy p. 120.
[440] *Lappo* Istorinė Vytauto reikšmė p. 15.
[441] *Daukantas* Darbay p. 208.
[442] *Daukantas* Darbay p. 210.
[443] *Daukantas* Darbay p. 211.

liečia ne tik politinius priešingumus, bet pareina ir į tautiškai kultūrinę plotmę. Daukantas lenkams prikiša ne tik valstybinį lietuvių susilpninimą, bet ir jų tautinę priespaudą: „Lankaj budamis rieditojejs tapy mokitajs gudreys, yszdailyna sawa kalba, kurio skayta yr rasza iki szej dyinaj, yr ira tauta żynoma wysam pasauluy. Letuwey tu tarpu prisuokty kyto kałbo raszity yr skaytity, sawa kałbos nebgalieje dajlinty, kuri kad but yszdaylinta, pujkesni but esonti uż pacziu Lanku kałba, pati tauta neturiedama niekoky moksła sawa kałbo, paty tomsibie nieka neżynonti nu wysu panyikta yr użmyrszta, teip jog szenden wos patis mokity te żyna kamy dar tebiera atgalej tos teip garbingas tautas senowie. Tyisa norieje Olesnickis idant Letuwey taptum Lankays yr lankyszkay kalbietum, wyinog to nedasyiky. Kaipogi szenden tarp 300 ar 400 Letuwiu Żemajcziu wos tris ar ketury żmones temok lankyszkay, kyty wysy tebkałba kałbu sawa bocziu prabocziu. Kad but Wiskupas Krokuwas leydys katra tauta pagał sawa buda riedityis, nes (= bet) nu kyikwyina neprietelaus sawa ukiu ysz wyina tiktaj gintyis; rasi but tebesonty tyidwy tauty łaimingesniomis... niewyinas Letuwys Żemaytys nepagyrs darba Olesnicky“[444]. Daukanto „Darbų“ perrašinėtojas S. S. (S. Stanevičius?) čia pridėjo „yr Jogayłas“. Panašiai ir D. Poška pastebi: „Lietuviai kadaise savo lietuviška kalba rašė įvairius aktus, tik vėliau jiems tai buvo lenkų uždrausta“[445]. Savo vėlesniame veikale („Būde“) Daukantas taip pat ryškiai rodo savo neapykantą lenkams, kurie įvedę Lietuvoje baudžiavą.

Čia apibūdintos antilenkiškos tendencijos Lietuvos istoriografijoje (jos ilgainiui ryškėjo) nevienam padėjo apsispręsti kaip lietuviui, skirtingam nuo lenkų. Štai vienas pavyzdys. Andrius Ugianskis, mokytojas ir vėliau Kazanės profesorius, rašo Valančiui (1860), kad lenkų kalba primenanti mums moralinę ir dvasinę pražūtį; jei lenkai nebūtų pavilioję Jogailos, tai dabartiniame Rusijos plote būtų egzistavusi Lietuvos imperija; lenkai, atrodo, jau tada numatę tą būsimą Lietuvos galybę ir iš pavydo griebęsi įvairių priemonių tam sutrukdyti; dėl to ir patys prapuolę ir mus pražudę[446]. Taip tad istorija sustiprino Ugianskio antilenkiškąją nuotaiką.

[444] *Daukantas* Darbay p. 212.
[445] *Paszkiewicz* Rozmyślania p. 37.
[446] *Maciūnas* Ugianskis p. 521.

IV. TAUTOTYRA.

Susidomėjimas lietuvių kalba ir istorija vis labiau kėlė iš užmaršties lietuvių vardą. Dar daugiau lietuvių savaimingumą ryškino kyląs domėjimasis lietuvių tautosaka, papročiais ir apskritai jų gyvenimo savotiškumais. Antai, rusiškoje prakalboje prie Daukanto vertimo „Giwatas didiuju karwaidu senowes“ (išsp. 1846) rašoma: „Lietuvių tautos skirtingumą nuo visų dabartinių Europos tautų sudaro jos tautinė kalba, išlikusi tik liaudies lūpose, ir jos liaudies dainos“[1].

Reikia pažymėti, kad tautotyros mokslas iš viso tada vos tiktai kūrėsi, nors palaidų etnografinių žinių jau iš seno įvairūs rašytojai nemaža pateikdavo savo veikaluose. Pvz., Herodotas aprašinėjo skitus, egiptiečius, legendarinius hiperborejiečius, neurus ir t. t. Tacitas prabangos išlepintiems romėnams piešė idilišką germanų gyvenimą. Viduramžių literatūroje, kronikose, pamokslų rinkiniuose randame žinių apie baltų (aisčių) tautas. Pvz., IX amž. jūrininkas Wulfstanas papasakojo apie prūsų papročius.

Vis dėlto, dar ilgai tautotyros mokslo nė užuomazgos nebūta. Tuos įvairius etnografijai svarbius dalykus žymėti skatino ne koks nors nusivokimas apie jų mokslinę reikšmę, o žmogaus linkimas stebėti ir kitiems pasakoti retus ir keistus reiškinius tiek savo, tiek ypač kitų tautų gyvenime. Tam smalsumui daugybę naujos medžiagos davė didžiųjų geografinių atradimų amžius. Kolumbo, Vasco de Gamos, Magelano ir kitų kelionės nustebusiai Europai parodė daugybę laukinių tautų, taip skirtingai gyvenančių nuo europiečių, jog iš karto net nenorėta jų laikyti žmonėmis. Misionieriai, pirkliai, avantiuristai, pasklidę pasaulyje, pranešinėjo apie keistenybes, pastebėtas kituose kraštuose. XVIII amž. Rousseau išaukštinus primityvųjį žmogų, dar padidėjo domėjimasis laukinėmis kitų

[1] *Volter* Ob etnografičeskoj poezdke po Litve p. 116.

žemynų tautomis. XVIII a. pagausėjo kelionių į kitus kraštus, kurios antroje amžiaus pusėje įgauna jau tikrą mokslinių ekspedicijų pobūdį, pvz., Cooko į Ramųjį Vandenyną, rusų akademijos rengtos ekspedicijos Sibirui tyrinėti ir t. t.[2]. 1791 m. Nürnberge išleidžiamas etnografinis albumas; čia, rodos, pirmąkart buvo pavartotas etnografijos terminas[3].

Visa tai negalėjo neturėti atgarsio Lietuvoje bei Lenkijoje. Ir tikrai, XIX amž. pradžioje lenkiškuose Varšuvos ir Vilniaus laikraščiuose aptinkame nemaža tokių aprašymų, verstų iš kitų kalbų, apie įvairias tautas, laukines ir kultūringas. Štai kelios tokių straipsnių antraštės: Korsikiečių papročiai ir įpročiai[4]; Apie japonų įpročius[5]; Apie S. Domingo, Kubos, Jamaikos ir Portoriko salų pirmuosius gyventojus, apie jų kilmę, skaičių, papročius, valdžią, religiją[6]; Liaudies prietarai Anglijoje[7]; Norvegijos ūkininkų papročiai, įpročiai ir t. t.[8]; Ceilono salos ir jos gyventojų aprašymas[9]; Persų papročių bruožai[10] ir t. t. Tie svetimųjų tautų aprašymai skatino pažiūrėti ir į savąjį kraštą. Ir taip šalia anų straipsnių randame tokių: Apie kaimiečių vestuvines apeigas Silezijoje[11]; Kaimo žmonių vestuvinės apeigos Minsko gubernijoje, Borisovo apskrityje Hajos parapijoje, stebėtos 1800—1802 m., su kai kuriomis dainelėmis ir jų įprasta gaida[12]; Gudų liaudies piršlybos, vestuvės ir krikštynos Raudonojoje Rusėje[13] ir kt. Pastarojo straipsnio autorius Ig. L. Czerwinskis 1811 m. išleido knygutę: „Uždniestrės apylinkė". Tai esanti pirmoji lenkiška etnografinė monografija[14]. Toji etnografinė kryptis turėjo veikti ir Lietuvą. Čia irgi ilgainiui atsirado uolių lietuvių liaudies gyvenimo stebėtojų (pvz., L. Jucevičius).

2 *Šternberg* Etnografija p. 182.
3 *Charuzin* Etnografija I p. 25.
4 Nowy Pamiętnik Warszawski 1801 II p. 40 ir t. t.
5 N. Pam. Warsz. 1804 XIV p. 25 ir t. t.
6 N. Pam. Warsz. 1805 XVII p. 160 ir t. t.
7 N. Pam. Warsz. 1804 XV p. 192 ir t. t.
8 N. Pam. Warsz. 1802 V p. 177 ir t. t.
9 Dziennik Wileński 1824 II p. 121 ir t. t.; III p. 133 ir t. t.
10 Dziennik Wileński 1827 IV p. 362 ir t. t.
11 N. Pam. Warsz. 1801 IV p. 111 ir t. t.
12 Tygodnik Wileński 1819 VII p. 1 ir t. t.
13 N. Pam. Warsz. 1805 XVIII p. 365 ir t. t., XIX p. 242 ir t. t.
14 *Fischer* Ig. L. Czerwiński p. 128.

Pastebėsime, kad etnografinės medžiagos apie lietuvių tautą jau iš seniau buvo šiek tiek sužymėta. Antai, pagonys ar dar neseniai apkrikštyti lietuviai traukdavo rašytojų dėmesį, kurie dažnai ir nebūtų dalykų pripaistydavo, pvz., J. Lasickis. Rasime senuose raštuose žinių apie lietuvių ir prūsų papročius, vestuvių ir šermenų apeigas, net vieną kitą raudos ar dainos posmelį. Čia ypač iškeltinas XVIII amž. pabaigos Mažosios Lietuvos rašytojas M. Prätorius, kurio veikalas „Deliciae prussicae", anot A. R. Niemi, tai tikras turtas etnografijos tyrinėtojui[15].

Tuo tad būdu per ilgus laikus buvo pririnkta nemaža etnografinės medžiagos, kuria galėjo remtis jaunasis tautotyros mokslas (taigi čia pat pastebėsime analogišką parengiamąją gadynę, kaip ir tuo pačiu laiku besikuriančioje kalbotyroje). Jau XVIII a. pirmoje pusėje J. F. Lafitau stengėsi moksliškai sunaudoti etnografinę medžiagą, lygindamas dabarties laukinių tautų papročius su žiniomis, senųjų autorių teikiamomis apie graikus ir kitas senovės tautas[16]. XVIII amž. atsiranda minčių, suprasminančių tą gausią etnografinę medžiagą, kuri iki tol buvo vertinama bemaž tik kaip įdomių keistenybių rinkinys. Čia ypač buvo svarbi mintis apie organišką, nuoseklią žmonių kultūros raidą, augimą (Herderis ir kt.); įvairios kultūros kaip tik rodančios tos raidos laipsnius. Antai, J. Fr. Schilleris savo įžengiamojoje paskaitoje Jenos universitete kalbėjo: „Atradimai, kuriuos mūsų europiečiai jūrininkai tolimose jūrose ir kraštuose padarė, ... parodo mums tautas, kurios išdėstytos aplink mus įvairiuose laipsniuose, kaip įvairaus amžiaus vaikai, stovi apie suaugusį žmogų ir savo pavyzdžiu jam primena, kuo jis pats kadaise buvo... Nors gėdos vertas bei liūdnas yra paveikslas, kurį šios tautos mums teikia apie mūsų vaikystę, vis dėlto tai nebėra pirmasis laipsnis, kuriame mes jas matome"[17]. Šituose paprastuose žodžiuose glūdinti, anot L. Šternbergo, visa etnografijos filosofija[18].

Taigi, įsigalėjus minčiai, kad visa žmonija klausanti tų pa-

---

[15] *Niemi* Liet. liaud. dainų tyrinėjimai p. 47.
[16] *Achelis* Rozwój etnologji nowoczesnej p. 358—359.
[17] *Schiller* Was heißt und zu welchem Zweck studiert man Universalgeschichte p. 203.
[18] *Šternberg* Etnografija p. 183.

čių evoliucijos dėsnių, atkrito pažiūra, kad kultūringosios Europos tautos turinčios kokią išimtinę, skirtingą padėtį; pastebėta, kad ir kultūringiausių tautų liaudis tebėra išlaikiusi nemaža žemesnio kultūrinio laipsnio senovės atgarsių[19]. Be to, čia reikia pažymėti vokiečių romantizmo iškeltąją tautos dvasios sąvoką; tautos esančios skirtingos ir tautos dvasia skirtingai pasireiškianti jų papročiuose, kalboje, tautosakoje, prietaruose ir t. t.; čia buvo taip pat didelis akstinas tyrinėti liaudies gyvenimą, jos įvairias pažiūras ir kūrybą[20].

Tos Europos minties srovės nebuvo nežinomos Lietuvoje bei Lenkijoje. Mintis apie gilios senovės reminiscencijas liaudies gyvenime buvo dažnai kartojama. Čia galime, pvz., priminti jau cituotus St. Bohušo-Siestšencevičiaus žodžius, kad liaudis esanti tikriausias senovės archyvas[21]. I. B. Rakovieckis, rašydamas apie senovės slavus, pastebi: „Likimas neleido mūsų protėviams palikti mums mokslinių knygų ir raštų, betgi jie paliko daug pastovesnius savo didybės ir garbės paminklus, t. y. nepakitusį, amžiams slenkant, charakterį, įpročius, papročius ir labai turtingą ir ištobulintą kalbą“[22]. Vėliau panašias mintis skelbė ir Lietuvos istorikai. Pvz., I. Kraševskis rašė: „Tikyba, kalba, padavimai, dainos ir papročiai — štai keturi užgesusio gyvenimo pasireiškimai, iš kurių galima atkurti visą istoriją, jei ji būtų žuvusi; jie puikiausiai piešia žmonių, juos sukūrusių, intelekualinę galią ir charakterį“[23]. Panašiai galvojo ir L. Jucevičius: „Liaudis šiandie papročiais, supratimu ir moraliniu išlavinimu mažai skiriasi nuo savo protėvių. Taigi kuo kadaise jos protėviai tikėjo, tuo ir ji šiandien tebetiki; ką jai apie savo pirmatakų darbus pasakė, ji tą viską savo atminime išlaikė“[24]. Tad jau pačioje XIX a. pradžioje lenkų raštijoje būta nevienos tautotyrinės anketos. Bet apie tai paskiau. Čia dar pažymėsime, kad Mažojoje Lietuvoje analogiškų minčių jau daug anksčiau būta. Antai, G. Ostermeyeris pastebėjo, kad, rašant apie pirmykščius Prūsijos gy-

---

[19] *Charuzin* Etnografija I p. 28.
[20] *Charuzin* l. c.
[21] Žr. aukščiau p. 98.
[22] *Rakowiecki* O stanie cywilnym dawnych Słowian p. 21.
[23] *Kraszewski* Litwa I p. 409.
[24] *[Jucewicz]* Litwa p. III.

ventojus, reikia su tam tikru kritiškumu naudotis senųjų autorių žiniomis; reikia imtis ir pagalbinių priemonių, būtent, tyrinėti kalbą, religines apeigas, papročius ir sodybas[25].

Tuo tad būdu matome, kaip besikurias tautotyros mokslas veikė ir Lietuvą. Čia jis, tiesa, tik vėliau gavo pilnai pasireikšti: pirmasis mūsų tikras etnografas bus buvęs L. Jucevičius (1813—1846). Betgi jau daug anksčiau susidomėta viena liaudies gyvenimo ir kūrybos dalimi, būtent, liaudies daina. Ir, apskritai, Europoje į dainas buvo anksčiau atkreiptas dėmesys, nes šiuo atveju veikė ir grynai literatūriniai motyvai.

Kaip žinome, klasinė, ar pseudoklasinė, literatūra buvo paniekinusi liaudies kūrybą. Juk pseudoklasinė poezija buvo visų pirma dvaro, aristokratinė poezija, kurios vienas iš svarbiausių reikalavimų buvo vadinamasis geras skonis. Tai buvo par excellence saloninė kūryba. Be to, tai dar buvo, pasakytume, mokytų žmonių kūryba. Antras pagrindinis jos principas — sveikas protas. Tai kiaurai racionalistinė poezija. Joje vyravo refleksija, ir ji daugiau kalbėjo protui, kaip širdžiai. Su proto pagalba buvo nustatyti absoliutieji poezijos grožio idealai ir iš jų išvesta visa eilė taisyklių taisyklėlių, kurių turėjo laikytis poetas. Tiesa, buvo skelbiama, kad poeto talentas esąs įgimtas, bet praktikoje poezijos taisyklės tapo svarbesnis dalykas. Suprantama, kad liaudies kūryboje negalėjo būti rasta nei tų tariamai būtinų poezijos taisyklių (žanrų griežto išskyrimo, stiliaus kilnumo, antikinės mitologijos ir t. t.), nei saloninio galantiškumo bei grakštumo, nei formos išdailinimo, nei racionalisto filosofo refleksijų, ar saloninio žmogaus sąmojo, nei pagaliau savo vaizduotės ir jausmų valdymo pagal gero skonio reikalavimus. Taigi ir pati liaudis ir jos kūryba, atrodė vulgari, neskoninga, neverta dėmesio[26]. Antai, vokiečių racionalizmo šulas F. Nicolai (1733—1811) piktinas, kad jaunoji kar-

[25] *Ostermeyer* Gedanken p. 3.

[26] *Kircher* Volkslied und Volkspoesie in der Sturm- und Drangzeit p. 3: „Volk" heißt fortan bis zu des jungen Herders Zeit, „gemeiniglich so viel als Pöbel und Canaille" (1765), sermo proletarius und sermo classicus sind streng geschieden. Ausdrücke der Volkssprache werden als verdorbene Laute der „Pöbel-Mäuler" (I. G. Frisch) odel als „Pöbel-Figur". aus der Literatur verjagt.

ta neraustanti, pamėgdžiodama liaudies dainas; tarytum būtų koks nuopelnas būti tokiam sąmojingam, kaip koks amatininko bernas[27]. Panašiai ir Vilniuje buvęs universiteto rektorius J. Sniadeckis piktinos (Dziennik Wileński 1819), kad jaunieji lenkų romantizmo pionieriai savo poezijoje rašą apie laumes ir jų burtus, apie įvairius vaiduoklius ir t. t.; juk „visos bobos gerai žino apie tas grožybes ir iš jų juokiasi"; argi tos nesąmonės ir plepalai, iš tamsybės ir prietarų amžių iškelti, gali dominti išlavintus žmones?[28]. Kai A. Schlegelis patetiškai šaukė, kad kiekvienas vokietis turįs atmintinai mokėti Nibelungų giesmę, kaip graikas — Homėro poemas, tai Friedrichas Didysis, pamėgęs prancūzų pseudoklasinę poeziją ir pats rašinėjęs tokias eiles, rašė Nibelungų giesmės leidėjui, kad tokio veikalo neverta esą iš užmaršties bekelti[29].

Vis dėlto, liaudies daina pamažu buvo iškelta ir išaukštinta. Dar XVI a. žinomasis prancūzas Montaigne gėrėjosi brazilų dainomis ir lygino jas su gaskoniškomis. Liaudies daina savo grožiu prilygstanti tobulą meno poeziją (la poésie populaire et purement naturelle a des naïvetés et des graces, par où elle se compare à la principale beauté de la poesie parfaite selon l'art)[30]. Šiuos žodžius Herderis vėliau citavo savo dainų rinkinio prakalboje, tačiau savo laiku tie Montaigne žodžiai nuskambėjo be atgarsio.

Liaudies daina bene pirmiausiai imta vertinti Anglijoje[31]. Čia XVII a. niūrus puritonizmas kovojo su liaudies poezija, kaip su velnio pramone. Dar didesnis jos priešas buvo prancūzų ir italų poezijos sekimo mada. Senosios baladės, kurias Cromwellis 1648 m. uždraudė spausdinti, buvo išstumtos, betgi nepamirštos ir kartkartėmis buvo nurašinėjamos. XVIII a. (Addisonas 1711 ir kt.) jos vėl susilaukė savo poetinės vertės pripažinimo . Ypač išgarsėjo (ne tik Anglijoje) vyskupo T. Percy'o senųjų baladžių rinkinys (1765). Antai, Vokietijoje jis tapo ištisą dešimtmetį nekonkuruojama liaudies poezijos knyga (das konkurrenzlose Handbuch der

---

[27] *Lohre* Von Percy zum Wunderhorn p. 70.
[28] *Chmielowski* Dzieje krytyki literackiej w Polsce p. 143.
[29] *Rawita-Gawroński* Chodakowski p. 102.
[30] *Kircher* Volkslied p. 4.
[31] *Brandl* Englische Volkspoesie.

Volkspoesie)[32]. Dar labiau išgarsėjo tuo metu pasirodžiusi drąsi J. Macphersono literatūrinė falsifikacija — legendarinio III a. skotų bardo Ossiano giesmės. Žuvusios didžios senovės vaizdai, švelnios melancholijos persunkti, romantiškai niūrūs peizažai, weltschmerz'inės mintys, jausmų analizė su nemaža sentimentalumo doze — visa tai žavėjo jaunimą, išsiilgusį jausmingumo poezijoje. Jei Anglijoje tuoj po Ossiano giesmių pasirodymo kilo abejojimų dėl jų autentiškumo, tai daugumo (jų tarpe ir Herderio) tvirtai juo tikėta. Ossianas jiems buvo tikras liaudies dainius. Suprantama, kad tai kėlė taip pat pagarbą ir meilę liaudies dainai; plg., pvz., garsųjį Herderio rašinį „Auszug aus einem Briefwechsel über Ossian und die Lieder alter Völker" (1773).

Taip tad ir Vokietijoje XVIII a. antroje pusėje liaudies dainą ėmė labai branginti naujų poezijos kelių beieškanti jaunoji literatų karta, sukilusi prieš vienašališką, sausą racionalizmą ir anemišką, sustingusį pseudoklasicizmą[33]. Gaivalinis, nesuvaržytas jausmas iškeliamas, kaip savaiminė vertybė. Buvo mėgstama (čia ir Rousseau įtaka) dirbtinumo ir natūralumo (gamtos) sąvokų priešprieša. Herderis tai perkėlė ir dvasinės kūrybos sritin[34]. Senieji skaldai, Homėras, Ossianas mokėję glaudžiai susieti pergyvenimą ir žodį (Seele und Mund), kol pagaliau, rašo Herderis „die Kunst kam und die Natur auslöschte". Taisyklių taisyklėlių sukaustytoji pseudoklasinė poezija jam atrodė šalta, negyva, dirbtinė. Ir taip poezija, kuri turėtų būti audringiausia žmogaus dvasios duktė, tapusi svyruojanti, paliegusi; tokie eilėraščiai tai dažnai tik dailiai iškoreguoti mokykliniai pratimai[35]. Kas kita liaudies daina. Ji pilna gyvybės, nes jos kūrėjas, knyginių taisyklių nevaržomas, perlieja savo emociją betarpiškai dainon. Antai, savo sužadėtinei Herderis šiaip rašo apie E. Kleisto lapių (laplandiečių) dainos sekimą: „Nesistebėkite, kad lapių jaunuolis, kurs nei raidžių, nei mokyklos ir bemaž jokio Dievo nepažįsta, geriau dainuoja už majorą Kleistą! Nes anasai savo dainą dainavo spontaniškai, kai jis su savo elniais traukė ir jam laikas pra-

[32] *Lohre* Von Percy p. 1.
[33] Plg., *Blochmann* Die deutsche Volksdichtungsbewegung.
[34] *Kühnemann* Herder p. 131.
[35] *Herder* Auszug aus einem Briefwechsel über Ossian p. 105—106.

ilgo, kol jis pamatys Orros ežerą, kur jo mergina gyveno; Kleistas gi pamėgdžiojo ją iš knygos“[36]. Panašiai jis rašo (liaudies dainų rinkinio pirmoje redakcijoje) apie žinomąją (iš Pil. Ruhigo) lietuvių nuotakos dainą: „Lietuvių mergina, atsisveikindama su viskuo iš savo namų ir piešdama iš akies ir širdies visą nuotakos pasaulį, yra didesnė poetė už juokingą fabrikuotoją kokios atsisveikinimo kalbos, prie kurios jo piupitras ir niekas daugiau, kaip jo piupitras lipte prilipęs“[37]. Čia Herderis vėl gretina gyvo, nuoširdaus jausmo poeziją su galvotine, knygine. Ta mintis buvo pagavusi ir jaunąjį Goethę, kurs rašė 1772 m.: „Kodėl senųjų skaldų ir keltų ir senųjų graikų, net ir rytiečių dainos tokios stiprios, tokios ugningos, tokios didžios? Gamta juos spyrė dainuoti, kaip paukštį ore, mus — ... dirbtinis jausmas“[38].

Bet ne tik savo grynąja poezija žavėjo Herderį liaudies daina. Tiesa, jau ir prieš Herderį įvairiuose kelionių aprašymuose ir kitur būdavo cituojamos liaudies dainos, kaip savotiškai įdomūs kuriozai[39]. Taip, pvz., Duisburgo prof. J. A. Brandas savo kelionės per Prūsiją, Lietuvą, Kuršą ir t. t. aprašyme (išsp. 1702) papasakoja apie lietuvių papročius ir pateikia lietuvišką raudą[40]. Tačiau Herderiui liaudies daina jau daugiau ką reiškė. Jis skelbė, kad „dainos yra tautos archyvas, lobynas jos mokslo ir religijos, jos teogonijos ir kosmogonijos, jos tėvų žygių ir jos istorijos įvykių, paveikslas jos namų gyvenimo džiaugsme ir kančioje, prie vestuvių guolio ir grabo ... Kaip gamtos mokslas aprašinėja žoles ir žvėris, taip čia tautos pačios save atvaizduoja“[41]. Taigi liaudies daina — geriausias tautos dvasios atspindys. Įžanginiame įvairių tautų (ir lietuvių) dainų rinkinio (1778—79) eilėraštyje Herderis liaudies dainą vadina tautos balsu. Tuo prasmingu vardu ir buvo pavadinta po Herderio mirties išspausdintoji nauja jo dainyno laida (Stimmen der Völker in Liedern). Domėdamasis visų tautų liaudies poezija, Herderis pageidavo, kad būtų renkamos

---

[36] *Haym* Herder I p. 422.
[37] *Meyer* (Prierašai prie Herderio „Stimmen“) p. 517.
[38] *Kircher* Volkslied p. 33.
[39] *Meyer* (Įžanga prie Herderio „Stimmen“) p. VI.
[40] *Biržiška M.* Liet. dainų literatūros istorija p. 15.
[41] *Herder* Von Ähnlichkeit der mittleren englischen und deutschen Dichtkunst p. 128—129.

ne tik germanų tautų, bet ir estų, latvių (čia ir lietuvius apima), vendų, lenkų, rusų dainos; juk ten yra asmenų, kurių priedermė būtų studijuoti savo tautos kalbą, galvoseną, senovinius prietarus, papročius[42].

Herderio įtaka, be abejojimo, bus nemažai prisidėjusi prie susidomėjimo liaudies dainos atgimimo. XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje pasirodo visa eilė įvairių tautų dainų rinkinių: Vokietijoje pažymėtinas poetų A. Arnimo ir K. Brentano rinkinys „Des Knaben Wunderhorn“ (1806—1808), serbų dainą išgarsino V. St. Karadžičo rinkiniai (1814, 1822—1823), Čekuose slavų dainas leido F. Čelakovskis (1822—1827), Lenkijoje didelis Herderio gerbėjas K. Brodzinskis spausdino žurnaluose įvairių tautų dainas. Suprantama, kad stiprėjant liaudies dainų rinkimo sąjūdžiui, negalėjo būti pamiršta ir lietuvių daina.

Susidomėjimo mūsų daina istorijoje reikia skirti Didžiąją ir Mažąją Lietuvą. Pastarojoje jis žymiai anksčiau prasidėjo. Tad ir šiuo atžvilgiu (kaip ir lietuvių kalbos tyrinėjime) Mažoji Lietuva buvo iš dalies kaip ir mokytoja Didžiosios.

Jau pačioje XVIII a. pradžioje ir net dar anksčiau Prūsų kunigai atkreipė akį į lietuvių dainą. Ją iškėlė kalbos reikalai. Mat, tuo laiku kunigų tarpe kilo ginčas, „wie man littauisch cum vulgo reden solle“. Gumbinės kunigas M. Mörlinas reikalavo gryninti knyginę kalbą, liaudžiai nesuprantamų barbarizmų prikimštą, ir priartinti ją prie šnekamosios lietuvių kalbos. Tam jis pataria stebėti gyvąją kalbą, rinkti priežodžius ir dainas, kur galima esą rasti daug gerų lietuviškų žodžių[43]. Tas mintis jis išdėstė ir savo 1706 m. spausdintoje knygelėje „Principium primarium in lingua Lithvanica“, kurioje sakosi jau prieš 30 su viršum metų kalbos reikalui klausęsis lietuvių dainų[44]. Jo šalininkas J. Šulcas, prakalboje prie savo išverstų Ezopo pasakėčių (1706) pasisako buvęs Mörlino paragintas rankioti lietuvių dainas ir jų jau gerokai (ein gut Theil) prisirinkęs[45]. Kitas Mörlino šalininkas Pil. Ruhigas prieš 1708 m. lotyniškai

---

[42] *Herder* Von Ähnlichkeit p. 129.
[43] *Jonikas* Maž. Lietuvos bažnyt. kalbos reformos projektas p. 81—82.
[44] *Jonikas* Maž. Lietuvos p. 80.
[45] *Maciūnas* Šulco Ezopas p. 138.

rašytame, bet tik 1745 (1747?) vokiškai išspausdintame veikale „Betrachtung der littauischen Sprache“, lietuvių kalbos savybėms pailiustruoti cituoja 3 dainas.

Taigi jau pačioje XVIII a. pradžioje domėtasi lietuvių daina kalbos reikalui. Dainų estetinės vertės dar nemokėta suprasti. M. Prätorius (?) rašė, kad kiekvienas, girdėdamas lietuvių raudas, turįs juoktis[46]. M. Mörlinas sakosi dainas minįs, kad iš jų pasimokytume kalbos, o ne tam, kad tas kvailybes (Narrenpossen) imtume dainuoti[47]. Taip pat ir P. Ruhigas atsiprašo skaitytoją, kad cituojąs tokius niekniekius (Eitelkeiten), t. y. dainas. Čia galime priminti, kad lygiai tokių pačių pažiūrų į liaudies poeziją buvo ir Latvijos kunigai, kurie, aprašinėdami kraštą, pacituodavo ar paminėdavo latvių dainas[48].

Ir taip M. Biržiškos žodžiais betariant, „prireikė tam tikros karštos vokiečių rekomendacijos, kad lietuviai savąsias dainas pripažintų ir prisiimtų“[49]. Kaip žinome, G. Lessingas, paskaitęs Ruhigo paskelbtąsias dainas, jas labai išgyrė. Vėliau lietuvių dainomis žavėjosi Herderis. Gyvendamas kelerius metus Rygoje (1764—1769), jis gavo kiek susipažinti su latvių folkloru. K. Stavenhageno manymu[50], latvių joninių apeigose Herderis įžiūrėjęs tas tebegyvas senovinės laukinės (t. y. primityvios) dainos, ritmo ir šokio liekanas, kurios, anot paties Herderio[51], paskatinusios jį entuziastiškai žavėtis Ossiano dainomis. Pažymėsime, kad Herderis pradžioje ne labai teskyrė lietuvius nuo latvių; pvz., savo rašinyje apie Ossianą Lessingo išgirtąsias Ruhigo dainas jis vadina latviškomis. Tačiau savo dainyne jis jau skiria latvių dainas nuo lietuviškųjų. Pastarųjų jo rinkinin įdėtos 8. Vieną jų ėmė Herderis iš Ruhigo, kitas 7 gavo iš Karaliaučiaus prof. J. G. Kreutzfeldo[52], kurs jau 1775 m. išspausdintan, bet rinkon neišleistan almanachan „Preußische Blumenlese“ buvo įdėjęs 4 dainas (vertimus ir vienos dainos lietuvišką tekstą)[53]. Herderis jas pasiėmė savo rinkinin.

[46] *Prätorius* Nachricht von der Litthauer Arth p. 139.
[47] *Jonikas* Maž. Lietuvos p. 82.
[48] *Wagner* Herder und das lettische Volkslied p. 26—27.
[49] *Biržiška M.* Liet. dainų liter. ist. p. 44.
[50] *Stavenhagen* Herder in Riga p. 14.
[51] *Herder* Auszug aus einem Briefwechsel p. 93—94.
[52] *Sembritzki* Die ostpreussische Dichtung p. 227.
[53] *Müller* Die „Preußische Blumenlese“.

Kaip apskritai visas liaudies dainas, taip ir lietuvių Herderis labai palankiai vertina. Antai, lietuvaitės dainą jis gretina su Safos eilėmis, nes jų dainos taisyklės išplaukiančios iš pačios meilės prigimties[54]; taigi jose nėra Herderio nemėgstamojo dirbtinumo.

Suprantama, kad tokių autoritetingų vokiečių kultūros gyvenime vyrų, Lessingo ir Herderio, žodis kėlė pagarbą ligi tol paniekintai lietuvių dainai. Ir jei XVII a. pabaigoje T. Lepneris lygino dainas su vilkų staugimu[55], ir dar vėliau Donelaitis piktinos, kad lietuviai poterius pamirštą, o kiauliškas dainas žviegti išsimaną, tai dabar žavėtasi dainų švelnumu, grožiu, didžiu moralumu. Antai, C. F. Heilsbergas Milkės žodyno prakalboje rašo, kad dainos dvelkiančios švelniausiais meilės ir draugiškumo jausmais. Ten pat D. Jenischas rašo, kad dainos pasižyminčios natūralumu, nuoširdumu ir švelniu jausmu; drauge jis pastebi, kad jau Lessingas gėrėjęsis jomis. J. Kreutzfeldas pažymi dainų naivų žaismingumą, saldų svajingumą, kalbos melodingumą[56]. Panašiai savo veikaluose lietuvių dainas mini ir cituoja F. Bockas, L. Baczko, J. F. Gervais, K. E. Nanke ir kt.[57].

Tokioje atmosferoje augo didysis Mažosios Lietuvos dainų rinkėjas L. Rėza. Jau 1809 m. savo vokiškųjų eilėraščių rinkinėlyje (Prutena, I dalis) pateikęs kiek lietuvių dainų sekimų, 1818 m. rašo straipsnį apie lietuvių dainas[58] ir 1825 m. išleidžia dainų rinkinį[58a]. Tai pirmas didesnis lietuviškų dainų rinkinys. Tiesa, Rėza čia turėjo nemaža talkininkų, pvz., kun. K. Hassensteiną, kun. Z. Ostermeyerį ir kt.[59], bet „jo nevystančios garbės vainikas tiek jau turi tebežaliuojančių lapų lapelių, jog kelis jų jo padėjėjams nuskynus, jo garsas nevirptels"[60].

---

[54] *Herder* Von Ähnlichkeit p. 130.
[55] *Lepner* Der Preusche Littauer p. 95.
[56] *K[reutzfel]dt* Über preußische Dichtkunst p. 375.
Sembritzki Die ostpreussische Dichtung p. 228.
[57] *Biržiška M.* Liet. dainų liter. ist. p. 50—51.
[58] *Rhesa* Über lithauische Volkspoesie.
[58a] Rėza jau daug anksčiau ketino leisti dainų rinkinį ir norėjo jam gauti Goethės prakalbos žodį; apie tai rašė Goethei I. A. Penzelis 1818 XII 5, o patsai Rėza 1820 X 14, pridėdamas dainų rinkinį (žr. *Eretas* Rėzos santykiai p. 25—36).
[59] *Biržiška M.* Liet. dainų liter. ist. p. 68—69.
[60] *Biržiška M.* Liet. dainų p. 70.

Rėzos pažiūros į liaudies poeziją formavosi aiškioje Herderio įtakoje. Antai, Rėza, kaip ir Herderis, liaudies dainose matė tautos dvasios pasireiškimą. Pažymėsime, kad jau ir J. G. Kreutzfeldas 1781 m. apibūdino lietuvių dainas, kaip taikios žemdirbių tautos poeziją, nerasdamas ten karingumo, didžių aistrų ir panašių jausmų[61]. Savo minėtame straipsnyje apie dainas Rėza rašė, kad dainose tikriausiai (treulich), atsispindįs tautos jausmų pasaulis (Gemütswelt) su visomis ydomis ir dorybėmis. Kokie jausmai daugiausia vyrauja tautoje, kokios mintys labiausiai žavi, ar ji pasižymi tauria dora, ar mielai smaginasi palaiduose geiduliuose; ar ji turi didvyriškų linkimų į karą ir į žygdarbius, ar labiau pamėgusi idilišką nekaltą gyvenimą; ar ji naivų sąmojų su kuklumu savyje jungia, ar sąmojo strėle kitas tautas linkusi pašiepti — apie visa tai maža liaudies daina daugiau mums pasakanti, kaip daugiatomis kurio nors krašto papročių aprašymas. Taip tad daina praskleidžianti intymiausias tautos širdies paslaptis. Be visa to, daina duodanti medžiagos mitologijos, istorijos, kalbos ir tautų tyrinėtojui[62]. Panašias mintis (sutapimai kartais net labai akivaizdūs) Herderis išdėstė savo straipsnyje apie anglų ir vokiečių poezijos panašumą[63]. Pagaliau ar ne herderiškas yra toksai Rėzos posakis: „Tautinė daina yra tautai pats vidinis sielos žiedas, ir žuvusi tauta dažnai dar tebegyvena savo dainose“[64].

Be to, Herderis bus padėjęs Rėzai suprasti apskritai liaudies poezijos, o drauge ir lietuviškų dainų grožį ir iškelti jų estetines vertybes. Antai, pats Herderis vienoje vietoje (Adrastea 1802) žavisi senųjų prūsų ir lietuvių poezija: „... vargu ar begali būti švelnesnis vaizdavimo būdas kalboje ir poezijoje, kaip jų (t. y. prūsų) įpėdinių, vadinamųjų lietuvių ir latvių, galvosena (Denkart); idilijos yra jų vienodai švelnių melodijų dainos; medžių ir lauko poezija buvo jų religija ir namų gyvenimas. Pilna malonių (schmeichelnder) diminutyvų yra jų kalba; jų charakteris gudrus, švelnus, minkštas“[65]. Priminsime, kad ir Lessingas buvo išaukštinęs lietuvių dainų naivų

---

[61] *K[reutzfel]dt* Über preußische Dichtkunst p. 374—375.
[62] *Rhesa* Über lithauische Volkspoesie p. 508.
[63] *Herder* Von Ähnlichkeit p. 128—129.
[64] *Rėza* Dainos (III leid.) p. 170.
[65] *Herder* Eigne Gemählde aus des Preuß. Gesch. p. 465—466.

sąmojį ir žavų paprastumą. Tie Lessingo žodžiai buvo bemaž visų (jų tarpe Herderio ir Rėzos) kartojami.

Žavėdamasis dainų grožiu, Rėza iškelia šias jų savybes: 1) paprastutį natūralumą (plg., pvz., Lessingą ir Herderį), 2) jausmų švelnumą ir nuoširdumą, gausių diminutyvų sustiprintą, 3) skaistų dorumą, nešvarių dviprasmybių vengimą, 4) rimtą liūdesį (Wehmut) ir švelnią melancholiją, artimą Ossiano dainų nuotaikai. Šitą dainų charakteristiką randame minėtame Rėzos dainų straipsnyje apie dainas ir jo dainyno prieraše. Bet jau ir 1809 m. jis aukštino dainų naivumą, malonius diminutyvus, kone graikišką grakštumą ir švelnią melancholiją[66].

Rėzos dainynas veikiai išgarsėjo. Rėzos vardas tuoj pasidarė žinomas ir Didžiojoje Lietuvoje. Jau 1817 m. „Dziennik Wileński" pranešė, kad Karaliaučiaus universiteto prof. Rėza, biblijos vertėjas ir lietuviškų biblijos vertimų istorijos autorius, surinkęs Prūsuose daug senoviškų liaudies dainų ir ketinąs tuo tikslu atvykti į Žemaičius ir Lietuvą; jis jau Vilniuje teiravęsis laiškais reikalingų žinių[67]. Žinomas buvo Vilniuje ir jo dainynas. P. Köppeno straipsnio vertėjas (1828) L. Rogalskis sakosi jį turįs savo rankose ir ketinąs dar apie jį parašyti[68]. Leleveliui jis rašė (1827) žadąs išleisti Rėzos pastabas apie dainas[69]. Vieną kitą Rėzos dainą vertė A. E. Odyniecas ir kiti poetai[70]. Vėleliau buv. Vilniaus stud. žemaitis Pr. Zatorskis išvertė 66 Rėzos dainas (Witold und Worksła, 1844), o J. Kraševskis, rašydamas apie lietuvių dainas (Athenaeum 1844; straipsnis pakartotas jo veikale „Litwa" I 1847), pasiima apie 50 Rėzos dainų, drauge kartodamas ir įvairias Rėzos mintis apie lietuvių liaudies poeziją. Kitoje vietoje Pr. Zatorskis pastebi, kad Rėzos dainynas „sukėlė visuotinį susidomėjimą lietuvių dainomis"[71]. Ir taip, anot M. Biržiškos, Rėzos kaip dainų rinkėjo pavyzdžiu sekė ir kiti jų rinkėjai[72].

---

66 *Rhesa* Prutena I p. 163—166.

67 *Dziennik Wileński* 1817 VI p. 505—506.

Taip pat ir I. A. Penzelis 1818 XII 5 rašė Goethei, kad Rėza „ist jetzund Willens eine Reise nach Russisch Litthauen zu unternehmen, und hofft dasselbe zur Vergrösserung seiner Sammlung eine sehr reiche Ausbeute zu finden" (*Eretas* Rėzos santykiai p. 25).

68 *Keppen-Rogalski* O początkach p. 264.

69 Žr. XI priedą.

70 *Biržiška M.* Redakcijos žodis prie *Rėzos* dainų (III leid.) p. XIII.

71 *Zatorski* Pieśni litewskie p. 683.

72 *Biržiška M.* Redakcijos žodis p. XIV.

Pagarsėjus Rėzos dainynui, išpopuliarėjo ir jo pateiktasis idealizuotinis lietuvių dainų apibūdinimas. Tai pastebi ir A. R. Niemi: „Rėzos paduota lietuvių dainų charakteristika pasidarė visoms paskesnėms, kaip ir pagrindu, taip teisingai ji buvo apibrėžta“[73]. S. Daukantas savo dainyne rašė: „Kas nor tarp rasztininku żinoti budą ir priwałumus tu dajniu, tas teparskajto pratarmę wirsziaus minawotu dajniu nu Rezas apskelbtuiu, tinaj ras ju grażybę ir priwałumus ajszkej iszgólditus, kóriu trumpumas móno raszto nelejdo man cze ju atkartoti“[74]. Rėzos dainų charakteristika yra labai nusisekus, kad net ir dabar dainos yra rėziškai apibūdinamos (žinoma, čia nėra pagrindo būtinai Rėzos įtaką įžiūrėti). Antai, V. Mykolaitis rašo: „... tautosakos poezija visus patraukia paprastumu, nuoširdumu, švelnumu ir aukštu moraliu skaidrumu, kuris pasireiškia tiek motyvų ir vaizdų pasirinkimu, tiek pačio dainininko išvidiniu nusiteikimu“[75]. Taigi čia mes matome Rėzos — schlichte Natürlichkeit, Zartheit und Innigkeit der Empfindungen, reine Sittlichkeit.

Norėdami pailiustruoti Rėzos dainų charakteristikos įsigalėjimą, paimsime vieną jo iškeltąją dainų savybę ir pažiūrėsime, kaip ją kartojo visa eilė lietuvių, lenkų, vokiečių, rusų autorių, savo raštuose užsiminusių apie lietuvių dainas. Antai, Rėza yra išaukštinęs didelį dainų moralumą. Jis rašo: „Pažymėtina, jog skaisti dora, gerbimas, kas padoru ir tinka, vyrauja dainose. Nerasime nė vienos dainelės, kurioje nepadoriais užsiminimais būtų peržengtos doros ir gėdingumo ribos. Daugiausia ten randame dorinio skaistumo bruožų, kurie laiduoja taurų tautos nusistatymą... Meilė čia nėra paleistuviška aistra, bet tasai rimtas, šventas gamtos jausmas, kuris leidžia nepagedusiam žmogui manyti, kad kažko aukštesnio ir dieviško glūdi šiame nuostabiame sielos linkime... Iš jų (t. y. dainų) dvelkia švelnus elegiškas tonas, ir jis kyla ne iš ištvirkusios, bet iš skaisčios, nekaltos, savo mylimo objekto skaudžiai pasiilgusios širdies... Čia niekur nėr kalbos apie bučkį, rankos paspaudimą, slaptus žvilgsnius ir kitus mei-

[73] *Niemi* Liet. liaudies dainų tyrinėjimai p. 151.
[74] *Daukantas* Dajnes Żiamajtiu p. XI.
[75] *Mykolaitis* Tautosakos reikšmė p. 7.

lės išreiškimus, kuriuos leidžia kitų tautų išdailinta šnekamoji kalba; niekur nėra mylimosios grožio ir žavingumų aprašymo. Pati meilė vos turi pavadinimą; ji tebėra toji šventa, nepasakoma gamtos paslaptis, kurios nekaltai jaučią neišdrįsta ištarti"[76]. Tasai dainų moralinio skaistumo išaukštinimas, kurs anaiptol nėra visu 100 procentų tikras, yra išplaukęs iš tos primityviojo žmogaus (taigi ir liaudies), artimo gamtai ir todėl nesugadinto, idealizacijos, susidariusios Rousseau, Herderio ir kitų minčių įtakoje. Taip ir, anot Rėzos, poezijos istorija nuo nedorojo Apulėjaus iki ištvirkusio Grécourt'o rodanti, kad tokios nešvankios dainos esančios sukurtos ne gėdingos liaudies (des schamhaften Volkes), bet anų nevertųjų Apolono mokinių, kilusių iš meno ir mokslo rafinuotų luomų (verfeinerten Ständen). „Taigi reikia bijoti, — rašo toliau Rėza, — kad vokiečių dorovės (Sitten) ir ypač žemos kareiviškos dvasios įtakoje ir anasai lietuvių liaudies dainos skaistumas ir nekaltumas jei ir ne visai išnyks, tai bent gaus didelį smūgį"[77].

Po Rėzos daug kas panašiai garbino dainų moralinį skaistumą, dažnai nurodydami Rėzą, kaip tos minties šaltinį. L. Jucevičius rašo (1844), kad lietuvių meilės dainose vaizduojami paprasti, švarūs, nekalti jausmai; jose nerasi tokių nesantūrių begėdiškų posakių, kuriais pasižymįs nemažas ukraininių, mozūrinių ir krokuvinių dainų skaičius; lietuvių dainose meilė skaisti, kaip širdis to krašto kuklios merginos, gėdiško nuraudimo puošiamos[78]. Vis dėlto, Pr. Zatorskis (1846) Jucevičiaus dainų rinkinyje randa tokių, kurios nepasižyminčios tuo būdingu lietuvių dainoms kuklumu; mat, lietuvių dainai svetimi šiurkštūs juokavimai, lengvabūdiškas linksmumas, bučkiai, rankos paspaudimai ir kitoks meilikavimas; pati meilė čia lyg nežemiška, lyg iš aukštesnės šalies (plg. Rėzą!); Zatorskis ir pats nurodo, kad toks esąs Rėzos rinkinys; Jucevičiaus dainose maža esą liaudies dainų tikrosios dvasios[79]. Taigi Rėzos mintis tapo Zatorskiui net lietuvių dainų autentiškumo kriterijus. A. Mickevičius (1842—1843) slavų literatūros paskaitose Paryžiuje kalbėjo: lietuvių tautos garbei reikia pastebėti, „kad

---

[76] *Rėza* Dainos (III leid.) p. 160—161.
[77] *Rhesa* Über lit. Volkspoesie p. 512.
[78] *[Jucewicz]* Pieśni litewskie p. 10.
[79] *Zatorski* Pieśni litewskie p. 733.

labai turtingame jos dainų rinkinyje (čia Mickevičius, be abejojimo, turėjo galvoje Rėzos rinkinį, apie kurį gerai žinojo; plg., pvz., „Gražinos" vėlesnės laidos prierašus) nėra nė vienos ne tik begėdiškos, bet net nepadorios. Lietuvių kalboje nėra nepadorių netaurių posakių. Toji kalba, turinti savyje kažką šventa, kunigiška, jų nepakenčia, negali jų pasisavinti; jei jų ir yra, tai jie paskolinti iš slavų ir niekados nevartojami padorioje lietuvių šeimoje"[80]. Lenkų literatūros istorikas M. Wiszniewskis rašė (1840), kad lietuvių dainos kelia padorius, kilnius jausmus šalia mandagaus paprastumo"[81]; savo žinių apie lietuvių dainas šaltiniu jis ten pat nurodo Rėzą. Panašiai lietuvių dainų moralinį grynumą ir drovų kuklumą pažymi Al. Tišinskis (Tyszyński)[82], J. Jaroševičius[83], J. Kraševskis[84], A. Polujanskis[85], A. Kašarauskas[86], L. Rogalskis[87], L. Potockis[88], K. Tiškevičius[89], buv. Vilniaus universiteto prof. Kukolnikas[90], žymusis rusų istorikas N. Kostomarovas[91] ir kt.; taip pat ir Mažojoje Lietuvoje — Schmidtas[92], A. Krause[93], Schultzas[94], A. Hagenas[95], O. Glogau[96], R. Löbellis[97], L. Nastas[98] ir kt. Ir tik G. Nesselmannas padaro rezervų: „Dažnai, sekant Rėza, buvo giriamas aukštas dorinis grynumas, kurs vyraująs dainose. Dideliam jų daugumui, ypač visam Rėzos rinkiniui, tas pagyrimas reikia visai pripažinti; yra netgi dainų,

---

[80] *Mickiewicz* Literatura słowiańska III p. 151.
[81] *Wiszniewski* Historya literatury polskiej I p. 217.
[82] *Tyszyński* Ryś historyczny oświecenia słowian p. 307.
[83] *Jaroszewicz* Obraz Litwy I p. 170.
[84] *Kraszewski* Litwa I p. 320—321.
[85] *Polujański* Wędrówki po gub. augustowskiej p. 443.
[86] *K[ossarzewski]* Rzecz o słownikach litewskich p. 179.
[87] *R[ogalski]* Litwa p. 207.
[88] *P[otocki]* Pamiętniki pana Kamertona III p. 200.
[89] *Tyszkiewicz* Wilija p. 294.
[90] *Kukolnik* O posobijach k dopolneniju lit. istorii p. 44.
[Kukolnik] Obyčai, poverja... litovcev p. 92.
[91] *Kostomarov* Litovskaja narodnaja poezija p. 327, 344.
[92] *Schmidt* Von welchem Stamme waren Preußens früheste Bewohner p. 118.
[93] *Krause* Littauen p. 127.
[94] *Kuntze* Bilder aus dem Preußischen Littauen p. 18. Anot A. Bezzenbergerio, Kuntze nuplagijavęs 1832 m. rašytą Lazdynėlių vargonininko Šulco veikalą — plg. *Niemi* Liet. liaud. dainų tyrinėjimai p. 93.
[95] *Hagen* Über das Wesen der littauischen Volkslieder p. 278.
[96] *Glagau* Littauen und die Littauer p. 144.
[97] *Löbell* Über lit. Volkspoesie p. 25.
[98] *Nast* Die Volkslieder des Litauer p. 5.

kuriose randame tikrai idealistišką meilės suvokimą (Auffassung). Vis dėlto, toji žymė anaiptol nėra tokia visuotinė; bent man teko matyti rankraštyje dainų, kurios taip mažai tai krypčiai priklausė, jog aš tariausi jų negalįs įsidėti į dabartinį rinkinį"[99]. Nesselmanno mintį priėmė O. Kolbergas[100]. Vis dėlto, ir vėliau (1883) Chr. Bartschas aukština dainų moralumą; jis abejoja, ar Nesselmanno ir Schleicherio rastosios nepadorios dainos turinčios tikrą liaudies dainų pobūdį; jos, tur būt, būsiančios vėlesnė pamokytų žmonių kūryba; nepadorių esama tik lietuviškų patarlių ir mįslių[101]. Ir A. Bezzenbergeris rašė (1908): „Reikia pasakyti su pagyrimu, kad blevyzgos lietuvių liaudies dainai ligi šiol beveik visai tebėra svetimos"[102].

Apsipažinome su didele Rėzos įtaka vėliau rinkusiems lietuvių dainas ar rašiusiems apie jas. Matome taipgi, kad Mažoji Lietuva bus paveikusi Didžiąją domėtis dainomis. Betgi čia būta ir kitokių veiksnių, kilusių iš skirtingų kultūrų poveikio. Reikės žvilgterėti ir į susidomėjimo folkloru Lenkijoje istoriją[103]. Kaip žinome, lenkų kultūrinis ir literatūrinis gyvenimas buvo atsilikęs nuo Vakarų Europos. Taigi, jei Vokietijoje XVIII a. antroje pusėje tarpo naujosios literatūros srovės ir liaudies daina susilaukė kone entuziastiško įvertinimo, Lenkijoje viešpatavo pseudoklasicizmas, nors, tiesa, kiek sušvelnintas, liberalesnis. Ir taip, pvz., tokių F. Karpinskio[104] ir F. Kniaznino[105] poezijoje jau suskamba ir liaudies dainų gaida ir motyvai. Vis dėlto, tai dar išimtys, nes apskritai dar tebevyravo sentimentalinė konvenansinė idilija (lenkiškai sielanka vadinama). Poetai dar ignoravo liaudies dainą. Betgi dar nejaučiant jos grožio, jau buvo iškelta jos svarba mokslui. Liaudies daina susidomėta ieškant istorijos naujų šaltinių; juo labiau, kad dabar rūpėjo nebe tik politinė, bet daugiau ar ma-

---

[99] *Nesselmann* Littauische Volkslieder p. XII.
[100] *Kolberg* Pieśni ludu litewskiego p. 171—172.
[101] *Bartsch* Über das litauische Volkslied p. 202.
[102] *Bezzenberger* Die litauische Literatur p. 364.
[103] *Dropiowski* Pierwsze ślady zajęcia się twórczością ludową.
Nowicki Rzeczy ludowe w obec nauki.
Zdziarski Pierwiastek ludowy w poezji polskiej.
Bystroń Wstęp do ludoznawstwa polskiego.
[104] *Zosel* Sielanki Karpińskiego p. 24.
[105] *Jankowski* Pierwiastek ludowy w poezji Kniaznina.

žiau ir kultūrinė tautos istorija, pvz., domėtasi senaisiais tautos papročiais, mitologija ir t. t. Liaudies daina, Herderio pasakymu, kaip tik ir buvo toksai tautos archyvas. Taigi ne naujos kūrybos šaltinis, bet tautos istorinių pagrindų aiškinimas rūpėjo pirmiesiems lenkų (ir Lietuvos) etnografams[106]. Antai, lenkų pseudoklasinės (ar klasinės) poezijos šulo Ig. Krasickio išleistame veikale „Zbiór potrzebnych wiadomości" 1781 m. rašoma, kad liaudies daina negalinti būti imama sektinu poetinės kūrybos pavyzdžiu[107]; betgi Krasickis nurodo, kad istorikui tokių senoviškų dainų rinkinys būtų labai naudingas[108].

Taip tad pirmieji liaudies daina susidomėjo ne poetai, bet mokslo žmonės, istorikai. Lietuvos teisės istorikas T. Čackis rašo, kad Šiaurės sagose ir dainose yra daug mūsų teisės šaltinių; jis ieškojęs jų ir savosios liaudies dainose, nors maža ką teaptikęs[109]. Jam vieną kitą lietuvišką (žemaitišką) dainą suteikęs ir apie jas informuodavęs Matas Neliubavičius (Nielubowicz)[110]. „Pamiętnik Naukowy" redakcija K. Brodzinskio skelbiamų Madagaskaro dainų prieraše pastebi (1819), kad Čackis rūpinęsis sudaryti įvairių Lenkijos provincijų dainų rinkinį, tačiau jam sutrukdžiusios vizitatoriaus pareigos ir mirtis[111].

St. Bohušas - Siestšencevičius rašė (1814), kad Ad. K. Čartoriskis jau prieš keliasdešimt metų raginęs rinkti padavimus apie Lietuvos pradžią iš dainų (z pieniow krajowych), ar iš kitų šaltinių[112]. Vysk. J. Kosakovskis Varšuvos Mokslo Bi-

---

106 *Szyjkowski* Dzieje polskiego upiora p. 57.

107 *Chmielowski* Dzieje krytyki p. 106.
Tie žodžiai imti iš Chreptovičiaus straipsnio, įdėto minėtan leidinin; plg. *Augustaitis* Pierwiastki litewskie p. 15.

108 *Krasicki* O Rymotworstwie p. 11.

109 *Czacki* O litewskich i polskich prawach I p. 22.

110 *Czacki* O lit. i pol. prawach I p. 22, 88, 292.
Czacki Rozbiór dzieiów Narodu Polsk. p. 190.
1801 m. Čackis rašo apie Neliubavičių kaip apie mirusį (Rozbiór p. 190). Šiek tiek biografinių žinių apie jį duoda Encykl. powsz. Orgelbranda XIX p. 361. Neliubavičius — kilimo naugardėlietis. Domėjosi Lietuvos praeitimi ir buvo gerai apsipažinęs su Lietuvos metrika. Padėjo Ad. Naruševičiui, rašiusiam lenkų tautos istoriją. Dalyvavo ir politiniame gyvenime, pvz., buvo 1784 m. Gardino seimo sekretorium. Ar tik ne jis yra pasirašęs Lietuvos laikinosios vyriausybės atsišaukimą 1794: „Zynia diel Žmoniu Storastwas Pałungos"; tarp parašų ten yra ir *Mateuszas Nelubowicia Deput.* (plg. Lietuv. Encikl. I p. 1527).

111 Pamiętnik Naukowy. Oddział Literatury 1819 I p. 243.

112 *Francev* Polskoe slavianovedenie p. 70.

čiulių Draugijos vardu, kreipdamasis į Vilniaus universitetą žinių apie lietuvių kalbą (1803), prašo surinkti senoviškas lietuvių dainas[113]. Vilniaus profesorių komisija, parinkusi V. M. B. D-jai žinių apie lietuvių kalbą, užrašė ir vieną dainelę:

Perkunas diewaitis
Ne muszk żemaitis
Muszk guda
Kayp szuni ruda.[113a]

Šitą dainelę su mažais rašybos skirtumais Ks. Bohušas įsidėjo įavo rašinin[113b]. Be to, jis teiravęsis dainelės *Trumpakaielis, trum szarmonielis,* kurią mūsų protėviai dainavę, šokdami apie kažkokį dievaitį[114]. Ypač iškėlė folkloro svarbą Varšuvos Mokslo Bičiulių D-jos narys Laur. Surovieckis, kalbėdamas draugijos posėdyje (1809) apie senųjų slavų istorijos papildymą. Jis nurodinėjo, kad liaudies prietarai, burtai, papročiai, padavimai tebedvelkią giliausios senovės dvasia; ligi tol niekintos islandų sagos, Ossiano giesmės, burtininkių susiėjimai, prietarai, vestuviniai papročiai ir t. t. dabar tapę svarbių atradimų ir spėliojimų šaltiniu[115].

Pirmasis tokiai medžiagai rinkti programą išdėstė H. Kołłątajus laiške Krokuvos knygininkui J. Majui (1802 VII 15)[116]. Norint parašyti nuodugnią Lenkijos istoriją, reikia, anot jo, prieš tai surinkti visus šaltinius, visus apie Lenkiją rašiusius autorius, surašyti savojo krašto geografiją, o taip pat parengti veikalą *De moribus polonorum.* Kadangi didieji miestai ir turtingasis luomas mažai tesiskiria savo papročiais visoje Europoje, tai reikia pažinti liaudies gyvenimą, būtent: 1) rinkti ir aprašyti įvairius kalbos dialektus, 2) drabužių įvairumus, 3) vestuvių, krikštynų ir šermenų papročius, 4) žaidimus, muziką ir dainas, 5) prietarus ir burtus, kurie yra senovės pagonybės liekanos, 6) rinkti žinias apie žmonių išvaizdą, 7) apie maistą ir jo gamybą, apie gyvenamąsias trobas ir jų statybą,

---

113 Žr. V priedą.
113a *Augustaitis* Pierwiastki litewskie p. 46.
113b *Bohusz* O początkach p. 13.
114 Žr. VI priedą.
115 *Surowiecki* Dzieła p. 511—512.
116 *Kołłątaj* Korespondencya I p. 12—30.

8) apie žemės ūkį, 9) apie liaudies amatus, 10) apie įvairias ydas, 11) apie ligas ir liaudies mediciną. Tasai Kołłątajaus laiškas 1804 jau buvo žinomas Varšuvos mokslo Bičiulių D-jos žmonėms ir 1810 paskelbtas viename Varšuvos laikraštyje[117]; tuo būdu tas privatus laiškas tapo bendros mokslinės diskusijos objektu[118]. Kołłąnajaus programa, gal būt, turėjo įtakos nežinomo autoriaus apie 1813 m. sudarytai kraštotyros anketai[119]. Ten tarp kitko taip pat raginama aprašyti kaimiečių vestuvių ir kitokių iškilmių papročius, surinkti dainas su gaidomis, žymėti prietarus, burtus ir kt.

Lietuvoje tokiais dalykais rūpinosi jau pirma minėtoji kraštotyros anketa (Dziennik Wileński 1816—1817); pvz., ten raginta rinkti liaudies dainas ir padavimus, nes tai esąs vienas iš istorijos šaltinių[120]. Buvo žinomas Lietuvoje ir anasai Kołłątajaus laiškas. Antai, spausdindama straipsnį apie vestuvinius liaudies papročius, „Tygodnik Wileński" redakcija (1819) prašo besidominčius tais dalykais asmenis siųsti laikraščiui medžiagą pagal anos mokyklų anketos ir Kołłątajaus laiško nurodymus[121].

Nebuvo svetimi tie dalykai ir Vilniaus universitetui. Jau 1805 m. jis paskelbė anketą, prašydamas atsargiai išklausinėti žmones ir pranešti apie jų įvairius burtus, užkalbėjimus, liaudies mediciną, padavimus apie druskos ir metalų buvimą mūsų krašte (kaip pirma buvo nurodyta, tokių padavimų yra vėliau sužymėjęs V. Gadonas), suteikti žinių apie kailių išdirbimą, audeklų dažymą; visa tai gali būti naudinga mokslui, kurs kartais be reikalo niekinąs liaudies pastebėjimus[122].

Jei Vilniaus universitetas ir neorganizavo plataus tautotyros darbo, tai atskiriems jo profesoriams tie dalykai daugiau ar mažiau rūpėjo. Antai, 1818 m. rektorius S. Malevskis rašė kuratoriui, kad būtų naudinga surinkti liaudies dainas, aprašyti jos papročius ir visokias iškilmes, sužymėti vietovardžius;

---

117 Pamiętnik Warszawski 1810 II p. 27—42.

118 *Sochaniewicz* Kołłątaj, jako pierwszy metodyk etnografii p. 124—125.

119 *Kraushar* Próba ankety.

120 Dziennik Wileński 1816 IV p. 131—132.

121 Tygodnik Wileński 1819 VII p. 86—87.

122 Punkta do zebrania postrzeżeń.

tai padėtų aiškinti slavų tautų istoriją[123]. Taip pat ir prof. Jg. Onacevičius kuratoriui nusiųstose 1822 m. pastabose apie Lietuvą rašė, kad mokytojai turi rinkti žinias apie kalbos tarmes, užrašinėti liaudies dainas ir papročius, pateikti universitetui liaudies drabužių ir įrankių piešinių; visa tai svarbu istorijos mokslui[124]. Ir savo studentams per paskaitas jis minėjo, kad liaudies dainos priklauso prie istorijos šaltinių[125]. Kitas istorikas prof. J. Lelevelis rašė, kad dainomis kaip istorijos šaltiniu negalima aklai pasitikėti, betgi jų negalima visai atmesti[126]. Patsai J. Lelevelis, dar paauglys tebūdamas, 1801 m. jau buvo surašęs apie 100 lenkų dainų rinkinėlį[127]. Studentaudamas skaitė pirmųjų filomatų susirinkime (1806) pranešimą apie skandinavų dainas[128]. Vėliau recenzuodamas 1819 Čartoriskienės „Pielgrzym w Dobromilu", giria tuos, kurie neniekina liaudies dainų[129]. Prof. Ig. Danilavičius, dėstydamas mintis apie teisės kūrimąsi (1823), pažymi, kad patarlės ir dainos perduoda papročių teisę tolimiausioms kartoms[130]. Priminsime dar, kad prof. J. Loboika ragino stud. K. Nezabitauskį ir S. Stanevičių rinkti lietuvių dainas[131].

Po to, kas čia buvo pirma nurodyta, nenuostabu, kad ir stud. S. Daukantas suprato dainų svarbą. „Darbuose" jis rašo: „Ligi daly senu dinu daynas gal daug atmynymu yr pałayku senowes rodity, kures dar szenden noris retay, bet daugio

---

[123] *Pigoń* Z dawnego Wilna p. 4.

[124] VKA N 145 — *Onacewicz* Uwagi ogólne o Litwie, środki zapobiegaiące ostatniej ruinie kraju i obywateli, o uniwersytecie i szkołach. 8 V 1822: „Nauczyciel Historyi powinien zbierać tradycyine wiadomośći o uroczyskach i mieyscach wsławionych jakim wypadkiem, obyczajach, zwyczajach rozmaitych pieniach tak pospolstwa iako też szlachty przy chrzcinach, szlubowinach, pogrzebach, dożynkach, o skłonnościach i charakterze mieszkanców. Mogliby łatwiey tego dokazać Plebani po parafijach ale to iest pium desiderium!

Nauczyciel rysunkow powinien dostarczyć Uniwersytetowi rysunki z ruynowanych zamkow, starożytnych pięknych widokow, fizyognomii mieszkańcow, ich ubiorow, sprzętow i narzędzi.

Wszystkie te okoliczności nie są oboiętne dla tych ktorzy głębiej zayrzeć chcą w dzieie oyczyste" (p. 76—77).

[125] *Onacewicz* Rzut oka na dzieje W. Ks. Lit. p. 12.

[126] *Lelewel* Historyka p. 12.

[127] *Korotyński* Zbiorek pieśni ludowych J. Lelewela.

[128] *Bieliński* Uniwersytet wileński III p. 556.

[129] *Lelewel* Pielgrzyma w Dobromilu... rozbiór p. 92.

[130] *Danilowicz* Opisanie bibliograficzne... statutu lit. p. 378.

[131] Žr. VIII priedą.

wito tebdayniu"[132]. Mirti už tėvynę senovės lietuviams buvusi didžiausia garbė, dainomis aukštinama. „Trumpomas raszto neleid mon, — rašo Daukantas, — tas daynies cze prylyipty, skaititos pats tou regietum"[133]. Kitoje vietoje jis rašo, kad senieji žemaičiai be galo mylėję savo žirgus; „dieltogi niera senu dyinu daynies Žiamaitiszkas kurioiy žyrgas ne but mynawoiymas"[134]. Pratarmėje prie savo dainų rinkinio (1846) rašo, kad dar dabar dainose skaitytojas „regies szaszoulieti gilios senowes"[135].

D. Poška savo rašinyje apie lietuvių pagoniškąją religiją pažymi nevieną savo laiko liaudies prietarą, padavimą, paprotį, kur atsispindinti gilioji senovė. Antai, rašo, kad dievas *Goniklis* (Stryjkovskis: *Goniglis Dziewos),* gyvulių globėjas, tebesąs liaudies gerbiamas; tik krikščionys tą garbę perkėlė šv. Jurgiui; lietuvių ūkininkai ir piemenys kasdien kalbą maldelę: *Szwentas Jurgi ganyk arklius, Giwolus etc.*[136]. Dievas *Didis Lado* (Stryjkovskis: *Dzidis Lado)* tebeminimas auklių dainelėje vaikams: *Lado Lado Laduti, důs mumali Paputi*[137]. Kaip derliaus dievams aukota iš pirmųjų javų, taip ir dabar naujų javų pirmo kepimo auką neša bažnyčion; tai vadinamasis *Pyrms kiepats*[138]. Liaudis tikinti, kad paukščiai, žiemą išskrendantieji kitur, kelionėje randa maisto ant žvaigždžių; iš čia ir pavadinimas — *Paukszczių kiels par Żwaizdes Pinningas*[139]. Apie vieną didelį akmenį Nemune netoli Jurbarko liaudis pasakojanti, kad jis buvęs žinomojo burtininko Tvardausko neštas baigti Rumšiškių tilto (ten Nemune daug akmenų), bet išmestas, gaidžiui pragydus[140]. Pas romėnus buvęs paprotys dėti mažas figūrėles arba lėles prie dievaičių statulų, kad gautų jų malonę. Tas pats paprotys buvęs Žemaičiuose iki pat XIX a. Poška pats matęs ir kiti senieji žemaičiai galį patvirtinti, kad daugelyje bažnyčių kunigai buvo išgalvoję tokį pasipelnymo būdą.

---

[132] *Daukantas* Darbay p. 5.
[133] *Daukantas* Darbay p. 27.
[134] *Daukantas* Darbay p. 26.
[135] *Daukantas* Dajnes Žiamajtiu p. IX.
[136] Pszczółka w Baublu p. 187.
[137] Pszczółka p. 178.
[138] Pszczółka p. 184.
[139] Pszczółka p. 189.
[140] Pszczółka p. 205.

Per dideles šventes kapinėse buvo pardavinėjamos kelių colių didumo vaškinės figūrėlės, vaizduojančios žmogų ar kurią nors jo kūno dalį, pvz., ranką, galvą ir t. t. Sergąs kuria nors kūno dalimi pirkdavęs tos kūno dalies ar ir viso žmogaus figūrėlę ir ją dėdavęs pintinėn prie altoriaus. Kai pintinė prisipildydavusi, zakrastijonas vėl nešdavęs parduoti. Tai buvo vadinamieji *Żaday*[141]. Vėlinių dieną visoje Lietuvoje ir Žemaičiuose esą keliami mirusiųjų giminių atminimai — vaišinami svečiai, duodama išmalda elgetoms. Pagoniškais laikais Žemaičiuose tas paprotys vadinęsis *Szermienia.* Poška dviejuose XVII a. dvarų inventoriuose skaitęs, kad Pakuršėje vėlinių dieną keldavę kapinėse kažkokias puotas už mirusiųjų sveikatą; tai vadinę *szermienia;* dvaras ir klebonas tai uždraudęs[142]. Panašų paprotį, kaip žinome, vaizdavo Mickevičius savo „Vėlinėse“. Iš cituotųjų gausių pavyzdžių matome, kaip labai domėjosi Poška savo tautos papročiais ir t. t.

Rėmėsi folkloru savo tyrinėjimuose ir Lietuvos istorikas T. Narbutas. Jis rašė (1817), kad net smulkiausi liaudies padavimai esą svarbūs; toliau papasakoja Raseinių dvarininko jam suteiktą lietuvišką dainą apie tariamųjų atėjūnų Lietuvon kelionę Nemunu ir Dubysa ir miestelių vardų kilmę[143]. Žinią apie tą dainą iš jo pakartoja ir Daukantas[144]. Kitame straipsnyje (1818) Narbutas sakosi turįs lietuviškų dainų rinkinį[145]. Savo istorijoje jis sakosi 1805 VII 17 dovanojęs vienam Seredžiaus bajorui laikrodėlį už suteiktą lietuvių dainą apie dievaitę *Liethua(!)*[146]. Vėl viename straipsnyje (1818), įrodinėdamas, kad Lietuvoje yra buvęs nuotakos išsiperkamasis mokestis ponui, aprašo Lydos apskr. Nočios parapijos lietuvių vestuvinių papročių epizodą ir cituoja dainos vertimą[147]. Narbuto cituojamos dainos labai nepatikimos, betgi patsai jų faktas rodo, kad Narbutas tautosaką laikė svarbiu istorijos argumentu. Rašydamas apie jotvingus (1817), Narbutas pastebi, kad to krašto

[141] Pszczółka p. 197.
[142] Pszczółka p. 194—195.
[143] *Narbutt* Domniemanie p. 278.
[144] *Daukantas* Darbay p. 10.
[145] *Narbutt* O wiciach p. 132.
[146] *Narbutt* Dzieje I p. 55.
[147] *Narbutt* O panieńskiem p. 210—211.

gyventojai ir dabar skiriasi nuo gudų savo išvaizda, drabužiais, vestuviniais ir kitais senais papročiais, artimesni, tačiau atrodo, esą lietuviams, nes tik vėliau apgudėję[148]. Narbutas prikiša A. Naruševičiui, kad jis klaidingai įžiūrėjęs čigonuose jotvingų liekanas, nes tenkinęsis svarstymais popieriuje, o nedaręs jokių tyrinėjimų vietoje[149].

Panašiai ir Laur. Surovieckis reikalavo, kad istorikas turįs aplankyti visus kraštus ir nuodugniai pažinti jų žmones; prisižiūrėti į jų išvaizdą, charakterį, papročius ir teisę, pažinti jų pažiūras, jų religijos principus, jų prietarus, jų gyvenimo būdą, drabužius, įrankius ir t. t. tuo keliu jau seniai ėję daug mokytų istorikų[150]. Čia, pvz., galime pažymėti gr. J. Potockį (1761—1815), kurs nesitenkindamas knygų žiniomis, daug keliavo po Europą ir Aziją, kad vietoje tyrinėtų įvairių tautų papročius; tuo būdu jis aiškino skitų, sarmatų, slavų kilmę ir senovę[151]. Tai buvo tikras lingvistų, archeologų, etnografų pirmatakas[152]. 1802—1803 m. po pietų Slaviją keliavo A. Sapieha, stebėdamas tų tautų kultūrą, papročius (išsp. 1811)[153].

Savąjį kraštą taip ištirti pasiryžo Zorjanas Dołęga Chodakovskis (tai Ad. Čarnockio[154] (1784—1825) slapyvardis, kuriuo jis prisidengė, pabėgęs iš rusų kariuomenės). Buvo tai entuziastingas slavų senovės ir etnografijos mėgėjas. Pėsčias išvaikščiojo Voluinę ir gretimus kraštus, kasinėdamas piliakalnius, rinkdamas liaudies dainas ir padavimus. Buvo didelis liaudies mylėtojas. Savo dienoraštyje tuo laiku rašė: „Yra laimė žemėje! Klajoti žmonėse, gyventi kaimiečių poetiško gyvenimo visa jėga! Koks esu laimingas savo rudinėje, patenkintas savo menku valgiu, kai man pasakoja savo atsiminimus, savo norus! Žmonėse gyvuoja dora, žmonėse gyvuoja poezija. Piktą turi širdį tas, kurs liaudies nemyli visa

---

148 *Narbutt* O jatwiezach p. 64.
149 *Narbutt* O jatwiezach p. 60.
150 *Surowiecki* Dzieła p. 501.
151 *Szmitt* Pogląd na rozwój... dziejopisarstwa p. 574.
" *Francev* Polskoe slavianovedenie p. 47—62. i *Brückner* Potockiego prace.
152 *Bystroń* Wstęp do ludoznawstwa polskiego p. 78.
153 *Francev* Polskoe slavianovedenie p. 78—100.
154 *M[a]c[iūnas]* Čarnockis (Liet. Encikl. V); ten ir literatūra apie Čarnocki-Chodakovski.

broliška meile“[155]. Pasipažinęs su Čartoriskiais, kuratoriumi ir jo tėvu, Chodakovskis naudojos jų palankumu. Vis dėlto, ir turėdamas tokius užtarėjus, negavo iš Vilniaus universiteto prašytosios piniginės paramos savo kelionėms. Kreipėsi tada į rusus, kurie jį priėmė iškėstomis rankomis. Deja, vėliau čia jam buvo nutraukta subsidija, nes jo diletantiška ir netvarkinga kelionių apyskaita buvo rusų mokslininkų suniekinta. Netekęs paramos ir moraliai palaužtas Chodakovskis greitai pasimirė.

Lietuvoje ir Lenkijoje plačiai buvo išgarsėjęs jo nedidelis straipsnis „Apie slaviją prieš krikščionybę“, 1818 m. išspausdintas Krzemenco licejaus moksleivių laikraštyje „Ćwiczenia naukowe“, o 1819 pataisytas žurnale „Pamiętnik lwowski“[155a]. Čia Chodakovskis karštai ragino mažiau pasitikėti svetimtaučių rašytojų duodamomis žiniomis apie slavus, bet prisižiūrėti į gimtąją žemę, kurią protėviai paliko kaip patvariausią knygą[156]. Taigi jis nurodė reikalą rinkti ir studijuoti vietovardžius ir šiaip žodyninę medžiagą, padedančią nušviesti pirmykštę slavų kultūrą, rinkti tautosaką ir stebėti liaudies papročius, kuriuose tebealsuojanti gimtoji senovė. Jis entuziastiškai kvietė istoriką neužsidaryti kabinete, o šaukė, kad „reikia eiti ir nusileisti po šiaudine kaimiečio pastoge įvairiuose kraštuose, reikia skubėti į jo puotas, žaidimus ir įvairius jo gyvenimo įvykius. Ten dūmuose, virš galvų bekylančiuose, tebegyvuoja senosios apeigos, niūnuojamos senoviškos dainos ir tarp liaudies šokių pasigirsta užmirštųjų dievų vardai“[157].

Tuo būdu Chodakovskis pirmasis lenkų literatūroje taip karštai kėlė liaudies gyvenimo ir tautosakos grožį. Anot J. Kleinerio, jis buvo vienintelis tikras romantikas tuo pereinamuoju laiku[158]. Nenuostabu tad, kad jo rašinys sužavėjo romantizman linkstantį jaunimą. Tą įtaką gražiai apibūdina K. W. Wójcickis, vienas iš pirmųjų lenkų dainų rinkėjų: Chodakovskio rašinys, mažas savo apimtimi, tapęs didžiulis savo galinga

[155] *Rawita-Gawroński* Chodakowski p. 28.

[155a] Vėliau tą straipsnį persispausdino *Rawita-Gawroński* Chodakowski p. 189—206.

[156] *Rawita-Gawroński* Chodakowski p. 192.

[157] *Rawita-Gawroński* Chodakowski p. 195.

[158] *Kleiner* Mickiewicz I p. 244.

įtaka jaunimui; jis jį sužavėjęs taip pat stipriai, kaip ir Mickevičiaus poezija; rinkdamas tautosaką ir stebėdamas šiaudinės pastogės papročius, Chodakovskis piešęs pagoniškosios slavijos, žuvusios nuo kryžiaus galybės, vaizdus su tokiu karštu jausmu ir žavesiu, jog skaitytojas buvęs nešte nunešamas į tuos tolimus laikus; jaunimas tą rašinį skaitęs kaip įdomią poemą; daug jaunuolių paėmę lazdą rankon ir maišelį ant pečių, išėję į kraštą tyrinėti liaudies gyvenimo, rinkti dainų, padavimų[159].

Taigi plačiai nuaidėjo Chodakovskio šūkis į liaudį. Antai, K. Lachas Szyrma 1818 m. rašė viename Vilniaus laikraštyje: „Nusileiskime po žemomis šiaudinėmis pastogėmis, ten vieši tautiškumas“[160]. Ten pat K. L. Szyrma deda dvi dainas (dumki), gautas iš Chodakovskio, kuris jam buvo paskolinęs ir visą savo rinkinį, ir jų prieraše dėsto savo pažiūras į tautosaką, taip pat aiškioje Chodakovskio įtakoje. Su Chodakovskiu jis korespondavo ir rašė apie jį Onacevičiui[161].

A. F. Kucharskis Varšuvos Švietimo komisijos stipendininkas, išsiųstas 1825 m. Europon susipažinti su slavų šalimis, instrukcijoje gavo nurodymą nusileisti liaudin (do ludu prostego zniżyć się powinien), nes čia geriausia išlikę senieji papročiai ir padavimai[162].

Chodakovskio šūkį girdime ir pas mūsų L. Jucevičių: „Nesibijokim įžengti mūsų kaimiečių pilnon dūmų pirkion: pas juos vienus išliko prosenių senoviškas papročių paprastumas, jų vienodas gyvenimo būdas šiandien tebeturi tą patį pavidalą, kaip ir prieš keliolika amžių; ištirkime jų pažiūras, jų tautines dainas, pasakojimus, atidarykime tą sandoros skrynią (tę arkę przymierza)[163] ir pamatysime, kaip daug rasime tiesų, lig šiol uždengtų mokslininkų akims“[164].

Chodakovskio įtaka reiškėsi ir Varšuvoje ir Vilniuje, kur „Tygodnik Wileński“ nuo 1819 m. įveda specialų „etologijos“

159 *Wójcicki* Warszawa p. 126—127.
160 *Szyrma* (Laiškas redaktoriui) p. 489.
161 *Hleb-Koszańska* „Letters... on Poland“ K. L. Szyrmy p. 116.
162 *Francev* Polskoe slavianovedenie p. 374; 401.
163 Tai — Ad. Mickevičiaus „Konrado Valenrodo“ žodžių (O wieści gminna, ty arko przymierza) reminiscencija.
164 *[Jucewicz]* Litwa p. III.

skyrių[165]. Čia L. Rogalskis spausdino vieną estų ir vieną ukrainiečių dainą (Tyg. Wil. 1820 IX p. 347), J. Senkovskis (Sękowski) rašė apie naujagraikių žaidimus ir dainas (1819 VII—VIII), čia buvo išspausdinta ir eilė lietuviškų dainų (L. Rogalskio, E. Stanevičiaus), čia buvo paskelbtas nepasirašiusio autoriaus straipsnis apie vestuvinius liaudies papročius (1819 VIII). To straipsnio prieraše redakcija prašo kaime gyvenančius šviesuolius pranešinėti apie liaudies papročius, pramogas, iškilmes[166].

Panašių raginimų domėtis liaudies gyvenimu ir jos kūryba kaskart gausėjo to laiko spaudoje. Antai, Varšuvos žurnalo „Pamiętnik Naukowy" redakcija prašo (1819) jai siųsti iš viso krašto surinktų liaudies dainų[167]; viename Lvovo laikraštyje 1821 prof. Hüttneris ragino rinkti dainas[168]. 1828 m. Varšuvos Mokslo Bič. Dr-ja paskelbė konkursą aprašyti įvairiems liaudies papročiams ir sužymėti dainoms[169].

Vilniaus akademinį jaunimą veikė ir literatūros profesorius Borovskis. Jei būtume uolesni, sakė jis, gal dar galėtume surasti senoviškų pasakojimų, religinių giesmių ir istorinių padavimų, kurie būtų verti lyginti su gražiomis anglų baladėmis ir trubadūrų poezija[170]. Jaunimas tikrai tikėjosi rasiąs gimtojoje žemėje tokios puikios senoviškos poezijos liekanų, kaip visą Europą žavėjusios Ossiano dainos, kurios jau buvo gerai žinomos ir lenkų literatūroje[171]. Antai, Ad. Mickevičius neabejojo, kad lietuvių literatūra buvusi turtinga herojine ir istorine poezija, nors iki mūsų laikų maža kas teišlikę (žr. Gražinos prierašus). Toksai K. Brodzinskis svajojo apie galimumą rasti slavų Homėrą ir slavišką Iliadą[172].

Filomatų korespondencijoje randame medžiagos, rodančios jų domėjimąsi tautosaka. Susirinkę pas kurį kolegą, jie mėgdavo dainuoti gudiškas dainas ar rašytus jų sekimus[173].

165 *Francev* Polskoe slav. p. 373.
166 Tygodnik Wileński 1819 VII p. 2
167 Pamiętnik Naukowy. Oddział Literatury 1819 I p. 245.
168 *[Zaleski] Wacław z Oleska* Pieśni polskie p. XII.
169 *Wójcicki* Historja literatury polskiej I p. 70—71.
170 *[Borowski]* Uwagi nad poezyą p. 83—84.
171 *Szyjkowski* Ossyan w Polsce.
172 *Pigoń* Do źródeł „Dziadów" p. 69.
173 Arch. Filom. Korespond. I p. 142, 460—461; II p. 249 ir kt. Taip pat *Stankiewicz* Pierwiastki białoruskie.

Pvz., Čečotas rašo Mickevičiui (1819), kad draugo Chlevinskio vardinėms sudėstęs keletą liaudiškų dainų (chłopskich piosnek)[174]. Čečotas uoliai rinko gudų dainas[175]; vėliau išleido kelis rinkinius. A. Mickevičius jį laikęs vadovu liaudies poezijos srityje[176]. Domėjosi filomatai ir kitų tautų dainomis. Antai, Čečotas laiške Mickevičiui (1819) gėrisi serbų dainomis, spausdintomis Varšuvos žurnale: jos tokios puikios, nuostabios[177]. Malevskis, siųsdamas (1823) iš Berlyno savo draugams tarp kitų knygų Čelakovskio slavų dainas ir vad. Karalienės Dvaro rankraštį, tikisi, kad čekų dainos jiems patiksiančios[178]. Žinojo filomatai ir Chodakovskio darbus. Antai, filomatui Ježovskiui draugas iš Petrapilio bent šešiuose laiškuose (1819—1820) mini Chodakovskį[179]. Be to, po Chodakovskio mirties jo rankraščius Maskvoje tvarkė tremtiniai filomatai A. Mickevičius, P. Malevskis ir filaretas Daškevičius.

Taip tad jaunimas vis labiau domėjosi liaudimi ir jos kūryba. Čia galima, pvz., paminėti 1831 m. sukilime išgarsėjusią Emiliją Plateraitę, labai mylėjusią liaudį ir rinkusią gudų dainas[180].

Jaunimą domėtis tautosaka skatino ne tik jos mokslinės vertės supratimas, bet ypač literatūriniai motyvai. Senoji karta, kaip jau buvo nurodyta, dar nesuprato tautosakos grožio. Pvz., Surovieckis rašo, kad tose paniekintose šiukšlėse mokslininkas galįs rasti nevieną vertingą senovės liekaną[181]. Labai būdingai yra pasisakęs šiuo atžvilgiu žymusis čekų slavistas J. Dobrovskis (1827). Jie niekaip negalėjo suprasti, kodėl taip gėrėtasi serbų dainomis. Kodėl dėl jų keliama tiek triukšmo, sakė jis, juk tai esančios paprastos dainuškos (Gassenhauer); kas kita rusų dainos, kurios bent tebeturinčios vienaskaitos trečiame asmenyje senoviškąjį тъ[182]. Štai kas jam buvo svarbiau už

---

174 Arch. Filom. Korespond. I p. 275.
175 *Odyniec* Wspomnienia p. 151.
176 *Kleiner* Mickiewicz I p. 135.
Stankiewicz Pierwiastki białoruskie p. 105.
177 Arch. Filom. Korespond. I p. 142.
178 Arch. Filom. Korespond. IV p. 397.
179 Arch. Filom. Korespond. I p. 344, 422; II p. 16, 79, 178, 301.
180 *Bruchnalski* Em. Platerówna jako folklorystka p. 186.
181 *Surowiecki* Dzieła p. 511.
182 *Murko* Deutsche Einflüsse p. 22.

visą dainų grožį. Mūsų Poška kalbinei iliustracijai cituoja savo žodyne lietuviškų dainų nuotrupų[183], tačiau kitoje vietoje (Kaimiečio artojo samprotavimų rankraštyje) dainas vadina netikusiomis (niedorzeczne) ir norėtų, kad jų vietoje būtų sukurtos istorinės giesmės, panašios į Niemcevičiaus; jos būtų liaudžiai naudingesnės[184].

Bet štai lenkų literatūroje stiprėja romantizmas, ir liaudies daina iškeliama kaip stiprus poetinės kūrybos šaltinis. Tą mintį akcentavo, pvz., K. Brodzinskis savo garsiame straipsnyje „O klasyczności i romantyczności" 1818. Tais pačiais metais Vilniuje K. L. Szyrma laikė dainas „neišsemiamu lobynu mūsų poezijai"[185]. Laiške Onacevičiui (1819 I 30) jis smerkia klasinės poezijos sekimą ir reikalauja kūryboje naudotis liaudies motyvais[186].

Vilnius buvo vienas iš svarbiausių lenkų romantinės poezijos židinių. Pakanka paminėti Ad. Mickevičiaus vardą. Jo baladėse ir „Vėlinių" II dalyje yra daug folklorinio elemento. Pirmasis Mickevičiaus kūrinys, kuriame pasinaudojo liaudies poezija ir jos tikėjimais, buvo baladė „To lubię"[187]. Galimas dalykas, kad Mickevičius bus daugiau ar mažiau susipažinęs ir su lietuvių dainomis; antai prie vienos baladės (Kurhanek Maryli) pažymėta, kad mintis imta iš lietuvių dainos[188]; liaudies būrimų formulas „Vėlinėse" Mickevičius sakosi vertęs iš lietuvių kalbos[189]; be to, būdamas emigracijoje, Mickevičius

---

[183] *Biržiška M.* Iš D. Poškos raštų p. 288—289.
[184] Pszczółka w Baublu p. 175.
[185] *Szyrma* (Laiškas redaktoriui) p. 488.
[186] *Hleb-Koszańska* „Letters ... on Poland" p. 130—131.
[187] *Stankiewicz* Pierwiastki białoruskie p. 106.
[188] *Stankiewicz* Pierwiastki p. 160—161 konstatuoja, sugretinęs tą baladę su gudų liaudies dainomis: „Zatem nie starożytna rauda litewska, aniteż jakiekolwiek inne pieśni ludowe dostarczyły materjału dla sielanki Mickiewiczowskiej, lecz śpiewy żałobne białoruskie, które ponad wszelką wątpliwość musiały być znane poecie z autopsji. Nie należy też zupełnie ignorować raudy starolitewskiej, gdyż i ona mogła odegrać pewną rolę w dorzewaniu pomysłu ‚Kurhanka' ".

Stankiewicz Pierwiastki p. 105: „Interesując się poezją ludową wogóle, za najbliższe uważał pieśni i baśnie białoruskie, które nazywał przeważnie ‚litewskiemi' ".

Šitą baladę Mickevičius atsiuntė iš Kauno draugams filomatams kaip vertimą iš lietuvių kalbos. Čečotas iš karto buvo tuo patikėjęs; rašė 1820 XII 20: „Kaducznie mnie okpiłeś swoją sielanka, w zakład bym szedł, że tłumaczenie, a to, rzecz można, oryginał" (*Stankiewicz* p. 156).
[189] *Kallenbach* Mickiewicz I p. 274.

yra užrašęs porą lietuviškų dainų posmų[190]. Mickevičiaus pavyzdys veikė ir kitus. Antai, A. Odyniecas Bürgerio garsiosios baladės vertimo prieraše pastebi (1822): „Kiek daug ir mes turime panašių nežinomų pasakojimų kaimuose; reikėtų linkėti, kad žymesnieji talentai atkreiptų daugiau dėmesio į tą dalyką. Jau mums davė pavyzdį ponas Mickevičius, kurs savo puikiose baladėse daug pasinaudojo liaudies dainomis"[191]. Ir taip romantizmui įsigalint, dažno poeto kūryboje aptinkame tautosakinio elemento[192].

Suprantama, kad taip besidomint tautosaka ir dėl mokslinių ir dėl literatūrinių motyvų, negalėjo būti pamiršta ir lietuvių daina. Nestigo ir atitinkamų paraginimų. Antai, K. Brodzinskis, išvertęs Rėzos straipsnį apie lietuvių dainas, rašo (1822): „Negalime praleisti tos progos, kad poezijos ir tautinės literatūros mėgėjų, mokančių lietuviškai, neprašytume paturtinti poezijos lietuvių liaudies dainų rinkiniu ir vertimu gimtojon kalbon. Lenkų tauta, amžius su lietuvių sujungta, papročių ir charakterio vienodumas, o ypač lietuvių ir slavų dainų ta pati dvasia mums uždeda tame dalyke didesnę priedermę, kaip svetimšaliams"[193]. Vis dėlto, lietuviškų dainų spaudoje dar nedaug tebuvo paskelbta (Didžiojoje Lietuvoje ir Lenkijoje). K. Brodzinskis, spausdindamas Varšuvos žurnaluose įvairių tautų dainas paskelbė (1820) ir 2 lietuviškų dainų, imtų iš Herderio, vertimus[194]. Jie įdėti į Brodzinskio poezijos rinkinį 1821 m. 1822 m. versdamas Rėzos straipsnį, Brodzinskis išvertė ir 10 ten buvusių dainų. Vėliau vertė keliolika dainų iš Rėzos dainyno (išsp. Brodzinskio raštų rinkinyje 1843).

Keliolika lietuviškų dainų buvo paskelbta Vilniaus laikraščiuose. L. Rogalskis 1819 (Tygodnik Wileński VIII p. 254) išspausdino lietuviškos dainos vertimą (deja, labai suliteratūrintą) ir prierašuose dar trumpos 3 eilučių dainelės lietuvišką tekstą su vertimu, o 1820 m. (Tyg. Wil. X p. 381) vestuvinės

---

190 *Brensztejn-Otrębski* Dainy litewskie zapisane przez A. Mickiewicza.
191 Dziennik Wileński 1822 II p. 214.
192 *Zdziarski* Pierwiastek ludowy.
Stankiewicz Pierwiastki białoruskie.
193 *[Brodziński]* O poezyi ludu litewskiego p. 233.
194 *Kossowski* Brodzińskiego tłumaczenia pieśni ludowych p. 14.

dainos lietuvišką originalą ir vertimą. 1818—1822 m. tame pačiame laikraštyje (Tyg. Wil. VIII—X, 1822 III) 15 lietuviškų dainų su vertimais paskelbė Em. Stanevičius. Jo vertimai taip pat labai suliteratūrinti ir netikslūs; pvz., originalo 22 eilutės išverstos 36 ir t. t.[195] Be to, vargu ar visi jo pateikiamieji lietuviški tekstai bus autentiškos liaudies dainos, nes kai kuriose lyg ir žymu knyginio sentimentalizmo bruožų, pvz., „Po tawa nu musu atsitolinima" (Tyg. Wil. 1820 X p. 14—15). Toji daina vėliau buvo nekartą užrašyta[196]. O. Kolbergo manymu, ji tikrai esanti versta iš lenkų kalbos[197]. Galimas betgi dalykas, kad ji yra originalus paties E. Stanevičiaus (ar kieno nors kito) lietuviškas eilėraštis. E. Stanevičiaus dainos nebuvo nepastebėtos. Antai lenkų romantizmo žinomasis literatūrinis kritikas M. Mochnackis apgailestavo (Dziennik Warszawski 1825), kad tas uolusis lietuvių tautosakos tyrinėtojas daugiau nebepaskelbia savo darbų[198].

Pirmasis dainų rinkinėlis Didžiojoje Lietuvoje pasirodė 1829 m. Vilniuje. Tai „Dajnas Żemayczių surinktas yr yszdutas par Symona Stanewicze". Yra ten 30 dainų, surinktų „ant Upes tarp Wydukles yr Erżwylka". Kritiškasis S. Stanevičius gana skeptiškai žiūri į mūsų dainų senumą: „Tykietise idant butu daynas nu karżigiu senowês Lituwiu yr Żemayczių kures daynewa waydelotay musu żemes wiresnynjey yr daynynynkay, ira tuszczia dyngstys... Mażne be abejojyma galu sakity jog wysas szendin randamas Żemayczių daynas nier ankstibesnes uż paskutynenses kares Szwedu su Lankays pradżioj XVIII amżiaus"[199]. Ten pat („pratarime") Stanevičius pabrėžia estetinį dainų momentą: „...geystynas ira dayktas, idant wysyszkas grażesniuju daynu żemaytiszku surynkymas ysztiktas yr yszspaustas butu!" Tikrai, jo rinkinio dainos itin gražios. Savo pratarmėje Stanevičius pasisako atmetąs dainas „del sawa statuma nieka sumanynga neturenczes". Ir iš

[195] *Augustaitis* Pierwiastki litewskie p. 57.
[196] *Daukantas* Dajnes Żiamajtiu p. 120—121 (N 92).
Kolberg Pieśni ludu litewskiego (N 39, 40).
Juškevičе Lietuv. dainos III 1880 (N 526).
[197] *Kolberg* O pieśniach litewskich p. 106.
[198] *Augustaitis* Pierwiastki p. 62.
[199] *Stanewicze* Daynas Żemayciu p. 6.

viso savo dainas jis išrinkęs „ysz penketa tik daugiaus kures gyrdiejau arba użraszes buwau: kad winas ysz ju del to jog buwa perdaug naujas yr swetymays żodeys parpylditas; kytas del to jog be rokunda yr biłos ysz dwyju yr tryju daynu sudiėtas rodies" ir t. t. Taigi jo rinkinys buvo gana kritiškai parengtas. G. Nesselmannas jį aukščiau statė tuo atžvilgiu už Rėzos dainyną[200]. 1833 m. Vilniuje išspausdintos F. Ivanavičiaus surašytos Stanevičiaus dainoms gaidos.

Be abejojimo, dainas bus rinkę ne tik tie anksčiau suminėtieji, bet ir kai kurie kiti, nors jie ir nieko neišspausdino. Antai, prof. Loboika buvo raginęs rinkti dainas ir Stanevičiaus kolegą K. Nezabitauskį, kurs labai rūpinosi lietuvių kalba ir istorija. Vėliau O. Kolbergas rašė (1846), kad K. Nezabitauskis su Pr. Zatorskiu jam išvertė į lenkų kalbą kelias dainas[201]. Galimas dalykas, kad dainas rankiojo ir S. Daukantas, jau „Darbuose" kėlęs dainų svarbą ir vėliau išleidęs dainų rinkinį (1846); taip pat ir Pr. Zatorskis, kurs 1835 savo lenkų poezijos knygelėn įdėjo 15 dainų vertimų, kėlė liaudies dainų grožį ir ketino jos mėgėjams parūpinti didesnį jų rinkinėlį[202]; vėliau jis ir išleido Rėzos dainų vertimą. Tuo laiku brendo ir uolusis mūsų etnografas L. Jucevičius, Vilniaus universiteto nebaigęs dėl jo uždarymo (1832).

Taip tad XIX a. pradžioje pamažu stiprėjo tasai domėjimasis liaudimi, vėliau pasireiškęs gausiais tautosakos rinkiniais, liaudies papročių aprašymais ir t. t. Be to, matėme, kad domėjimasis dainomis Didžiojoje Lietuvoje buvo ne tik veikiamas ankstybesniojo analogiškojo sąjūdžio Mažojoje (Rėza ir kt.), bet turėjo ir savų, skirtingų faktorių bei sąlygų.

---

200 *Nesselmann* Littauische Volkslieder p. VII.
201 *Kolberg* O pieśniach litewskich p. 93.
202 *Zatorski* Pienia liryczne II p. 136.

A

V. BAIGIAMOSIOS PASTABOS.

Apibūdintasis XIX a. pradžioje kilęs susidomėjimas lietuvių kalba, istorija ir tautosaka nebuvo koks trumpalaikis epizodas. Jis juk nenutrūko nei dėl 1831 m. sukilimo malšinimo, nei dėl Vilniaus universiteto uždarymo, nei dėl vieno kito Žemaičių literato (Poškos, Uvainio ir kt.) mirties, o kaip tik nuolat stiprėdamas pasiekė ir „Aušros" gadynę, kada, gal būt, pilniausiai pasireiškė.

Domėjimąsi savąja kalba stiprino beaugąs lyginamasis kalbų mokslas, pripažinęs lietuvių kalbos didelę svarbą dėl jos senumo. Antai, A. Pottas manė, kad lietuvių ir ypač prūsų kalbos formos esančios seniausios iš visų gyvųjų indoeuropiškų kalbų[1]. Garsusis lingvistas A. Schleicheris pastebėjo lietuvių kalbos fonetikos senoviškumą[2]. Jis sakosi, turėjęs tikro džiaugsmo, girdėdamas gyvoje šnekoje puikias (herrlich) tos kalbos formas[3]. Ištyręs ją, parašė jau tikrai mokslinę lietuvių kalbos gramatiką (1856). Taip pat ir rusų bei lenkų mokslininkai ėmė vis labiau domėtis lietuvių kalba, kuri buvo laikoma artimąja slavų kalbų seserimi.

Visa tai, be abejojimo, turėjo veikti ir mūsų literatus. Antai, kun. A. Kašarauskas, primindamas Schleicherį, rašė: „Svetimšaliai iš kitų kraštų tyčia atvažiuoja Lietuvon, kad pamatytų kilnią, labai seną, nuostabos vertą lietuvių tautą, kad pažintų jos kalbą, tūkstančių metų atžymėtą; pas mus gi atvirkščiai, Lietuvos širdyje, pačiame jos tautybės židinyje gėdimės, ar veikiau nenorime žinoti to, ką turime. Tikrai nekartą tenka rausti, kad... svetimšaliai mums akis atveria ir parodo, ką turime, tarytum jie vieni galėjo pajausti ir suprasti, kas pas mus yra gražu ir gera"[4].

[1] *Karłowicz* O języku litewskim p. 212.
[2] *Schleicher* Handbuch d. lit. Sprache I p. V.
[3] *Schleicher* l. c.
[4] *Kłossarzewski* Znaczenie języka litewskiego p. 164—165.

Betgi ir mums nestigo žmonių, susirūpinusių savo kalba ir ją tyrinėjusių, rašiusių gramatikas, žodynus. Ir taip tas patsai A. Kašarauskas rašė (1862), kad lietuvių kalbos leksikografijos srityje darbuojasi S. Daukantas, K. Nezabitauskis, prof. J. Juškevičius ir A. Ugianskis, M. Akelaitis, L. Ivinskis, K. Daukša (Biržų mokytojas), kun. M. Miežinis (Miežitavičius), S. Prialgauskas (Przyałgowski), kun. A. Juškevičius[5]. Taigi nematyti šiuo atžvilgiu kokios spragos tarp XIX a. pradžios ir vėlesnių laikų: susidomėjimo lietuvių kalba raidos išorinis tolydumas nepažeistas.

Betgi dar ryškesnis ir svarbesnis yra tam tikras idėjinis nepertraukiamumas. Kaip jau buvo nurodyta, XIX a. prasidėjo lietuvių kalbos aukštinimas: lietuvių k. esanti graži, skambi, tinkama poezijai, prilygstanti savo tobulumu kitas išlavintas kalbas; be to, lietuvių kalba — tai gimtoji kalba, todėl ją reikia mylėti, gėda esanti ją niekinti ir t. t. Analogiškos mintys ir vėliau nekartą buvo dažno skelbiamos. Pacituosime kelis mūsų kalbos mylėtojus: Antai, kun. L. Jucevičius rašė: „Nežinau, kodėl taip yra, kad toji kalba tokia harmoninga, tokia taisyklinga ir gramatikos atžvilgiu tobula... taip maža ligi šiol tesusirado mylėtojų“[6]. A. Kikutis (Kitkevičius) tvirtino (1848), kad „lietuvių kalba yra labai žodinga“[7]. M. Akelaitis karščiavosi (1857): „Argi mes, lietuviai, išsižadėsime savo žodžio ir tuo būdu padarysime savo noru tautinę savižudybę?.. Mums reikia pakelti lietuvių kalbą, ištraukti iš paniekinimo tą kalbą, kuri turi sanskrito didybę, lotynų pajėgumą, graikų gražumą ir italų dainiškumą (śpiewność)“[8]. Jonas Juška (Juškevičius) įrodinėjo (1861): „Dabar tiktaj asz tamstaj minavoju, tikras lëtuvi, jog ne rejktu užmirszti savo tėvu kałbos; nes këkvënam žmoguj prigimta kałba tur but mejlinga ir brangi. Pri to dar musu kałba ira tejp gaudi, valinga ir bagota, tejp didej ori lëžuv'u moksle ir rejkalinga dėl pažinimo tikro budo musu śanovės ir vejkalu musu prabocźu; o ir bute kasdëna be savo kałbos ne gali apsejti. Isz sźu prižacźu ne turi nekinti savo kałbos v'alidams szńakėti ir skajtiti kok'oj norints kitoj kałboje

5 *K[ossarzewski]* Rzecz o słownikach litewskich p. 135—136.
6 *[Jucewicz]* Litwa p. 4.
7 *Kitkiewicz* Hymny ojców świętych p. LXIX.
8 *[Akelaitis]* (Laiškas Aušlaviui-Balinskiui) p. 379—380.

bile tik ne savo“[9]. Tur būt, labiausiai bus išaukštinęs lietuvių kalbą „priešaušrio“ gadynėje kun. A. Kašarauskas. „Jei kiekviena tauta, nors ir nedaug pretenzijų į garbę turinti, — rašo jis (1859), — turi teisę palikti būsimoms kartoms savo kalbą, vartodama ją, kaip paties Dievo skirtą, literatūroje, tai ką gi bekalbėti apie lietuvių kalbą, kuri, palyginti su anomis, yra ne nykštukas, bet tikras milžinas; kuri drąsiai gali būti pavadinta visų kalbų, kiek tik jų mums žinoma, sanskritu“[10]; „lietuvių kalba, būdama viena iš seniausių ir tobuliausių, yra artimiausia pirmykštei kalbai, o tuo pačiu yra tarytum šventa, ritualinė, pagrindinė kitoms“[11]; „net ir pačios klasinės, taip senovėje garsėjusios, taip šiandie garbinamos lotynų ir graikų kalbos, mažiau tėra vertos už lietuvių kalbą, kaip rodo jų netokia tobula struktūra“[12]; lietuvių kalba esanti labai daili, todėl „drąsiai gali būti vartojama kad ir kilniausiems bei poetiškiausiems dalykams aprašyti“[13].

Toksai pat kalbos aukštinimas pastebimas ir „Aušros“ gadynėje. Antai, kun. M. Miežinis savo gramatikos įžangoje (1886) rašo, kad lietuviai „lyg szei baltai dienai tebeužlaiko tokią gražią, puikią kalbą, nepasiduodančią nė maž nei Grėkonams nei Lotynams savo kvarmomis“ (= formomis)[14]; kitoje vietoje pažymi, kad „mokįti ir iszmintingi žmonės mato ir gerai numano, jog lietuviszka kalba yra vyresnė ir savo trumpomis kvarmomis augsztesnė už slavoniszkas, o toli artimesnė sanskritui“[15]. Aušrininkas J. Vištalius „Vitolio raudos“ vertimo „priekalboje“ rašo apie lietuvių kalbą: „Asz ją randu už gražiu - gražiauseję, už bagocziauseję ir seniu - seniauseję už wisas gywasęs kalbas“[16]. Tas posakis (panašias mintis randame Vištaliaus eilėraštyje „Lietuviškoji kalba“, išsp. „Aušroj“ 1883 N 1), yra nuosekli išvada ir sintezė to lietuvių kalbos aukštinimo, kurs nepertraukiama gija eina nuo pat XIX a. pradžios, nuo Bohušo. Antai, St. Jurjevičius rašė (1893): „Perskaitęs

[9] *Juszka* Kalbos lëtuwiszko lëžuvo p. 56.
[10] *K[ossarzewski]* Znaczenie jęz. lit. p. 164.
[11] *K[ossarzewski]* Znaczenie p. 166.
[12] *K[ossarzewski]* Znaczenie p. 166.
[13] *K[ossarzewski]* Znaczenie p. 175.
[14] *Miežinis* Lietuviszka Gramatika p. 3.
[15] *Miežinis* Liet. Gram. p. 22.
[16] *Vištalius* Priekalba [Kraszewski, Witolo rauda] p. 2.

szitą kningelę, Bagužui, kaipo tikram tėvynainiui ir pirmam, kuris pasidrąsino Lietuvius isz to ilgaus miego budinti, — sunku neatiduoti prigulinczią garbę, nes jis parodė mums kelią dėl atgaivinimo musu gentės“[17].

Tą patį, ką ir apie susidomėjimą lietuvių kalba, galime pasakyti apie Lietuvos istorijos tyrinėjimą ir vertinimą. Čia irgi einama jau XIX a. pradžioje nužymėtu keliu. Tiesa, šioje srityje Vilniaus universiteto uždarymas turėjo skaudžiau atsiliepti; vis dėlto, jis jau buvo išauklėjęs nemaža mūsų istorijos mėgėjų ir tyrinėtojų, kurių darbais Lietuvos istoriografija nuolat augo. Pažymėtina, kad daugelis jau prieš 1830 m. brendusių ir net kai ką rašinėjusių mūsų istorikų, tik po 1830 m. visai tepasireiškė, pvz., J. Daukantas, T. Narbutas, M. Balinskis ir kt.

Mūsų istoriografijos patriotiškasis pobūdis taip pat nuosekliai rutuliojosi. Prisiminsime, kad ir aukščiau, nagrinėjant XIX a. pradžioje besiformuojančias tam tikras idealizuotines pažiūras į Lietuvos praeitį, nekartą teko peržengti XIX a. trečiojo dešimtmečio ribą. Ir vėliau tebeaukštinta Lietuvos senovės garbė, tebevertinta Lietuvos istorija tautinio auklėjimo atžvilgiu. Štai, pvz., žinomasis Lietuvos archeologas K. Tiškevičius rašė: „Jeigu gražus yra dalykas svetimų kraštų lankymas, tai geras savojo krašto pažinimas yra būtina kiekvieno žmogaus priedermė; o jo nepažins gerai, jei neišaugs nuo pat mažens toje pažiūroje. Motinoms tenka atsakomybė už tą mūsų auklėjimo dalį; tegu kiekviena lietuvė motina tuoj po poterių išmokymo, vedžiodama už rankos mažą vaikutį, nurodinėja su pasididžiavimu, kur yra pagoniškos žinyčios (znicz) vieta, kur buvo Šventaragio slėnys, kur yra Gedimino mūrų liekanos ar kur pirmieji šv. tikėjimo apsakinėtojai rado kankinių mirtį ir t. t.“[18] M. Akelaitis, dėstydamas laiške J. Kraševskiui (1859 II 17) liaudies bibliotekos leidimo programą, rašė: „Tautos istorija turi būti kiekvieno individo lūpose, o tada tauta bus nemirtinga“[19].

---

[17] *Jurjevyczius* Pr. Ks. Bagužas p. 777.

[18] *Tyszkiewicz* Wilija p. 7.

[19] KUB, Korespondencja Kraszewskiego III ser., 1 tom. „Dzieje Narodu powinny być na ustach każdęgo individuum, a w tedy naród będzie nieśmiertelnym“.

Toji pati mintis įkvėpė ir „Aušros“ pirmojo numerio „priekalbos“ autorių J. Basanavičių: „Mūsų tad ipatingiausias ir didžiausias rupestis bus — duoti pažinti nusidawimu senowes gadines ir weikalu musu garbingu sentewiu, kuriu darbus ir tewiszkes meilę užmirszę, nežinome mes patis, kuriu tewu esame sunus bei nepoczei (anukai, waiku waikai)“[20].

Drauge su domėjimusi Lietuvos istorija ėjo noras pažinti savąjį kraštą, jo žmones, tautosaką. Pirmiau cituotasis K. Tiškevičius rašė: savo šalį „mylėti širdimi, mylėti mintimi, mylėti veiksmu — tai yra tikro ir doro piliečio priedermė. Norint ją pamilti, reikia pažinti jos istorijos lobį, prigimties turtus, reikia gerai pažinti liaudies gyvenimą, ištirti jos būdą, širdį“[21].

Lietuvių tautotyros mintis brendo, kaip matėme anksčiau, jau pirmuose XIX a. dešimtmečiuose, betgi didesniais konkrečiais darbais vėliau tepasireiškė. Pasirodo kas kartą daugiau mūsų liaudies papročių aprašymų, o ypač dainų rinkinių, kuriuos parengdavo ne tik mūsų literatai, bet ir svetimtaučiai mokslo ir literatūros žmonės. Be to, spaudoje gausėjo palankių, kartais tiesiog entuziastiškų mūsų dainų grožio vertinimų, plg., populiarųjį Lietuvos visuomenėje J. Kraševskį ir kt. Tokias pat pažiūras randame ir „Aušroje“. Antai, Basanavičius „priekalboje“ „Aušros“ programon įtraukia ir tautosakos rinkimą, o recenzuodamas A. Juškevičiaus dainų rinkinį, rašo: „Dailumas musu dainu, grožibe, miklumas ir meilingumas kalbos iszreiszkime vopiausiu jausmu — ira tai geriausias ženklas, kokią augsztą dabą (kulturą) buvo pasiekusi lietuvių tauta jau gilioje senovėje“[22].

Tuo tad būdu, peržvelgę domėjimosi lietuvių kalba, istorija ir tautosaka raidą, matome, kad „Aušros“ gadynės lietuviškosios ideologijos šaknys per visą XIX amžių tiesiasi ir siekia to amžiaus pradžią. Aušrininkai tai ir patys juto; pvz., J. Šliūpas rašė „Aušroje“: „Ir szitai prakilnus virai: Mickeviczius, Norutaviczius, Lelevelis, Kundraitis, Juzumaviczius, Norbutas, Kraszauskas ir kiti tarėsi atgaivinę meilę nepriegul-

---

[20] *B[asanavičius]* Priekalba (Auszra 1883 N 1) p. 6.
[21] *Tyszkiewicz* Wilija p. 7.
[22] *B.[asanavičius]* Liet. svodb. dainos užrasz. per A. Juszkeviczę p. 310.

mės ir laisvės jau tai dainistę, jau tai pastatidami praaitę ir jos karžigistes akise savo gadinės žmoniu. Tie tai virai budami bajorais, sulenkėjusiais lietuviais, jautė lietuviszkai ir mislijo, norint rasze lenkiszkai“[23] (ar ir Lelevelis?!). Betgi A. Voldemaras, recenzuodamas A. Aleknos „Lietuvos istoriją“ rašo: „Aš taipgi negalėčiau sutikti su autorium ir su kitais rašytojais, kad J. A. Giedraitis, Poška, Strazdas ir t. t. reiškia mūsų atgijimo aušrą. Jie dar visi priguli saulėlydžiui, o ne aušrai. Tai dar paskutiniai spinduliai senosios Lietuvos, iš kurių dargi net negalima matyti, ar bus apskritai naujoji Lietuva“[24]. Tačiau su tuo sunku visai sutikti. Juk senosios Lietuvos lietuviškumas (čia turime galvoje ypač XVII ir XVIII a. Lietuvos bajorus ir didikus, kurie vadino save lietuviais) reiškėsi kaip pastangos politiškai, valstybiškai skirtis nuo lenkų; o XIX a. pradžioje toks Poška ir kt. lietuviškumo sąvokoje jau akcentuoja tautinio skirtingumo žymes: gimtąją kalbą, rūpestį dėl savosios literatūros ir t. t. Taigi, tai buvo kažkas nauja, ko nematome anoj senojoj Lietuvoj (Daukšos balsas atgarsio nebuvo radęs). Tiesa, tikro tautinio atgimimo dar negalėjo tada būti, nes trūko tam socialinio pagrindo. Lietuvių tautos didžioji dalis, baudžiavų prispaustoji liaudis, tebebuvo abejinga tiems dalykams, o lietuvių bajorų ar daugiau mažiau subajorėjusi šviesuomenė dar perstipriai tebejuto lenkišką unijinę tradiciją, kad būtų galėjusi pakilti virš įprastinės formulos *gente lituanus natione polonus* (Daukanto tipo žmonės — reta išimtis). Vis dėlto, dėl aukščiau minėtųjų dalykų XIX a. pradžią galime veikiau pavadinti ne saulėlydžiu, o pirmaisiais, kad dar ir sunkiai teįžiūrimos, tautinio atgimimo aušros spinduliais[25].

---

[23] *Szl.[iūpas]* Bicziuoliste p. 70.

[24] *Voldemaras* Alekna, Lietuvos istorija p. 114.

[25] Panašiai rašo ir V. Biržiška, primindamas Daukanto, Stanevičiaus ir kitų XIX a. pradžios lietuvių literatų veiklą: „Ne ‚Aušros‘ laikais, bet anuomet prasidėjo lietuvių atgimimas, kuris kai kuriais atžvilgiais pasirodė per ankstyvas ir dėl to nedavė tokių rezultatų, kaip ‚Aušra‘“ *(Biržiška V.* Liet. knygų augimo etapai p. 25).

PRIEDAI*

I.

Du Žemaičių vyskupo aplinkraščiai kunigams (1828 ir 1829) dėl statistinių žinių siuntimo.

(Księga Processów Linkowskiego Rzymsko-Katolickiego parafialnego Kościola — od roku 1825—1830).

A.

Od Biskupa Żmudzkiego i Kawalera Xięcia Giedroycia WJX Woytkiewiczowi Kan. Żmudz. Dziekanowi Janiskiemu. Zalecenie.

Zastępuiący mieysce Szawelskiego Ziemskiego Sprawnika, assesor Rodowicz, przez odniesienie swoie, datą 30. zeszłego Januaryj, za N 225 pisaną a do mnie 4 [....] februar. doszłą, wyrażaiąc; Iż JW Cywilny Wileński Gubernator i Kawaler Horn za odezwą JW. głównego Sztabu Generał Maiora [Fenera?], 18 zeszłego Januaryi, Szawelsk. Ziemsk. Sprawnikowi przedpisał, ażeby podług załączonych form przez naczelnika głównego Sztabu, Jego Imperatorskiey Mości Grafa Dybicza utwierdzonych, zebrał wiadomości do sporządzaiącey się Statystyki Gubernij wilen. potrzebne, i takowe wciągu iednego tygodnia, JW. Generał Maiorowi [Fenerowi?] przedstawił. Stosuiąc się on do powyższego przedpisania, aby o Kościołach, Klasztorach i Duchowieństwie w powiecie Szawel. nayduiących się były podane wiadomości, przy udzielnych odezwach formy od siebie do duchowieństwa rozesłał, i o tem przy załączeniu wzoru tey formy mnie donosząc potrzebował, abym i ia do prętszego zaskutecznienia żądania JW. Generała [Fenera?] o nayrychleyszym dostawieniu tych wedle rozesłaney formy wiadomości, XX. Plebanom, Administratorom Kościołow i Zwierzchnikom Klasztorow powiatu Szawel. od siebie potwierdził. Gdy takowe wiadomości za rozporządzeniem gubernialney zwierzchności dla ułożenia Statystyki Gubernii wilen. potrzebuią się, przeto tedy zalecam WM. Panu ażebyś obiawił XX. Plebanom, Administratorom Kościołow, i Zwierzchnikom Klasztorow pttu Szawel., gdyby bez naymnieyszey zwłoki czasu [odezwę?] policyiną zaskutecznili i wedle nadesłaney do

---

* Spausdindami rankraščių ištraukas, paliekame rašybą netaisytą, nors ten ir yra kartais klaidų ir nenuoseklumų.

nich formy wiadomości Szawel. Ziem. Sprawnikowi podali. A ponieważ i wdalszych powiatach w których Diecezya Żmudz. ma swoie położenie, mogą wyniknąć podobne potrzebowania, więc i do dalszych dziekanów ażeby duchowni, takowe dostawieniem wiadomości potrzebowania zaskutecznili przedpisania rozesłam z tem aby każdy Pleban, Administrator i przełożony Klasztoru iaką poda w powyższym przedmiocie wiadomość, takoż za swoim własnoręcznym podpisem do mieyscowego Dziekana, wraz przesłał, zebrawszy one mnie przy raporcie dostawisz. Dan w Olsiadach Febr. 9 dnia 1828 roku.

Józef Xiąże Biskup
Sekret. Jan Uszakowski.

B.

Od Biskupa Żmudzkiego i Kawalera Xięcia Giedroycia

WJX. Woytkiewiczowi Kanon. Żmudzkiemu Dziekanowi Janiskiemu Pleban. Gruździewskiemu

Zalecenie.

Litewsko-Wileński Cywilny Gubernator i Kawaler Horn, w odniesieniu się swoiem, dattą 14 zeszłego Maja za N 11095 pisanym, a do mnie 18 doszłym, wyrażaiąc, ze JEgo Cesarska Mość professorowi Kollegialnemu Konsyliarzowi Arseniewu poruczył ułożyć Statystykę Rossyiskiego Imperium dla Uczenia Iego Imperatorskiey Wysokości następcy tronu Alexandra Nikołajewicza i Naywyżey roskazać raczył 1° aby wedle potrzebowania Arseniewa skommunikowano onemu wszystkie Statystyczne wiadomości, w Ministerstwie wnętrznych Interesów nayduiące się. 2° Równie aby dostarczono onemu postrzednictwem ministerstwa wnętrznych Interesów wszystkie wiadomoście, jakie onemu potrzebne będą dla spełnienia poruczenia. W skutek tey Naywyższey woli, Minister wnętrznych Interesów iedynaście form przesyłaiąc przedpisał onemu, aby wedle tych z poruczoney Iemu Gubernij dostawił statystyczną wiadomość. — Ponieważ o Aktualnym tego przedpisania Spełnieniu, mogłoby wedle niektórych punktów bez mojey pomocy wyniknąć zamitrężenie, z tego powodu załączając Cztery formy 1° o Ludności i rozległości powiatów, 2° o Ludności i obszarze Miast, 3° Wyznanie wiary i 4° o Obyczajach i skłonnościach Mieszkanców — zapotrzebował, abym wedle tych form nayakuratnieysze w niczym od onych nie odstępuiąc ogólnie z przynależnemi na dopełnienie uwagami zebrał wiadomości i Iemu ile można nayrychley za własnoręcznym mojm podpisem skommunikował, Z wypisaniem takowego odniesienia się Naywyższą wolę zawieraiącego i załączeniem w Polskim dialekcie Czterech nadesłanych form. Zalecam Wms Panu 1° Ażebyś wedle onych od Parafialnych rządców i Klasztornych przełożonych, nayakuratnieysze i naymnieyszey rzeczy wedle pytań nie opuszczaiąc nayrychley zebrał wiadomoście; a po zebraniu z onych Jeneralną z

całego sobie powierzonego Dekanatu ułożył i za podpisem Swoim mnie też nayrychley przy Raporcie przysłał. 2° ponieważ wiele parafiów składa się ze wsiów przyległych powiatów w tym mieyscu pokazać liczby w obu powiatach do których Mieszkańcy składaiący Parafią, przynależą. I na ostatek 3° Obowiązuię Wms Pana, ażebyś przy ułożeniu u siebie Jeneralney z Dekanatu wiadomości, naysilnieyszey dołożył staranności, tak gdyby ona we wszystkim wedle Rubryk w formach pokazanych pytań zamieszczonych potrzebowaniu była odpowiednią, i żadney naymnieyszey poprawy już nie potrzebowała. Gdy zaś z niektórych powiatów Ziemscy Sprawnikowie i Marszałkowie z powodu poruczenia zebrania teyże Statystyki odezwali się do mnie, żądaiąc, ażeby i Ich potrzebowania Duchowni zaskuteczniali — Ponieważ potrzebowanie ninieysze za naywyższą wolą nastało i do iednego Celu zmierzone więc i w tem Duchowieństwo wszelką pomoc w potrzebowaniu powiatowych Urzędników okazywać iest obowiązane. Dano w Olsiadach Iunij 12 dnia 1829 r.

Józef Xiąże Biskup.
Sekretarz Jan Usakowski.

II.

Żem. vyskupo aplinkraštis (1821) dėl parapinių mokyklų.

(Księga Processowa Linkowskiego R. K. parafialnego kościoła od r. 1812 — do 1824 roku).

Od Biskupa Żmudzkiego i Kawalera Xięcia Giedroycia Do Duchowieństwa Dyecezyi Żmudzkiey.

Z naywiększem ukontentowaniem odbieram wiadomości o postępie Szkołek Parafialnych, o przeięciu się prawdziwym duchem uszczęsliwienia Społeczeństwa niektórych rządcow Kościelnych gorliwie za moim głosem idących, o powiększoney liczbie w Dyecezyi moiey uczniow wieyskich i przekonywam się atoei, że Ichmość XX. Plebani i Filialisci, trudność wielką znayduią w dostaniu Nauczycieli zdatnych. Niedogodnośći tey zapobiedz usiłuiąc zwróciłem moią uwagę na XX. Wikaryuszów zwłaszcza tych, którzy 15 lat od wyswięcenia nieukończyli. Młodź Duchowna! pierwszym waszym obowiązkiem niech będą prace Parafialne, wiele wszakże od nich zostaie czasu którego użyteczniey przepędzić niemożna, iak nauczaiąc dzieci wieyskie i sposobiąc ich powoli do przyięcia nauki którą ludowi wpaiać Bóg was powołał. Ogół naszego Duchowieństwa wiele natem skorzysta, kiedy młodzież wychodząc [z karney?] szkoły Seminaryiskiey weydzie w nałog ciągłego zaięcia się przy Kościołach, kiedy oprócz obowiązków Parafialnych, będzie uczyć Szkołkę, lub nad oną bliski i codzienny mieć dozor, kiedy wyręczać będzie Plebanow zwłaszcza podeszłych lub chorowitych w zapisywaniu różnych zaleceń do Księgi mieyscowey, utrzymaniu w czystości i porządku Metryk Kościel-

nych; takim sposobem niełatwo się spokrewni z nałogami Stan nasz krzywdzącemi, które na mniey ostróżnych i czasu cenić nieumieiących zewsząd napadać zwykły. Ichmość XX. Altaryści maią się uważać za przysięgłych tylko Wikaryuszow, każdy mieyscowy Pleban wszelkich posług do iakich są obowiązani wikaryuszowie domagać od nich powinien wyiąwszy weteranów i chorowitych. W przypadku więc gdyby JJXX Plebani większą sobie dogodność upatrywali powierzaiąc Szkołkę Parafialną swemu Wikaryuszowi, wezwać onego maią prawo; a prócz uległości zawsze sobie powinney dostregać porządku iesli się iaki przez Zwierzchność edukacyiną postanowi i pilności w nauczycielu będzie obowiązany. Nieuległych i zatrudnić się pożytecznie nieumieiących każdy JXPleban sub conscientiā przedstawić mnie winien. Zaięcie się ich pilne stanie się im wstępem do nagrod iakich w dyecezyi spodziewać się mogą. Zakony utrzymuiąc wiecey individuów w swych Klasztorach, miałyby większą sposobność przysłużyć Krajowi założeniem obszernieyszych szkoł parafialnych, i od tego wolni bydź niemogą bez narażenia siebie na nieukontentowanie Zwierzchnosci. Czyniąc tę odezwę do moiego Duchowieństwa zalecam wszystkim Rządcom Kościołow Swieckim i Zakonnym (wyiąwszy te Klasztory które utrzymuią Szkoły publiczne) aby w każdym Roku d. 6 Lipca dawali mnie raporta, według Schematu tu przyłączonego z wyciągiem protokołu wizyt Dozorcy honorowego przez Dziekana mieyscowego o zgodnosci zaswiadczonym, a to abym wiedział opinią o każdey szkole i ocenić umiał usilność rządców Kościelnych. Takowe raporta

Szkołka przy kosciele Parafialnym Linkowskim v. Filialnym N. v. Klasztorze

Imie i Nazwisko Nauczyciela	Jeśli Cywilny? gdzie odbywał Szkoły? czy ukończył? i czy ma Swiadectwo	Wiele było w tym Roku uczniow — Stanu szlacheckiego — Płci męskiey	Płci żenskiey	Stanu wolnego — Płci męskiey	żęskiey	Czego uczono	Kiedy się szkoły rozpoczęły	Kiedy się skonczyły	Adnotacye
									To mieysce zostawić wolne dla adnotacyi w kancellaryi

Roku N. Dnia—miesiąca w N.

Podpis Rządcy Kosciola v. klasztora

przeszlą do swych respective Dziekanów, a JJXX. Dziekanom zalecam, aby zebrane takowe raporta z swoiego Dekanatu do mnie przesyłali. Dan w Olsiadach d. 3 Marca 1821 Roku.

Józef Xiąże Biskup.

X. W. Zaniewski Xcia Biskupa Kapelan.

III.

D. Poškos rašinio apie lietuvių mitologiją ištrauka.

(Pszczółka w Baublu — LMAk B N 1835 p. 176—178).

O starożytnych obrządkach Religijnych Poganskich w Xięstwach Litewskim i Żmuydzkim.

Ludit in Humanis Divina Potentia rebus,
et Certam Praesens vix habet Hora Fidem.
Ovidius in Epistulis ex Ponto.

To Pewno: że nikt tak dokładnie nie mogłby wiedzieć o starych zwyczaiach i Zabytkach Religii Poganskiey w Xięstwach Litewskim i Żmuydzkim, Iak nasi Plebani i Ich Komendarze, Gdyż oni z Pospóstwem codziennie maią komunikacye. Lecz w moiey Pamięci, kiedy tylko ciekawi Literaci w tym Przedmiocie chcąc się od nich coś dowiedzieć zasięgali wiadomości, zawsze Iednostaynie odpowiadali: „Iż u nas nic Poganskiego nie masz".

Ta Dobrowolna i Szkrupulatna niewiadomość (:mnie się zdaie:) Pochodzi ztąd, iż wiesniakowi chrzescianinowi o Pogańistwie nie tylo Gadać, ale i Rozmyslać nie barzo wolno (:a tylko samym Literatom to Dyspensowano:). Powtóre — Że w ostróżnym Duchowienstwie Chrzesciańskim Przypominanie starych zwyczaiow Poganskich Rodzi Słuszną obawę, ażeby między Letkowiernym i zabobonnym Pospolstwem nieodnowiły się — (:Bo Iak mowią Dulcis Recordatio Prateritorum:).

Iakoż Ia Sam Długo o tem myślilem: ażebym za Same wzięcie Piora dla napisania coś w tey Rzeczy, niezgrzeszył, i o Irreligią niebył Posądzonym — ale Ponieważ w Gazecie Kuriera Litewskiego w Numerze 81 Roku Terazniejszego 1823 to nayduię: że Xiądz Michał Bobrowski kanonik katedr. Brzeski po skonczonych rocznych Pracach w uniwersytecie Wileńskim na Publicznym zgromadzeniu czytał rozprawę o wyobrażeniach Boga w Pierwszey z Porządku Xiędze Moyżesza podanych: w ktorey na wstępie uczynił Porównanie Religij Starożytnych Narodow z Religia Narodu Hebrayskiego, ktorego Biblia czyli Stary Testament Iest fundament Nauki Chrzescianskiey, czyli Nowego Testamentu — a Przytym gdy słyszałem, że akademicy uniwersitetu wilenskiego z Zalecenia Swoich Professorow Pisali Rozprawy o Bogach i Bożkach naszych Litewskich i Żmuydzkich: oraz one w czasie Publicznego Examinu odczytywali — Przeto i Ia chociaż nie Literat, ale tylko Wiesniak i Przyiaciel Literatury, ośmieliłem się, cożkolwiek w tey Rzeczy napisać, a to Szczegulnie dla Iednego tylko Literata wiadomosci, ktory będzie Pisał Historią

Nąszą Litewską — i dla tego: Nayprzod oswiadczam się przed Publicznością, że nie mam żadnego zamiaru ażebym choć Iedna Literę postawił na krzywdę Religii Chrzescianskiey wszelkiego wyznania przez Rząd Kraiowy Tollerowanego. Powtore — ostrzegam każdego Czytelnika iż nieczerpałem żadnych wiadomosci zrzodła z xiąg Iakich Poganskich zakazanych, ale Przez zwierzchnosci Kraiowe i Duchowne aprobowanych, z ktorych niektore Szczeguły obrzadków Religiinych Poganskich jesli naydą się Podobne do Hebrayskich Starego Zakonu, albo do teraznieyszych chrzescianskich z Nowego Testamentu, to Niechay tenże Czytelnik o mnie tak niesądzi, ażebym koniecznie w tem był Rozumnieniu, że Chrzescianie, albo Stary Zakon te obrządki, i zwyczaie wzieli od Pogan — owszem Przeciwnie mniemam że Poganie nasi antecessorowie Litewscy i Żmudzcy mogli wziąć od Chrzescian, a Ieszcze Pierwo od wyznawcow Starego Testamentu albowiem Era Chrzescianska od Początku swego 1823 Lata liczy, wiara zas Starego Zakonu czyli Testamentu Pierwo od Lat koło 2000 Rodzaiowi Ludzkiemu znaioma, a Litwa i Żmuydź Pogańska *[išbraukta:* maiąc w Bliskim somsiedztwie Narody chrzescianskie] ledwo w Ru 1386 Ery Chrzescianskiey za Władysława Iagiełły zaczęła Rzucać Bałwochwalskie Swoie obrządki, a Barzo nie dawno zupełnie Porzuciła — więc Przez Tyle uprzednich wiekow w Bliskości chrzescian mieszkaiąc wiele Szczegułow obrządkow chrzescianskich i Starego Zakonu w mieszac mogła że zas Żadna Reguła nie iest bez Excepcyi — więc Iesli Przez moią niewiadomość w czym się z Prawdą Rozminę, albo Ducha czyli Tresci Rzeczy nie zgłębie — więc niechay to czytelnik wiesniakowi Rolnikowi[1] Przebaczyć Raczy — Bo w Teologij taka nayduie się Excepcia — „Ignorantia non facit Pecatum(“), a w Innym autorze (:niepamiętam Iakim:) czytałem tak napisano — Ut desunt vires tamen Laudanda voluntas.

IV.

D. Poškos „Kaimiečio artojo mąstymų“ įžanga.

(Pszczółka w Baublu p. 153—157; spausdintame tekste šios vietos nėra)

Rozmyślania Wieśniaka Rolnika

O Historyi Narodu Litewskiego i Żmudzkiego oraz o iego Ięzyku.

„Wszystkim wolno o Narodach Historycznie badać, ale śledzić doskonałości Ięzyka i iego przymiotow, a z inemi pokrewieństwo: samym Rodakom przystoi“.

Napisał Ioachim Lelewel.

Każdy Człowiek rossądny ma w Duszy i we krwi tą chęć zasklepioną i wrodzoną że nypierwo pragnie wiedzieć Historyią swoią oyczystą, Narodową kraiu swego, a pôżniey chce poznać Historyią Panstw oscien-

[1] Taip pasirašo Poška kitą išspausdintą rašinį — Rozmyślania wieśniaka rolnika.

nych i powszechną, dla ięzyk Oyczysty przyrodzony konieczno umieć powinien.

Więc Ia Wieśniak Rolnik i rodowity Żmuydzin torem przodkow swoich idąc, nayprzod starałem się acz nie klasycznie poznać i nauczyć się Ięzyka swego rodowitego Litt°, a pozniey czytałem niektórych dawnieyszych i poźnieyszych Dzieiopisow Polskich, Iakoto Długosza, Stryikowskiego, Koiałowicza, etc. etc. a w nich nalazłszy pochodzenie Nasze od Noego i Synow Iego, koleią do Weydewuta i synow iego 12 doprowadzone, Niemiałam sobie za grzech śmiertelny nie wierzyć i nie kłaźdź to za Historyią pewną — a Wielkiego Kapłana Kierykieta nigdy nie liczyłam między Biskupami. Ale w Palemona zawsze mniemałem nietylko za pewnego, ale za naypewnieyszego Protoplastę naszego: gdyż bardzo wiele znacznych familiiow w Litwie i na Żmuydzi od niego Szlachectwo prowadząc Dekreta wywodowe uzyskali. Słusznie więc napisał Ignacy Krasicki w satyrach swoich „Niech Bóg temu zapłaci, kto nam dobrze życzy(“). A z tego założenia obok drugie axioma przeciwne wynika — Niechay padnie przekleństwo na głowę tego kto nam złorzeczy.

Wszelako iako prawowierny katolik nie przeklinam szanownych mężów i swiatłych literatów Xiędza Xawiera Bohusza Litwina I Ioachima Lelewela Mazura. Owszem naywiększa im wdzięczność od Litwinow i Żmuydzinow należy się, którzy w uczonych swoich rozprawach i sporach — Pierwszy to iest X. Bohusz w dziele swoim pod tytułem Rozprawa o początkach Narodu i Ięzyka Litewskiego w R[u] 1806 grudnia 12 dnia na publicznym posiedzeniu Towarzystwa Warszawskiego Przyiacioł Nauk czytanym, a w R[u] 1808 drukowanym z póznieyszą na Recenzyią odpowiedzią w pismie Peryodycznym umieyszczoną — a Drugi to iest Ioachim Lelewel w dwóch xiążkach I e d n e y pod tytułem Rzut oka na dawność Litewskich Narodow i związki ich z Herulami w R[u] 1808[m] a w D r u g i e y pod tytułem Wzmianka o Naydawnieyszych Dzieiopisach Polskich i uwagi nad Dziełem o początkach Narodu i Iezyka Litewskiego. Obydwa wysokie swoie talenta, obszerne wiadomosci i wielkie znaiomosci Literatury pokazawszy, dla napisania Historyi Litewskiey iak węgielne kamienie na fundamenta poznosili i położyli. Ale razem posady dawney Historyi naszey Litewskiey wstrzęsli. Lecz nie wiemy co z tąd daley wyniknie? Kiedy nowey Historyi Litewskiey nikt niechce napisać i dotąd nie napisał.

Prawda, że mamy Historyią Polską Xiędza Wagi dla szkół w R[u] 1818 wydaną, in octavo, do 400 stron zaymuiącą i dosyć dokładną Ale w tey xiędze całą naszą Historyią Litewską na trzech stronicach domestykowych pomieszczono (a to ieszcze obszernym drukiem) która takim właśnie stylem Lakońskim iest napisana, iak w Rubrycelach powszechnie piszą Elenchus Mortuorum et Defunctorum Sacerdotum.

Mnie się zdaie: że my Litwini i Żmuydzini warci iesteśmy dokładnieyszey Historyi, i niezasłużyliśmy na taką pogardę literatów. Cały więc sęk na tym, kto tą Historyią Litewską ma pisać?

1° Rolnik wieśniak Gospodarstwem domu, familiią i interesami rozmaitemi obarczony, a nadewszystko o sposobie wypłacenia podatkow Skarbowi i zaspokoieniu długow, iesli nie kapitału; to choć procentow we dnie i nocy myślący, tey Historyi pisać nie może, bo niema czasu i spokoynosci pomyślenia o tém.

2° Komendarzowi albo Wikaremu ubogiemu za kilkanascie Rubli Iurgieltu iak parobkowi przy kościele służącemu, również Altaryście na kilku albo kilkunastu morgach mieszkaiącemu o tem pomyślić iest niepodobieństwo.

3° Plebani i Prałaci oraz Kanonicy również i Zakonnicy bogaci z hoynosci naszych Monarchow i przodkow, syci będąc Darow Bożych chociaż na ziemi Litewskiey i Żmudzkiey mieszkaią, oraz iey chleb smaczny iedzą, Diabeł im każe łysinę pocić, pióro gryść, starych autorów a molów niedogryzki w Bibliotekach przewracać.

4° Młodzik ze szkoł wyszedłszy z autorami nie oswoiony do utworzenia wielkiego i doskonałego Dzieła nie iest zdolny.

5° Uczeni Literaci Naukami wielkiemi zatrudnieni, tym przedmiotem zaiąc się niechcą.

Słowem iednym niema komu o tem ani pomyśleć! A my nieszczęśliwi Litwini i Żmuydzini bez Ięzyka Narodowego Litewskiego, bez dokładnego słownika, bez żadney gramatyki, bez żadney pewney Historyi podobni iesteśmy do tego przechrzty który dawne Xięgi Żydowskie spalił, a nowych chrześcianskich nie tylko czytać nie nauczył się, ale i niema nawet nadziei iakimby sposobem mógł onych dostać. Więc my Litwini i Żmuydzini słowami Zygmunta Lindego, który do Łukasza Lindego polaka i krewnego swoiego ieszcze w R[u] 1655 powiedział: przy codzienney Modlitewce dla wszystkich uczonych na naszey ziemi mieszkaiących możemy spiewać „Peregrini Accolae alium colimus agrum, nostrum deserimus(").

Wszelako widziemy z codziennego doswiadczenia, iz iest jakoś ręka Opatrznosci Naywyższey (Przez nas w Ołtarzach pod postacią oka wielbiona) która nieszczęsliwym a cnotliwym nie tylo Narodom ale i ludziom ociera łzy z powiek, a iesli zupełnego szczęścia całą garscią i nie udzieli, to zawsze od naydawnieyszych wiekow takoż w Ołtarzach czczone Bostwo [.......] i które my nazywamy nadzieią.

Te tedy Bóstwo nadzieia zwiastowało Litwinom i Żmuydzinom iż z Ręki Jaśnie Oświeconego Xięcia Jegomości Kuratora i Protektora nauk nie tylko Historyi naszej Litewskiey i Żmuydzkiey (:która iest nierozdzielną:), ale gramatykę i słownik Ięzyka naszego Litewskiego przyrodzonego mieć spodziewamy się i że Literatura nasza Protekciią Iego poważną zaszczycona choć w Kolebce będąca, a dotąd prawie nie ma, kiedykolwiek do ziomkow Litwinow i Żmuydzinow, będzie mogła przemówić: aby narodowości naszey naydroższych zabytków Restauratorowi nieśmiertelną wdzięczność w sercach swoich zapisali. A w dziełkach choć dla szkół Parafiial-

nych przydatnych Szanowne Imie Iego iako naszego Dobroczyńcy nietylko wnukom ale nayodlegleyszym pokoleniom do wspominania w puściznie zostawili.

Prześwietny zaś Uniwersytet Wilenski w stolicy Litwy mieszkaiący pewnie w uczonym gronie swoim między Profesorami i Emerytami naydzie albo Litwinow albo Polaków tak do napisania Historyi Litewskiey, iakoteż do ułożenia słownika i Gramatyki zdolnych.

Również szkoły w Litwie i na Żmuydzi maiące swiatłych Prefektów i Profesorów mogą bydź wielką ku temu pomoca.

Takoż Kapitula Wileńska i Żmuydzka maiąca wielu uczonych Xięży w Dyeceziach swoich, może interesowi Narodowemu i Publicznosci usłużyć.

Nakoniec Dozorcowie Honorowi szkół Powiatowych każdy w cyrkule swoim znaiący osobiscie Obywatelow kochaiących się w Literaturze będą mogli dostarczyć wiele materyiałów mianowicie do Historyi Narodowey.

O gdybym mógł do tey pory dożyć! i uyrzeć choć wstęp albo początek tego zarodu! może i ia Żmuydzin choć nieudolnym stępiałym piórem czemkolwiek starałbym się moim ziomkom przysłużyć. Bo czytałem w Xięgach Towarzystwa Warszawskiego iuż od lat kilkunastu nigdy przezemnie nie zapomniane słowa — „Każdy człowiek w miarę możności swoiey obowiązany iest w czemkolwiek bydź użytecznym Oyczyznie swoiey i Publiczności(").

Więc o następney Historyi Naszey Litewskiey rozmyślaiąc, z Duszy i Serca pragnę cożkolwiek napisać, a między tłumem moich nieporządnych i rozrzuconych uwag, ieżeli choć ieden szczegół Historyą naszą Litewską piszącemu na cokolwiek przyda się, zupełnie nadgrodzonym zostanę.

Nayprzód oswiadczam się że niemam zamiaru krytykować żadnego autora, gdyż znaiąc własną moią nieudolność i szczupłą oraz bardzo ograniczoną Literatury znaiomość, niechcę wpaść na Literatow Recenziie, które częstokroć atramentem z żołcią pomieszanym są pisane. Zostawuię więc każdego autora przy iego opinii i każdego zdanie o Narodzie naszym Litewskim szanuię, gdyż każdy na wsparcie swoiey Historyi cytuie dawnieyszych Autorow, o który z nich iest rzetelnieyszym Dzieiopisem, Swiatleysi ode mnie Literaci niechay położą opiniię. Lecz sam tylko Bóg może wiedzieć o rzetelnosci ich twierdzenia. Wszelako niech się godzi i mnie Wieśniakowi Rolnikowi znaiącemu tylko Ieograficzne położenie Swego kraiu i onego Język cokolwiek w tey rzeczy powiedzieć, oraz z mysli moiey wytłumaczyć się, gdyż milczenie nic nie obiaśni.

V.

J. Kosakovskio raštas Vilniaus universitetui (1802).

(KUB N 976 I, Akta un-tu wileńskiego)

Od Wileńskiego Biskupa, Kanclerza Uniwersytetu y Kawalera Kossakowskiego

Do Wileńskiego Uniwersytetu.

Powtorną stosownie do pierwszey, w imieniu Zgromadzenia Przyjacioł Nauk prośbę do Przeswietney Akademij zanoszę. Uznawszy to Zgromadzenie potrzebię uczynienia rozbior Języka Litewskiego, y badania Starożytności w narodzie Litewskim, żąda od Was uczeni Mężowie, abyście z grona swego dwoch albo trzech członkow wyznaczyli, którzy nayprzod zbiorą Starożytne pieśni Litewskie y na Polski iężyk w słowo wyłożą. Troiaki iest ich gatunek, powazne, wesołe, y posmiertne. Powtore przesłanego do Akademij od Zgromadzenia Słownika y Grammatyki Litt. uczynią rozbior Szczegolniey względem składni iężyka, pisowni, y uwagi Swoie przeszlą. Potrzecie, Gdy ieszcze nie iest zowiązane Zagadnienie, czyli y iaki charakter mieli dawni Litwini, y czyli tylko Runiczne litery iakie w Dawidzie Lukasze i Grunowie a z nich w Baierze y rocznikach Akademij Peterburgskiey znayduią sią są tylko od północnych przybyszow używane, lub są własciwie narodowe, zechcą poszukać y opytać się, czyli podobne charaktery znayduią się w Litwie, y iesliby się gdzie pokazały odrysować, a ieslibyć może kamienie y tablice zebrać. Poczwarte. Ma Towarzystwo uboczną wiadomość ze w Nowogrodku był wzgorek Mędogowy y ze w nim znaleziono czworogran kamienny a w nim Trumnę żelazną, w ktorey osoba w Zbroi ubrana z koroną berłem y tablicą rytą, pochowaną została, zechcą uczeni Mężowie, dowiedzieć się o tem wszystkim y rzecz całą opisać. Popiąte prosi Zgromadzenie o przysłanie na moie ręce tych wszystkich opisow y przy nich o Grammatykę Grecką iaka iest uzywana w Akademij; do przeyrzenia.

J. Kossakowski [........]

z Warszawy dnia $\frac{27 \text{ grudnia } 1802}{8 \text{ stycznia } 1803}$

Laiško pradžioje prirašyta: Odebrana stycz. 13 1803.

VI.

Ks. Bohušo laiškas Ad. K. Čartoriskiui (1808).

(ČB — Korespondencja Ks. Adama Kaz. Czartoryskiego G. Z. P. tom I; laiško ištrauka, pradedant žodžiais „Widzę z zapału W. Ks. Mości że wre w nim krew litewska", baigiant „może ono teraz zachęci literatow litewskich do szukania pamiątek", išspausdinta — *L. Dębicki* Puławy III).

Jaśnie oświecony Mości Książe Dobrodzieju!

List WXMci Dobr. dnia 19 czer. pisany, odesłany mi został wczora przez Pana Michała Szymanowskiego. Spieszę się z odpisem przez obawę, aby bez mego responsu z Warszawy do Puław nie wyiechał.

Pochwała moiey Rosprawie dana od osoby, którą mam za nayuczeńszą w całym kraju niegdyś Polskim, tak dla mnie iest przyiemna, że niechcę nawet roztrząsać, czy zasłużyłem albo nie zasłużyłem na nią? Rozbiór odiąłby mi część słodyczy, gdybym się obaczył mniey oney wartym. Chować będę tedy list WXMs, jako Patent jaki, chlubnieyszy dla mnie, i podchlebnieyszy niż order złotego R[una], lub kommenderya Legij honorowey.

Zachęcasz mnie WXMs, abym się czynnie przyłożył do szukania zabytkow Starożytnosci Litewskich, albo, gdy wiek i pomieszkanie moie w Warszawie odbieraią mi sposobność szukania przez się, zachęcił innych, i wskazał jakiemi sposobami, jakim porządkiem około tak ważnego dzieła chodzić maią? Widzę z zapału Iego, że wre w nim krew Litewska, że iesteś prawdziwie xiążęciem Litewskim. Ale, moy książe zgubiłeś mappę Litwy, w którey już dawno byłeś. Ia przed kilka laty będąc Wizytatorem szkół we trzech Guberniach, preiezdzaiąc zatym w zdłuż, i w szerz calą Litwę już natenczas ciekawie wszendzie wybadywałem się, czy gdzie jakiego nie znaydę monumentu? jakiego Rękopismu, jakiego nakoniec *Dokumentu* Litewskiego. Zupełną wszędzie znalazłem niewiadomość, oboiętność, jakąś umysłow odrętwiałość, i przesąd, że niewarto iest trudnić się rzeczą, która się na nic nie przyda. Kiedym zaczynał pisać Rosprawę, rospisałem do wszystkich w Litwie, od których spodziewałem się dostać jakążkolwiek informacyą; a pisałem nie do Uniwersytetu, nie do kapituł, bo wiedziałem, że się ztamtąd niczego nie nauczę, ale do tych, co uchodzili, za naylepiey umieiących po Litewsku, do kilku Plebanow, do Seniora w Kieydanach, do mieszczan w Kownie, do Piarow w Wiłkomierzu, do Bernardynow w Telszach, i tam daley. Czy uwierzysz temu WXMs? Żaden z nich nawet mi nie odpisał. Ieden Lachnicki marszałek moy siostrzan przysłał mi książeczkę Litewską przez iednego Plebana niedawno wydaną, a zatym makaronizmów Polskich pełniusienką o nauce chrzesciańskiey. Tak wszelkiey pozbawiony pomocy, postarałem się, i z trudnością dostałem w Królewcu Grammatykę i Słownik Litewski, i przez cały kwartał języku wprzód uczyłem się Litewskiego, nim do pisania Rosprawy przystąpiłem.

Zbito w Wilnie zamek, i Pałac Iagełłow, czy go wprzód przynaymniey przerysowano? na Jeziorze Trockim iest wyspa, w którey mieszkanie było kilku Książąt Litewskich. Był że na niey Literat który? Oni nie wiedzą nawet, że tam Książęta mieszkali. Znalazł nieboszczyk Kossakowski woiewoda w Woytkuszkach czysty brans srebra w Jasecki stopionego z napisami do kogo należały. Darował ich kilka Uniwersytetowi. Zrazu wielka ciekawość, co te laseczki znaczą? Teraz w Gabinecie spokoynie leżą, i nikt się o nich nie zapyta. Prałatem katedry Wileńskiey będąc, chciałem przez ciekawość widzieć sklep, gdzie zwłoki są Witolda, Alexandra. Żaden mi go pokazać nie umiał. Zakrystyan nawet nie wie, że tam są pochowani. Przecież to są Fundatorowie katedry! Za panowania Stanisława Augusta miano w Nowogródku wykopać trumnę *Mendoga, koronę, berło,* i pałasz. Wizytatorem będąc w No-

wogródku znalazłem tylko podanie, że spiżową trumnę na dzwon do Parafii przelano, resztę miała szlachta między sobą rozebrać i potracić.

Należało tedy wprzód oświecić swoich Spół-Ziomkow, że Poprzednicy nie byli to bitni Ludzie, ale nie zupełnie Barbarzyńce. Że się naszego początku wstydzić nie mamy przyczyny. Że język Litewski nie był chłopskim, ale zupełnie polerownym, i tego moią Rosprawą dowiodłem. Otoż, może ona teraz zachęci Literatów Litewskich do szukania pamiątek, gdy się przekonaią, że to warto pracy szukania, i że znaleść mogą. Bo dotąd ten język w powszechney był pogardzie. Pamiętam albowiem że nim zacząłem Rosprawę, kiedym rospisał z prośbą, aby mi przysłano wszystkie a wszystkie [......] co tylko wiedzą, lub nawet nie wiedzą o Języku Litewskim, osobliwie piosneczkę, którą spiewali nasi Przodkowie tańcuiąc około jakiegoś Bożka. *Trumpa kaielis, trum szarmonielis* to iest krótkie nożki, a reszty nie rozumiem, co znaczy *szarmonielis*? to się smiano z przedsięwzięcia moiego.

Monument, o którym WXMs wspominasz wykopany na Żmuydzi, a w Królewcu znayduiący się był postawiony przez iednego z towarzyszow drogi S. Eryka króla, gdy z Rusi nazad powracał do Szwecyi; a napis na nim iest w języku Runnickim, który nic nie ma spólnego z Litewskim.

Teraz, Mći książe, odłożyć musiałem na stronę język Litewski, a ziąć się językiem Polskim. Zle[cono] mi poprawienie tłumaczenia X[a] Szaniawskiego Kodeksu Napoleona. Ten człowiek wdał się nie swoią rzecz. W rzeczy tak istotnie ważney, jak prawo, gdzie ieden wyraz, odebrać może maiątek obywatelowi, on się nie starał, tylko aby wytłumaczył nie dbaiąc czy sam rozumie, czy go kto inny zrozumie. Nowe, a dzikie powymyslał słowa, i tak pokaleczył, że sprawy doyść nie można. Za to został Profesorem aktualnym Prawa. Ia o nic nie proszę ale się postrzegłem, że się wplątałem w pracę barzo trudną. Wolałbym dwie książki napisać, niż iedną taką przetłumaczyć. Chcąc pokazać, że język Polski niepotrzebuie nowych wyrazow, że ma dawne swoie, przebiegam Statut Litewski, Ianuszewskiego, Herburta i Pan Bog wie, kogo nie czytam, z nich spisał w przód słownik terminow prawnych Polskich. Żałuy mnie WXMs, na ten raz, na moie nieszczęscie zostałem Prawnikiem.

Godzinkę, którą od tey ponurey roboty ukradnę, obracam na napisanie krótkich niektórych uwag moich o czystości Języka Polskiego z okazyi książeczki przez X[a] Kopczyńskiego swieżo wydaney pod tytułem *Poprawa błędow w ustney i pisaney mowie*, którą zapewne WXMs już czytałeś.

O to są zabawy moie! Kończę ten przydłuższy list móy na wyznaniu nayglębszego respektu, i poważenia z którym iestem.

Jasnie Oswieconego Waszey Xiążęcey
Mości Dobrodzieia Nayniższym Sługą
Xaw. Mich. Bohusz

W Warszawie 1808 d. 2 lipca.

VII.

J. Loboikos laišku J. Leleveliui ištraukos (1825—1826).
(KUB N 4435 — Korespondencja J. Lelewela)

1) Vilnius, 1824 XI 26.

Szanowny przyjacielu!

Historyczne rozprawy P. Paszkiewicza iako u siebie znalazłem WWP. posyłam. Pan Dobrodziey zrobisz dla Autora a razem i dla mnie wielkie ukontentowanie gdyby w należytey postaci przerobiwszy co potrzebnie z swoimi własnemi postrzeżeniami wydrukował. Bardzo proszę też WW Pana przedrukować moie rozprawkę o grobach olbrzymich z dodatkami albo poprawieniami Paszkiewicza. JW Hrabia Romiancoff robi o Panu Dobr. w liście moim niedawno otrzymanym wzmiankę i bardzo żąda, że by uczone prace i lekcye pańskie na swiat wyszły...

2) Vilnius, 1825 III 24.

...Przez Niezabitowskiego Kaietana odesłałem Panu Dobr. ieden Nr wileńskiego dziennika, w którym umieszczona moia rozprawa o grobach olbrzymich z dodatkami Paszkiewicza ządaiac abys WP. Profess. raczył to przedrukować w iakimkolwiek warszawskim dzienniku. Nie robisz o tem żadney wzmianki, równie i o rozprawach Paszkiewicza. Żebyś to wydrukował było by to bardzo pożytecznie dla Pana Balińskiego, który gotuie do wydania wiadomości do Hystoryi Litewskiej się tyczące...

VIII.

J. Loboikos laiško N. Rumiancevui ištrauka (1824).
(Išsp. — *Grigorovič* Perepiska protoiereja Ioanna Grigoroviča s grafom N. P. Rumiancovym p. 39—43).

Vilna, 30 marta 1824 goda.

Sijatelnyj Graf, Milostivyj Gosudar!

...Student Nezabitovskij nedavno izdal Žmudskij bukvar, napečatannyj iždiveniem Ksendzov Missionerov Vilenskich v 4000 ekzempliarach V konce sego bukvaria pomeščena vsia Litovskaja literatura, prostirajuščajasia do 70 sočinenii. Žal tolko, čto sii izvestija tože soobščeny na Žmudskom jazyke. Dlia liubopytstva piat ekzempliarov Vašemu Sijatelstvu pri sem preprovoždaju. Ja sovetoval emu i Staneviču zaniatsia sobraniem Litovskich pesen i novych Žmudskich stichotvorenij, koi by možno napečatat s doslovnym polskim, ili Rossijskim, perevodom. Na G. Paškeviča, Žmudskago učenago i poeta, podejstvovali moj k nemu priezd i slova. On zanimaetsia istoričeskimi izsledovanijami. Odno iz takovych ostavil ja u Bulgarina, dlia napečatanija, drugoje polučil ja ot sočinitelia nedavno, pod nazvaniem: „O drevnich jazyčeskich bogoslužebnych obriadach v kniažestvach Litovskom i Žmudskom“. Sočinitel opisyvaet ponia-

tija sego naroda o Boge i bogach, sravnivaet onye po bolšomu schodstvu s Mifologieju Egiptian, Grekov, *Rimlian i Indijcov*, *opisyvaet prazdnestva* i obriady, otkryvaja ich sledy i po nyne ili v drevnich zapisiach i dokumentach, ili o narodnych igriščach i suevernych obriadach; zamečaet, čto nekotorye iz jazyčeskich obriadov priniaty, ili dopuščeny, Rimsko-katoličeskim duchovenstvom v Christianstvo; upominaet ob idolach počti v ego pamiat istreblennych, i soobščaet, meždu pročim, vesma liubotnoe izvestie, kotoroe pri sem pomeščaju dlia liubopytstva [Cituoja rusiškai verstą Poškos rašinio ištrauką apie tariamų 12 stabukų radimą kasamame prūde; plg., aukščiau p. 220]. Prošedšim letom v Peterburge, imeja udovolstvie videt pečatannyje listy Finskago Slovaria, izdavaemago bezsmertnym pokrovitelstvom Vašego Sijatelstva, ja nyne uvedomilsia čto I-ja čast uže otpečatana. G. Šegren, kogda-to razsmatrivaja i perečityvaja vmeste so mnoju Litovskij slovar Ruhiga nachodil dovolno mnogo slov, schodnych s Finskimi. Esli by Vašemu Sijatelstvu, pri nynešnem stol važnom posobii, s izdaniem I-ji časti Finskago Slovaria pokazalos sie sravnenie dostojnym učenago liubopytstva, to našlos by zdes dovolno ochotnikov im zaniatsia, meždu koimi otdal by ja preimuščestvo staromu Uvojnu živuščemu v samom centre Sotogoži[2] v svoem malenkom pomestje, očen chorošemu Filologu i Lingvistu. Pri sem imeju čest donesti, čto učenye naši Litovcy gotovy s veličajšim udovolstviem ispolnit vse poručenija vašego Sijatelstva, kak skoro oni budut *po silam*...

Ivan Lobojko

IX.

N. Rumiancevo, J. Loboikos ir A. Ch. Vostokovo laiškų ištraukos (1825).

(Išsp. — *Sreznevskij* Perepiska A. Ch. Vostokova p. 196—218).

1) Loboika — Rumiancevui 1825 III 29.

...Opis vykopaemych iz Samogitskich mogil veščej, naznačennych Paškevičem v dar Vašemu Sijatelstvu pri sem preprovoždaju. Mogily, iz kotorych one dobyvajutsia izvestny v Samogicii pod nazvaniem *Mylżyniu kapay*, t. e. rycarskie ili bogatyrskie groby... (p. 198).

2) Rumiancevas — Loboikai 1825 IV 14.

...Svidetelstvujte požalujte G. Paškeviču moju blagodarnost za preliubopytnyj sdelannyj mne podarok sobrannych im Litovskich drevnostej i primite na sebia trud pereslat ich na moj sčet v Peterburg na adres Aleksandra Christoforoviča Vostokova, prosia ego po moemu poručeniju, čtoby on ich vskryl, osmotrel i tščatelno bereg do moego v Peterburg vozvraščenija, čto ne prežde vosposleduet, kak v samych poslednich dniach Ijulia

---

[2] Atrodo, kad nurašytojas, pats čia padėjęs klaustuką, nebus išskaitęs žodžio — Samogicii, ypač prisimenant rusiškų t ir m raidžių panašų rašymą.

mesiaca. Predvarite o tom G. Paškeviča, daby on ne podivilsia čto do tech por ot menia ne polučit neposredstvennago otzyva... (p. 198).

3) Rumiancevas — Vostokovui 1825 IV 21.

...Ežeminutno ožidaja počtu, kotoraja možet ot vas prinest mne pismo, ja vojdu odnako v besedovanie s vami ob osobom predmete.

Iz priložennoj zdes vypiski iz pisma polučennago ot G. Lobojki vy usmotret izvolite, kakoj važnyj dlia menia podarok delaet G. Paškevič, sobrannymi im Litovskimi i Samogitskimi drevnostiami, koim ja zdes že prilagaju reestr, ravno kak vypisku iz moego otveta G. Lobojke, otkuda vy uvidite, Milostivyj Gosudar moj, čto ja prošu G. Lobojko pereslat sii drevnosti na vaš adres, daby vy po polučenii vskryv jaščik i tščatelno ego osmotrev beregli by do vozvraščenija moego v Peterburg. A teper prošu vas ob etich drevnostiach skazat mne vaše zakliučenie... (p. 196—197).

4) Rumiancevas — metropolitui Eugenijui 1825 V 5.

...Prikažite emu [t. y. Vostokovui — V. M.] vam pokazat kakoe to sobranie Žmudskich iz zemli vykopannych drevnostej, kotorymi menia darit odin tamošnij pomeščik. Ja ich ne vidal: one preprovoždajutsia priamo v Peterburg. A zdes ja im prilagaju rospis... (p. 208).

5) Vostokovas — Rumiancevui 1825 V 6.

S. G. M. G. Pismo, koim V. S. udostoit menia izvolili ot 21go Aprelia, ja imel čest polučit vmeste s priložennymi k onomu vypiskami, soderžaščimi perepisku V. S. s Preosviaščennym Neofitom i s professorom Loboiko. Sobrannyja G. Paškevičem Litovskija drevnosti, sudia po opisi onych, zakliučajut v sebe dovolno liubopytnych veščej. Kogda vešči sii zdes polučeny budut, togda postarajus, po sovetu s zdešnimi učenymi, vernee opredelit, k kakomu vremeni one otnosiatsia, i na kakoe upotreblenie služili'... (p. 204—205).

6) Rumiancevas — Vostokovui 1825 V 8.

...Kogda vy polučite izvestnyja vam Litovskija i Žmudskija drevnosti, požalujte predstavit ich ili vse ili častju na razsmotrenie Mitropolitu Evgeniju... (p. 207).

7) Vostokovas — Rumiancevui 1825 V 27.

...Litovskija i Žmudskija drevnosti ot G. Lobojki ešče siuda ne prislany... (p. 218).

X.

P. Köppeno laiškų V. Pelikanui, Vilniaus universiteto rektoriui, ištraukos (1825).

(KUB N 976 I — Akta uniwersytetu wileńskiego)

1) S. Peterburg 11 oktiabria 1825 goda.

Milostivyj Gosudar Viačeslav Viačeslavovič!

...Nevziraja na mnogotrudnye Vaši po dolžnosti zaniatija, ja osmelivajus obratitsia k Vam Milostivyj Gosudar, s pokornejšeju prosboju o dostavlenii mne otvetov po sledujuščim voprosam: 1) V kakich Guberni-

jach i uezdach obitajut Latyši i Litovcy, i vse li oni polzujutsia odnimi knigami, ili raznymi, smotria po narečiju? Kak veliko čislo sich žitelej? 2) Zanimaetsia li kto libo po Vašemu okrugu v osobennosti literaturoju sich narodov, i kto imenno?..

Ešče osmelivajus sprosit ne sostoit li v prodaže u G. Zavackago sočinenie kenigsberskago professora Bogosl. Rezy (Rhesa) o Litovskich biblijach. Sdelajte, prošu vas, Milostivyj Gosudar, odolženie, prikažite dostavit onuju ko mne s pervoju počtoju esli est; [bud že ne to] to konečno otyščetsia sija kniga v Universitetskoj Biblioteke. Nelzia li popolzovatsia chotia sim ekzempliarom na samoe korotkoe vremia!..

P. Keppen

2) 1825 XI.

...S neterpeniem ožidaju nyne statji G-na Paškeviča o Litovskoj literature i do polučenija onoj dumaju otložit i pečatanie statji moej o Latyšskoj slovesnosti.

Sočinenie Rezy ja vozvrašču po napečataniju sich statej; iz dvuch že knig polučennych ot Vas, Milostivyj Gosudar, v podarok odna, imenno sočinenie G. Brandenburga, okazalas polskaja a ne litovskaja. Verojatno knižka sija izdana na oboich jazykach i slučaj dostavil ko mne [.......] polskoe izdanie. Soobščeniem litovskago ekzempliara Vy by menia očen odolžili...

3) 1825 XII 14.

Poslednim pismom Vašim, Vy, Milostivyj Gosudar, dostavili mne neobyknovennoe udovolstvie. Izvestijami G-na Paškeviča, kotoromu [ja] nepreminu zasvidetelstvovat moju priznatelnost, ja vospolzujus pri napečatanii statji o Litovskoj i Latyšskoj slovesnosti. Vam že, Milostivyj Gosudar, prinošu userdnuju blagodarnost za osobuju statju o žiliščach nynešnich Litovcev. Statja sija imeet dlia menia dvojnuju cenu, potomu čto ja i v opredelenii zapadnych predelov Rossijskich narečij ne malo zatrudnialsia, ne vziraja na to, čto v bytnost moju v Lvove i v Varšave vsemerno o sem razvedyval. Žal tolko čto ne poimenovany te derevni v koich Litovcy, živut sredi Russkich selenij...

...Osmelivajus priložit pri sem ešče paket na imia Gna Rogalskago, blagovolivšago dostavit ko mne svoj perevod istorii Gna Kajdanova...

XI.

L. Rogalskio laiškų J. Leleveliui ištraukos (1827).

(KUB N 4435 — Korespondencja Lelewela V)

1) Vilnius, 1827 IX 17.

...Zajmuje mię teraz projekt Pamiętników Litewskich może i dla tego mi się podobał, że to jest praca nie wielotomowa, że można jeden lub dwa tomiki wydać teraz, a poźniej znowu dodać jakich parę; że rzeczy mające je składać nie są rozciągłe i nużące, szczerze więc myślę wziąć sią do nie[go]. Prawdziwą ich ozdobą byłaby wasza rozprawa o

dawności Litewskich narodów, bez skrupułu możecie mi ją oddać, bo i pamiętniki u Zavadzkiego będą drukowane. Wyciągi z Karamzina bardzo mi przypa[d]ły do smaku. W pierwszym tomiku myślę umieścić 1. Keppena rozprawę o narodach Litewskich, lecz niewiem czy trzeba opuścić niedokładny jego rys historji litewskiej, czy nie? 2. Łasickiego mitologią litew[ską]. 3. Michalona po polsku, jeżeli uda się, to całkowicie. 4. Rhesa o śpiewach ludu Litewskiego. Może mi zechcecie doradzić co względem tego przedmiotu, boście obiecali z Warszawy cokolwiek także o tem napisać...

2) Vilnius, *1827 XI 23.*

...Również dziękuję za udzielenie rad względem projektowanych Pamiętników Litewskich, wszelako pójdzie to w niejaką odwłokę z następującej przyczyny. W pierwszych dniach przeszłego miesiąca wezwany zostałem do zajęcia się zgromadzaniem materjałów oraz pisaniem historji uniwersytetu wileńskiego. Przewodniczy mi w tej pracy komitet złożony z professorów emerytów P. Malewskiego, X. Jundziłła i P. Życkiego. Ma to mi służyć [....] wstęp do dalszej karriery, bo wzywając mię obiecano dać w krótce miejsce etatowe. Rozmaite okoliczności domowe zniewalają mię do pozostania w Wilnie: obowiązki cywilne w cale są niepowabne w tem mieście, z płacy żadną miarą utrzymać się nawet samemu jednemu nie podobna, do innych środków uciekać się nie chciałbym i nie potrafił. Plac naukowy jakbył niegdyś celem moich życzeń i nadziei, tak teraz bardzo dla mnie by się przydał... ale jest to jeszcze obietnica...

XII.

Anoniminis rankraštis apie S. Stanevičių.

(Rankraštis buvo pas M. Brensztejną (†1938) Vilniuje)

ś. p. Szymon Staniewicz

Poznałem się ze Staniewiczem w 1841 roku [u ž b r a u k t a: kiedy zamieszkałem nad Pruską granicą w powiecie Rosieńskim]. Mieszkał on wówczas u Kazimierza hr. Platera w Stemplach. Z której rodziny Staniewiczów pochodził? nie wiem. Ieżeli mnie kiedy i mówiono, to zapomniałem.

Do szkół chodził Staniewicz w Krożach, gdzie pobierali nauki najmłodsi Platerowie hr. hr. Jerzy i Kazimierz. Tam się zawiązał stosunek przyjazny który ukończył się już ze śmiercią na przód Jerzego hr. Platera, potem Staniewicza.

Po ukończeniu szkół Krozskich udali się na Uniwersytet do Wilna wszyscy trzej. Szymon Staniewicz ukończył go ze stopniem Magistra Philologii (:Literatury i nauk wyzwolonych:). Praca jego pierwsza jaką opublikował była Grammatyka Litewskiego języka po łacinie krótko zebrana, drukowana w Wilnie w 1823 roku, jesli się nie mylę. W czyjej drukowni? nie pamiętam.

W końcu grammatyki dodany był zbiór bajek w tłumaczeniu zdaje się Ezopa, pomiędzy któremi była bajeczka przez Staniewicza napisana Arklis yr Meszka i hymn — Aukszta Dayna Szłowy Żemayczіu — historyczny. Dalej jeszcze był zbiór spiewów zdaje się mnie, że siedemdziesiąt[3].

Cenzury obowiązywały autorow lub wydawców do złożenia, w komitetu, pewnej ilości exemplarzy. Czyżby niemożna w Wilnie znaleźć? Może zresztą zabrano do Petersburga, do Biblioteki Cesarskiej lub do Biblioteki Uniwersyteckiej? Wszak możnaby wydrukować powtórnie? Staniewicz Szymon żonatym nie był. O sukceserach jakich nigdy niesłyszałem, przeszkód żadnych nie byłoby.

Po skończeniu Uniwersytetu w Wilnie ś. p. Szymon Staniewicz wrócił z hr. hr. Jerzym i Kazimierzem Platerami na Żmuydź i osiadł u Platerów, zawsze pracując nad Litewskim językiem. Dowodem tego prace znajdujące się w pozostawionej bibliotece przez ś. p. Jerzego hr. Platera w majętności zwanej Giedminajcze, położonej w powiecie Rosienskim o parę wiorst od miasteczka Szweksznie.

Że już podczas pobytu w Uniwersytecie pracowali w spólnie Szymon Staniewicz i Jerzy hr. Plater [u ž b r a u k t a: nad językiem] dowodem służą materjały pozostałe we w spomnionej bibliotece, a zarówno spotkany list Jerzego hr. Platera do Dynizego Paszkiewicza Pisarza Ziem. Rossień. w którym zasięga rady o ułożeniu [i š b r a u k t a: wydaniu] gramatyki Litewskiego Języka oraz Słownika. Że Paszkiewicz otem myslał utwierdzają słowa znajdujące się na pomniku: „Kurs kałba bocziu sawa isztajsiti troszka, o jis wadinos Dyonizas Poszka". Jakże to smutno, że prace tego rodzaju tak nędznie skończyły. O słowniku Paszkiewicza powiadano mi przed laty pięcdziesięciu że widziano w Baublu[4]: „ale że nie został wykradziony, że się pokaże z czasem, ale pod innym nazwiskiem". Podobnież jak spiew o wyprawie Wiedeńskiej Wilanowicza[5] (napisany bodaj w ostatnich latach wieku XVIII)[6]. Jak też i wiele innych prac? Butwieją w bibliotece Seminaryjnej i w prywatnych — Praca Jerzego hr. Platera: Grammatyka Języka Litewskiego do Imion liczbowych na czysto przepisana własną ręką autora; i Szymona Staniewicza Słownik Litewsko-polski, podobnie poprzedniemu własną ręką autora przepisany do litery L. Były one w tece wielkiej złożone w Bibliotece po ś. p. Jerzym hr. Platerze w Giedminajciach. Czy one są jeszcze? Czy kto zniszczył lub ukradł? Znajdowały się tam reką ś. p. hr. Platera uczynione notatki do historyi Litwy; portrety książąt Litewskich piórem zro-

---

[3] Autoriaus žinios apie Stanevičiaus išleistas knygas labai netikslios. Gramatiką Stanevičius perspausdino ne 1823 m., bet 1829; Stanevičiaus pasakėčios išėjo tais pačiais metais atskira knygute, o ne kaip gramatikos priedas; Ezopo pasakėčių vertimo Stanevičius visai nėra išleidęs. Stanevičiaus dainų rinkinyje buvo ne 70, o tik 30 dainų.

[4] Iš šių žodžių galime spręsti apie šio rankraščio datą — 1870—1880 m., nes Poškos žodynas pradėtas 1825 m., o patsai Poška mirė 1830 m.

[5] T. y. Valiūno.

[6] Čia vėl netikslu, nes Valiūnas gimęs apie 1790 m.

bione, oraz wizerunki i plany wszystkich zamków jakie pozostały. Nawet i te których fundamenta zaledwie zostały, wskazano ich rozległość z odkopanych fundamentów. Do słownika... [Prierašas iš šalies ta pačia ranka: Staniewicza był poszyt gruby ze spisanemi słowami Litewskiemi w liczbie ośmiu tysięcy — jego własną reką].

Ś. p. Jerzy hr. Plater w 1831 czy 32 był wybrany na Marszałka powiatu Rosieńskiego. Marszałkował bardzo krótko, bodaj że i dwóch lat nie dotrzymał. Staniewicz mieszkał razem przypuszczalnie w Rosieniach bo biblioteka przewieziona została naprzód do Kazimierza hr. Platera w Stemplach, a w 1842 roku przewieziona do Giedminajć, gdzie też wspomniona wyżej praca: jak hrabiego Jerzego Platera tak i Szymona Staniewicza znajdowały się, gdzie ją w oddzielnym pokoju ułożono i opis zrobiono, a klucza niedawano byle komu.

Kiedy syn hr. Platera Jerzego ukończyl uniwersytet i osiadł na stale w swym majątku był to człowiek pomieszany na myśle. [Aprašo jo ligą]. Miał on tam opiekunów który go nieodstępowali. Kto zawiadywał majątkiem? Kto dozorował ruchomością? Może biblioteka topniała? Zatem i rękopisy mogły zniknąć, a szkoda była by wielka? Liczyła ona w opisie zdaje się przeszło trzy tysiące numerów.

Toliau išrašo Stanevičiaus „Žemaičių šlovę".

Vienoje vietoje iš šalies yra tos pačios rankos toks prierašas: Dyonizy Paszkiewicz umarł w pierwszej połowie 1830 r. Dla czego on został pogrzebiony w Kołtynianiach — w sąsiedniej parafii nie zaś w Girdyszkach nie wiem.

Pavardžių rodyklė.

Pavardės iš pratarmės, literatūros sąrašo, priedų ir santraukos neįtraukiamos.

TURINYS.